

**DIAGNOZA SPOŁECZNA, GOSPODARCZA I PRZESTRZENNA  
NA POTRZEBY STRATEGII ROZWOJU  
ZIT AGLOMERACJI WAŁBRZYSKIEJ**

DO KONSULTACJI ROBOCZYCH  
PRAWA AUTORSKIE „EFFICON SP.Z.O.O.” S.K.



Wrocław, lipiec 2022



## SPIS TREŚCI

<b>1</b>	<b>SFERA SPOŁECZNA</b>	<b>6</b>
1.1	Ludność	6
1.2	Edukacja i opieka nad dziećmi w wieku do 3 lat	18
1.3	Pomoc społeczna	26
1.4	Ochrona zdrowia	30
1.5	Kultura	35
<b>2</b>	<b>SFERA GOSPODARCZA</b>	<b>44</b>
2.1	Rynek pracy	44
2.2	Struktura gospodarki	52
2.3	Przedsiębiorczość	61
2.4	Turystyka i rekreacja	67
<b>3</b>	<b>SFERA PRZESTRZENNA</b>	<b>70</b>
3.1	Położenie geograficzne	70
3.2	Struktura osadnicza	72
3.2.1	Ośrodki osadnicze	<b>72</b>
3.2.2	Struktura zabudowy i termomodernizacja budynków	<b>74</b>
3.2.3	Rewitalizacja	<b>79</b>
3.2.4	Obszary wymagające rekultywacji	<b>81</b>
3.2.5	Przestrzenie publiczne	<b>81</b>
3.3	Stan środowiska przyrodniczego	82
3.3.1	Obszary chronione i cenne przyrodniczo	<b>82</b>
3.3.2	Jakość powietrza	<b>88</b>
3.4	Stan infrastruktury transportowej	96
3.4.1	Infrastruktura drogowa	<b>96</b>
3.4.2	Transport zbiorowy	<b>100</b>
3.5	Stan infrastruktury technicznej	107
3.5.1	Wodociągi	<b>107</b>

3.5.2	Kanalizacja	<b>108</b>
3.5.3	Gaz	<b>113</b>
3.5.4	Sieci elektroenergetyczne i produkcja energii	<b>114</b>
3.6	Odpady	117
3.7	Powiązania funkcjonalne	119
<b>WNIOSKI Z DIAGNOZY</b>		<b>123</b>
<b>BIBLIOGRAFIA</b>		<b>127</b>
<b>ZAŁĄCZNIKI</b>		<b>128</b>





Zważywszy na fakt, że gminy wchodzące w skład „Aglomeracji Wałbrzyskiej” zajmują powierzchnię 2316 km<sup>2</sup>, średnia gęstość zaludnienia na tym obszarze w 2020 r. wyniosła 190 osób na km<sup>2</sup>, co jest wartością wyższą od średnich dla „Aglomeracji Jeleniogórskiej” (109 osób na km<sup>2</sup>), województwa dolnośląskiego (145 osób na km<sup>2</sup>) czy kraju (122 osoby na km<sup>2</sup>).

W ujęciu gminnym, gęstość zaludnienia w „Aglomeracji Wałbrzyskiej” jest jednak silnie zróżnicowana przestrzennie (mapa 1). Zdecydowanie wyższą gęstością zaludnienia charakteryzowały się gminy miejskie, przy czym najwyższą miasta: Świdnica (2556 osób na km<sup>2</sup>), Wałbrzych (1294), Jawor (1182) i Kamienna Góra (1033). Najniższa gęstość zaludnienia występowała z kolei w typowo rolniczych gminach powiatu jaworskiego (Męcinka – 34 osoby na km<sup>2</sup>, Paszowice – 40, Wądroże Wielkie – 44 i Mściwojów – 56) oraz gminach podmiejskich (Stare Bogaczowice – 48 osób na km<sup>2</sup> i Kamienna Góra – 57).

Obszar „Aglomeracji Wałbrzyskiej” charakteryzował się ponadto bardzo wysokim poziomem urbanizacji (tabela 1). W 2020 r. udział ludności miejskiej w obszarze badań wyniósł 73,3%, co jest wartością znacznie wyższą niż poziom urbanizacji w Aglomeracji Jeleniogórskiej (63,1%), województwie dolnośląskim (68,2%), a zwłaszcza średnio w kraju (59,9%). Największe miasta „Aglomeracji Wałbrzyskiej” w 2020 r. to: Wałbrzych (110,0 tys.), Świdnica (56,2 tys.), Świebodzice (22,6 tys.), Jawor (22,4 tys.) i Nowa Ruda (21,6 tys.). Pozostałe miasta obszaru badań zaliczane są do kategorii miast małych lub bardzo małych.

Tabela 1. Podstawowe wskaźniki charakteryzujące stan ludności w obszarze badań [2020].

Jednostka terytorialna	Powiat	Powierzchnia [km <sup>2</sup> ]	Liczba ludności [osoby]	Gęstość zaludnienia [osoby/km <sup>2</sup> ]	Udział ludności miejskiej [%]
<b>AGLOMERACJA WAŁBRZYSKA</b>	---	<b>2 341</b>	<b>405 389</b>	<b>173</b>	<b>74,4</b>
Gmina Boguszów-Gorce (m)	wałbrzyski	27	15 154	561	100,0
Gmina Czarny Bór (w)	wałbrzyski	66	4 882	74	---
Gmina Dobromierz (w)	świdnicki	86	5 173	60	---
Gmina Głuszycza (m-w)	wałbrzyski	62	8 505	137	73,4
Gmina Jawor (m)	jaworski	19	22 462	1 182	100,0
Gmina Jaworzyna Śląska (m-w)	świdnicki	67	10 222	153	50,1
Gmina Jedlina-Zdrój (m)	wałbrzyski	17	4 789	282	100,0
Gmina Kamienna Góra (m)	kamiennogórski	18	18 585	1 033	100,0
Gmina Kamienna Góra (w)	kamiennogórski	158	8 997	57	---
Gmina Lubawka (m-w)	kamiennogórski	138	10 759	78	55,2
Gmina Marcinowice (w)	świdnicki	95	6 522	69	---
Gmina Męcinka (w)	jaworski	148	5 007	34	---
Gmina Mioszów (m-w)	wałbrzyski	76	6 586	87	60,2
Gmina Mściwojów (w)	jaworski	72	4 029	56	---
Gmina Nowa Ruda (m)	kłodzki	37	21 643	585	100,0
Gmina Nowa Ruda (w)	kłodzki	140	11 440	82	---
Gmina Paszowice (w)	jaworski	101	4 037	40	---
Gmina Radków (m-w)	kłodzki	140	8 968	64	26,8

Jednostka terytorialna	Powiat	Powierzchnia [km <sup>2</sup> ]	Liczba ludności [osoby]	Gęstość zaludnienia [osoby/km <sup>2</sup> ]	Udział ludności miejskiej [%]
Gmina Stare Bogaczowice (w)	wałbrzyski	88	4 265	48	---
Gmina Strzegom (m-w)	świdnicki	145	25 499	176	62,2
Gmina Szczawno-Zdrój (m)	wałbrzyski	15	5 534	369	100,0
Gmina Świdnica (m)	świdnicki	22	56 222	2 556	100,0
Gmina Świdnica (w)	świdnicki	208	17 400	84	---
Gmina Świebodzice (m)	świdnicki	30	22 642	755	100,0
Gmina Walim (w)	wałbrzyski	79	5 392	68	---
Gmina Wałbrzych (m)	m. Wałbrzych	85	109 971	1 294	100,0
Gmina Wądroże Wielkie (w)	jaworski	89	3 888	44	---
Gmina Żarów (m-w)	świdnicki	88	12 335	140	53,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Uwagi: w nawiasach rodzaj gminy: m – gmina miejska, w – gmina wiejska, m-w – gmina miejsko-wiejska.

„Aglomeracja Wałbrzyska” jest jednak regionem typowo depopulacyjnym. W latach 2014-2020 liczba ludności obszaru badań zmniejszyła się z 460,0 tys. do 440,9 tys. osób, czyli o 4,1%. Co więcej, tempo depopulacji jest tu wyższe od średniego tempa spadku liczby ludności w „Aglomeracji Jeleniogórskiej” (spadek o 3,5%), a zdecydowanie wyższe od średnich dla województwa i kraju (spadek po 0,6%); (wykres 1). Istotne jest też pogorszenie sytuacji demograficznej obszaru badań po 2019 r., co ma bezpośredni związek z pandemią COVID-19.

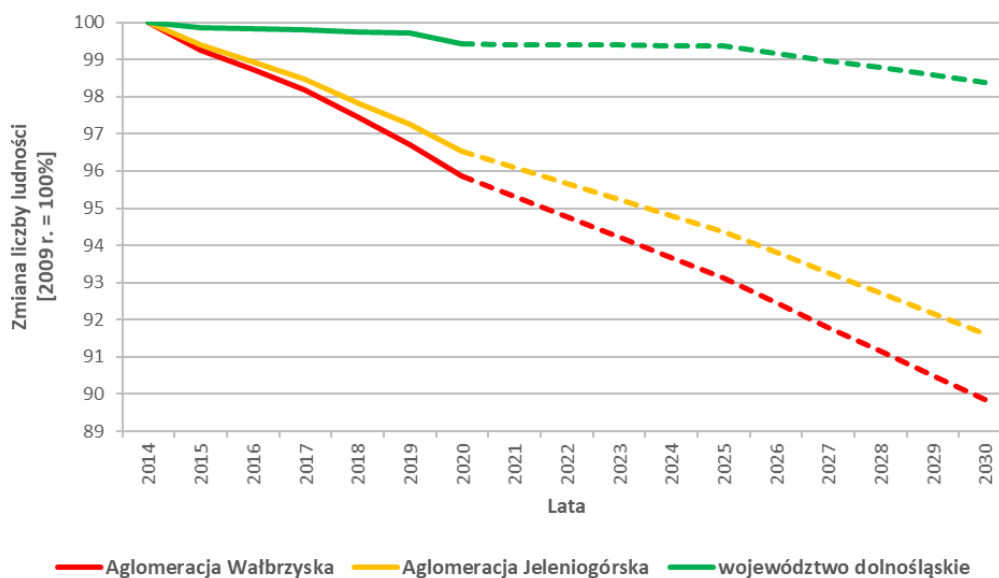
Co więcej, sytuacja demograficzna „Aglomeracji Wałbrzyskiej” w najbliższych latach będzie ulegała dalszemu pogorszeniu, na co wskazują wyniki *Prognozy demograficznej dla gmin województwa dolnośląskiego do 2040 r.* (2020). W perspektywie do 2030 r. liczba ludności obszaru badań ma się zmniejszyć do poziomu 413,3 tys. osób, czyli o 6,3%. Tempo depopulacji będzie zatem wyższe niż w „Aglomeracji Jeleniogórskiej” (spadek o 5,1%) czy średniej dla województwa dolnośląskiego (spadek o 1,0%).

Sytuacja demograficzna gmin wchodzących w skład „Aglomeracji Wałbrzyskiej” była silnie zróżnicowana (mapa 2). W przestrzeni „Aglomeracji Wałbrzyskiej” można wyróżnić obszary, w których liczba ludności w latach 2014-2020 nieznacznie wzrosła. W tym gronie znalazło się 6 gmin podmiejskich (Męcinka i Paszowice w powiecie jaworskim, Kamienna Góra w powiecie kamiennogórskim, Czarny Bór i Stare Bogaczowice w powiecie wałbrzyskim, Świdnica w powiecie świdnickim). Co więcej, jedynie w przypadku gminy wiejskiej Świdnica wzrost liczby ludności w analizowanym okresie był wyższy niż 1,0% (2,5%).

W większości gmin obszaru badań (22 z 28, czyli 78,6%) w analizowanym okresie wystąpił spadek liczby ludności. Najbardziej dotkliwym procesom depopulacji podlegały gmina miejsko-wiejska Mieroszów (-7,1%) oraz gminy miejskie: Kamienna Góra (-6,6%), Nowa Ruda (-6,0%), Wałbrzych (-5,8%), Boguszków-Gorce (-5,6%) i Jawor (-5,5%).

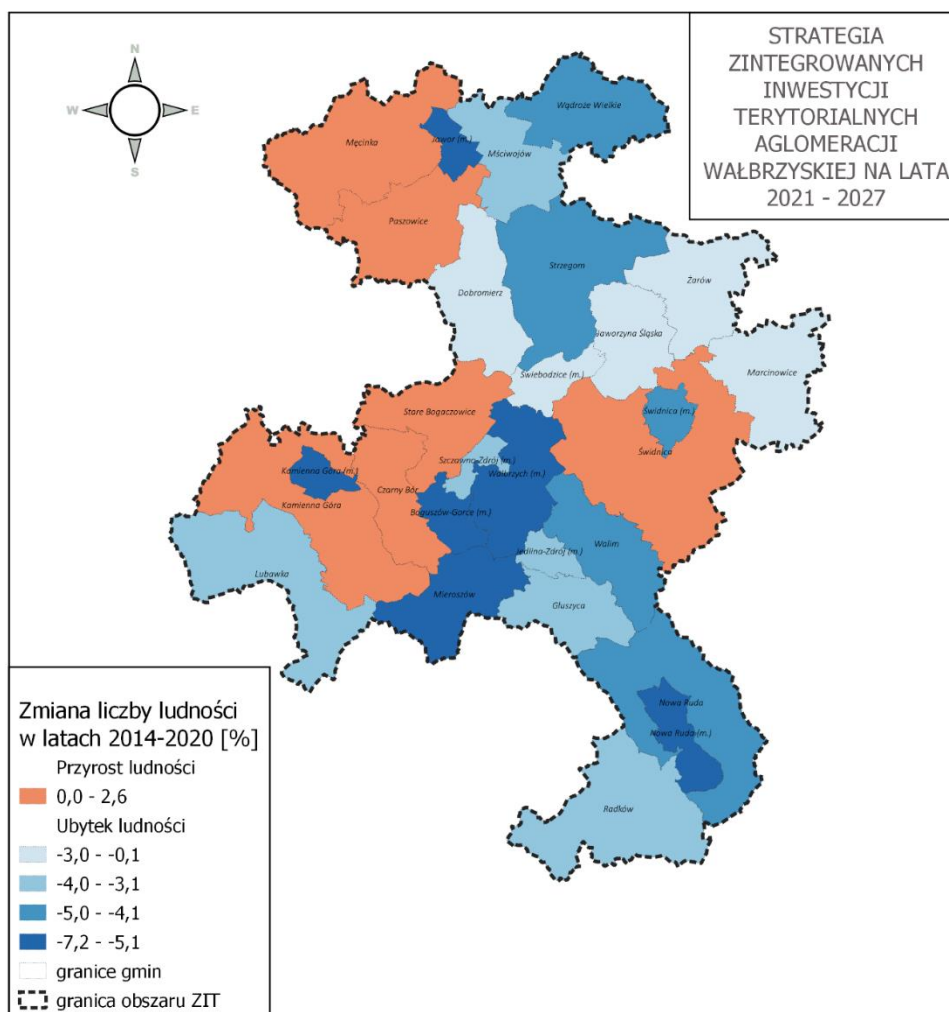


Wykres 1. Zmiana liczby ludności w obszarze badań – rzeczywista [2014-2020] i prognozowana [2021-2030].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS i Prognozy demograficznej dla gmin województwa dolnośląskiego.

Mapa 2. Zmiana liczby ludności w gminach obszaru badań [2014-2020].

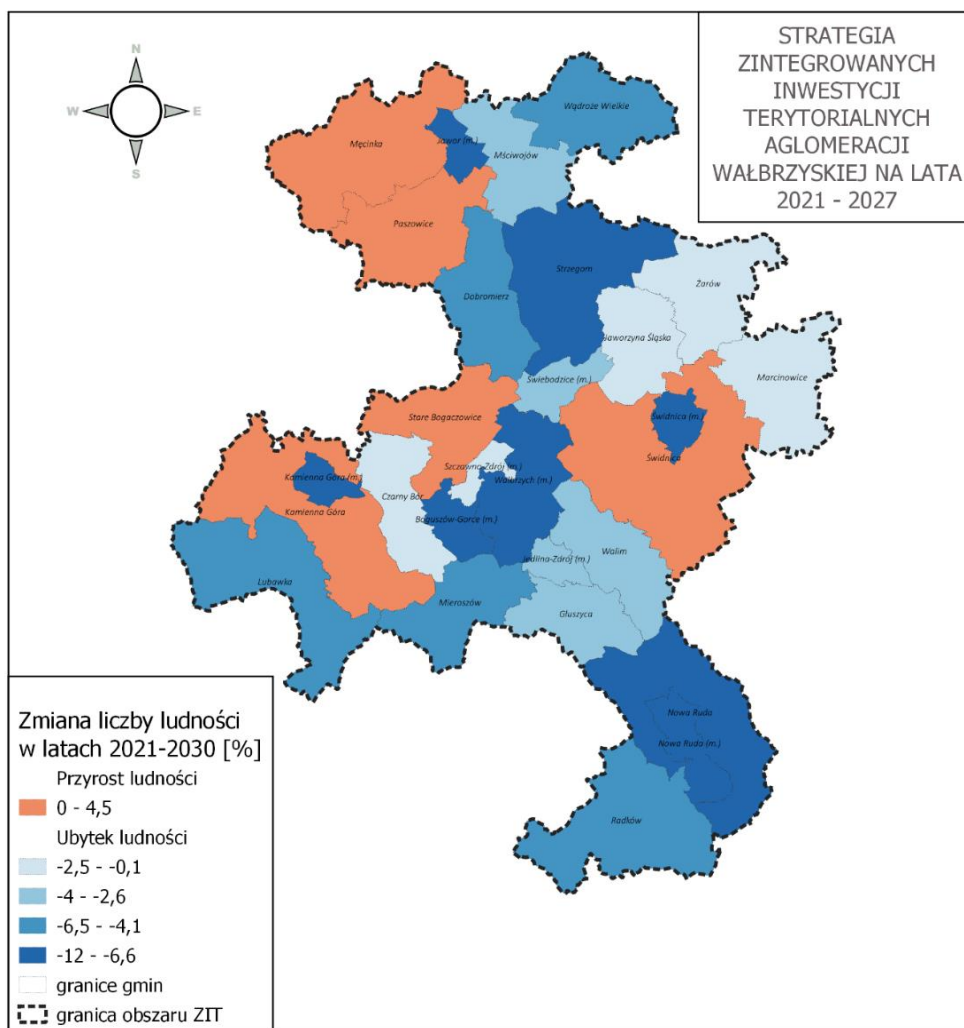


Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

W nawiązaniu do *Prognozy demograficznej dla gmin województwa dolnośląskiego*, przewiduje się, że w perspektywie do 2030 r. sytuacja demograficzna gmin wchodzących w skład „Agglomeracji Wałbrzyskiej” jeszcze ulegnie pogorszeniu (mapa 3). Liczba gmin odnotowujących wzrost liczby ludności zmniejszy się do pięciu (z tego grona ubędzie gmina Czarny Bór), a w większości pozostałych gmin tempo depopulacji jeszcze się powiększy.

Spośród gmin obszaru badań najwyższy wzrost liczby mieszkańców w latach 2020-2030 ma wystąpić w gminach: Świdnica (+4,4%), Męcinka (+3,8%) i Stare Bogaczowice (+2,6%), natomiast największy spadek liczby ludności w gminach miejskich: Kamienna Góra (-11,8%), Jawor (-10,7%), Nowa Ruda (-9,9%), Wałbrzych (-8,7%) i Świdnica (-8,2%).

Mapa 3. Prognozowana zmiana liczby ludności w gminach obszaru badań [2021-2030].



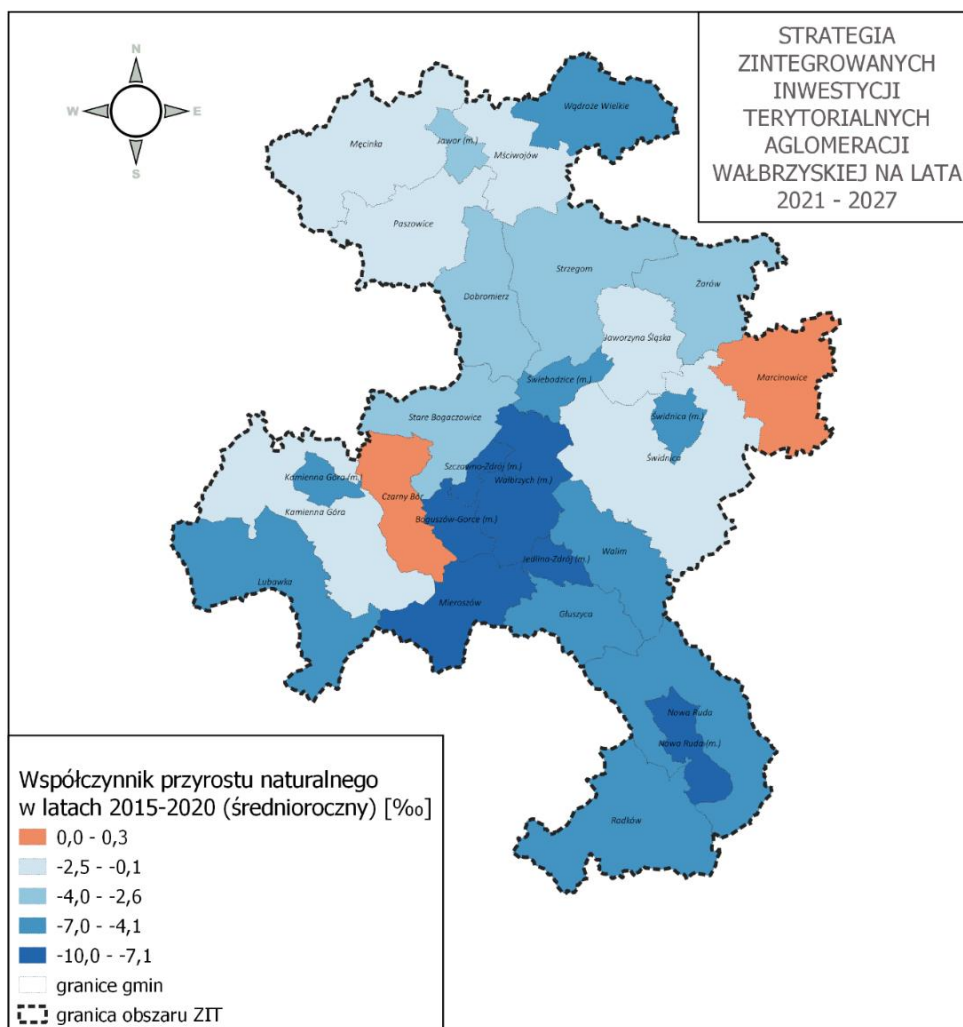
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS i Prognozy demograficznej dla gmin województwa dolnośląskiego.

### Ruch naturalny i migracje ludności

Głównym czynnikiem depopulacji w obszarze badań jest ubytek naturalny. Wartość współczynnika przyrostu naturalnego w latach 2015-2017 utrzymywała się na poziomie od -4,0‰ do -4,5‰, po czym zaczęła gwałtownie zmniejszać się, osiągając w 2020 r. poziom -7,7‰ (wykres 2). Podobnie wartość współczynnika przyrostu naturalnego kształtowała się w przypadku „Agglomeracji Jeleniogórskiej”. Wielkość ubytku naturalnego w obu aglomeracjach jest zdecydowanie wyższa od średniej krajowej i dla województwa dolnośląskiego, jednak przebieg zmian jest podobny.

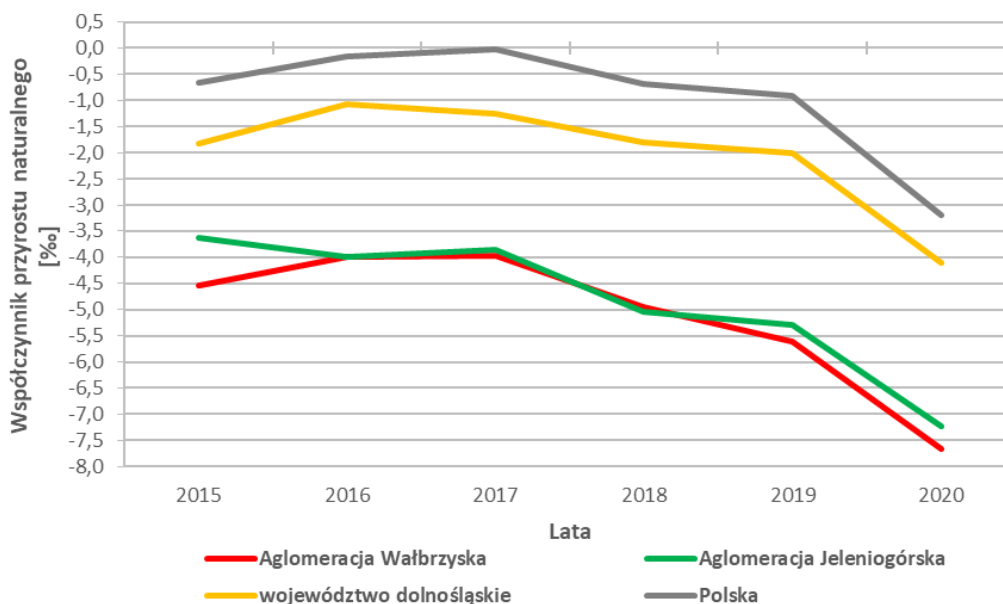
Wartości współczynnika przyrostu naturalnego w ujęciu gminnym były na obszarze badań zróżnicowane (mapa 4), aczkolwiek jedynie w dwóch gminach osiągały wartość dodatnią, tzn. w gminach Marcinowice (+0,2‰) i Czarny Bór (+0,03‰). W pozostałych gminach „Agglomeracji Wałbrzyskiej” występował ubytek naturalny. W najbardziej niekorzystnej sytuacji znajdowały się gminy miejskie: Szczawno-Zdrój (-9,9‰), Nowa Ruda (-7,8‰) i Boguszków-Gorce (-7,6‰).

Mapa 4. Przyrost naturalny w gminach obszaru badań [2015-2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

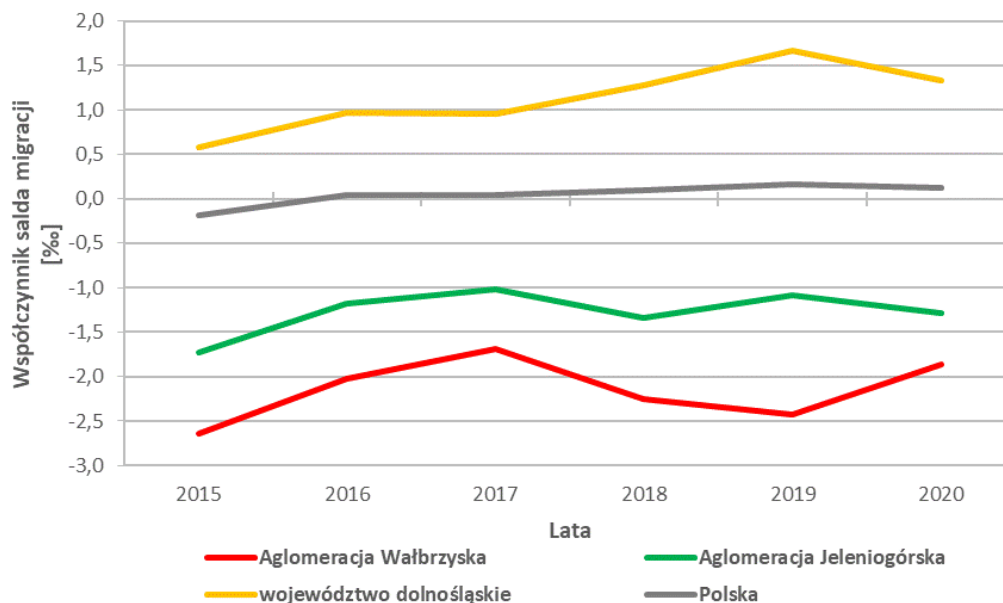
Wykres 2. Przyrost naturalny w obszarze badań [2015-2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Saldo migracji w „Aglomeracji Wałbrzyskiej” w analizowanym okresie również utrzymywało się poniżej zera, jednak w przeciwieństwie do współczynnika przyrostu naturalnego, współczynnik salda migracji we wspomnianym okresie wykazywał tendencję rosnącą. W latach 2015-2017 saldo migracji w aglomeracji wzrosło z -2,6‰ do -1,7‰, następnie spadło do poziomu -2,4‰ w 2019 r., po czym ponownie wzrosło do -1,9‰ w 2020 r. Na tle „Aglomeracji Jeleniogórskiej”, a w szczególności średniej dla województwa dolnośląskiego i średniej krajowej (wykres 3), obszar badań charakteryzował się bardzo niekorzystną sytuacją migracyjną, będąc typowym obszarem odptywowym.

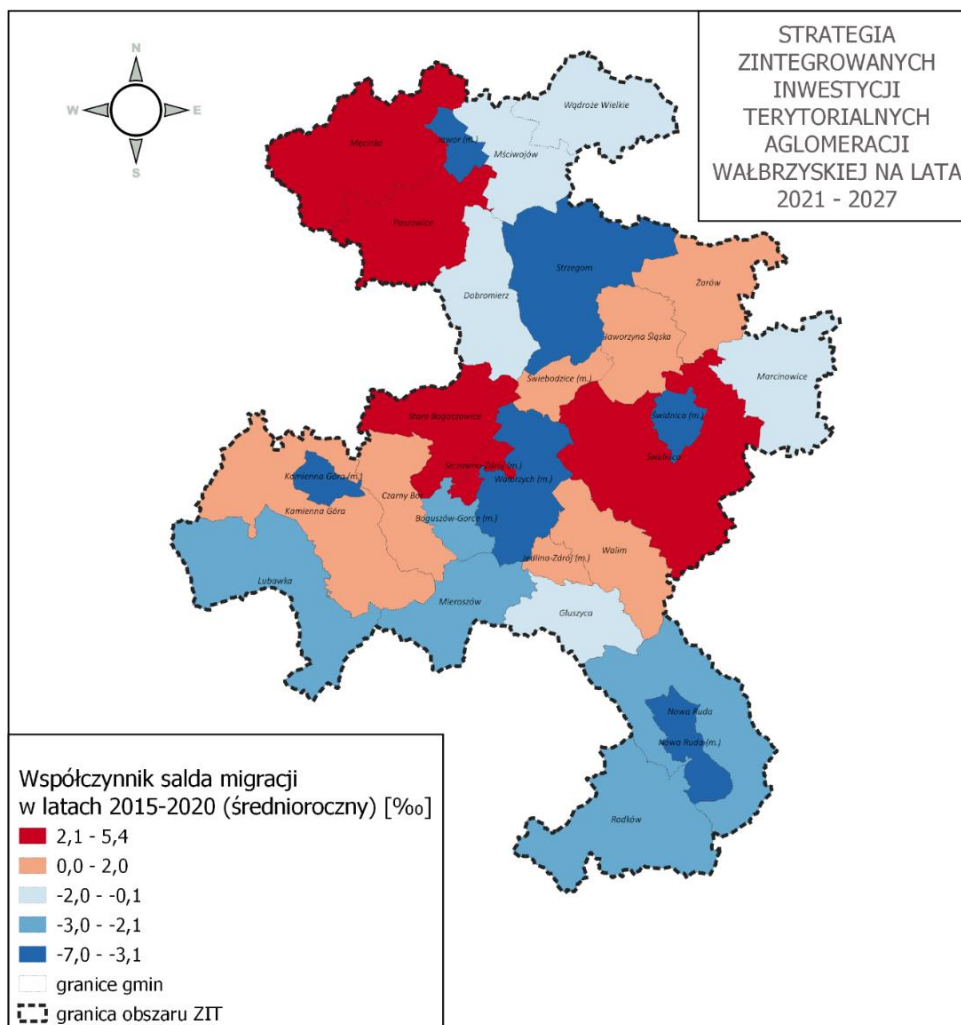
Wykres 3. Migracje w obszarze badań [2015-2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Sytuacja w zakresie wartości współczynnika salda migracji w gminach „Agglomeracji Wałbrzyskiej” jest jednak bardzo zróżnicowana (mapa 5), bowiem 12 gmin obszaru badań w latach 2015-2020 cechowało się dodatnim saldem migracji, a 14 ujemnym bilansem migracyjnym. Najwyższe wartości analizowany wskaźnik osiągnął w gminach wiejskich Świdnica (+5,3%) i Męcinka (+4,3%) oraz w mieście Szczawno-Zdrój (+4,0%), natomiast najniższe w miastach Jawor (-6,9%) i Kamienna Góra (-5,4%) oraz w gminie Strzegom (-4,5%).

Mapa 5. Migracje w gminach obszaru badań [2015-2020].



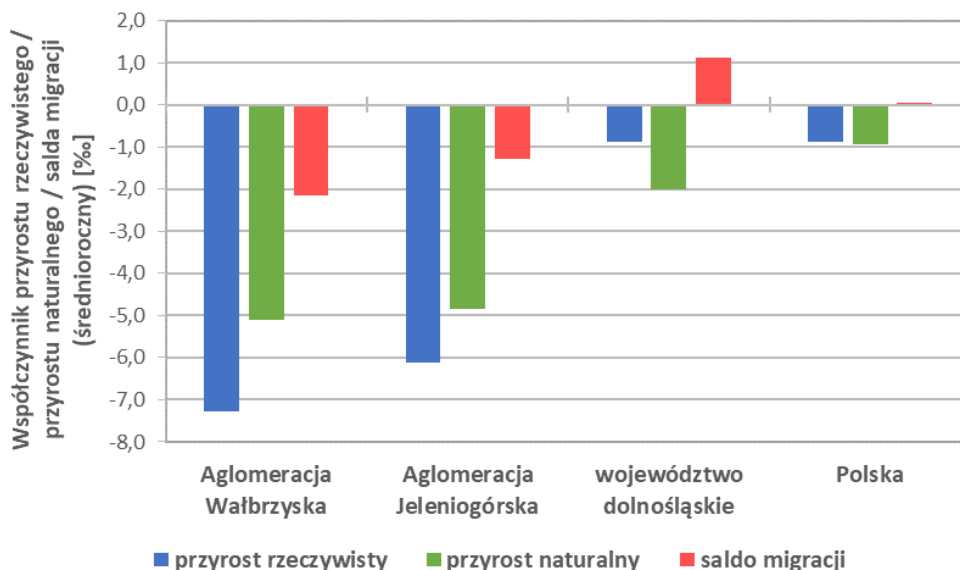
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

W latach 2015-2020 przyrost rzeczywisty w obszarze badań osiągnął wartość -7,3‰ średniorocznie, co było wartością mniej korzystną niż miało to miejsce w przypadku „Agglomeracji Jeleniogórskiej”, a także zdecydowanie gorszą od średniej krajowej i średniej wojewódzkiej (wykres 4).

Co więcej, w obu porównywanych aglomeracjach (tzn. Jeleniogórskiej i Wałbrzyskiej) ujemne wartości osiągały zarówno współczynnik salda migracji, jak i współczynnik przyrostu naturalnego, co było sytuacją odmienną od tendencji wojewódzkiej czy ogólnokrajowej, w przypadku których saldo migracji było na dodatnim poziomie.

Porównanie wartości przyrostu naturalnego i salda migracji w gminach depopulacyjnych i rozwojowych w aspekcie demograficznym (Mapa xx, Mapa xx) w obszarze badań pozwala na stwierdzenie, że głównym czynnikiem depopulacji był ubytek naturalny, a głównym czynnikiem wzrostu liczby ludności – dodatnie saldo migracji.

Wykres 4. Przyrost rzeczywisty ludności w obszarze badań [2015-2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

### Struktura ludności według płci i wieku

Analiza struktur ludnościowych w przypadku „Aglomeracji Wałbrzyskiej” wykazała stały wzrost udziału ludności w wieku poprodukcyjnym (z 20,5% w 2014 r. do 25,2% w 2020 r.), kosztem grupy produkcyjnej (spadek z 63,4% do 59,0%) i przedprodukcyjnej (spadek z 16,0% do 15,7%); (wykres 5). W liczbach bezwzględnych oznaczało to spadek liczby osób w wieku przedprodukcyjnym o 6,0% i produkcyjnym o 10,8%, a także wzrost liczby ludności w wieku poprodukcyjnym o 17,9%.

Co więcej, tendencja ta ma się jeszcze pogłębić w najbliższych latach, osiągając w 2030 r. udział: 29,9% w przypadku grupy poprodukcyjnej, 55,7% w przypadku grupy produkcyjnej i 14,4% w przypadku grupy przedprodukcyjnej. Świadczy to o postępującym starzeniu się ludności w „Aglomeracji Wałbrzyskiej” oraz o kurczeniu się potencjalnych zasobów pracy.

Opisana powyżej tendencja jest podobna z trendami ogólnopolskimi i regionalnymi, jednak stopień zaawansowania procesów starzenia się ludności w „Aglomeracji Wałbrzyskiej” jest nieznacznie wyższy od wartości dla „Aglomeracji Jeleniogórskiej” i zdecydowanie wyższy od średnich, wojewódzkiej i krajowej.

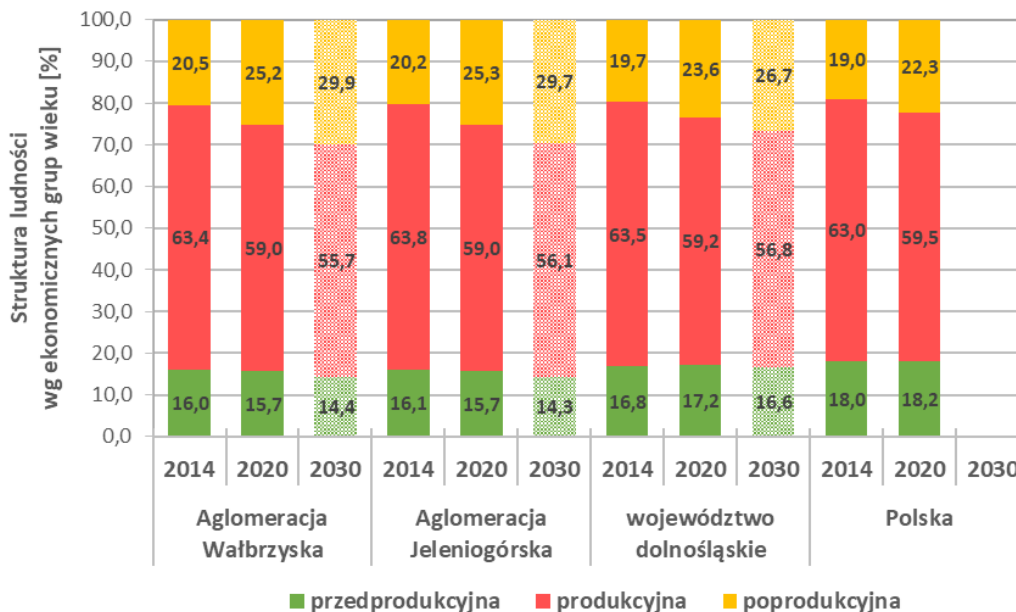
Na niekorzystne trendy zmian demograficznych w Aglomeracjach Wałbrzyskiej i Jeleniogórskiej wskazuje ponadto spadek liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym o ok. 6% (wykres 6) oraz dotkliwy spadek liczby ludności w wieku produkcyjnym – o blisko 11% (wykres 7).

Co jednak ciekawe, liczba ludności w wieku poprodukcyjnym rośnie na podobnym poziomie do średnich referencyjnych – o ok. 18% (wykres 8), co wynika jednak z szybszego tempa depopulacji obszaru badań.

Można też stwierdzić, największy ubytek liczby ludności w wieku produkcyjnym na terenie „Agglomeracji Wałbrzyskiej” wystąpił w gminach charakteryzujących się najwyższym tempem depopulacji (mapa 6), a mianowicie w gminach miejskich: Jawor (-14,1%), Wałbrzych (-13,6%), Nowa Ruda (-12,6%), Kamienna Góra i Świdnica (po -12,0%) oraz w gminie Mieroszów (-12,0%).

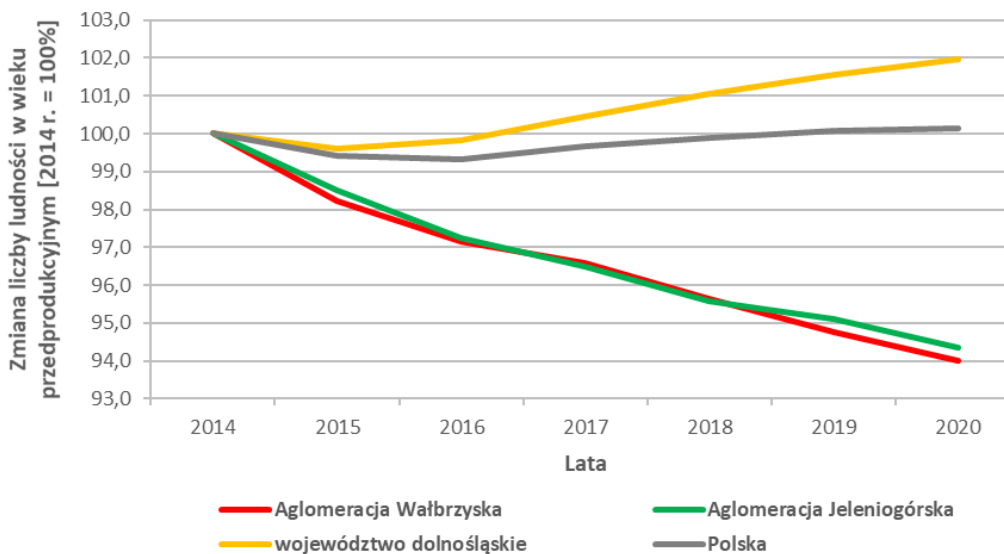
Co jednak istotne, w latach 2014-2020 we wszystkich gminach obszaru badań wystąpił spadek liczby ludności w wieku produkcyjnym, co świadczy o kurczeniu się potencjalnych zasobów siły roboczej.

Wykres 5. Struktura ludności według ekonomicznych grup wieku w obszarze badań – rzeczywista [2014, 2020] i prognozowana [2030].



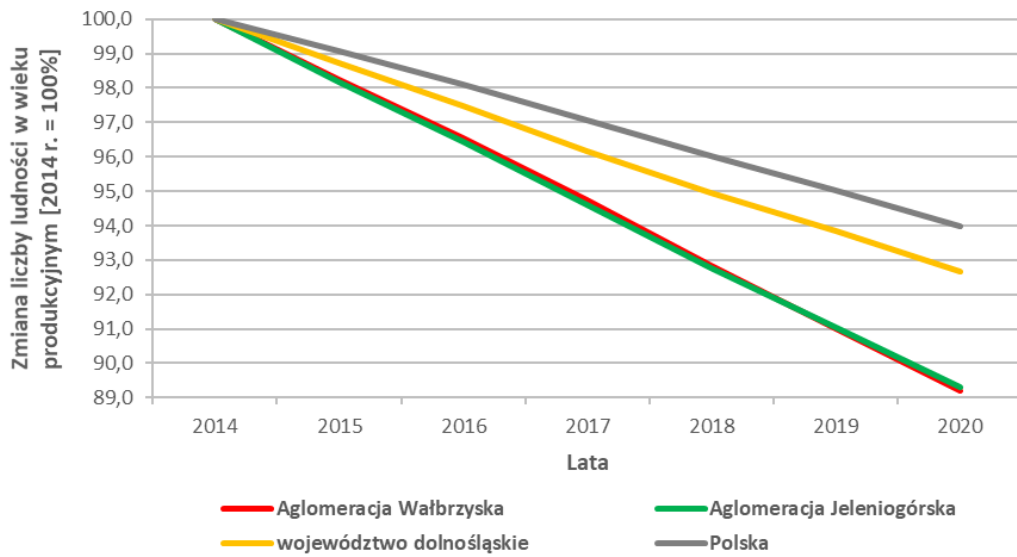
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS i Prognozy demograficznej dla gmin województwa dolnośląskiego.

Wykres 6. Zmiana liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym w obszarze badań [2014-2020].



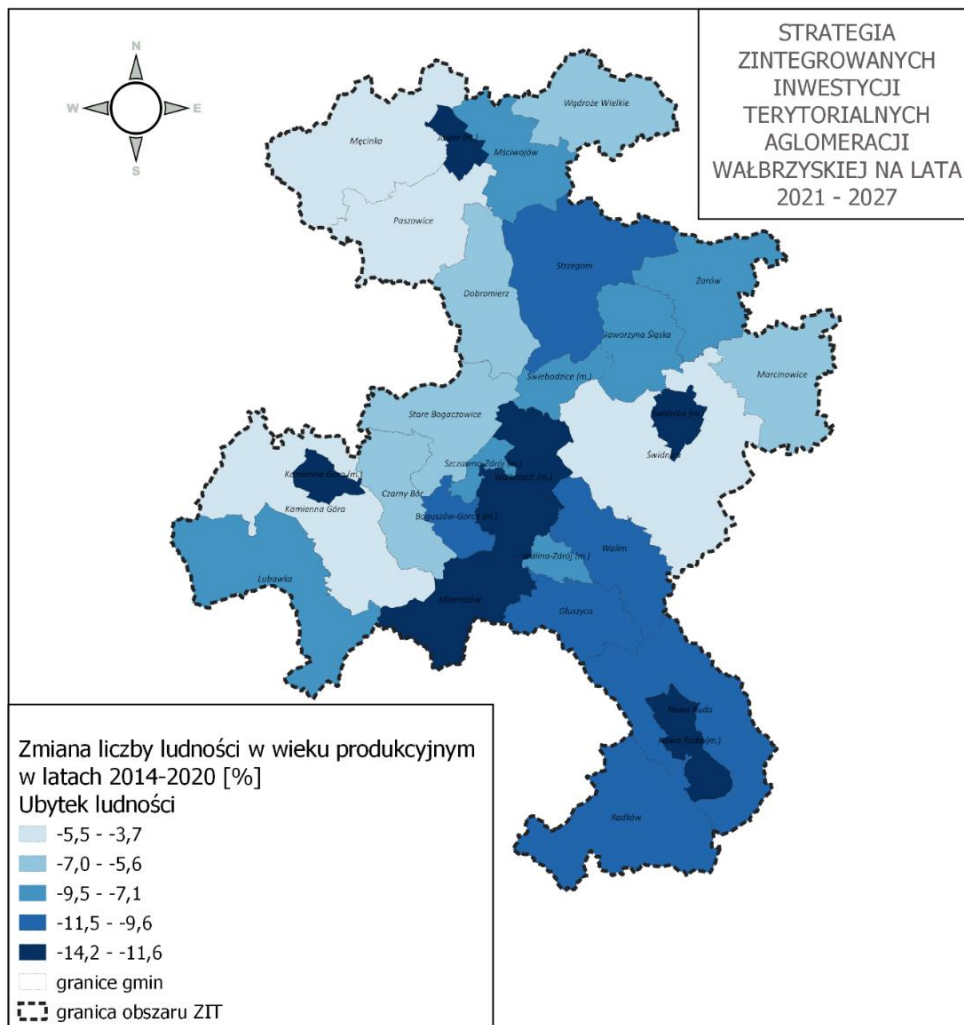
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Wykres 7. Zmiana liczby ludności w wieku produkcyjnym w obszarze badań [2014-2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

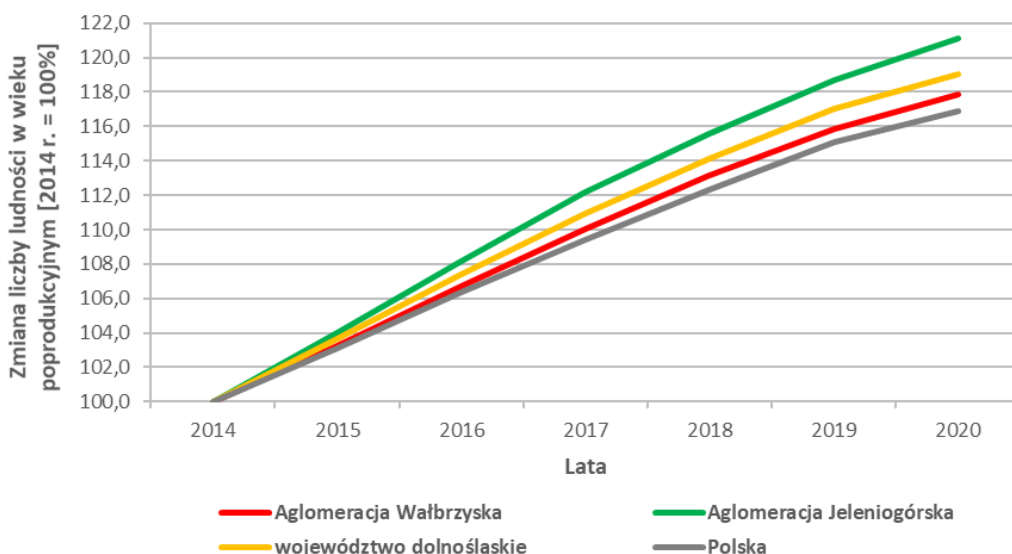
Mapa 6. Zmiana liczby ludności w wieku produkcyjnym w gminach obszaru badań [2014-2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

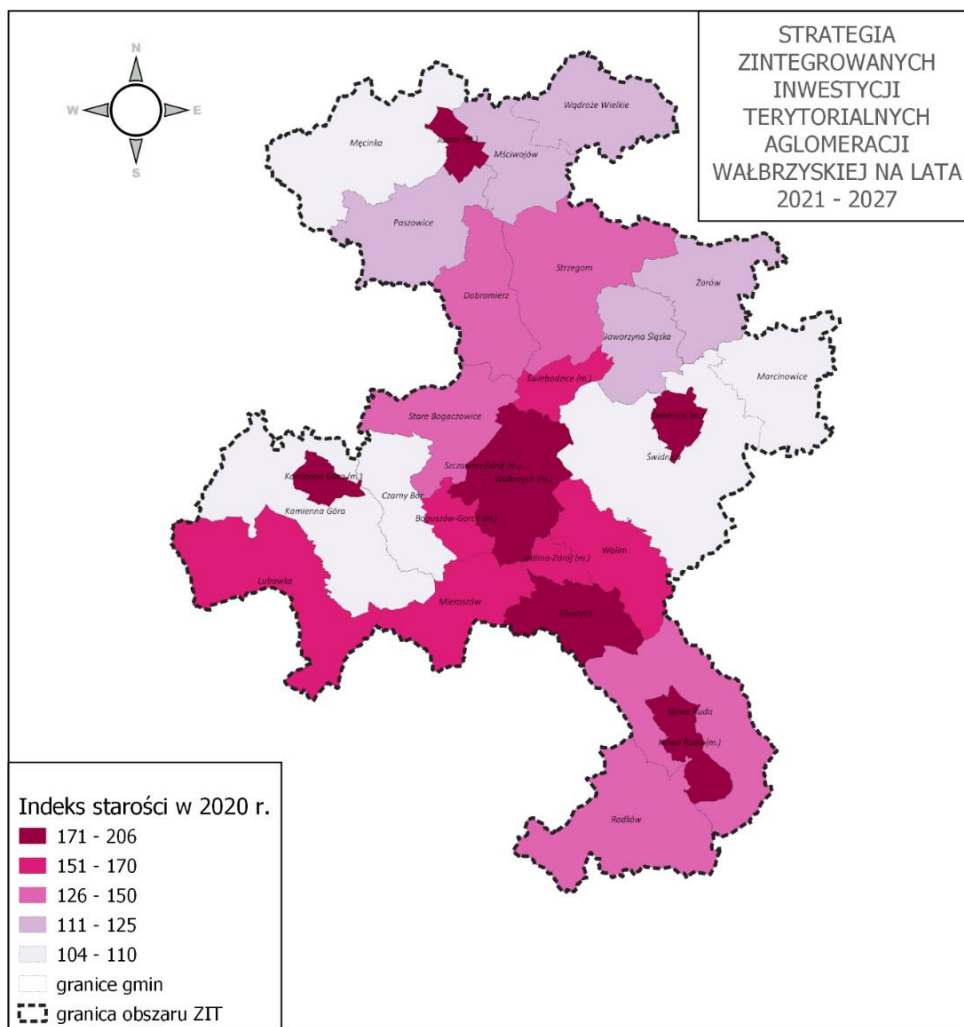


Wykres 8. Zmiana liczby ludności w wieku poprodukcyjnym w obszarze badań [2014-2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Mapa 7. Indeks starości w gminach obszaru badań [2020].

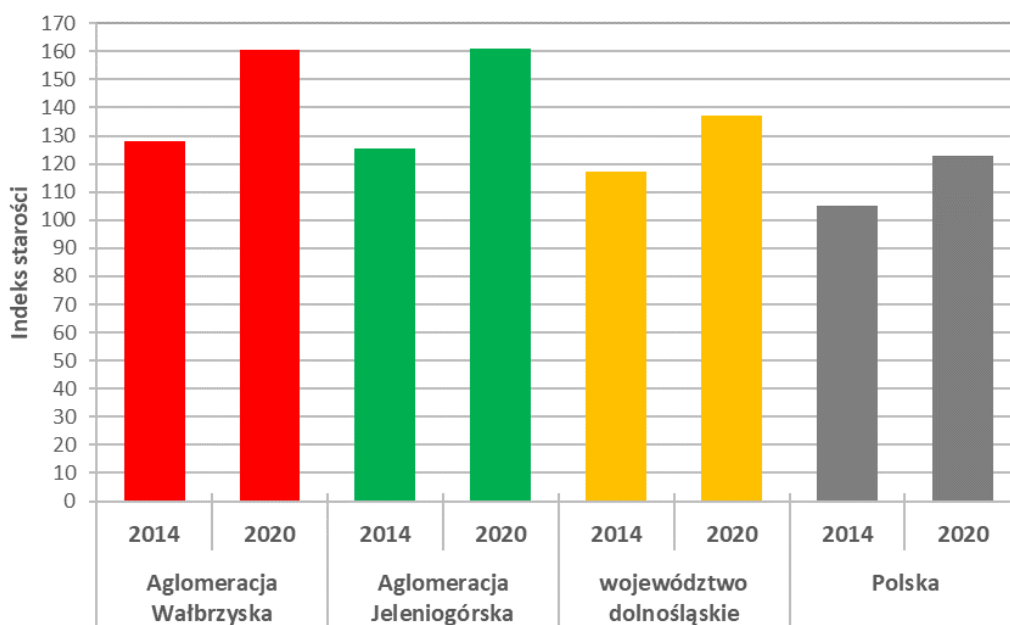


Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Jednocześnie wspomniane gminy miejskie w 2020 r. charakteryzowały się najwyższymi wartościami indeksu starości (mapa 7), jak np. Szczawno-Zdrój (205), Nowa Ruda (199), Wałbrzych (190), Kamienna Góra (189) i Świdnica (172). Należy także zauważyć, że w 2020 r. wartość indeksu starości we wszystkich gminach Aglomeracji przekraczała wartość 100, co oznacza, że udział ludności w wieku poprodukcyjnym był w tych gminach wyższy od udziału ludności w wieku przedprodukcyjnym. Najmniej zaawansowane procesy starzenia się ludności miały miejsce w gminach podmiejskich: Męcinka i Marcinowice (po 105), Kamienna Góra i Świdnica (po 106) oraz Czarny Bór (107).

W latach 2014-2020 wartość indeksu starości w przypadku „Aglomeracji Wałbrzyskiej” wzrosła ze 120 do 160, co jest zbliżone do wartości odnotowanych w „Aglomeracji Jeleniogórskiej”, a także wyraźnie wyższe od średnich wojewódzkich i średnich krajowych (wykres 9).

Wykres 9. Indeks starości w obszarze badań [2014, 2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

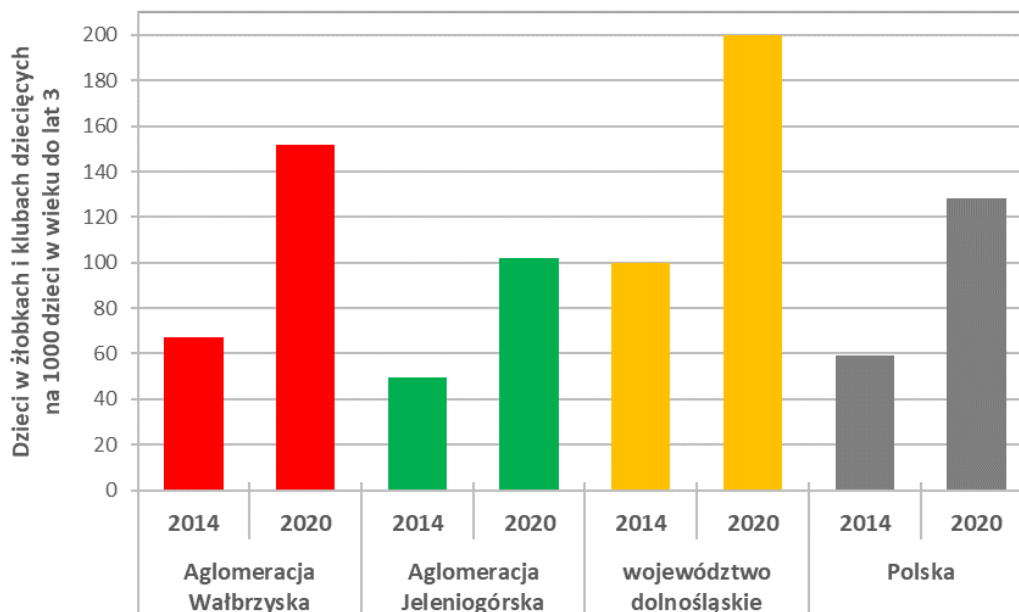
## 1.2 EDUKACJA I OPIEKA NAD DZIEĆMI W WIEKU DO 3 LAT

### Opieka nad dziećmi w wieku do 3 lat

W latach 2014-2020 liczba żłobków w „Aglomeracji Wałbrzyskiej” wzrosła z 13 do 33, klubów dziecięcych z 2 do 7, co przyczyniło się do wzrostu liczby miejsc w placówkach tego typu z 786 do 1809, a także do wzrostu liczby dzieci w żłobkach i klubach dziecięcych na 1000 dzieci w wieku do lat 3 z 67 do 152 (wykres 10).

Co ciekawe, wzrost liczby dzieci w żłobkach i klubach dziecięcych w obszarze badań był relatywnie szybszy niż „Aglomeracji Jeleniogórskiej”, a nawet średnio w województwie i kraju, co może świadczyć o znaczącej poprawie sytuacji „Aglomeracji Wałbrzyskiej” w tym zakresie.

Wykres 10. Dzieci w żłobkach i klubach dziecięcych na 1000 dzieci w wieku do lat 3 w obszarze badań [2014, 2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

### Wychowanie przedszkolne

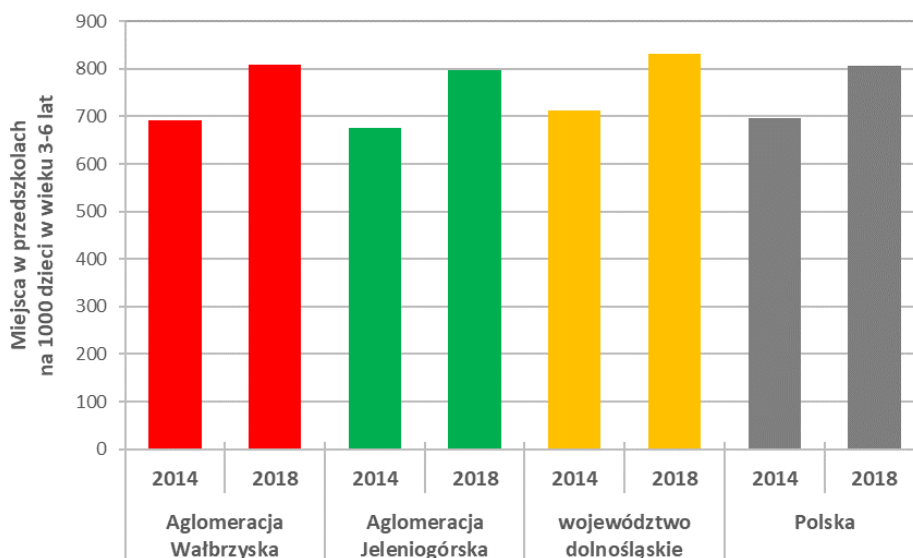
W latach 2014-2018 w obszarze badań miała również miejsce znacząca poprawa sytuacji w zakresie dostępu do placówek wychowania przedszkolnego, z tą jednak różnicą, że w tym przypadku, sytuacja „Agglomeracji Wrocławskiej” znacząco nie odbiegała od wartości dla obszarów referencyjnych. Liczba miejsc w przedszkolach na 1000 dzieci w grupie wieku 3-6 lat wzrosła w tym okresie z 693 do 809 (wykres 11), co wynikało z ogólnego wzrostu liczby miejsc w przedszkolach (z 10,6 tys. do 12,0 tys.) oraz ze spadku liczby dzieci w wieku przedszkolnym (z 12,9 tys. do 10,9 tys.).

Spośród gmin obszaru badań największa liczba miejsc w przedszkolach w stosunku do liczby dzieci w tej grupie wieku w 2018 r. miała miejsce w gminach miejsko-wiejskich: Radków (1345) i Mieroszów (990), a także w gminach miejskich: Świdnica (1095), Jawor (987) i Wałbrzych (942).

Z drugiej strony, przedszkola nie funkcjonowały w gminach wiejskich: Dobromierz i Walim. Niską dostępnością do placówek wychowania przedszkolnego charakteryzowały się także gminy podmiejskie (mapa 8): Marcinowice (282), Paszowice (295), Kamienna Góra (308) i Mściwojów (311). Gminy te cechowały się jednocześnie najwyższymi udziałami ludności w wieku przedprodukcyjnym i najbardziej korzystną sytuacją demograficzną. Może to świadczyć o nienadążaniu rozwoju infrastruktury społecznej za wzrostem ludnościowym w tych jednostkach.

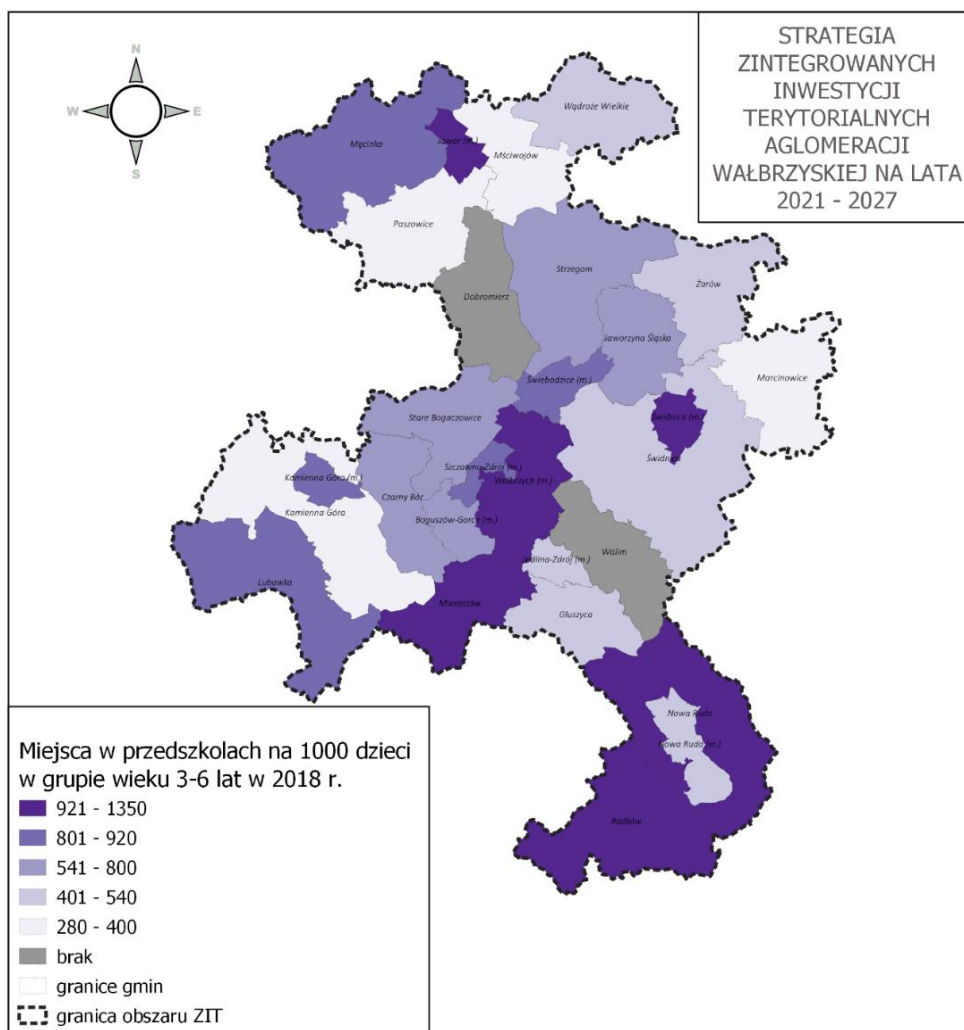
Liczba dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego na 1000 dzieci w wieku 3-5 lat w obszarze badań w latach 2014-2020 była nieznacznie niższa od średniej krajowej i średniej wojewódzkiej. Niemniej jednak, w „Agglomeracji Wałbrzyskiej” nastąpił wzrost liczby dzieci w placówkach tego typu z 729 do 809 (wykres 12).

Wykres 11. Miejsca w przedszkolach na 1000 dzieci w grupie wieku 3-6 lat w obszarze badań [2014, 2018].



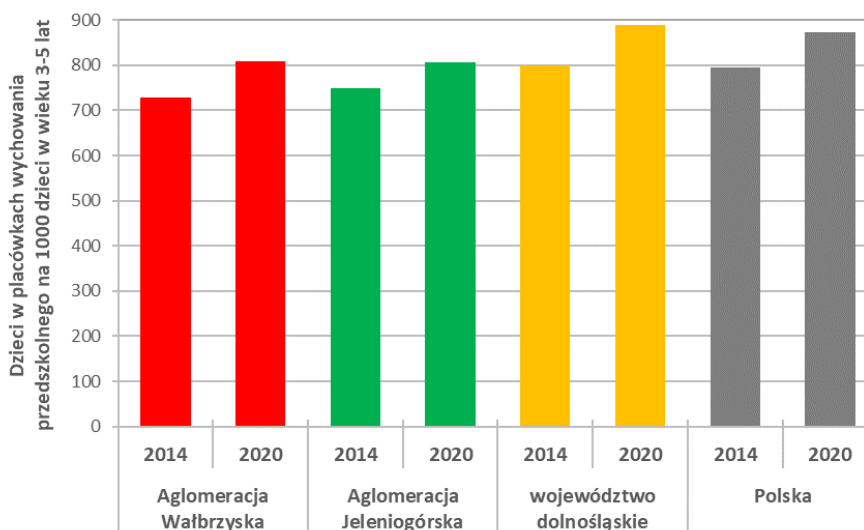
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Mapa 8. Miejsca w przedszkolach na 1000 dzieci w grupie wieku 3-6 lat w gminach obszaru badań [2018].



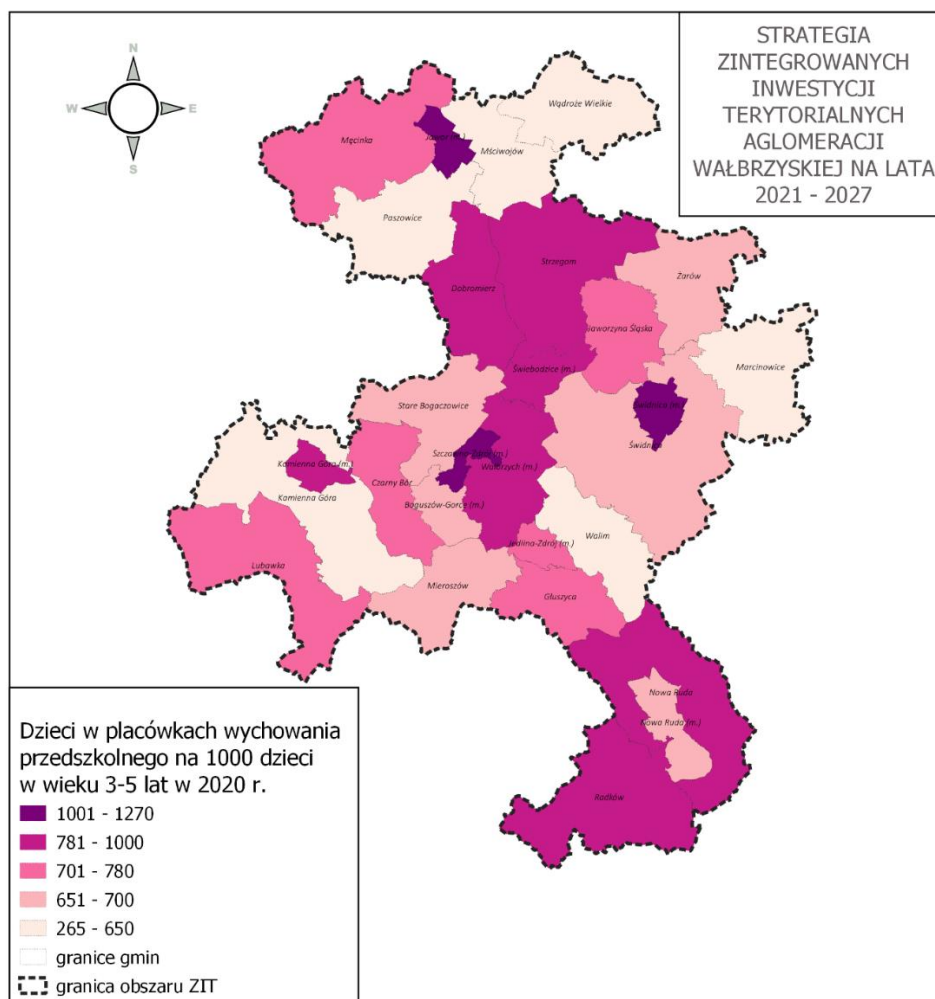
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Wykres 12. Dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego na 1000 dzieci w wieku 3-5 w obszarze badań [2014, 2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Mapa 9. Dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego na 1000 dzieci w wieku 3-5 lat w gminach obszaru badań [2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

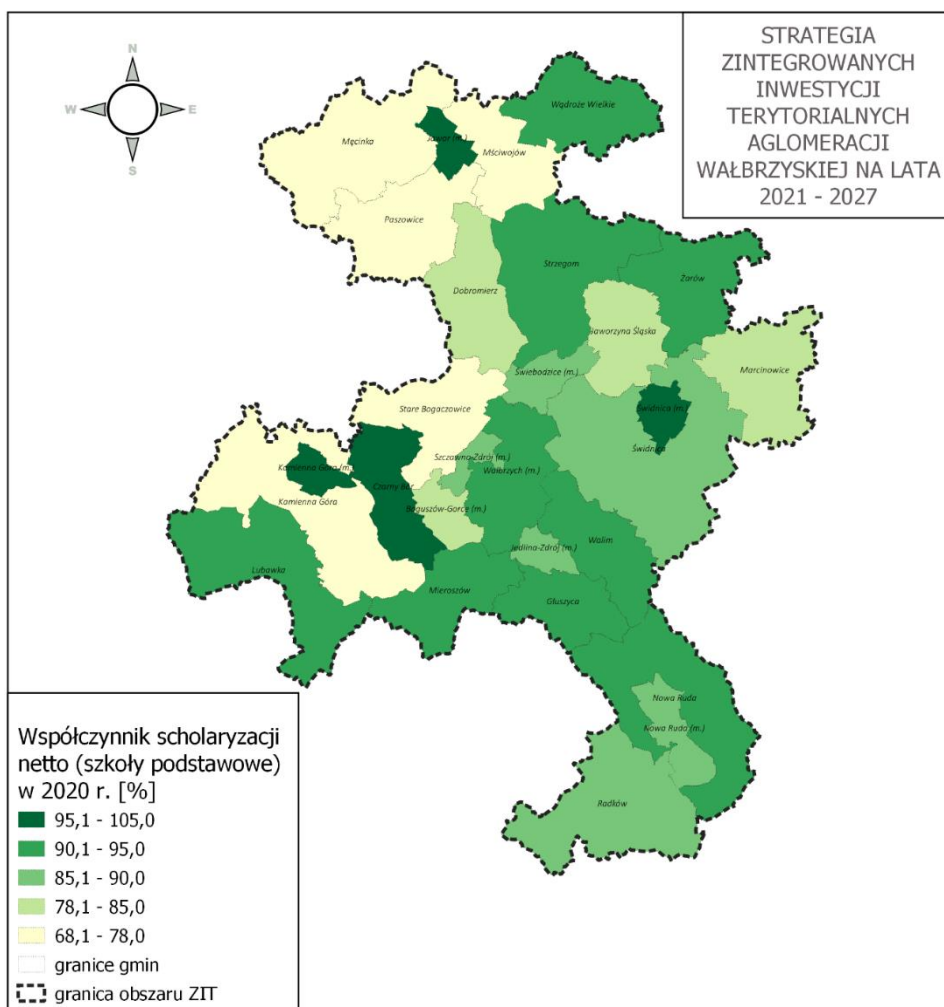
W 2020 r. największa liczba dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego na 1000 dzieci w wieku 3-5 lat miała miejsce w gminach miejskich: Szczawno-Zdrój (1261), Świdnica (1079) i Jawor (1004), a zatem liczba dzieci w przedszkolach była w tych gminach większa od faktycznej liczby dzieci, co może wskazywać na zjawisko dowożenia dzieci do placówek w tych miastach. Z kolei wokół tych miast znajdują się gminy, które cechowały się relatywnie niskimi wartościami analizowanego wskaźnika (Paszowice – 267, Mściwojów – 376, Walim -500 i Wądroże Wielkie – 530); (mapa 9).

Ciekawy przypadek stanowiły z kolei gminy Dobromierz i Walim, na terenie których nie funkcjonowały placówki wychowania przedszkolnego, niemniej jednak udział dzieci uczęszczających do przedszkoli jest w nich stosunkowo wysoki (Dobromierz – 794, Walim – 500). Można zatem stwierdzić, że dzieci z tych gmin korzystały z placówek wychowania przedszkolnego w sąsiednich gminach.

### Szkolnictwo podstawowe

W analizowanym okresie liczba szkół podstawowych w „Agglomeracji Wałbrzyskiej” utrzymywała się na poziomie 124-125 placówek w latach 2014-2016, a od czasu reformy systemu edukacji w 2017 r. (która przyczyniła się do likwidacji gimnazjów) liczba placówek szkolnych w obszarze badań utrzymywała się na poziomie 135-136 placówek.

Mapa 10. Współczynnik scholaryzacji netto (szkoły podstawowe) w gminach obszaru badań [2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Reforma systemu edukacji przyczyniła się również do gwałtownego wzrostu liczby uczniów w szkołach podstawowych, których liczba wzrosła z 23,7-25,5 tys. w latach 2014-2017 do 31,2 tys. w 2018 r., jednak od tego czasu zaczęła się ona zmniejszać do poziomu 30,9 tys. w 2020 r., co wynikało ze spadku liczby dzieci w wieku szkolnym.

Zmiany te nie przyczyniły się jednak do znaczących zmian w wartościach współczynnika scholaryzacji netto, który w analizowanym okresie utrzymywał się w obszarze badań na wysokim poziomie (85-87%). Wyższe wartości współczynnika scholaryzacji występowały w miastach powiatowych (Jawor – 104,1 w 2020 r., Świdnica – 103,2, Kamienna Góra – 99,3) oraz w gminie Czarny Bór (100,2), natomiast niższe w gminach podmiejskich, np. Mściwojów – 68,9, Paszowice – 69,0, Męcinka – 75,5 (w powiecie jaworskim), Kamienna Góra – 74,9 (w powiecie kamiennogórskim) czy też Stare Bogaczowice – 69,2 (w powiecie wałbrzyskim), skąd dzieci dojeżdżają również do szkół zlokalizowanych w pobliskich miastach (mapa 10).

Co ciekawe relatywnie niskie wartości współczynnika scholaryzacji występowały również w gminach miejskich sąsiadujących z Wałbrzychem (Świebodzice – 87,9, Boguszów-Gorce – 78,8, Jedlina-Zdrój – 85,4, Szczawno-Zdrój – 87,3).

### Szkolnictwo ponadpodstawowe

W 2020 r. na obszarze „Agglomeracji Wałbrzyskiej” funkcjonowało 66 szkół ponadpodstawowych, w tym: 18 liceów ogólnokształcących, 19 techników, 15 szkół branżowych oraz 14 szkół policealnych, do których uczęszczało w sumie 10,9 tys. uczniów, w tym: 1279 do liceów ogólnokształcących, 6036 do techników, 2237 do szkół branżowych oraz 1323 do szkół policealnych (tabela 2).

Najważniejszymi ośrodkami szkolnictwa ponadpodstawowego w obszarze badań w 2020 r. były miasta Wałbrzych (21 szkół, 3768 uczniów) i Świdnica (20 szkół, 3263 uczniów). Pozostałe miasta obszaru badań miały zdecydowanie mniejsze znaczenie, zarówno zakresie liczby szkół (Kamienna Góra – 5 szkół, Jawor i Nowa Ruda po 4 szkoły, Świebodzice i Strzegom po 3 szkoły), jak i liczby uczniów w tych szkołach (Kamienna Góra – 1063 uczniów, Jawor – 887, Nowa Ruda – 526, Strzegom – 494). Co więcej, w kilku miastach „Agglomeracji Wałbrzyskiej” szkoły ponadpodstawowe nie funkcjonowały wcale (tzn. Lubawka, Radków, Jaworzyna Śląska, Boguszów-Gorce, Jedlina-Zdrój, Głuszycza, Mieroszów).

Spośród gmin wiejskich obszaru badań szkoły ponadpodstawowe w 2020 r. funkcjonowały jedynie na terenie gmin: Nowa Ruda i Świdnica.

Tabela 2. Szkolnictwo ponadpodstawowe w obszarze badań [2020].

Jednostka terytorialna	Liczba szkół					Liczba uczniów				
	LO	Tech	SzBr	SzPo	Ogółem	LO	Tech	SzBr	SzPo	Ogółem
<b>AGLOMERACJA WAŁBRZYSKA</b>	<b>18</b>	<b>19</b>	<b>15</b>	<b>14</b>	<b>66</b>	<b>1 279</b>	<b>6 036</b>	<b>2 237</b>	<b>1 323</b>	<b>1 0875</b>
Gmina Wałbrzych (m)	6	4	4	7	21	451	1 823	665	829	3 768
Gmina Świdnica (m)	6	6	5	3	20	397	2 027	508	331	3 263
Gmina Kamienna Góra (m)	1	1	1	2	5	101	481	373	108	1 063
Gmina Jawor (m)	1	1	1	1	4	88	492	276	31	887
Gmina Nowa Ruda (m)	1	1	1	1	4	63	313	126	24	526

Jednostka terytorialna	Liczba szkół					Liczba uczniów				
	LO	Tech	SzBr	SzPo	Ogółem	LO	Tech	SzBr	SzPo	Ogółem
Gmina Strzegom (m-w)	1	1	1	0	3	91	255	148	0	494
Gmina Szczawno-Zdrój (m)	1	1	0	0	2	54	173	0	0	227
Gmina Nowa Ruda (w)	0	1	0	0	1	0	185	0	0	185
Gmina Świdnica (w)	0	1	0	0	1	0	156	0	0	156
Gmina Żarów (m-w)	0	1	1	0	2	0	99	57	0	156
Gmina Świebodzice (m)	1	1	1	0	3	34	32	84	0	150

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Uwagi: LO – licea ogólnokształcące, Tech – technika, SzBr – szkoły branżowe I stopnia, SzPo – szkoły policealne.

### Szkolnictwo wyższe

Na obszarze „Aglomeracji Wałbrzyskiej” funkcjonują 2 uczelnie wyższe (obie w Wałbrzychu) oraz 3 filie uczelni wyższych (dwie w Świdnicy, jedna w Wałbrzychu), które oferują zróżnicowane kierunki studiów (tabela 3).

Tabela 3. Szkolnictwo ponadpodstawowe w obszarze badań [2020].

Miejscowość	Nazwa uczelni	Kierunki (stopień)
Wałbrzych	Politechnika Wrocławska – filia w Wałbrzychu	informatyka techniczna (inż) mechanika i budowa maszyn (inż) zarządzanie i inżynieria produkcji (inż)
	Państwowa Uczelnia Angelusa Silesiusa	administracja (lic, mgr) architektura wnętrz (lic) dietetyka (lic) filologia angielska (lic) grafika użytkowa z reklamą (lic) kosmetologia (lic) logistyka (inż, mgr) pedagogika (lic) pielęgniarstwo (lic) techniki dentystyczne (lic) zarządzanie (lic)
	Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości	pedagogika opiekuńcza z terapią pedagogiczną (lic, mgr) zarządzanie (lic, mgr) inżynieria jakości (inż) inżynieria procesu (inż) inżynieria ochrony środowiska naturalnego (inż)
Świdnica	Społeczna Akademia Nauk Filia w Świdnicy	bezpieczeństwo narodowe (lic, mgr) finanse i rachunkowość (lic) pedagogika (lic, mgr) zarządzanie (lic, mgr) logistyka (lic)



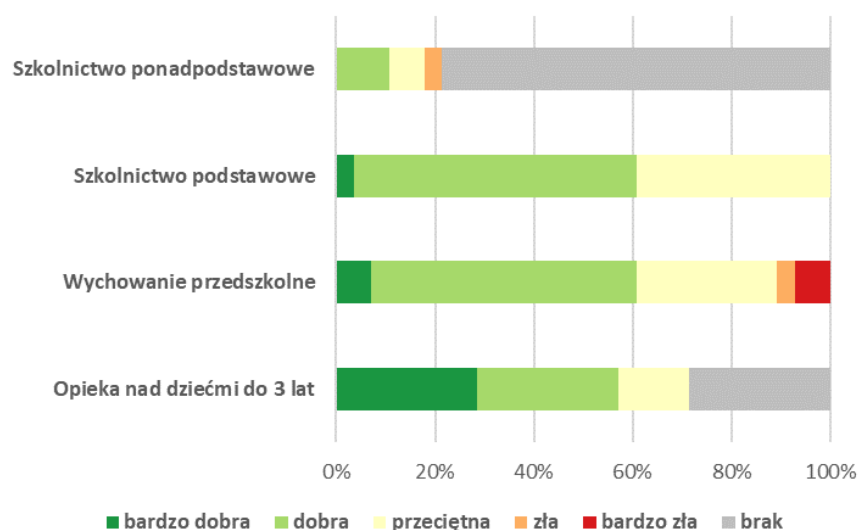
Miejscowość	Nazwa uczelni	Kierunki (stopień)
	Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi – filia w Świdnicy	informatyka (inż, mgr)

Źródło: opracowanie własne.

W ankiecie władze gmin wchodzących w skład „Aglomeracji Wałbrzyskiej” zostali poproszeni o ocenę stanu technicznego infrastruktury edukacyjnej w gminie oraz o dokonanie analizy potrzeb w zakresie optymalizacji sieci szkolnej w gminie.

W pierwszym przypadku władze gmin stan techniczny infrastruktury edukacyjnej oceniły jako: bardzo dobry i dobry (po 8 gmin) w zakresie opieki nad dziećmi do 3 lat, dobry (15 gmin) lub przeciętny (8 gmin) w zakresie wychowania przedszkolnego, dobry (16 gmin) lub przeciętny (11 gmin) w zakresie szkolnictwa podstawowego. Gminy, posiadające na swoim terenie szkoły ponadpodstawowe także stan oceny technicznej placówek tego typu oceniły jako dobry (3 gminy) lub przeciętny (2 gminy); (wykres 13).

Wykres 13. Ocena stanu technicznego infrastruktury edukacyjnej w gminach obszaru badań [2022].

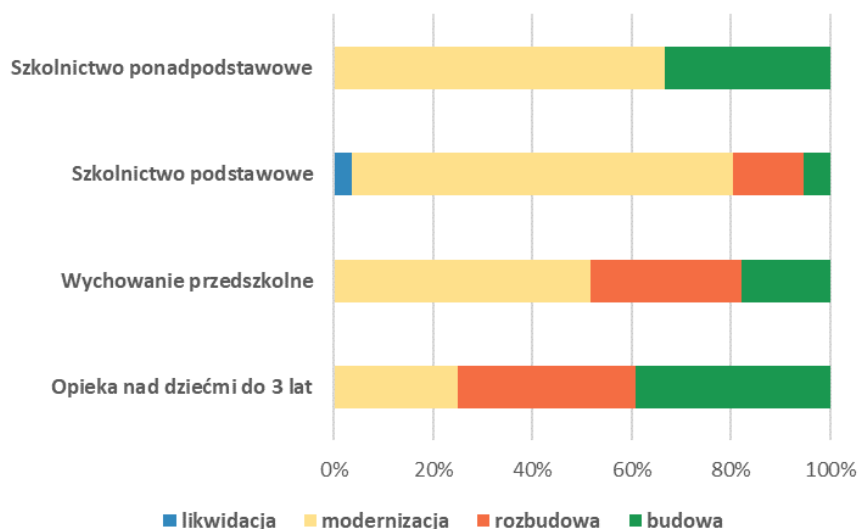


Źródło: opracowanie własne na podstawie badania ankietowego poszczególnych gmin.

W drugim przypadku, analizując potrzeby w zakresie optymalizacji sieci szkolnej w gminie władze gmin wchodzących w skład „Aglomeracji Wałbrzyskiej” wskazywali na potrzebę (wykres 14):

- modernizacji istniejących placówek (22 gminy w przypadku szkolnictwa podstawowego, 15 gmin w przypadku wychowania przedszkolnego, 7 gmin w przypadku opieki nad dziećmi do 3 lat oraz 6 gmin w przypadku szkolnictwa ponadpodstawowego);
- rozbudowy istniejących placówek (10 gmin przypadku opieki nad dziećmi do 3 lat, 9 gmin w przypadku wychowania przedszkolnego i 4 gminy w przypadku szkolnictwa podstawowego);
- budowy nowych placówek (11 gmin przypadku opieki nad dziećmi do 3 lat, 5 gmin w przypadku wychowania przedszkolnego, 3 gminy w przypadku szkolnictwa ponadpodstawowego i 2 gmin w przypadku szkolnictwa podstawowego);
- likwidacji placówek (1 gmina w przypadku szkolnictwa podstawowego).

Wykres 14. Analiza potrzeb w zakresie optymalizacji sieci szkolnej w gminach obszaru badań [2022].



Źródło: opracowanie własne na podstawie badania ankietowego poszczególnych gmin.

### 1.3 POMOC SPOŁECZNA

#### Środowiskowa pomoc społeczna

W latach 2014-2020 liczba beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej na terenie „Aglomeracji Wałbrzyskiej” zmniejszyła się z 34,8 tys. do 18,6 tys. osób, a liczba osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej poniżej kryterium dochodowego z 26,1 tys. do 11,6 tys. osób, co może świadczyć o znaczącej poprawie sytuacji materialnej mieszkańców obszaru badań.

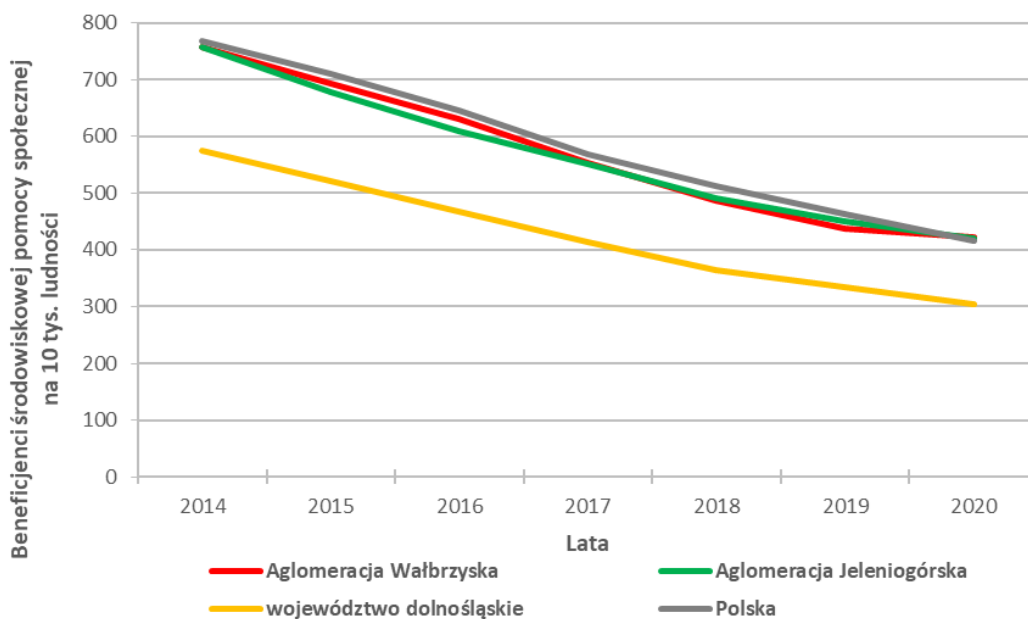
Przyczyniło się to zmniejszenia wskaźnika ubóstwa wyrażonego poprzez beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej na 10 tys. osób. Wartość wskaźnika w obszarze badań zmniejszyła się z 757 osób do 421 osób (wykres 15), natomiast w przypadku beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej poniżej kryterium dochodowego na 10 tys. ludności z 568 osób do 263 osób (wykres 16).

W zakresie wspomnianych wskaźników sytuacja w „Aglomeracji Wałbrzyskiej” nie odbiegała znacząco od sytuacji w „Aglomeracji Jeleniogórskiej” i średniej krajowej, jednak na tle średniej dla województwa dolnośląskiego – obszar obu aglomeracji cechował się zdecydowanie wyższym poziomem ubóstwa.

W ujęciu gminnym, poziom ubóstwa w „Aglomeracji Wałbrzyskiej” w latach 2014-2020 był zróżnicowany (mapa 11). Najniższa liczba beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej na 10 tys. ludności występowała w gminach miejskich (Świdnica – 400, Kamienna Góra – 420, Jawor 452), gminach podmiejskich (Nowa Ruda i Świdnica po 404, Kamienna Góra – 438) oraz w gminach miejsko-wiejskich o silnie rozwiniętej działalności przemysłowej (Żarów – 373).

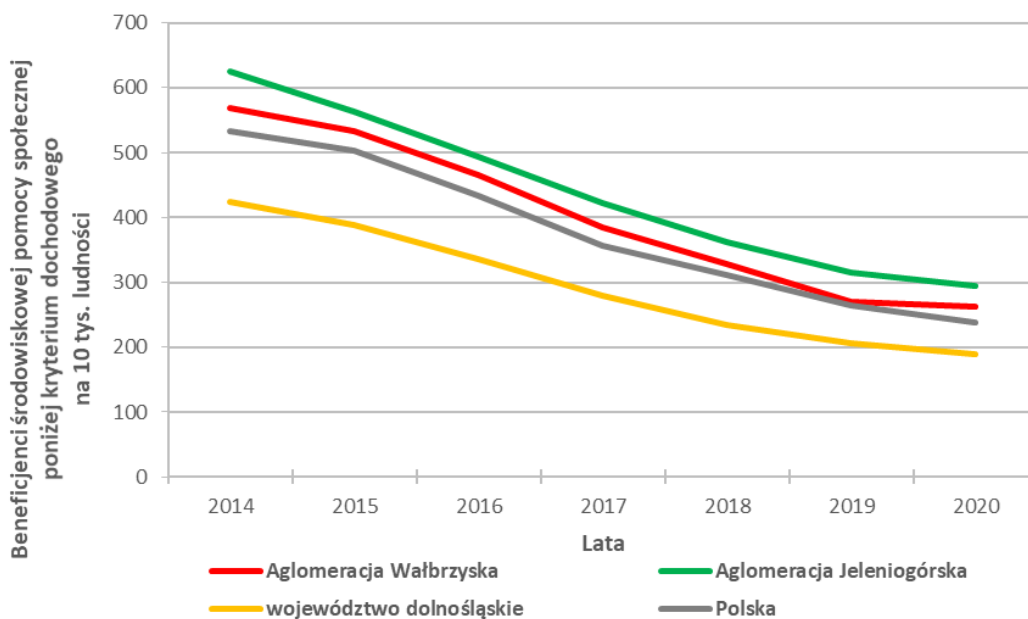
Wysokim poziomem ubóstwa cechowały się z kolei gminy wiejskie położone w północnej części obszaru badań, tzn. Dobromierz (996 beneficjentów na 10 tys. ludności), Mściwojów (944), Męcinka (721) oraz gmina Walim (793) i miasto Boguszów-Gorce (735).

Wykres 15. Beneficjenci środowiskowej pomocy społecznej na 10 tys. ludności w obszarze badań [2014-2020].



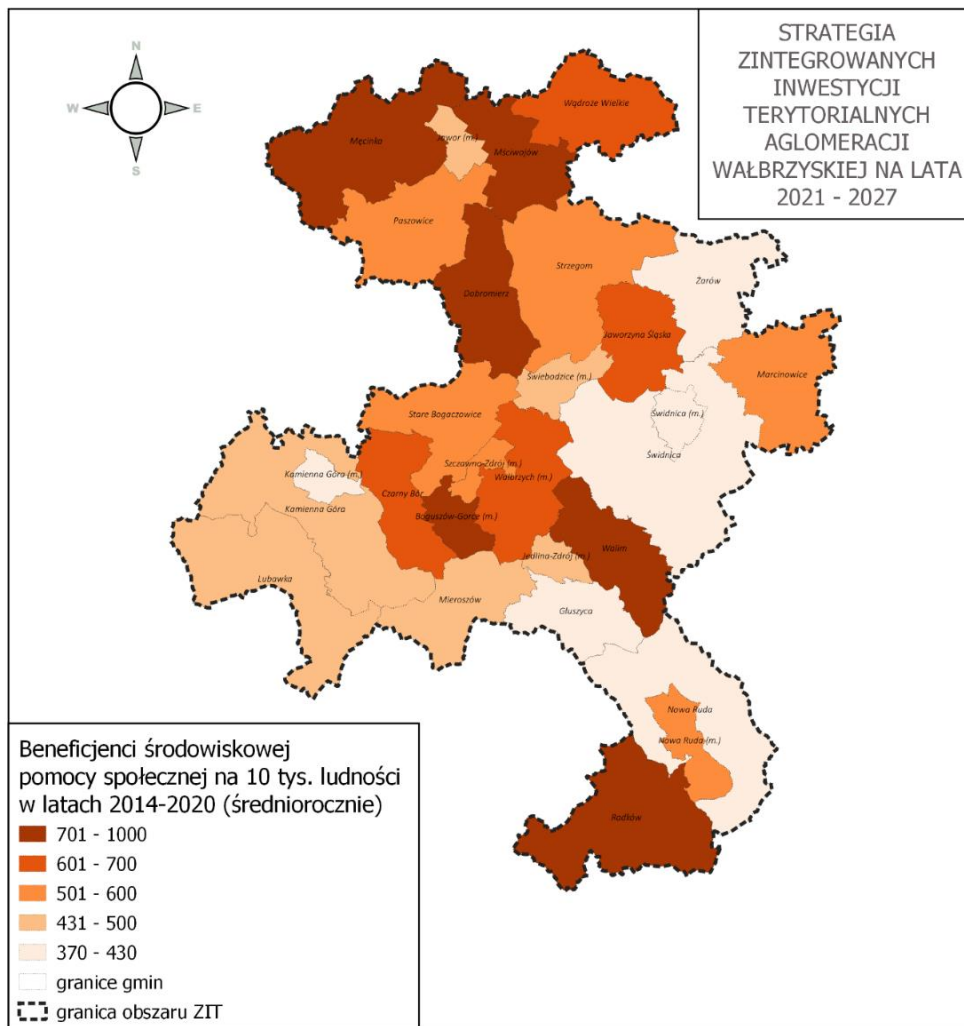
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Wykres 16. Beneficjenci środowiskowej pomocy społecznej poniżej kryterium dochodowego na 10 tys. ludności w obszarze badań [2014-2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Mapa 11. Beneficjenci środowiskowej pomocy społecznej na 10 tys. ludności w gminach obszaru badań (średniorocznie) [2014-2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

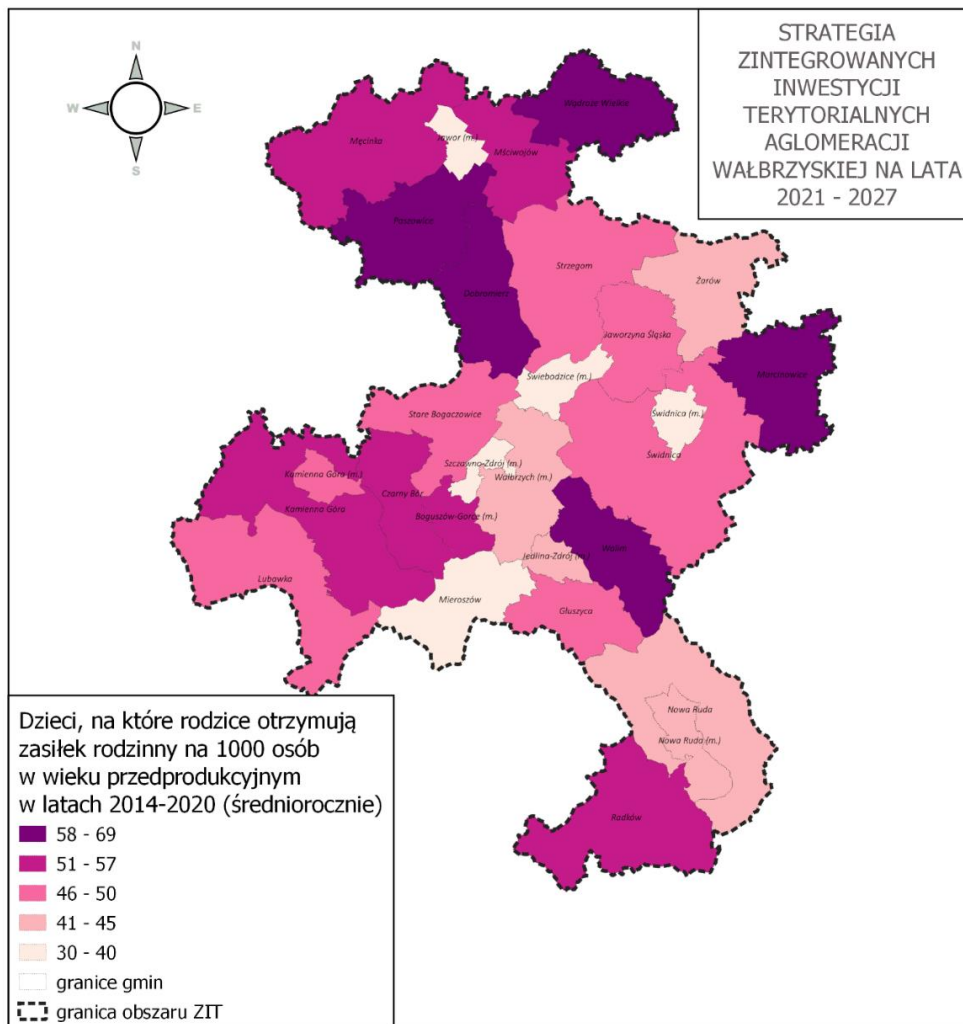
### Świadczenia na rzecz rodziny

W latach 2014-2020 na obszarze „Agglomeracji Wałbrzyskiej” zasiłki rodzinne na dzieci otrzymywało średnio 9,9 tys. rodzin rocznie (co stanowiło 17,5% ogólnej liczby rodzin otrzymujących zasiłki rodzinne w województwie dolnośląskim). Pomocą społeczną w tym zakresie objęte było 19,4 tys. dzieci rocznie na łączną kwotę 99,1 mln złotych średniorocznie. W tym miejscu warto podkreślić, że całkowita kwota świadczeń rodzinnych w analizowanym okresie znacząco wzrosła z 71,4 mln zł w 2014 r. do 118,1 mln zł w 2020 r., co przyczyniło się do znaczącego wzrostu kwoty świadczeń rodzinnych na 1 osobę (z 3553 zł w 2014 r. do 7381 zł w 2020 r.).

W ujęciu gminnym, liczba dzieci, na które rodzice otrzymują zasiłki rodzinne na 1000 osób w wieku przedprodukcyjnym na obszarze „Agglomeracji Wałbrzyskiej” jest silnie zróżnicowana (mapa 12). Niskie wartości wspomniany wskaźnik osiągał w gminach miejskich (Świdnica, Świebodzice i Szczawno-Zdrój po 31, Jawor – 33) oraz w gminie Mieroszów (34), natomiast wysokie w gminach cechujących się wysokim udziałem beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej (Walim -68, Dobromierz – 63,

Wądroże Wielkie – 60, Paszowice – 59 i Marcinowice – 58). Co bowiem ciekawe, korelacja między wartościami wspomnianych wskaźników jest bardzo silna (0,96).

Mapa 12. Dzieci, na które rodzice otrzymują zasiłek rodzinny na 1000 osób w wieku przedprodukcyjnym w gminach obszaru badań (średniorocznie) [2014-2020].

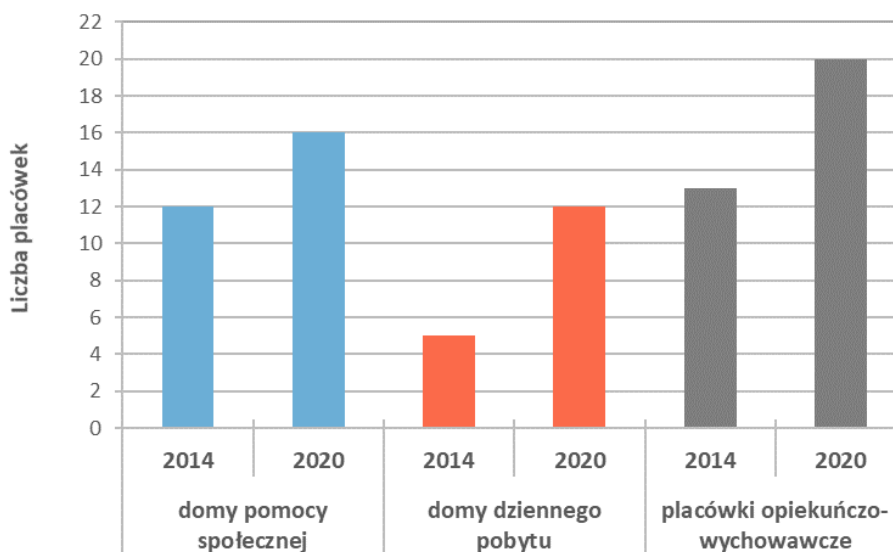


Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

### Placówki świadczące opiekę społeczną

W latach 2014-2020 liczba gmin, w których zlokalizowane były placówki świadczące opiekę społeczną w Aglomeracji Wałbrzyskiej” wzrosła z 13 do 17, co związane było również ze wzrostem liczby placówek z 30 do 48. Co więcej, wzrost dotyczył wszystkich typów placówek (wykres 17): domów pomocy społecznej (z 12 do 16), domów dziennego pobytu (z 5 do 12) oraz placówek opiekuńczo-wychowawczych (z 13 do 20).

Wykres 17. Placówki świadczące opiekę społeczną w gminach obszaru badań [2014, 2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji z poszczególnych gmin.

#### 1.4 OCHRONA ZDROWIA

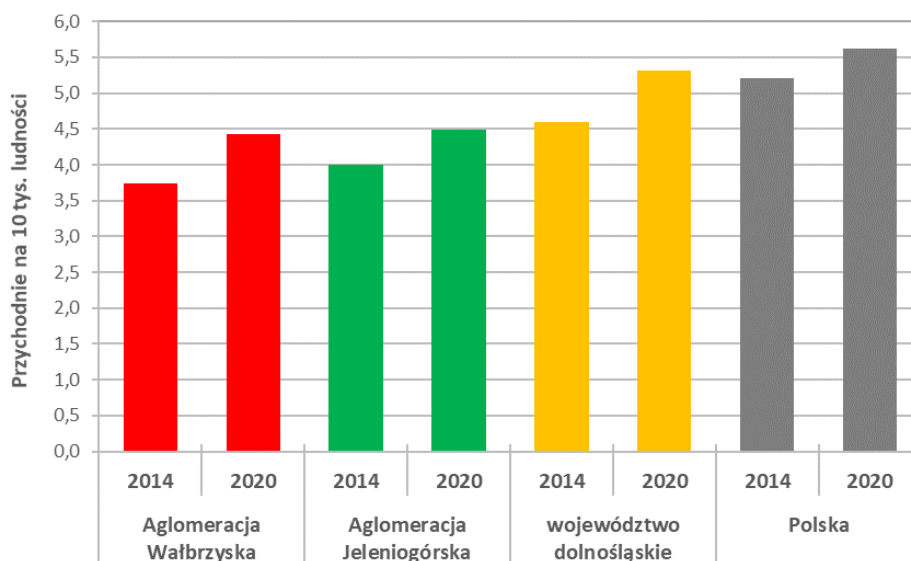
W latach 2014-2020 liczba przychodni na obszarze „Aglomeracji Wałbrzyskiej” wzrosła z 172 w 2014 r. do 202 w 2019 r., natomiast w 2020 r. uległa zmniejszeniu do 195. Taki przebieg zmian liczby przychodni nawiązuje do tendencji ogólnopolskich. Niemniej jednak, przyczyniło się to do znaczącego wzrostu liczby przychodni na 10 tys. ludności w obszarze badań z 3,7 do 4,4. Wyposażenie w placówki ochrony zdrowia w „Aglomeracji Wałbrzyskiej” było zatem na zbliżonym poziomie do „Aglomeracji Jeleniogórskiej” oraz na zdecydowanie niższym poziomie w porównaniu do średnich wojewódzkiej i krajowej (wykres 18).

Godny podkreślenia jest też fakt, że wzrost liczby przychodni w obszarze badań dotyczył w szczególności miast (Świdnica o 13, Wałbrzych o 7, Nowa Ruda o 3), natomiast na obszarach wiejskich liczba placówek tego typu pozostała niezmienna lub uległa zmniejszeniu. Spośród miast liczba przychodni zmniejszyła się w przypadku: Kamiennej Góry i Jedliny-Zdrój, natomiast wzrost liczby placówek ochrony zdrowia miał miejsce tylko w jednej gminie wiejskiej (Stare Bogaczowice).

W analizowanym okresie na terenie „Aglomeracji Wałbrzyskiej” doszło również do zmniejszenia się liczby praktyk lekarskich w miastach (z 58 do 52) i na obszarach wiejskich (z 6 do 5). Spadek liczby praktyk lekarskich dotyczył w szczególności miast powiatowych (Świdnicy i Wałbrzycha), gdzie wystąpił zarazem największy wzrost liczby przychodni, co może dowodzić na zmianę formy prowadzenia działalności.

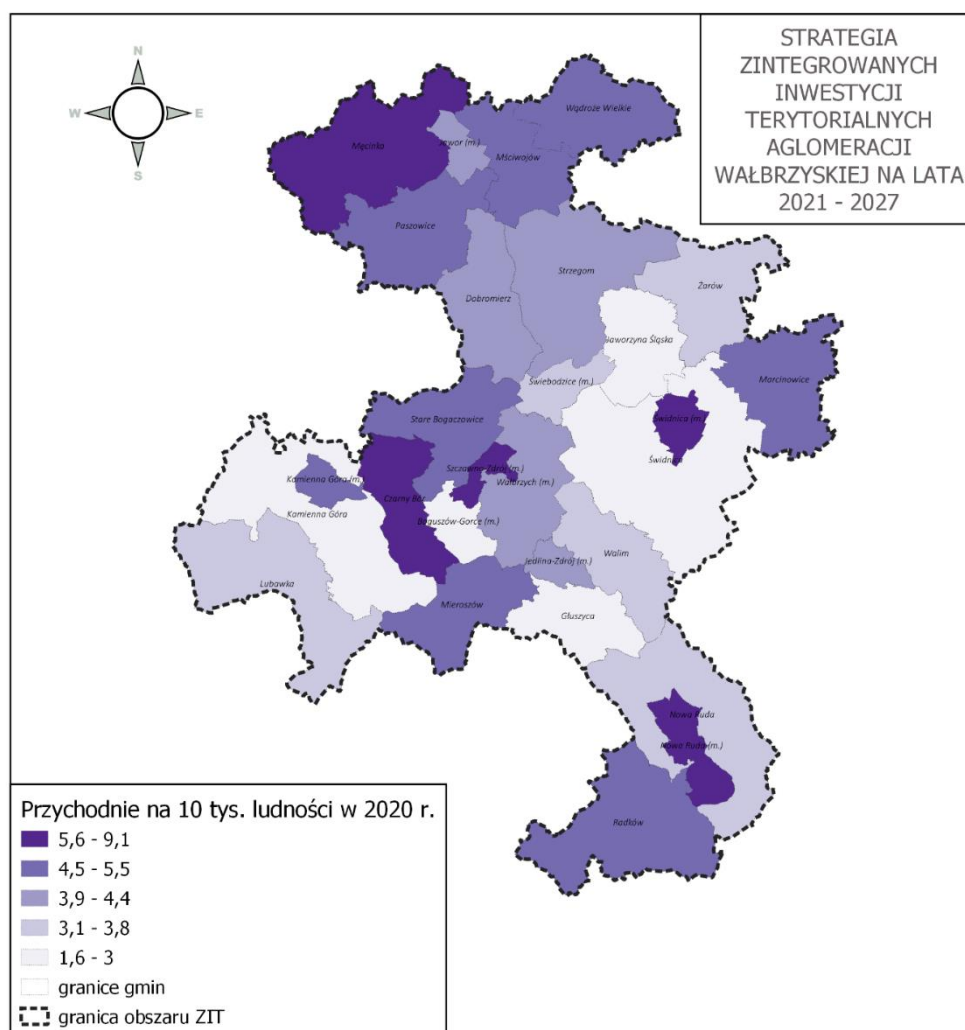
W ujęciu gminnym w 2020 r. największym poziomem wyposażenia w przychodnie na 10 tys. ludności na obszarze „Aglomeracji Wałbrzyskiej” charakteryzowały się miasta: Szczawno-Zdrój (9,0), Świdnica (7,1) i Nowa Ruda (6,5), a z gmin wiejskich: Czarny Bór (6,1) i Męcinka (6,0). Niskim poziomem wyposażenia w przychodnie lekarskie cechowały się z kolei gminy wiejskie: Świdnica (1,7) i Kamienna Góra (2,2), gminy miejsko-wiejskie: Jaworzyna Śląska (2,0) i Głuszycza (2,4) oraz miasto Boguszów-Gorce (2,0); (mapa 13).

Wykres 18. Przychodnie na 10 tys. ludności w obszarze badań [2014, 2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Mapa 13. Przychodnie na 10 tys. ludności w gminach obszaru badań [2020].

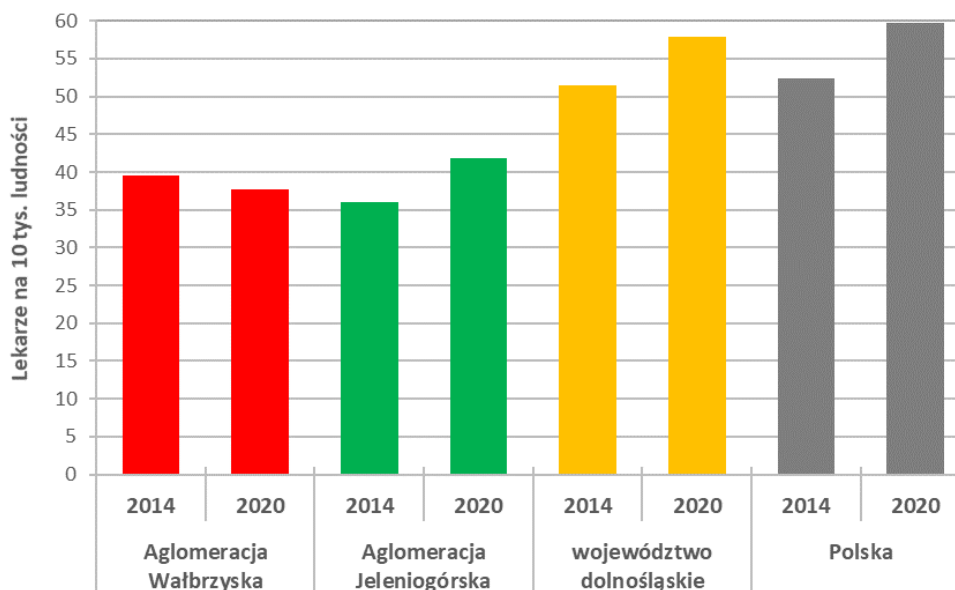


Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Ponadto w 7 gminach „Aglomeracji Wałbrzyskiej” funkcjonowały szpitale, w których zlokalizowanych było 1,9 tys. łóżek. Szpitale zlokalizowane są w miastach powiatowych (Wałbrzych, Świdnica, Kamienna Góra i Jawor) oraz na terenie miast: Szczawno-Zdrój, Świebodzice i Żarów.

Pomimo wzrostu liczby przychodni lekarskich, liczba lekarzy pracujących na obszarze „Aglomeracji Wałbrzyskiej” w latach 2014-2020 zmniejszyła się, co przyczyniło się do spadku liczby lekarzy na 10 tys. ludności z 39,5 do 37,7. Jest to sytuacja o tyle niekorzystna, że obszar badań w 2020 r. charakteryzował się wyraźnie niższym poziomem od średnich: wojewódzkiej i krajowej. Co więcej, tendencje regionalne i ogólnopolskie w tym zakresie miały charakter wzrostowy, co jeszcze powiększyło dystans „Aglomeracji Wałbrzyskiej” do obszarów referencyjnych (wykres 19).

Wykres 19. Lekarze na 10 tys. ludności w obszarze badań [2014, 2020].



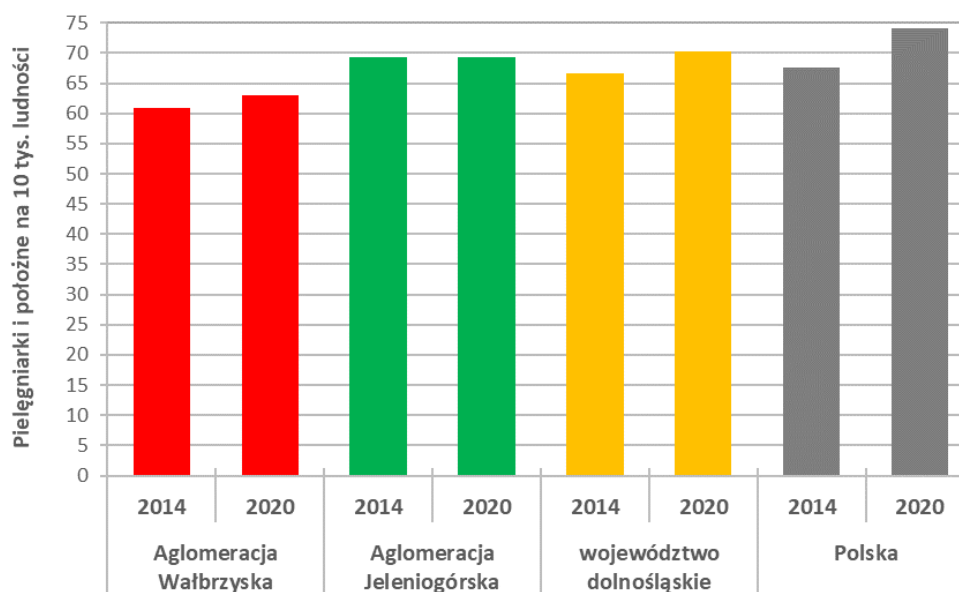
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Nieco inaczej w obszarze badań kształtowały się z kolei zmiany liczby pielęgniarek i położnych na 10 tys. ludności. W tym przypadku w latach 2014-2020 nastąpił nieznaczny wzrost wskaźnika z 60,8 do 63,1. Mimo to obszar „Aglomeracji Wałbrzyskiej” w 2020 r. cechował się wyraźnie niższą liczbą pielęgniarek i położnych na 10 tys. ludności niż średnia krajowa i średnia wojewódzka, czy średnia dla „Aglomeracji Jeleniogórskiej” (wykres 20).

W latach 2014-2020 liczba aptek na obszarze „Aglomeracji Wałbrzyskiej” zmniejszyła się ze 173 do 145, co przyczyniło się do spadku liczby aptek na 10 tys. ludności z 4,0 do 3,5. Na początku analizowanego okresu poziom wyposażenia w apteki w obszarze badań był nieznacznie wyższy od średniej krajowej czy średniej dla województwa dolnośląskiego (wykres 21). Obecnie wartości wskaźnika we wspomnianych obszarach są na zbliżonym poziomie. Spadek liczby aptek dotyczył w szczególności największych miast obszaru badań (Kamiennej Góry, Nowej Rudy, Świdnicy, Świebodzic i Wałbrzycha).

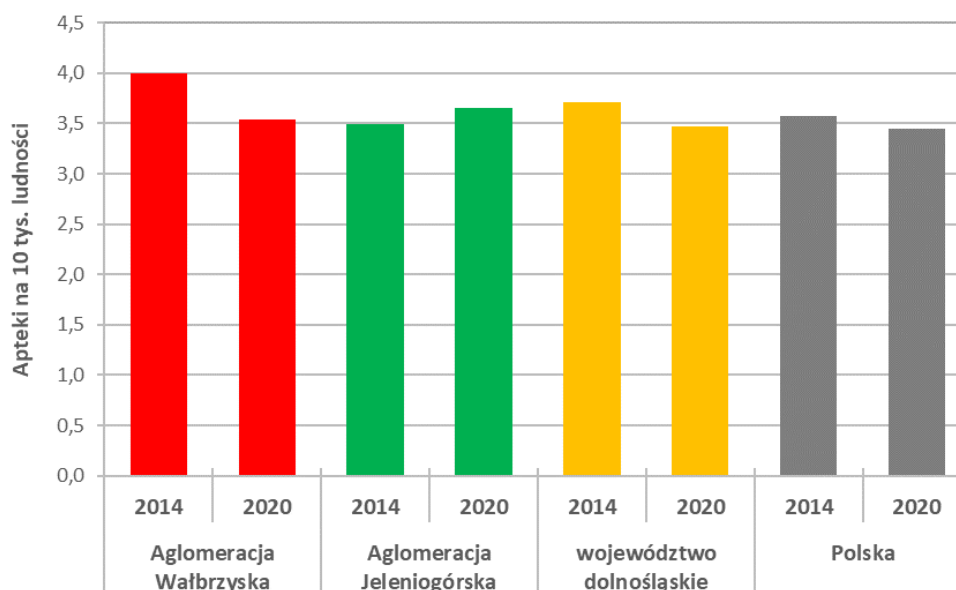


Wykres 20. Pielęgniarki i położne na 10 tys. ludności w obszarze badań [2014, 2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

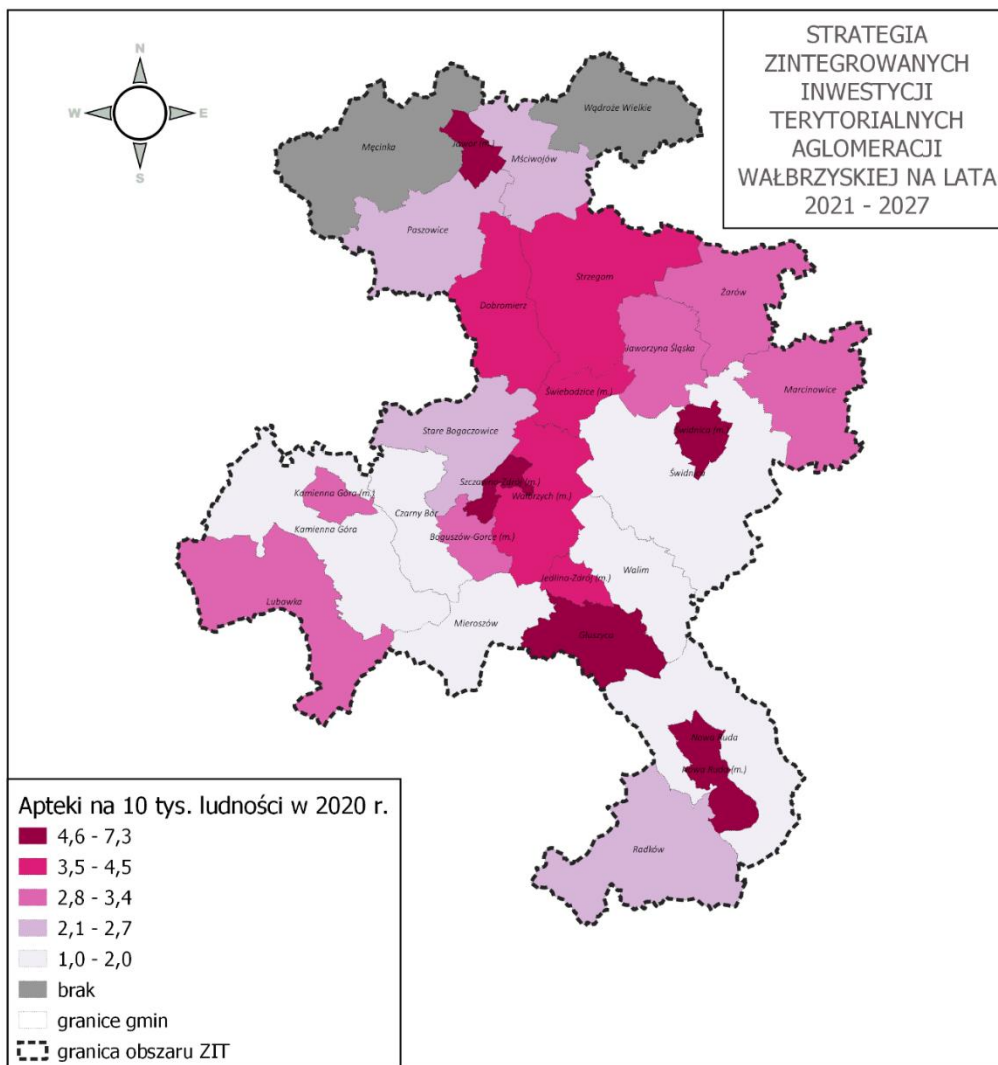
Wykres 21. Apteki na 10 tys. ludności w obszarze badań [2014, 2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Mimo zmniejszenia się bezwzględnej liczby aptek, to właśnie główne miasta „Aglomeracji Wałbrzyskiej” cechowały się wyższym poziomem wyposażenia w placówki tego typu (mapa 14). Najwyższa liczba aptek na 10 tys. ludności w 2020 r. występowała w gminach miejskich: Szczawno-Zdrój (7,2), Nowa Ruda (5,1), Świdnica (5,0) i Jawor (4,9). Zdecydowanie niższym poziomem wyposażenia w apteki charakteryzowały się z kolei obszary wiejskie, a w dwóch gminach wiejskich (Męcinka i Wądroże Wielkie) apteki nie występowały wcale. Niski poziom wyposażenia w apteki występował ponadto w gminach wiejskich: Kamienna Góra i Świdnica (po 1,1), Nowa Ruda (1,7) i Walim (1,9) oraz w gminie miejsko-wiejskiej Mieroszów (1,5).

Mapa 14. Apteki na 10 tys. ludności w gminach obszaru badań [2020].

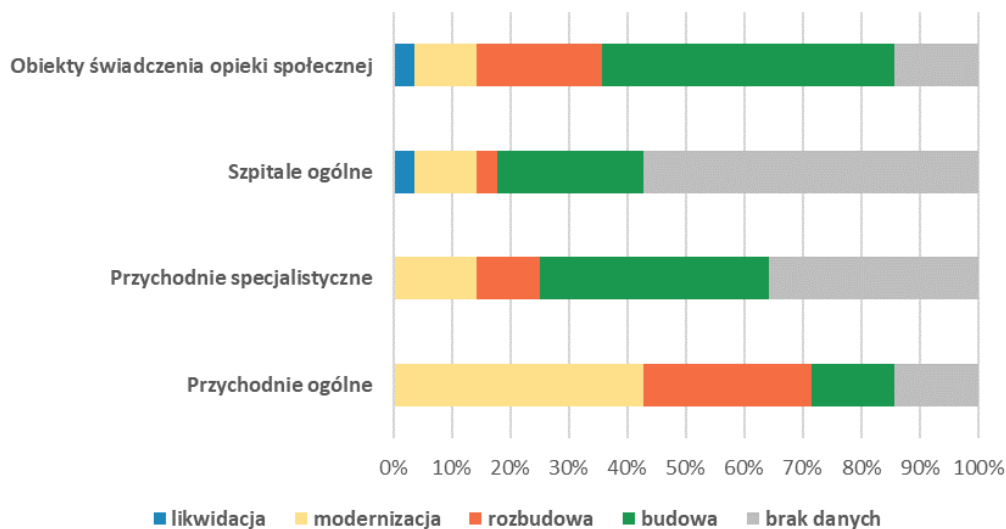


Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Analiza potrzeb w zakresie optymalizacji infrastruktury ochrony zdrowia i opieki społecznej na terenie „Agglomeracji Wałbrzyskiej” wykazała następujące potrzeby (wykres 22):

- modernizacji (12 gmin) lub rozbudowy (8 gmin) istniejących przychodni ogólnych;
- budowy nowych przychodni specjalistycznych (11 gmin);
- budowy nowych szpitali ogólnych (7 gmin);
- budowy (14 gmin) i rozbudowy (6 gmin) obiektów świadczących opiekę społeczną.

Wykres 23. Analizy potrzeb w zakresie optymalizacji infrastruktury ochrony zdrowia oraz opieki społecznej w gminach obszaru badań [2022].

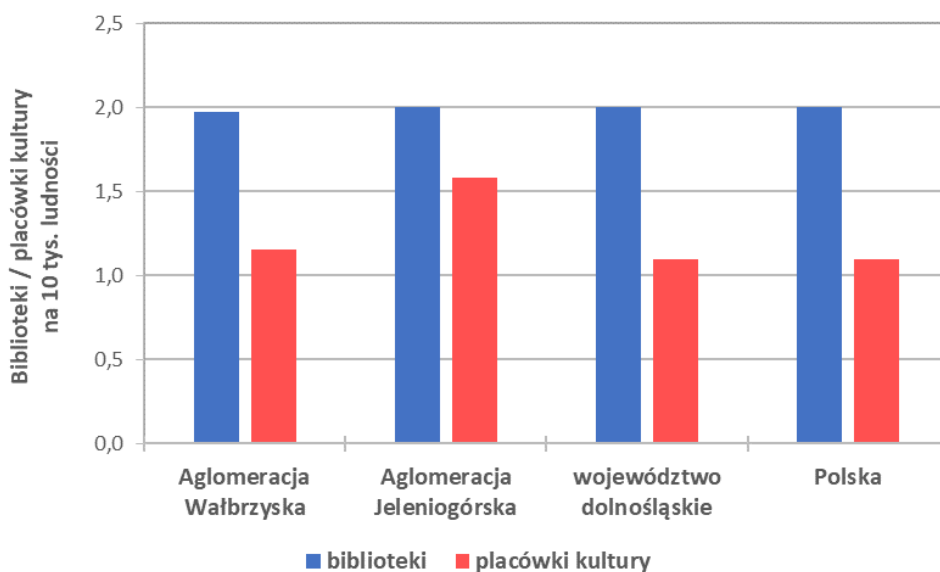


Źródło: opracowanie własne na podstawie badania ankietowego poszczególnych gmin.

## 1.5 KULTURA

W latach 2014-2020 liczba bibliotek na obszarze „Aglomeracji Wałbrzyskiej” zmniejszyła się z 95 do 87, a liczba placówek kultury z 58 do 51 (przy czym do 2017 r. rosła, osiągając liczbę 68, po czym zaczęła się zmniejszać). Mimo to poziom wyposażenia obszaru badań w biblioteki i placówki kultury jest zbliżony do średniej krajowej i średniej dla województwa dolnośląskiego (wykres 23). „Aglomeracja Jeleniogórska” w 2020 r. wyróżniła się z kolei nieco wyższym poziomem wyposażenia w placówki kultury.

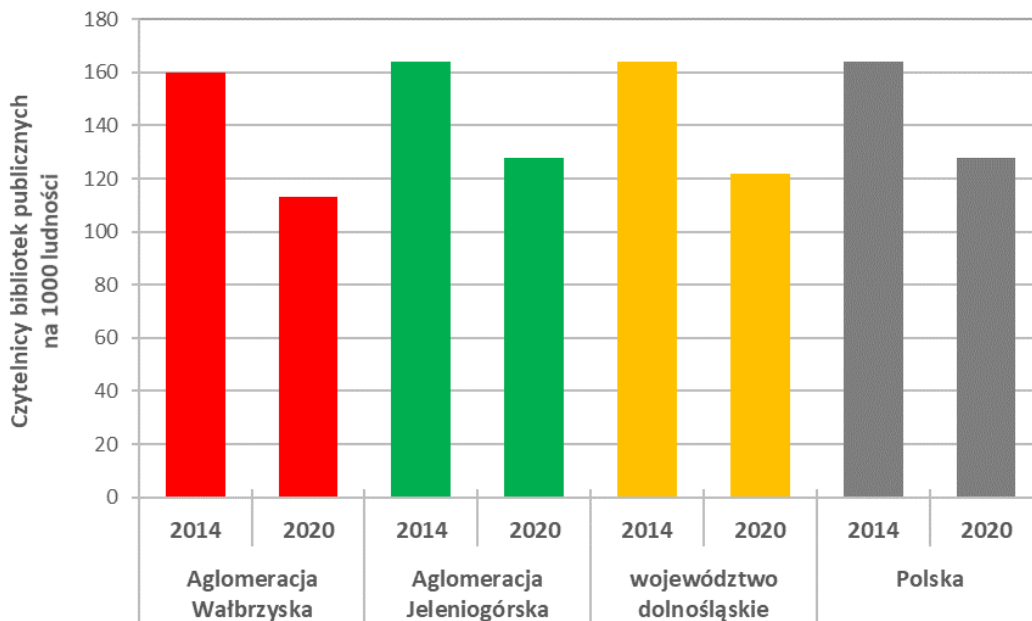
Wykres 23. Biblioteki i placówki kultury na 10 tys. ludności w obszarze badań [2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Obszar „Aglomeracji Wałbrzyskiej” cechował się również zbliżonym do średniej krajowej i średniej dla województwa dolnośląskiego poziomem czytelnictwa mieszkańców (wykres 24). Co więcej, zgodnie z tendencją ogólnopolską w latach 2014-2020 wystąpił wyraźny spadek liczby czytelników bibliotek publicznych z 71,5 tys. do 50,0 tys., co przyczyniło się spadku wskaźnika ze 160 do 113 osób na 10 tys. ludności.

Wykres 24. Czytelnicy bibliotek publicznych na 1000 ludności w obszarze badań [2014, 2020].

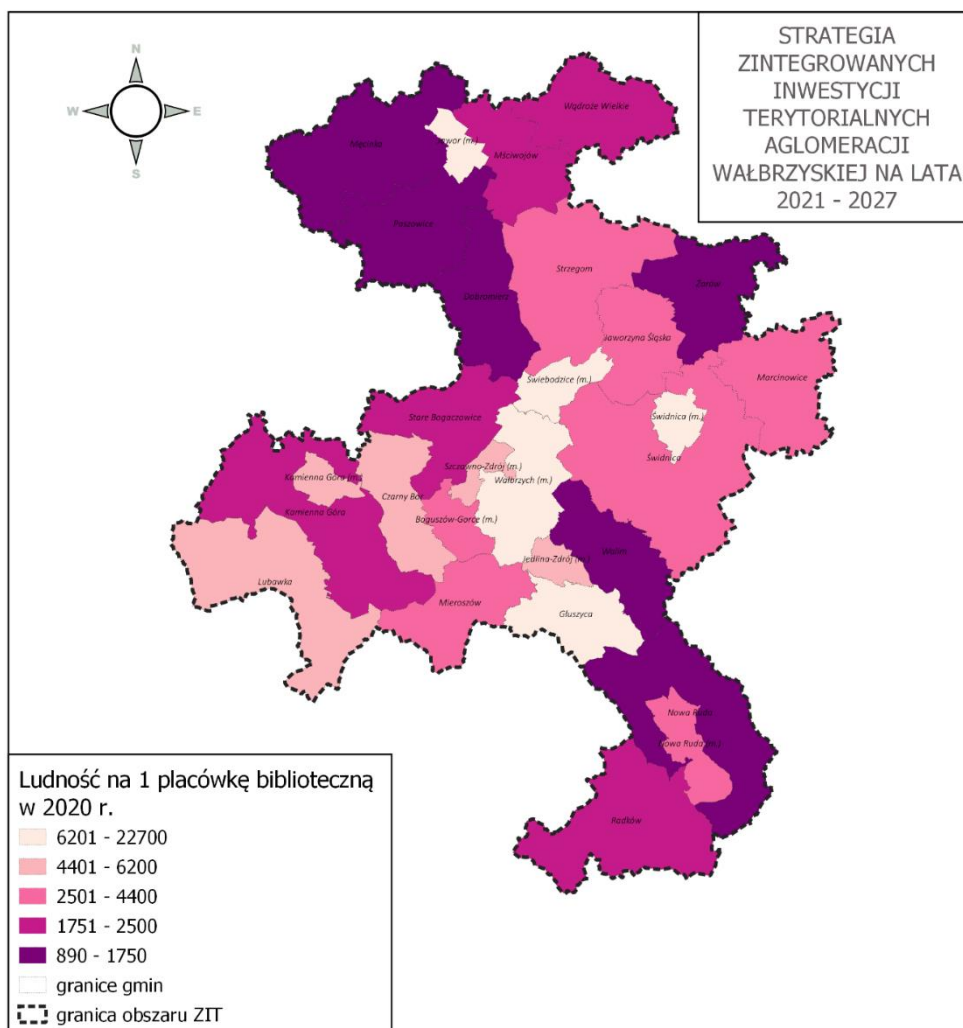


Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

W 2020 r. dostępność do bibliotek na obszarze „Aglomeracji Wałbrzyskiej” była silnie zróżnicowana w ujęciu gminnym (mapa 15), przy czym różnice w dostępie do placówek tego typu zależały od typu gminy. Największa liczba osób przypadających na 1 placówkę biblioteczną występowała bowiem w gminach miejskich, np. Świebodzice (22,6 tys.), Jawor i Świdnica (po 11,2 tys.), Wałbrzych (11,0 tys.) i Kamienna Góra (6,2 tys.), a także w gminie miejsko-wiejskiej Głuszyca (8,5 tys.). Lepszym dostępem do placówek bibliotecznnych cechowały się z kolei gminy wiejskie, np. Walim (0,9 tys.), Paszowice (1,0 tys.), Męcinka (1,3 tys.) i Nowa Ruda (1,4 tys.) oraz gmina miejsko-wiejska Żarów (1,2 tys.).

Obszar „Aglomeracji Wałbrzyskiej” w latach 2014-2020 r. był też zróżnicowany przestrzennie w zakresie dostępności do placówek kultury. W 2020 r. największa liczba placówek kultury na 10 tys. ludności odnotowana została w gminach wiejskich: Męcinka (14,0) i Paszowice (7,4), a także w gminach miejsko-wiejskich: Strzegom (5,9) i Głuszyca (4,7); (mapa 16). Niskim poziomem wyposażenia w placówki kultury charakteryzowały się w szczególności większe miasta obszaru badań, tzn. Wałbrzych (0,2), Świebodzice, Świdnica i Jawor (po 0,4), Nowa Ruda i Kamienna Góra (po 0,5). Ponadto w czterech gminach wiejskich (Mściwojów, Stare Bogaczowice, Świdnica i Wądroże Wielkie) oraz w mieście Szczawno-Zdrój placówki kultury nie funkcjonowały w ogóle.

Mapa 15. Ludność na 1 placówkę biblioteczną w gminach obszaru badań [2020].

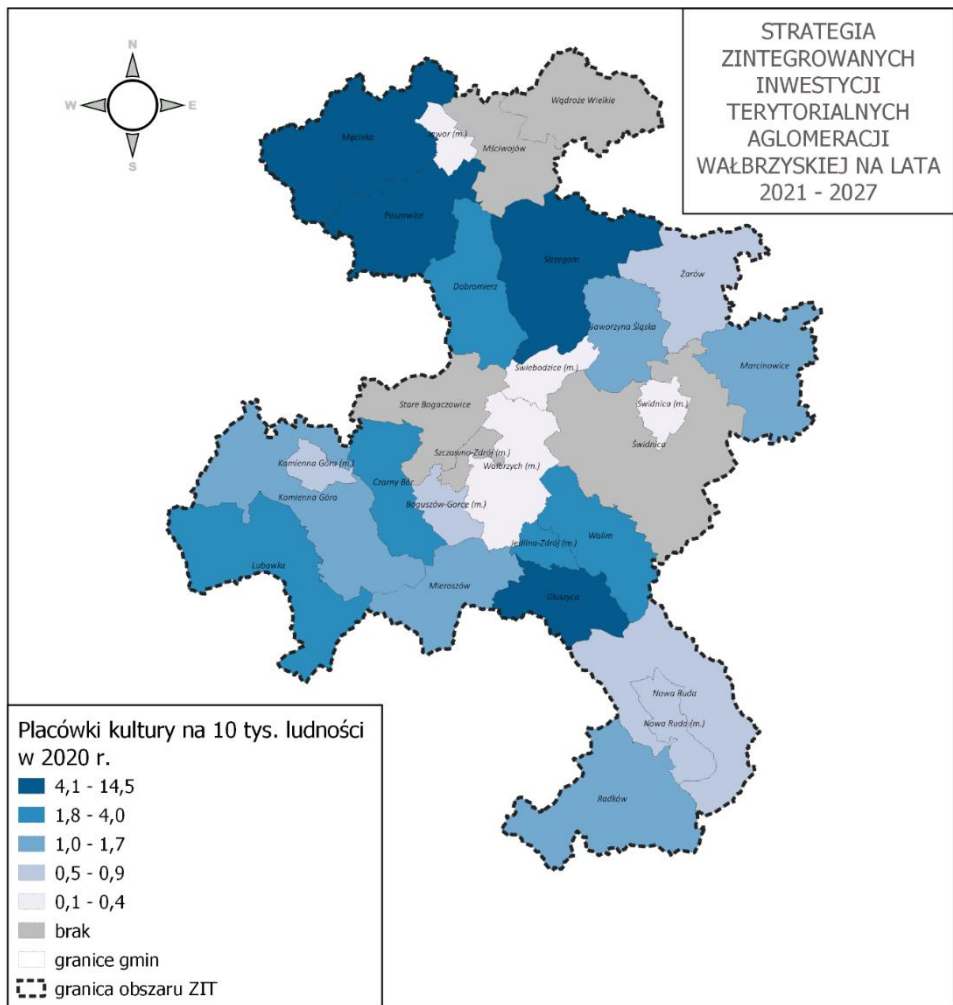


Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

W trakcie badań ankietowych przeprowadzono też analizę stan techniczny oraz potrzeb w zakresie optymalizacji sieci bibliotek i ośrodków kultury na obszarze „Agglomeracji Wałbrzyskiej”. W opinii władz lokalnych stan techniczny tego typu instytucji został oceniony jako dobry lub przeciętny, przy czym nieco lepiej został oceniony stan techniczny bibliotek niż ośrodków kultury (wykres 25). W większości gmin obszaru badań przewiduje się działania związane z modernizacją lub budową nowych obiektów (wykres 26).

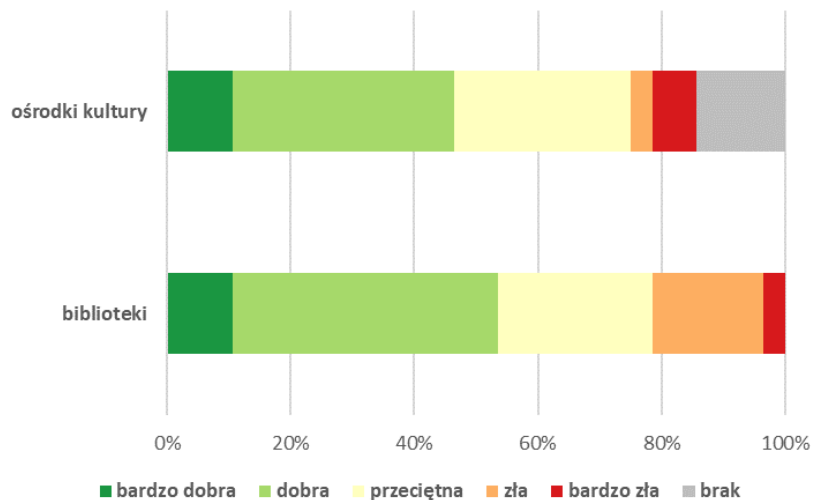
Z instytucji kultury na szczególną uwagę zasługują: teatry, filharmonie, kina i muzea, jednak wymienione kategorie obiektów występowały jedynie w kilku gminach obszaru badań (tabela 4). Co jednak istotne, władze gmin widzą szereg działań w zakresie optymalizacji sieci obiektów kultury (tabela 5).

Mapa 16. Placówki kultury na 10 tys. ludności w gminach obszaru badań [2020].



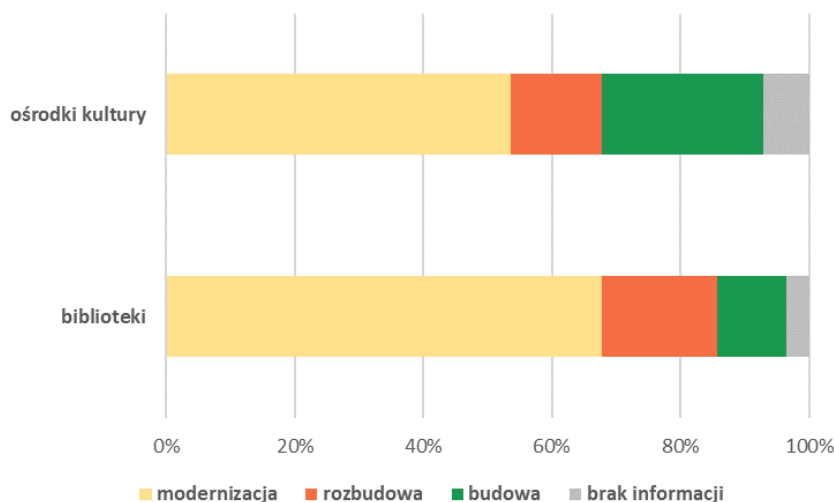
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Wykres 25. Ocena stanu technicznego obiektów kultury w gminach obszaru badań [2022].



Źródło: opracowanie własne na podstawie badania ankietowego poszczególnych gmin.

Wykres 26. Analiza potrzeb w zakresie optymalizacji sieci obiektów kultury w gminach obszaru badań [2022].



Źródło: opracowanie własne na podstawie badania ankietowego poszczególnych gmin.

Tabela 4. Instytucje kultury według kategorii w gminach obszaru badań [2022].

Instytucje	Gmina
Teatry	Jawor (m), Szczawno-Zdrój (m), Wałbrzych (m), Żarów (m-w)
Filharmonie	Wałbrzych (m)
Kina	Kamienna Góra (w), Nowa Ruda (m), Świdnica (m), Strzegom (m-w), Walim (w), Wałbrzych (m)
Muzea	Jawor (m), Kamienna Góra (m), Nowa Ruda (m), Radków (m-w), Świdnica (m), Strzegom (m-w), Żarów (m-w), Wałbrzych (m)

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji z poszczególnych gmin.

Uwagi: w nawiasach rodzaj gminy: m – gmina miejska, w – gmina wiejska, m-w – gmina miejsko-wiejska.

Tabela 5. Analiza potrzeb w zakresie optymalizacji sieci obiektów kultury w poszczególnych gminach obszaru badań [2022].

Instytucje	Rodzaj optymalizacji sieci obiektów kultury w gminach		
	modernizacja	rozbudowa	budowa
Teatry	Jawor (m), Szczawno-Zdrój (m), Wałbrzych (m), Żarów (m-w)		Nowa Ruda (m), Nowa Ruda (w), Strzegom (m-w), Czarny Bór (w), Stare Bogaczowice (w)
Filharmonie	Wałbrzych (m)		Nowa Ruda (m), Nowa Ruda (w), Szczawno-Zdrój (m), Czarny Bór (w), Stare Bogaczowice (w)
Kina	Kamienna Góra (w), Nowa Ruda (m), Strzegom (m-w), Walim (w), Wałbrzych (m)		Nowa Ruda (w), Szczawno-Zdrój (m), Czarny Bór (w), Stare Bogaczowice (w)

Instytucje	Rodzaj optymalizacji sieci obiektów kultury w gminach		
	modernizacja	rozbudowa	budowa
Muzea	Jawor (m), Radków (m-w), Świdnica (m), Strzegom (m-w), Żarów (m-w), Wałbrzych (m)	Nowa Ruda (m)	Nowa Ruda (w), Szczawno-Zdrój (m), Czarny Bór (w), Stare Bogaczowice (w)

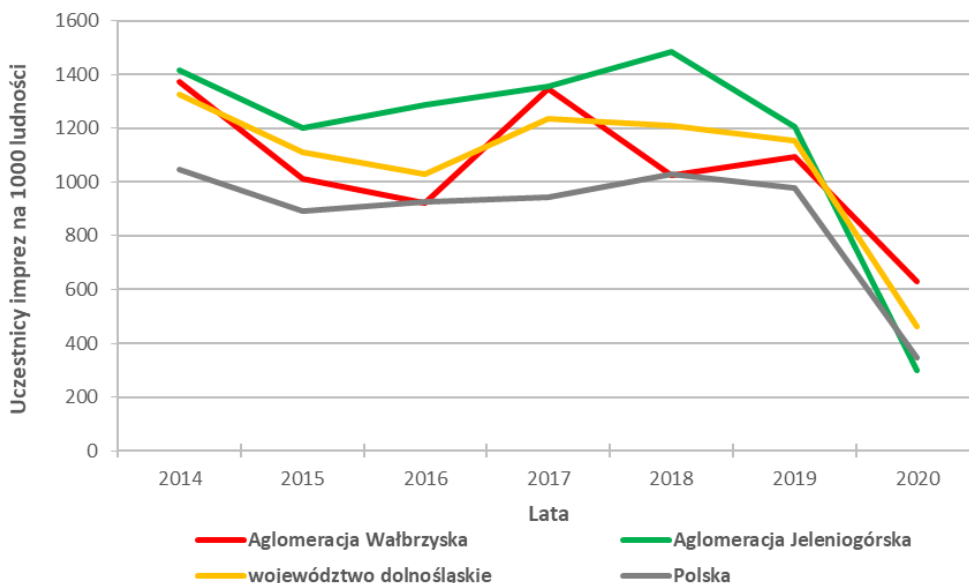
Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji z poszczególnych gmin.

Uwagi: w nawiasach rodzaj gminy: m – gmina miejska, w – gmina wiejska, m-w – gmina miejsko-wiejska.

Poziom wyposażenia w placówki kultury w zasadniczy sposób nie wpływa jednak na uczestnictwo mieszkańców w imprezach kulturalnych (współczynnik korelacji Pearsona dla obu cech wyniósł bowiem 0,22). W latach 2014-2020 najbardziej aktywne spośród gmin obszaru badań pod względem liczby uczestników imprez na 1000 mieszkańców były miasto Jedlina-Zdrój oraz gminy wiejskie: Paszowice, Męcinka i Dobromierz.

W skali obszaru badań liczba uczestników imprez na 1000 ludności zmieniła się zgodnie z trendami ogólnopolskimi, przy czym zauważalny jest wyraźny spadek uczestnictwa w imprezach kultury w 2020 r., co miało ścisły związek z pandemią COVID-19 (wykres 27).

Wykres 27. Uczestnicy imprez na 1000 ludności w obszarze badań [2014-2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Do najważniejszych imprez organizowanych na obszarze „Agglomeracji Wałbrzyskiej” można zaliczyć 21 imprez o zasięgu międzynarodowym oraz 30 imprez o zasięgu krajowym, a także liczne imprezy o zasięgu powiatowym lub gminnym (tabela 6).



Tabela 6. Imprezy kulturalne według rangi w poszczególnych gminach obszaru badań [2022].

Gmina	Nazwa imprezy
<b>Ranga międzynarodowa</b>	
Czarny Bór (w)	Pierogi
Jawor (m)	Święto Chleba i Piernika/Międzynarodowe Targi Chleba
	Jaworskie Koncerty Pokoju
	Teatroman - euroregionalny
Lubawka (m-w)	Warsztaty dawnych zawodów
Nowa Ruda (m)	Międzynarodowy Festiwal Folkloru
	Dni Kultury Japońskiej
	Festiwal Góry Literatury
Nowa Ruda (w)	Festiwal Góry Literatury
Radków (m-w)	Festiwal Góry Literatury
Strzegom (m-w)	Międzynarodowy Festiwal Folkloru
Szczawno-Zdrój (m)	Międzynarodowy Festiwal Henryka Wieniawskiego w Szczawnie – Zdroju
	Koncerty w ramach Festiwalu Wratlavia Cantans
Świdnica (m)	Międzynarodowy Festiwal Bachowski
	Świdnickie Międzynarodowe Noce Jazzowe
	Dni Fotografii – Konkurs Zestaw i Fotomaraton
	Festiwal Filmów Dokumentalnych „Okiem Młodych” i Festiwal Filmowy „Spektrum”
Świdnica (w)	Bitwa pod Burkatowem
Walim (w)	Festiwal Bachowski
Wałbrzych (m)	Festiwal Księżnej Daisy (dawniej Ensemble Festival)
	Festiwal Kwiatów i Sztuki
<b>Ranga krajowa</b>	
Głuszycza (m-w)	Maraton Pieszy „Sudecka Żyleta”
Jawor (m)	Jaworskie Ogólnopolskie Biesiady Literackie
Jaworzyna Śląska (m-w)	Festiwal Bachowski
	Obóz średniowieczny w Nowicach
Lubawka (m-w)	„Mała Wielkanoc”
	Jarmark Tkaczy Śląskich
	WOŚP
Mieroszów (m)	Festiwal Nie tylko gospel
	Hommage a Kieślowski
Nowa Ruda (m)	Noworudzkie Spotkania Taneczne
Nowa Ruda (w)	Śpiewanie pod Orłem
	Festiwal Reportażu
Strzegom (m-w)	Strzegom A Cappella
	Fortepian w Kamieniołomie

Gmina	Nazwa imprezy
Szczawno-Zdrój (m)	Turniej Szachowy w Szczawnie-Zdroju
	Zimowe Warsztaty Fletowe w Szczawnie-Zdroju
Świdnica (m)	Kongres Turystyki Polskiej
	Festiwal Teatru Otwartego
Świdnica (w)	Dolnośląski Weekend z Questami
Świebodzice (m)	Tydzień Bibliotek
	Międzynarodowy Dzień Książki dla Dzieci
	Ogólnopolski Tydzień Czytania Dzieciom w ramach akcji „Cała Polska czyta dzieciom”
	Narodowe Czytanie
	Noc Bibliotek
Walim (w)	Festiwal Muzyki Średniowiecznej
	Festiwal Sera
Wałbrzych (m)	Letni Festiwal Tajemnic
	Festiwal Małych Prapremier
Żarów (m-w)	Jarmark Średniowieczny
	Scena Dworzec
<b>Ranga regionalna</b>	
Głuszycza (m-w)	Sudeckie Forum Inicjatyw
Jaworzyna Śląska (m-w)	Biesiada folklorystyczna
	Gala Pary w Muzeum Kolejnictwa na Śląsku
	Dni Goethego
Jedlina-Zdrój (m)	Dolnośląski Festiwal Zupy
	Strefa Sztuki (w tym: teatry uliczne, Koncert Trzech Kultur)
	Dni Jedliny-Zdroju
Marcinowice (w)	Kino w plenerze
	Dożynki
	Jarmark Bożonarodzeniowy
Nowa Ruda (m)	Festiwal Tańca Comania
Nowa Ruda (w)	Pierogowe Love
	Festiwal Lawendowy
Paszowice (w)	Święto Pierogów
	Kaczawski Jarmark Wielkanocny
Stare Bogaczowice (w)	Turniej Rycerski
	Bitwa pod Strugą
	Samochodowy Rajd Natury
Strzegom (m-w)	Święto Granitu Strzegomskiego
Szczawno-Zdrój (m)	Obchody Bitwy na Czerwonym Wzgórzu
Walim (w)	Giełda Mineratów

Gmina	Nazwa imprezy
Żarów (m-w)	Festiwal Mąki
<b>Ranga ponadlokalna</b>	
Boguszów-Gorce (m)	Powiatowy Konkurs Recytatorski „SMERFIK”
Czarny Bór (w)	Koncerty Chopinowski
	Dzień dziecka
	Festyn Sportu
	Festyn Św. Anna
Dobromierz (w)	Dożynki
	Koncert kolęd w Dobromierzu
Kamienna Góra (m)	Zalew Kultury- Muzyka Świata
	Festiwal Musique d’elite
Kamienna Góra (w)	Złot Krasnali
	Bieg z flagą
	Jarmark Dąbrówki
	Dożynki Gminne
Lubawka (m-w)	„Polonez Nocą”
Marcinowice (w)	Akacyjne śpiewanie pod Ślężą
	Zakończenie lata
Męcinka (w)	Festiwal Plonów
Mieroszów (m-w)	DNI MIEROSZOWA
	DOŻYNKI GMINNE
Stare Bogaczowice (w)	Dni Gminy
	Dożynki Gminne
Strzegom (m-w)	Dożynki Gminne
Walim (w)	Noc Kupały - Noc Świętojańska - edycje
Wałbrzych (m)	Dni Wałbrzycha
Żarów (m-w)	Lato przy trzepaku
	Żarowskie Prelekcje Historyczne

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji z poszczególnych gmin.

Uwagi: w nawiasach rodzaj gminy: m – gmina miejska, w – gmina wiejska, m-w – gmina miejsko-wiejska.

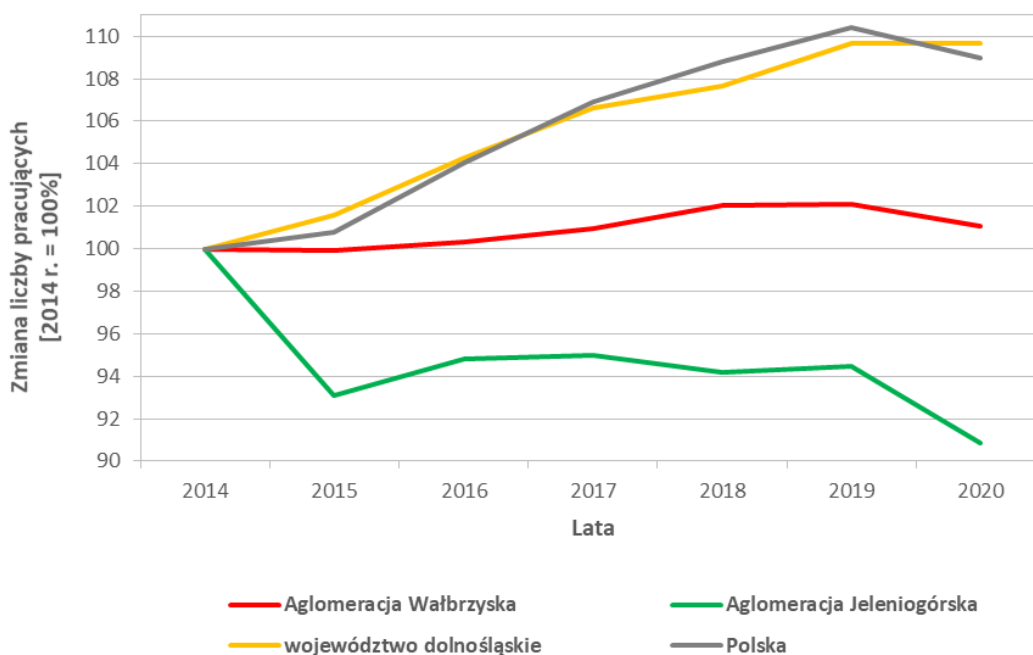
## 2 SFERA GOSPODARCZA

W niniejszym rozdziale omówiono funkcjonowanie sfery gospodarczej na obszarze „Aglomeracji Wałbrzyskiej”, poruszając kwestie dotyczące: [1] rynku pracy, [2] struktury gospodarki, [3] przedsiębiorczości i [4] turystyki i rekreacji. Zagadnienia te będą stanowiły przedmiot kolejnych podrozdziałów w tym rozdziale.

### 2.1 RYNEK PRACY

W analizowanym okresie liczba pracujących w obszarze „Aglomeracji Wałbrzyskiej” wzrosła z 91,3 tys. w 2014 r. do 93,2 tys. w 2019 r., a w 2020 r. zmniejszyła się do poziomu 92,3 tys. osób. Spadek liczby pracujących w 2020 r. wystąpił we również w obszarach referencyjnych, co bezpośrednio związane było ze zmniejszeniem się zatrudnienia w trakcie pandemii COVID-19 (wykres 28). Warto jednak zauważyć, że tendencje w zakresie zmian liczby pracujących w „Aglomeracji Wałbrzyskiej” (wzrost o 2,1% oraz spadek o 1,1%) miały korzystniejszy przebieg niż zmiany obserwowane w „Aglomeracji Jeleniogórskiej” (spadek liczby pracujących o 9,2%).

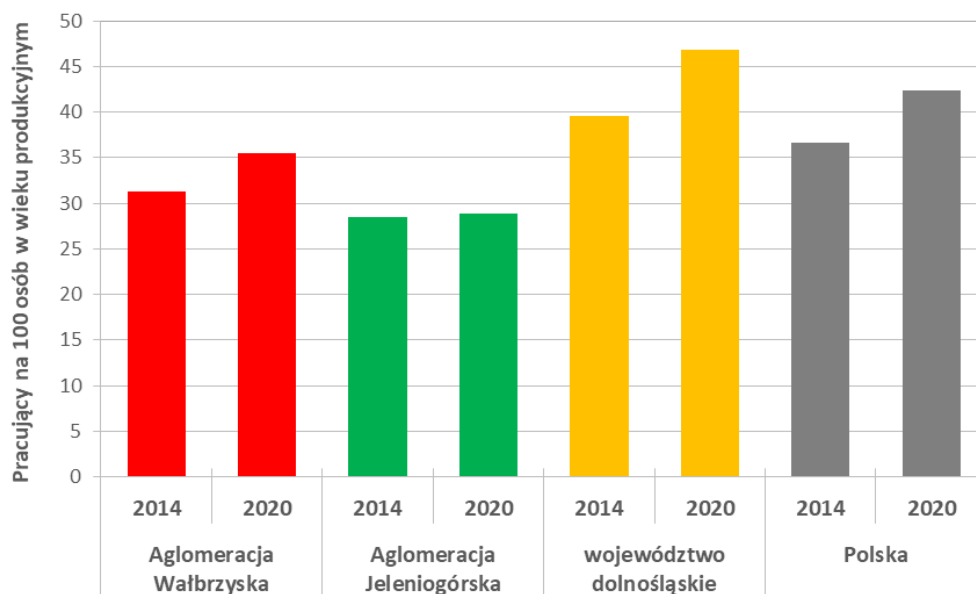
Wykres 28. Zmiana liczby pracujących w obszarze badań [2014-2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

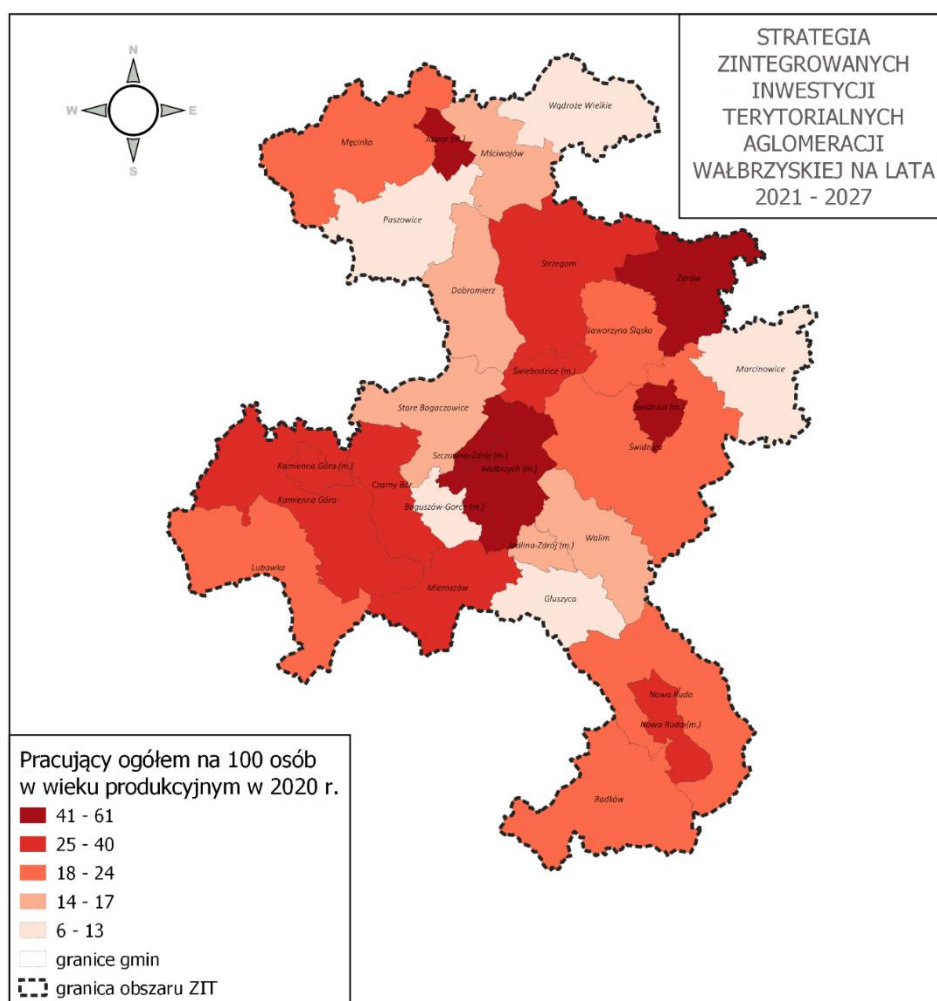
Takie przebieg zmian liczby pracujących w przypadku „Aglomeracji Wałbrzyskiej” przełożył się na wzrost liczby pracujących na 100 mieszkańców z 31,3 w 2014 r. do 35,5 w 2020 r., przy w zasadzie niezmiennym poziomie zatrudnienia w „Aglomeracji Jeleniogórskiej” (wzrost z 28,4 do 28,9) (wykres 29). Warto też zauważyć, że obszar badań w analizowanym okresie charakteryzował się znacznie niższym poziomem zatrudnienia od średniej krajowej (42,4 w 2020 r.) i średniej dla województwa dolnośląskiego (46,8 w 2020 r.). Co więcej, dynamika wzrostu zatrudnienia w latach 2014-2020 (+4,2 p.p.) była tu znacznie niższa niż średnio w kraju (+5,8 p.p.) czy województwie (+7,3 p.p.).

Wykres 29. Pracujący ogółem na 100 osób wieku produkcyjnym w obszarze badań [2014, 2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Mapa 17. Pracujący ogółem na 100 osób wieku produkcyjnym w gminach obszaru badań [2020].

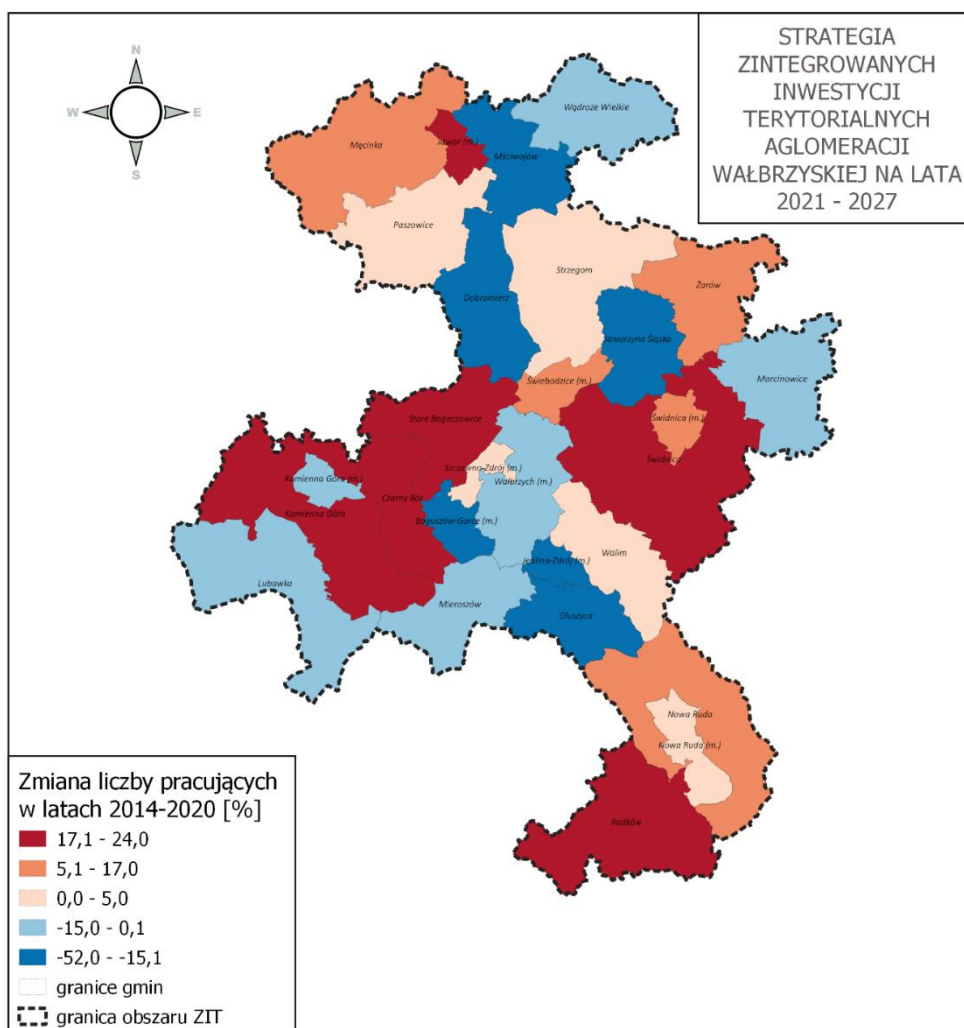


Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

W 2020 r. poziom zatrudnienia w „Agglomeracji Wałbrzyskiej” był mocno zróżnicowany przestrzennie (mapa 17). Wysokim poziomem zatrudnienia charakteryzowały się gminy miejskie, a w szczególności: Świdnica (59,6), Szczawno-Zdrój (57,9), Jawor (47,7), Wałbrzych (45,6) i Kamienna Góra (40,0), a także gmina miejsko-wiejska Żarów (51,7). Niska liczba pracujących w stosunku do liczby mieszkańców miała z kolei miejsce w gminach wiejskich: Wądroże Wielkie (10,3), Marcinowice (11,0), Paszowice (12,7), Mściwojów (13,5), Walim (13,6), Dobromierz (13,7) i Stare Bogaczowice (13,9), w gminie miejsko-wiejskiej Głuszyca (7,2) oraz w gminach miejskich: Boguszów-Gorce (8,4) i Jedlina-Zdrój (13,8).

Zróżnicowany charakter w obszarze badań miały również zmiany liczby pracujących w ujęciu gminnym (mapa 18). Największy wzrost liczby pracujących w analizowanym okresie wystąpił w gminach: Czarny Bór (+23,2%), Radków (+21,6%), Świdnica (+21,5%) i Kamienna Góra (+19,5%) oraz w mieście Jawor (+20,8%). Z kolei największe spadki liczby pracujących w latach 2014-2020 wystąpiły w gminach: Głuszyca (-51,4%), Dobromierz (-36,8%), Boguszów-Gorce (-32,5%), Jaworzyna Śląska (-26,9%), Jedlina-Zdrój (-21,2%) oraz Mściwojów (-20,0%). Ogółem, wzrost liczby pracujących w analizowanym okresie wystąpił w 16 gminach obszaru badań, a spadek – w 12 gminach.

Mapa 18. Zmiana liczby pracujących w gminach obszaru badań [2014-2020].

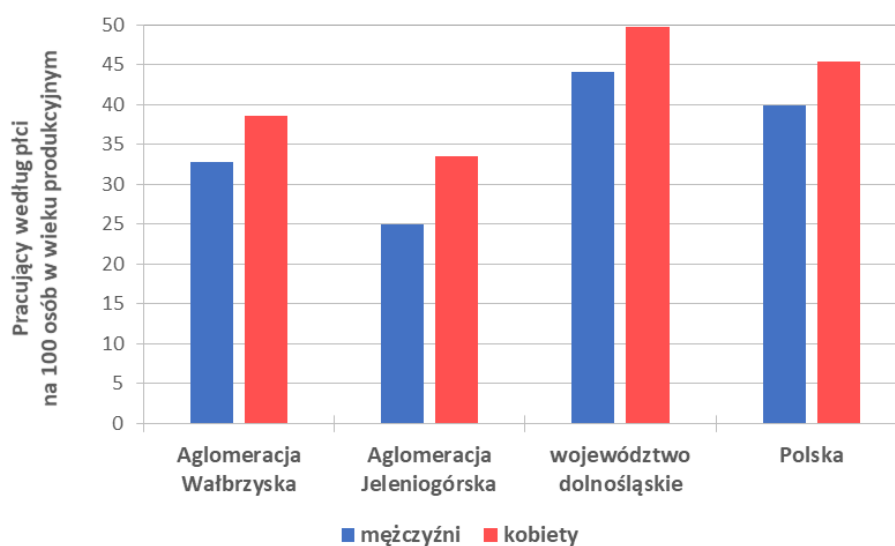


Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Obszar „Aglomeracji Wałbrzyskiej”, podobnie jak miało to miejsce w kraju i województwie dolnośląskim, cechował się wyższym poziomem zatrudnienia kobiet (38,6) niż mężczyzn (32,8), przy czym dysproporcja ta była na zbliżonym poziomie do wartości obserwowanych w obu obszarach (wykres 30). Zdecydowanie wyższe dysproporcje w poziomie zatrudnienia wg płci występowały w „Aglomeracji Jeleniogórskiej”.

Największe dysproporcje w poziomie zatrudnienia kobiet i mężczyzn w obszarze badań występowały w miastach: Szczawno-Zdrój i Kamienna Góra, gdzie wystąpiły znaczne nadwyżki pracujących kobiet nad liczbą pracujących mężczyzn, a największa przewaga pracujących mężczyzn nad liczbą pracujących kobiet w gminach: Męcinka, Strzegom i Dobromierz.

Wykres 30. Pracujący według płci na 100 osób w wieku produkcyjnym w obszarze badań [2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Efektom wzrostu zatrudnienia w latach 2014-2019 w „Aglomeracji Wałbrzyskiej” był wyraźny spadek liczby bezrobotnych, z 23,1 tys. do 10,0 tys. osób, a następnie nieznaczny wzrost w 2020 r. do poziomu 12,1 tys. osób., a zatem spadek o blisko 57% do 2019 r. i wzrost o 9 p.p. w 2020 r. Tendencje zmian liczby bezrobotnych w obszarze badań są zbliżone do tendencji ogólnopolskich i wojewódzkich (wykres 31), przy czym spadek liczby bezrobotnych w „Aglomeracji Wałbrzyskiej” był nawet większy od średniej dla województwa i kraju.

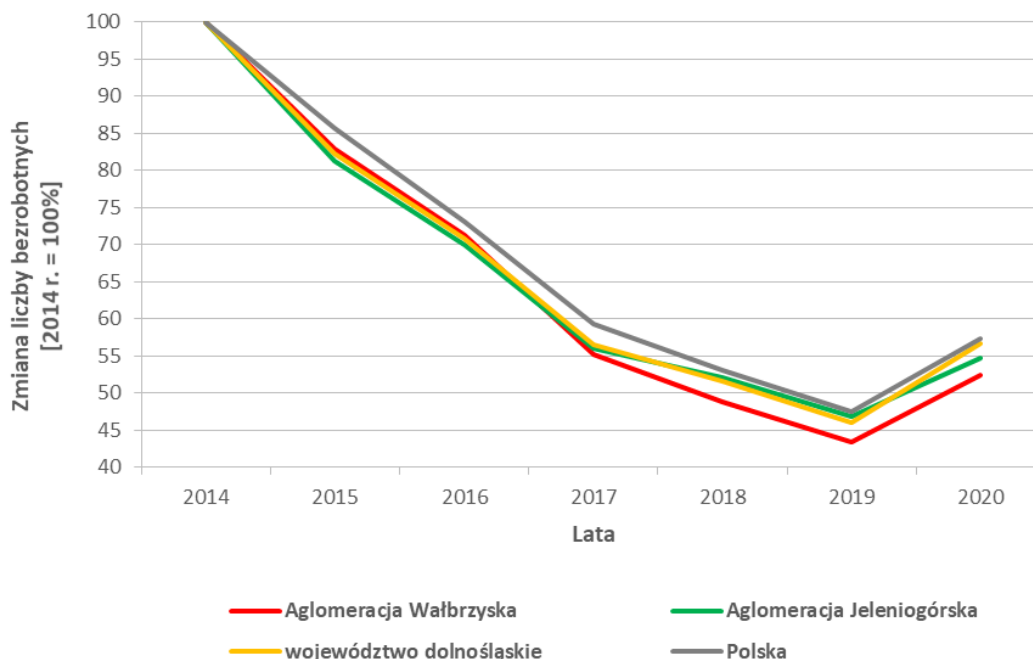
Jednocześnie, spadek bezwzględnej liczby bezrobotnych w obszarze badań, przyczynił się do wyraźnego spadku poziomu bezrobocia z 7,9% do 4,6% (wykres 32), dzięki czemu w 2020 r. był on na zbliżonym poziomie do średniej krajowej (4,6%) i nieco wyższym poziomie od średniej dla województwa (4,0%).

Obszar „Aglomeracji Wałbrzyskiej” w 2020 r. charakteryzował się nieco wyższym poziomem bezrobocia wśród kobiet (5,4%) niż mężczyzn (4,0%), co jest zgodne z tendencjami ogólnopolskimi i wojewódzkimi (wykres 33).

Co więcej, obszar badań w 2020 r. charakteryzował się relatywnie niskim udziałem osób poniżej 30 roku życia (20,8%) oraz relatywnie wysokim udziałem osób powyżej 50 roku życia (29,9%) w ogólnej liczbie bezrobotnych (wykres 34), co było typowe również dla innych obszarów w województwie dolnośląskim, a zarazem odmienne do tendencji ogólnopolskich.

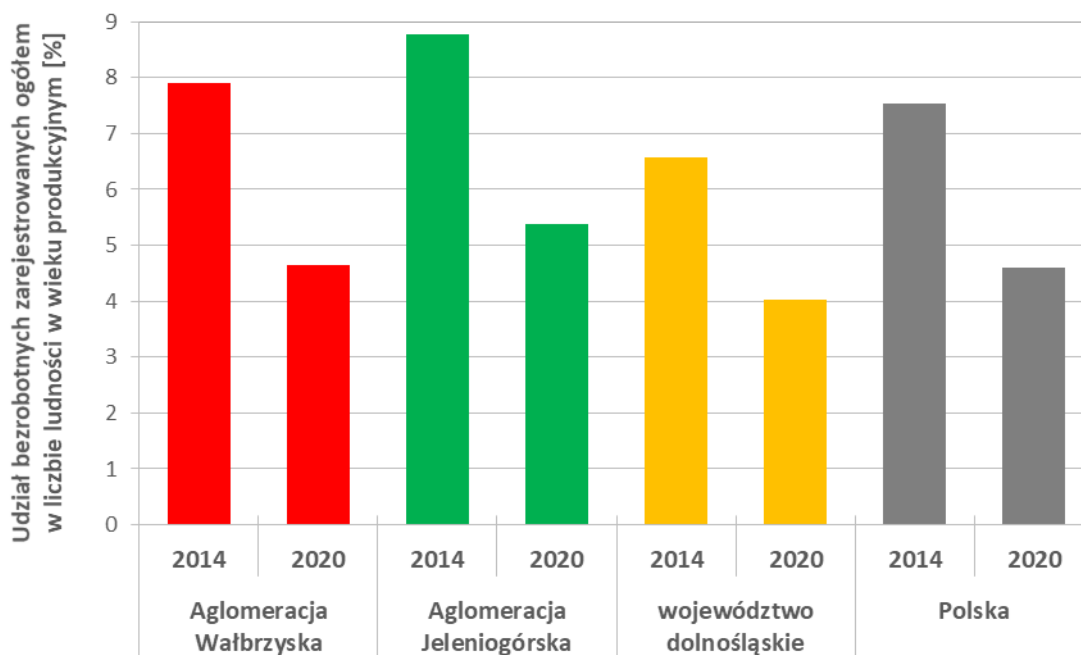
W przypadku „Agglomeracji Wałbrzyskiej” udział osób poniżej 30 roku życia w ogólnej liczbie bezrobotnych w 2020 r. był najniższy w miastach: Szczawno-Zdrój (13,9%), Wałbrzych (17,7%) i Świdnica (18,4%) oraz w gminach: Żarów (17,1%), Mioszów (18,6%) i Nowa Ruda (19,1%). Najwyższym udziałem ludzi młodych w ogólnej liczbie bezrobotnych cechowały się z kolei gminy wiejskie: Mściwojów (32,1%), Czarny Bór (28,5%), Wądroże Wielkie (27,7%) i Paszowice (27,3%); (mapa 19).

Wykres 31. Zmiana liczby bezrobotnych w obszarze badań [2014-2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

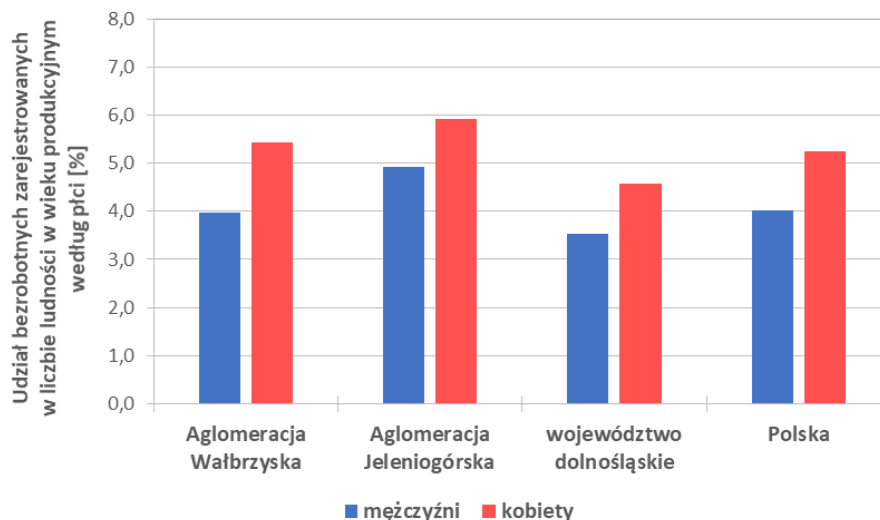
Wykres 32. Udział bezrobotnych zarejestrowanych ogółem w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w obszarze badań [2014, 2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

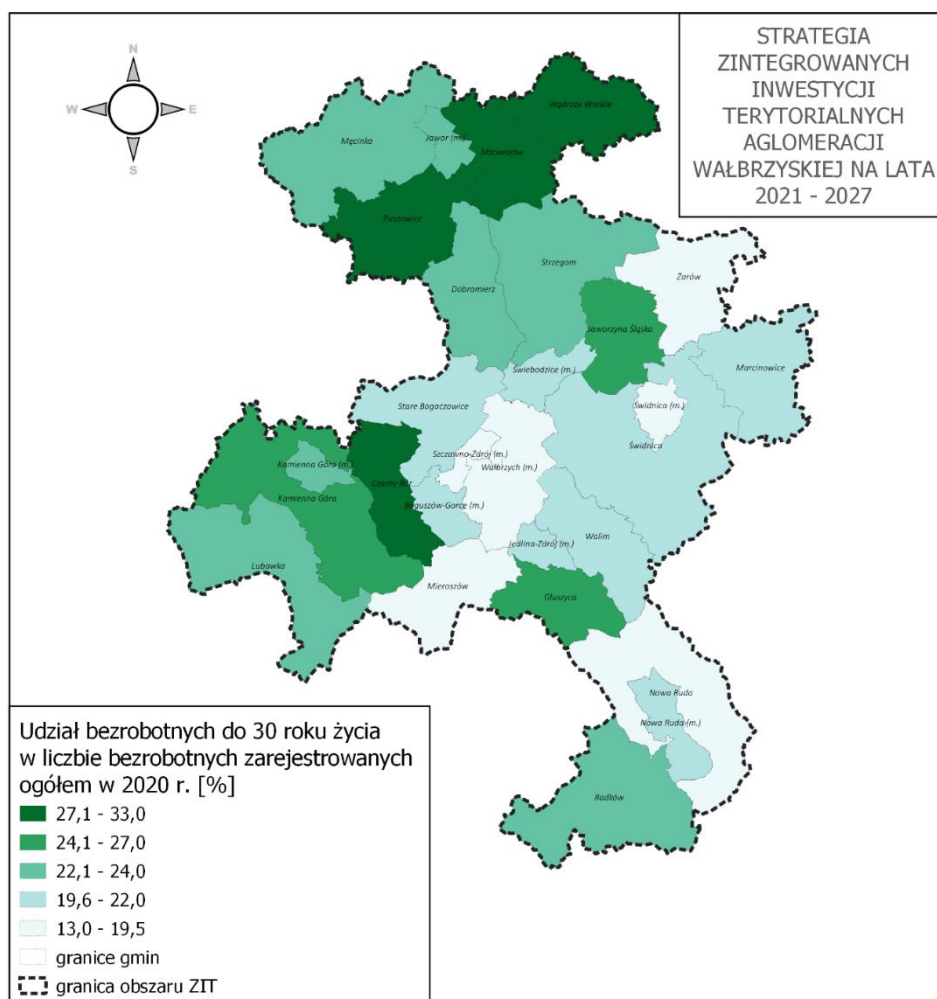


Wykres 33. Udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym według płci w obszarze badań [2020].



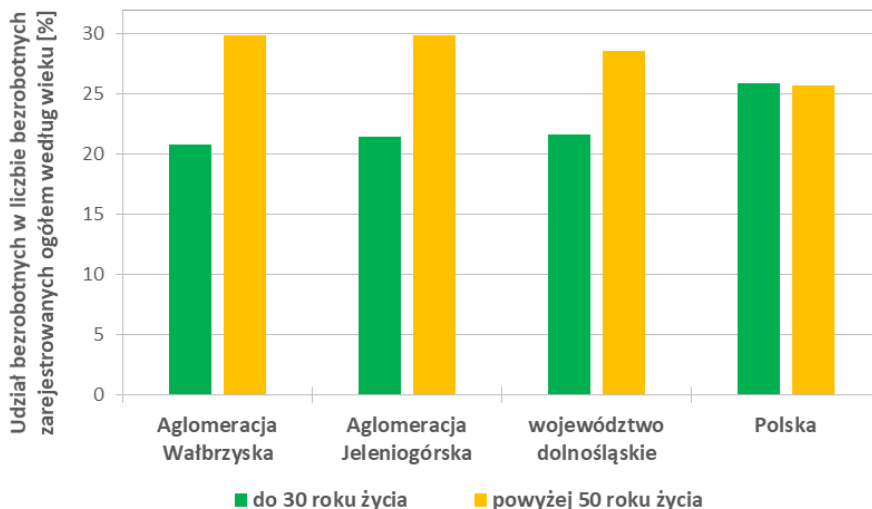
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Mapa 19. Udział bezrobotnych do 30 roku życia w liczbie bezrobotnych zarejestrowanych ogółem w gminach obszaru badań [2020].



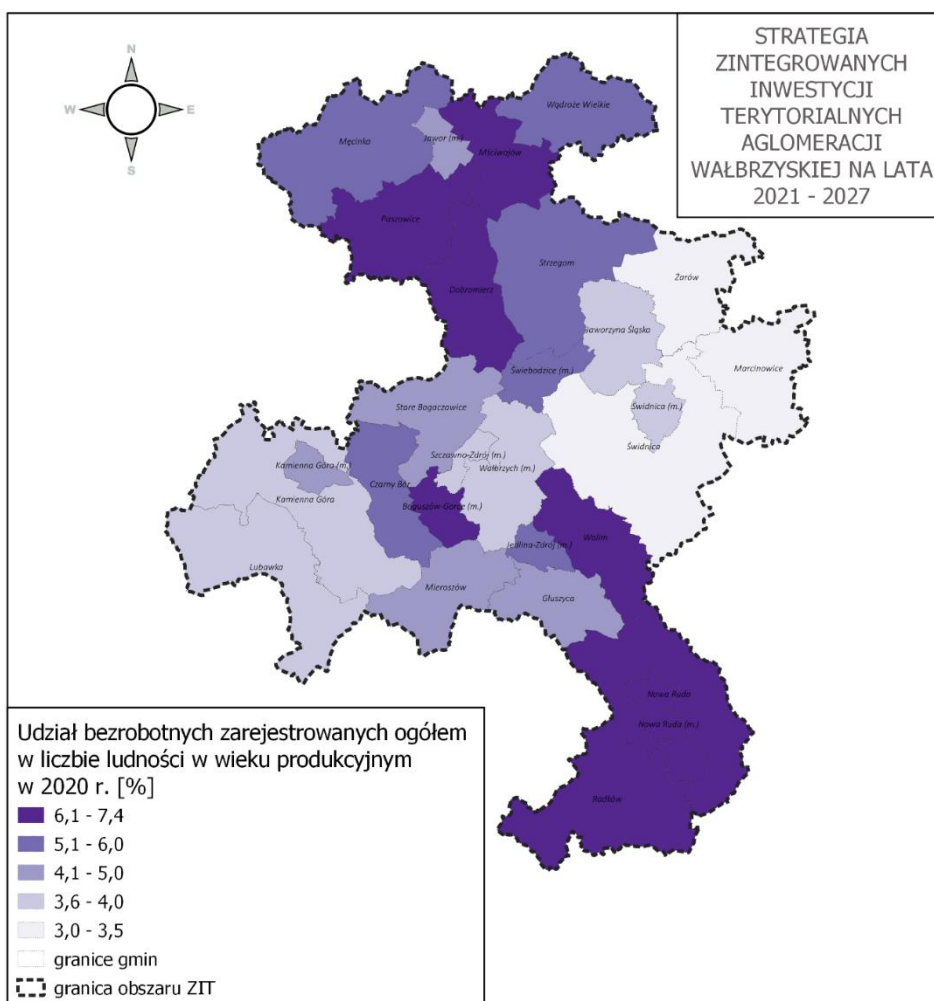
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Wykres 34. Udział bezrobotnych w liczbie bezrobotnych zarejestrowanych ogółem według wieku w obszarze badań [2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Mapa 20. Udział bezrobotnych zarejestrowanych ogółem w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w gminach obszaru badań [2020].

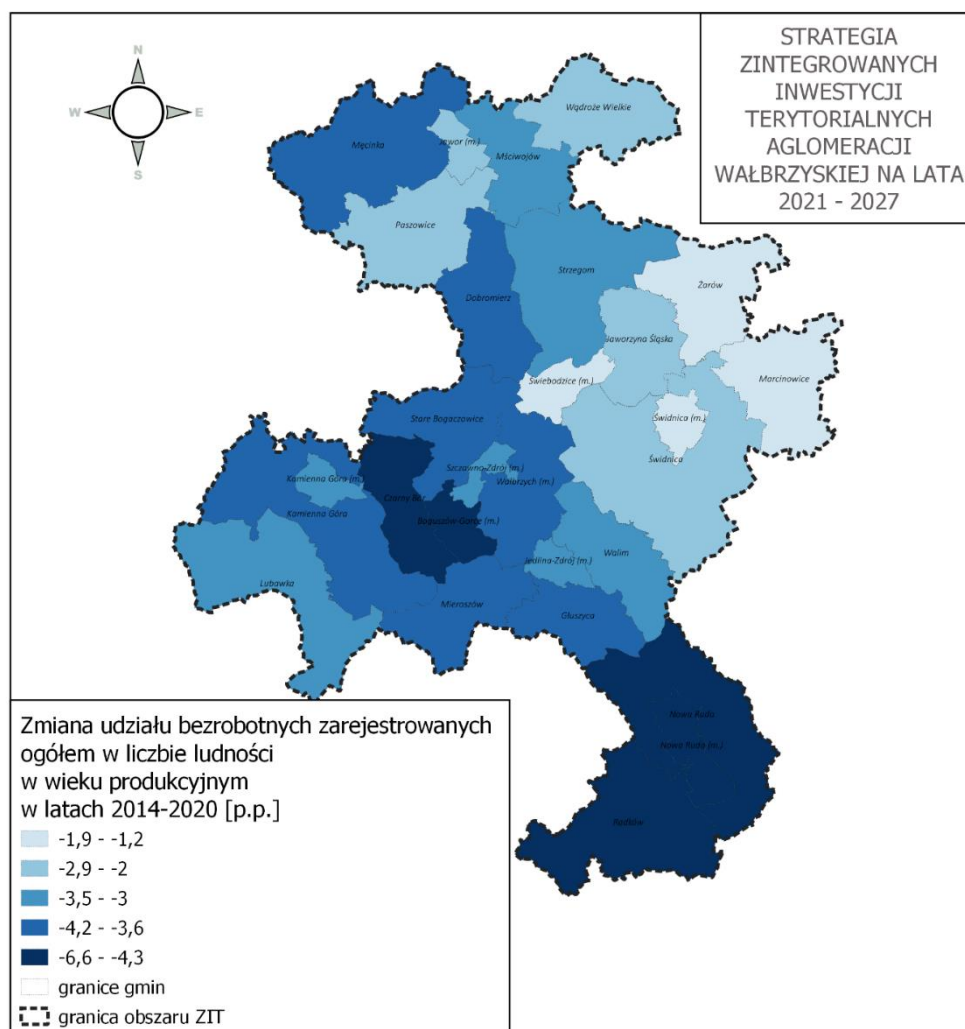


Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Co jednak ciekawe, w 2020 r. poziom bezrobocia w obszarze badań był słabo zróżnicowany (mapa 20). Najniższy poziom bezrobocia spośród gmin „Agglomeracji Wałbrzyskiej” występował w gminach: Żarów (3,1%), Marcinowice (3,3%) i Świdnica (3,5%) oraz w miastach: Wałbrzych i Szczawno-Zdrój (po 3,8%), natomiast najwyższym poziomem bezrobocia wyróżniły się gminy wiejskie: Nowa Ruda (7,3%), Walim i Dobromierz (po 7,2%) oraz miasto Boguszów-Gorce (7,1%).

W latach 2014-2020 największy spadek poziomu bezrobocia w obszarze badań wystąpił w jednostkach cechujących się niskim poziomem bezrobocia, tzn. w gminach Marcinowice (o 1,3 p.p.) i Żarów (o 1,5 p.p.) oraz w miastach: Świdnica i Świebodzice (po 1,5 p.p.). Największe spadki poziomu bezrobocia miały z kolei miejsce gminach: Radków (o 6,5 p.p.), Czarny Bór (o 5,0 p.p.) i Nowa Ruda (o 4,3 p.p), a także w miastach: Boguszów-Gorce (o 5,4 p.p.), Nowa Ruda (o 4,3 p.p.) i Wałbrzych (o 4,2 p.p.) (mapa 21).

Mapa 21. Zmiana udziału bezrobotnych zarejestrowanych ogółem w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w gminach obszaru badań [2014-2020].



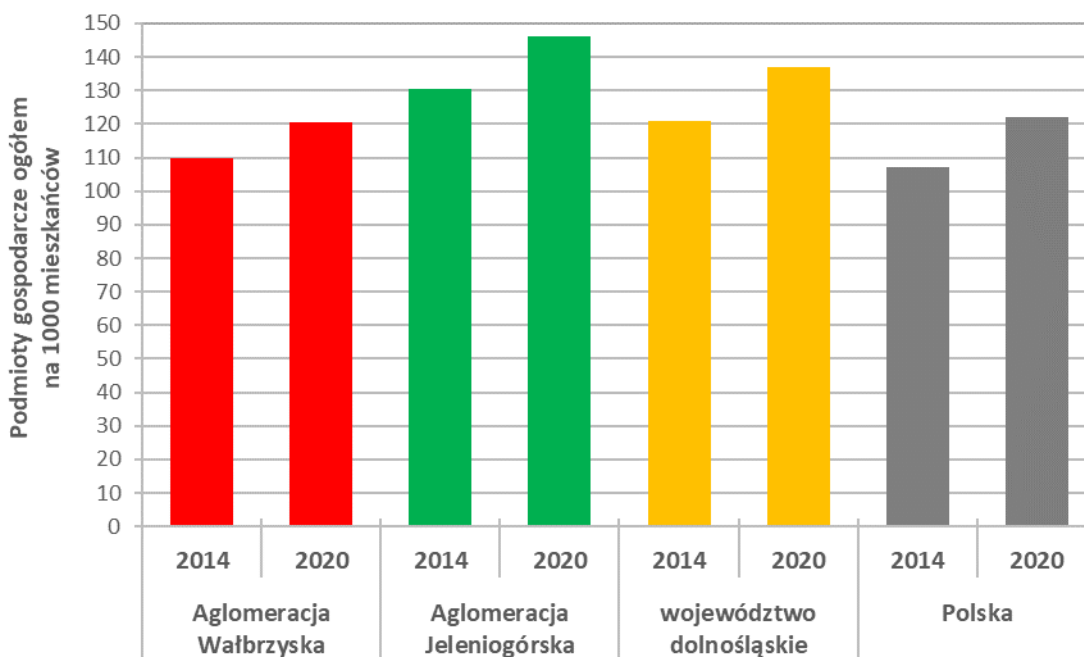
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

## 2.2 STRUKTURA GOSPODARKI

W latach 2014-2020 liczba podmiotów gospodarczych w obszarze „Aglomeracji Wałbrzyskiej” wzrosła z 50,5 tys. do 53,2 tys., czyli o 5,3%. Potencjał gospodarczy obszaru badań, liczony jako stosunek liczby podmiotów na 1000 mieszkańców, wzrósł tym samym z 109,8 do 120,6 (wykres 35).

Niemniej jednak, był on niższy od średniej dla województwa dolnośląskiego (137,0) i średniej krajowej (121,9), a także znacząco niższy od średniej dla „Aglomeracji Jeleniogórskiej” (146,0). Co więcej, wzrost potencjału gospodarczego obszaru badań w analizowanym okresie był wyraźnie niższy niż w obszarach referencyjnych (jedynie +10,8 p.p., przy 14,8-16,3 p.p. w innych analizowanych obszarach).

Wykres 35. Podmioty gospodarcze ogółem na 1000 mieszkańców w obszarze badań [2014, 2020].

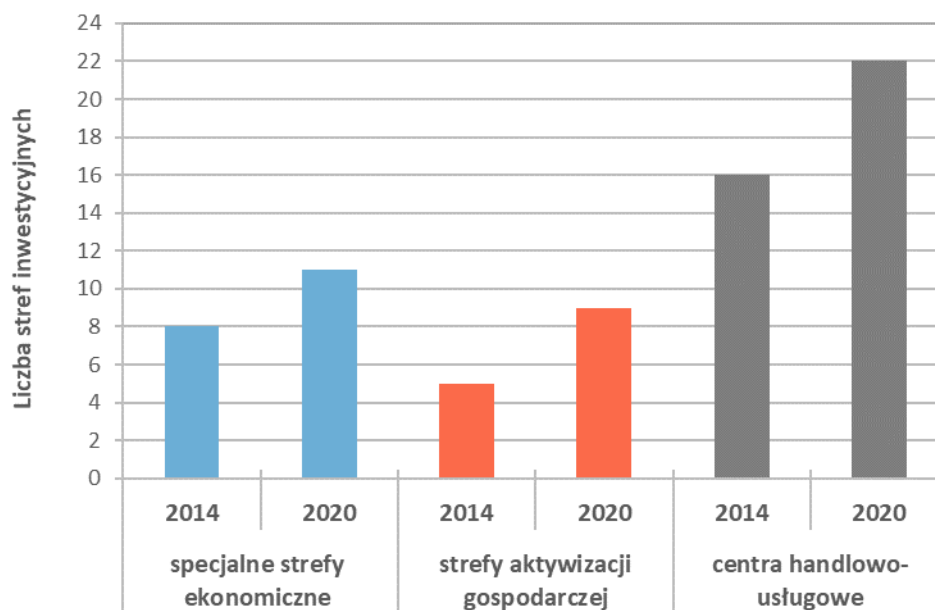


Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

O postępującym rozwoju gospodarczym obszaru badań świadczy ponadto rosnąca liczba specjalnych stref ekonomicznych (z 8 do 11), liczba stref aktywizacji gospodarczej (z 5 do 9) oraz liczba centrów handlowo-usługowych (z 16 do 22); (wykres 36).

W 2020 r. największymi podmiotami gospodarczymi działającymi na terenie „Aglomeracji Wałbrzyskiej” były: Daimler Mercedes Benz w Jaworze, Electrolux Poland Sp. z o.o. i GREENBRIER EUROPE - Wagony Świdnica S.A. w Świdnicy, "FAURECIA Wałbrzych" S.A. i "RONAL - Polska" Sp. z o.o. w Wałbrzychu oraz Joyson Safety Systems Poland Sp. z o.o. w Kamiennej Górze, zatrudniające powyżej 1000 pracujących. Ponadto w obszarze badań funkcjonowało 16 podmiotów zatrudniających od 250 do 1000 pracujących, a także 35 podmiotów zatrudniających od 50 do 249 pracujących (tabela 7).

Wykres 36. Strefy inwestycyjne funkcjonujące w poszczególnych gminach obszaru badań [2014, 2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji z poszczególnych gmin.

Tabela 7. Największe firmy (zatrudniające powyżej 50 pracowników) działające na terenie poszczególnych gmin obszaru badań wraz z szacunkową liczbą zatrudnionych [2022].

Gmina	Nazwa firmy
<b>Zatrudniające powyżej 1000 pracujących</b>	
Jawor (m)	Daimler Mercedes Benz
Kamienna Góra (w)	Joyson Safety Systems Poland Sp. z o.o.
Świdnica (m)	Electrolux Poland Sp. z o. o.
	GREENBRIER EUROPE - Wagony Świdnica S.A.
Wałbrzych (m)	"FAURECIA Wałbrzych" S.A.
	"RONAL - Polska" Sp. z o.o.
<b>Zatrudniające od 250 do 1000 pracujących</b>	
Jawor (m)	Korpo
	IS Polska
	Kuźnia Jawor
	Stanisław Furtak „Martex”
Jaworzyna Śląska (m-w)	Zakłady Porcelany Stołowej „Karolina”
Kamienna Góra (m)	Soop Polska Sp. z o.o.
Lubawka (m-w)	LUBATEX
Nowa Ruda (m)	ZPAS S.A.
Radków (m-w)	Zetkama
Szczawno-Zdrój (m)	John Cotton Europe Sp. z o. o.
Świdnica (m)	Colgate - Palmolive Manufacturing Poland Sp. z o. o.

Gmina	Nazwa firmy
	Ideal Automotive Świdnica Sp. z o.o.
	AAM Poland Sp. z o.o.
Wałbrzych (m)	NSK STEERING SYSTEMS EUROPE (Polska)" Sp. z o.o.
	"CERSANIT III" S.A.
Żarów (m-w)	T&P
<b>Zatrudniające od 50 do 249 pracujących</b>	
Boguszów-Gorce (m)	Zakład Gospodarki Mieszkaniowej Sp. z.o.o
Czarny Bór (w)	Mineral Polska Sp. z o.o.
Dobromierz (w)	Gmina Dobromierz
Jaworzyna Śląska (m-w)	Zebra Sp. z o.o.
Jedlina-Zdrój (m)	LAPP Insulators Sp. z. o. o.
Kamienna Góra (m)	Dofama Thies Sp. z o.o.
	Autocam Poland Sp. z o.o.
Kamienna Góra (2)	Jeleniogórskie Kopalnie Surowców Mineralnych Lipiński Spółka Jawna
	Kopalnia Ogorzelec spółka z o.o.
Męcinka (w)	KSS Bartnica
	Kopalnia Colas
Nowa Ruda (m)	Umicore
	Orion
	Morat Swoboda
Radków (m-w)	Regnars
	Krężbud
	FBSerwis
Stare Bogaczowice (w)	Aktiv Sp. z o.o.
	Rolnicza Spółdzielnia Produkcyjna „Przyszłość”
Strzegom (m-w)	Aryzta Polska Sp. z o.o.
	PRZEDSIĘBIORSTWO PRODUKCJI HANDLU I USŁUG "PIRAMIDA" SP. Z O.O.
	GRANIT STRZEGOM S.A.
	BERGER KRUSZYWA SP. Z O.O.
	COLAS KRUSZYWA SP. Z O.O.
Szczawno-Zdrój (m)	Uzdrowisko Szczawno-Jedlina S.A.
	Urząd Miejski w Szczawnie-Zdroju
Świdnica (w)	Producent Warzyw "Polska Rzodkiewka" Andrzej Litwińczuk
	Südzucker Polska S.A
	POL MACK POLAND Sp. z o. o.
Wałbrzych (m)	TOYOTA MOTOR MANUFACTURING POLAND Sp. z o.o.
Żarów (m-w)	AKS Polska
	DSSE Polska

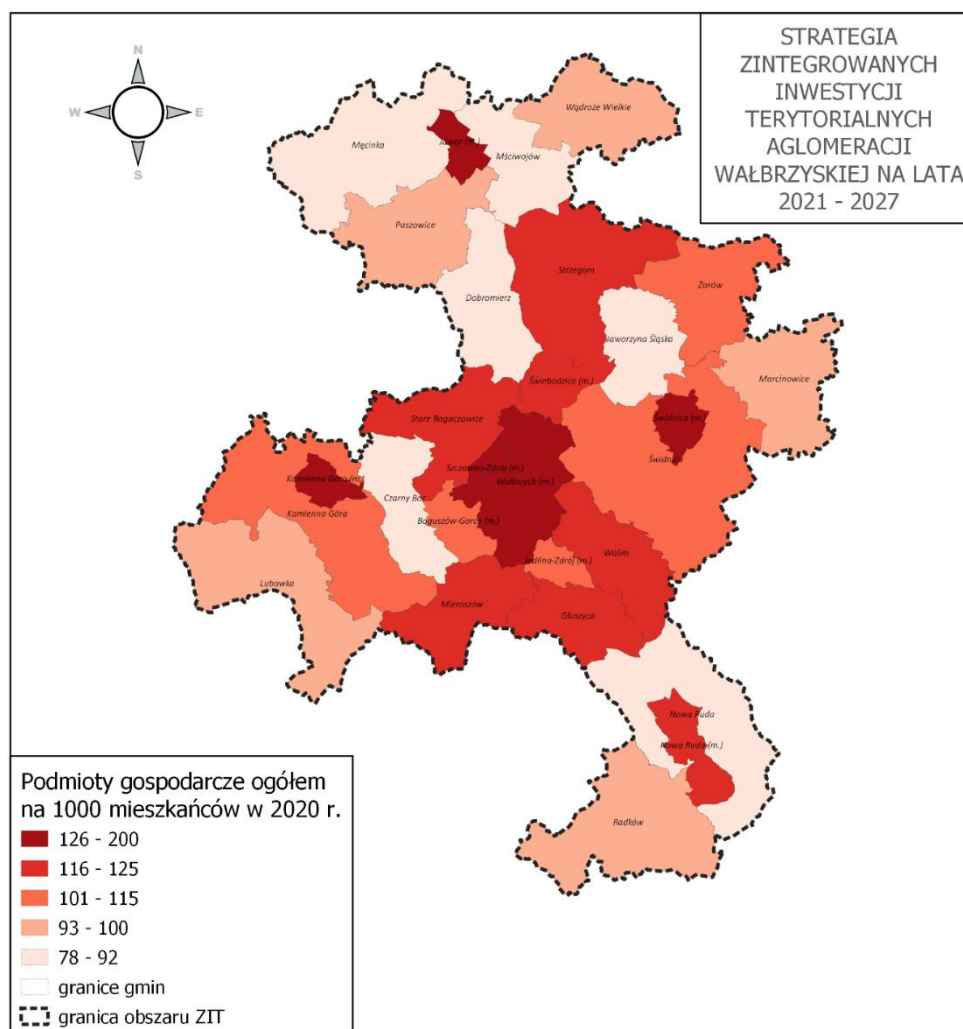
Gmina	Nazwa firmy
	Yagi Poland Factory
	Thermaflex

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji z poszczególnych gmin.

Uwagi: w nawiasach rodzaj gminy: m – gmina miejska, w – gmina wiejska, m-w – gmina miejsko-wiejska.

Obszar badań w 2020 r. był zróżnicowany w zakresie potencjału gospodarczego (mapa 22). Najwyższą liczbą podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców wyróżniły się miasta: Szczawno-Zdrój (198), Świdnica (153), Jawor (128), Wałbrzych i Kamienna Góra (126), natomiast najniższym gminy wiejskie: Nowa Ruda (79), Dobromierz (84), Męcinka (86) i Czarny Bór (90).

Mapa 22. Podmioty gospodarcze ogółem na 1000 mieszkańców w gminach obszaru badań [2020].

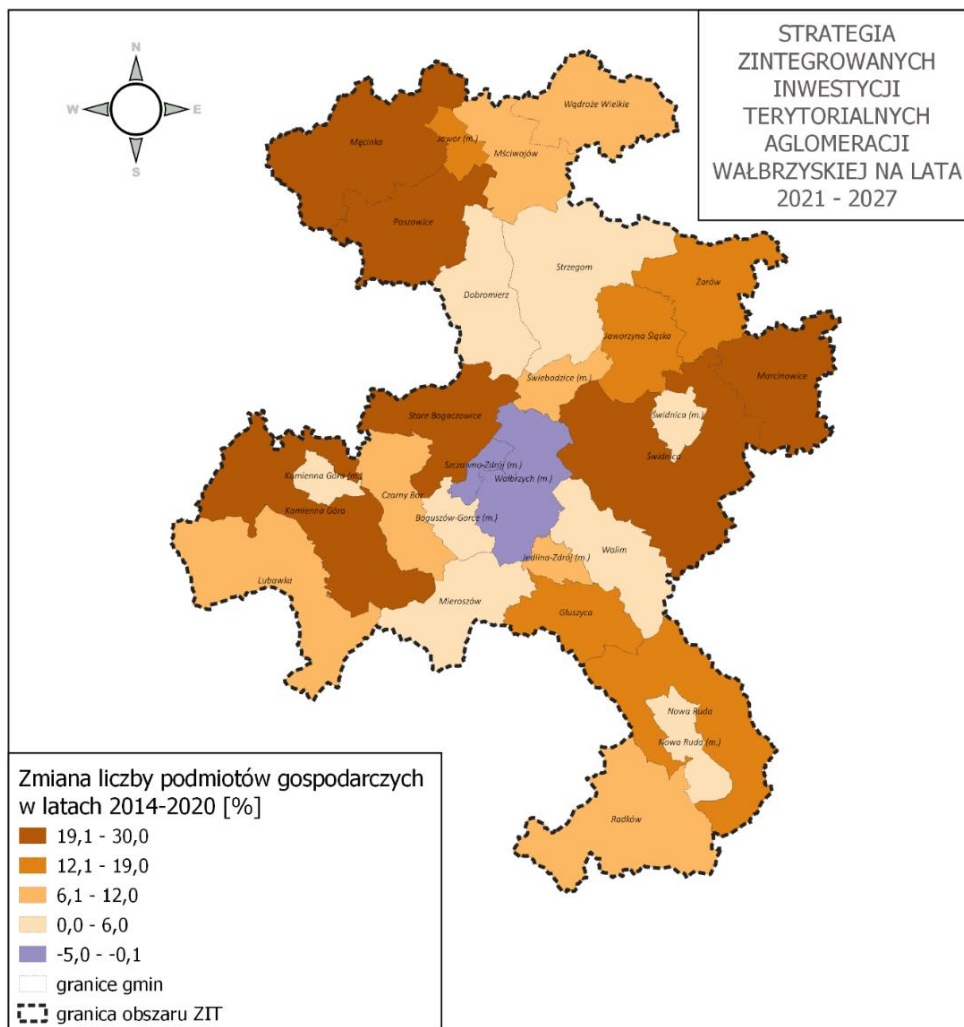


Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Co jednak ciekawe, największy wzrost liczby podmiotów gospodarczych w latach 2014-2020 wystąpił w gminach wiejskich: Stare Bogaczowice (29,7%), Kamienna Góra (28,7%), Męcinka (25,1%), Paszowice (22,1%), Świdnica (21,6%) i Marcinowice (20,0%), podczas gdy w gminach miejskich miał miejsce spadek

liczby podmiotów gospodarczych (Szczawno-Zdrój o 4,2%, Wałbrzych o 1,3%) lub jedynie nieznaczny wzrost liczby podmiotów, np. Kamienna Góra (+0,4%), Nowa Ruda (+0,9%), Świdnica (+2,6%); (mapa 23).

Mapa 23. Zmiana liczby podmiotów gospodarczych w gminach obszaru badań [2014-2020].



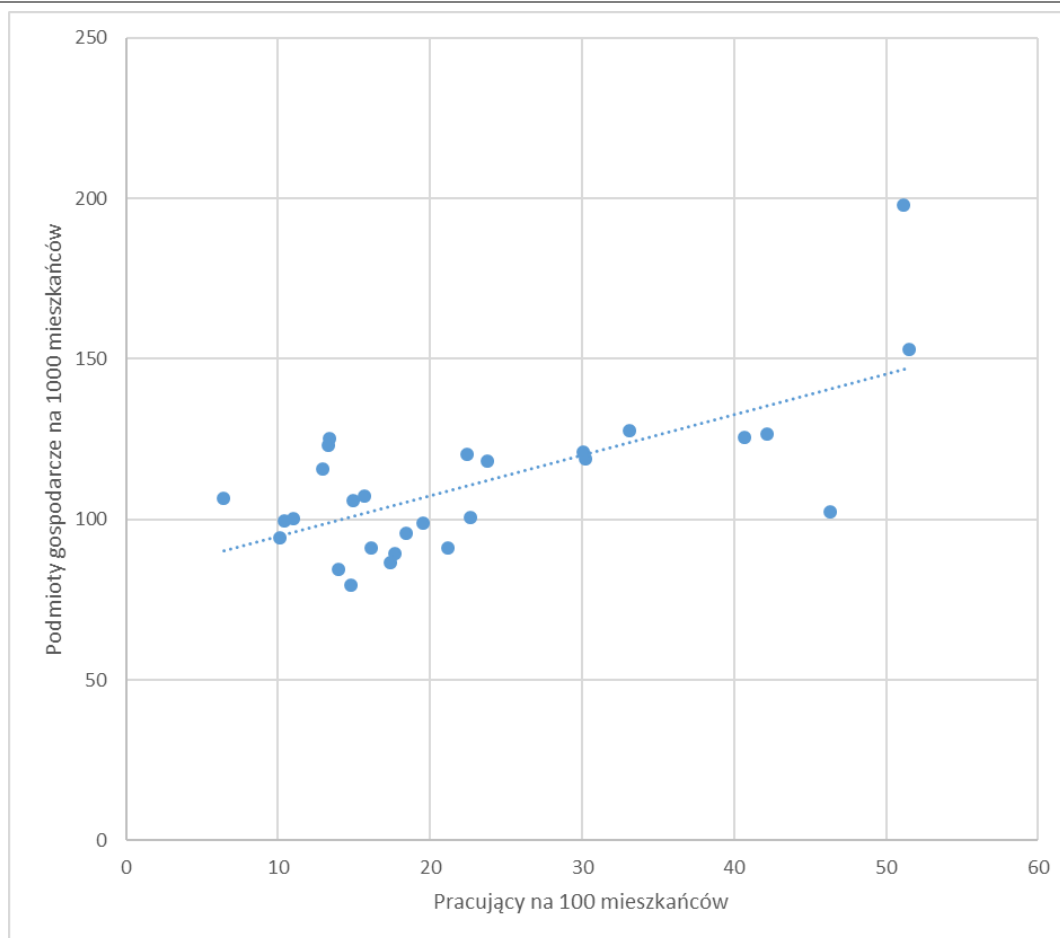
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Potencjał gospodarczy gmin obszaru badań w 2020 r. był silnie skorelowany z liczbą pracujących na 100 mieszkańców (wykres 37). Współczynnik korelacji dla obu cech wyniósł 0,68. Na tle większości gmin „Agglomeracji Wałbrzyskiej” wyróżniały się gminy typowo usługowe (np. Szczawno-Zdrój) z relatywnie małą liczbą pracujących w stosunku do liczby podmiotów oraz przemysłowe (np. Żarów) z relatywnie małą liczbą podmiotów gospodarczych w stosunku do liczby pracujących.

W strukturze podmiotów gospodarczych na terenie „Agglomeracji Wałbrzyskiej” w 2020 r. największy udział stanowiły usługi otoczenia biznesu (32,5%), przemysł i budownictwo (20,7%) i handel (20,4). Na tle obszarów referencyjnych („Agglomeracja Jeleniogórska”, średnia wojewódzka i krajowa) obszar badań cechował się wyraźnie wyższym udziałem podmiotów z zakresu usług otoczenia biznesu oraz relatywnie niskim udziałem podmiotów handlowych (wykres 38).

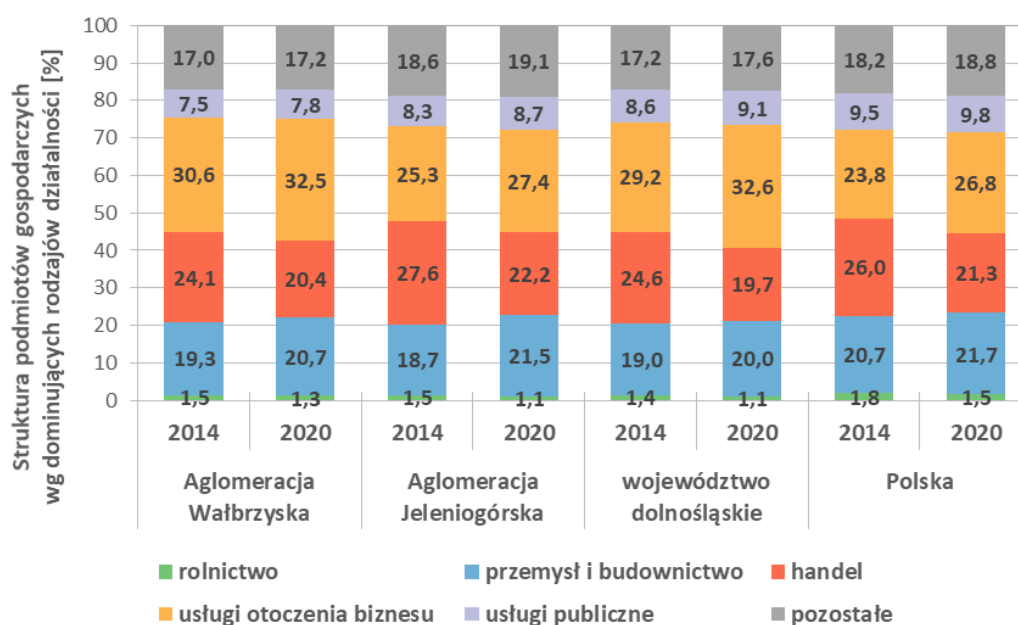


Wykres 37. Zależność między liczbą podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców i liczbą pracujących na 100 osób w wieku produkcyjnym w gminach obszaru badań [2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

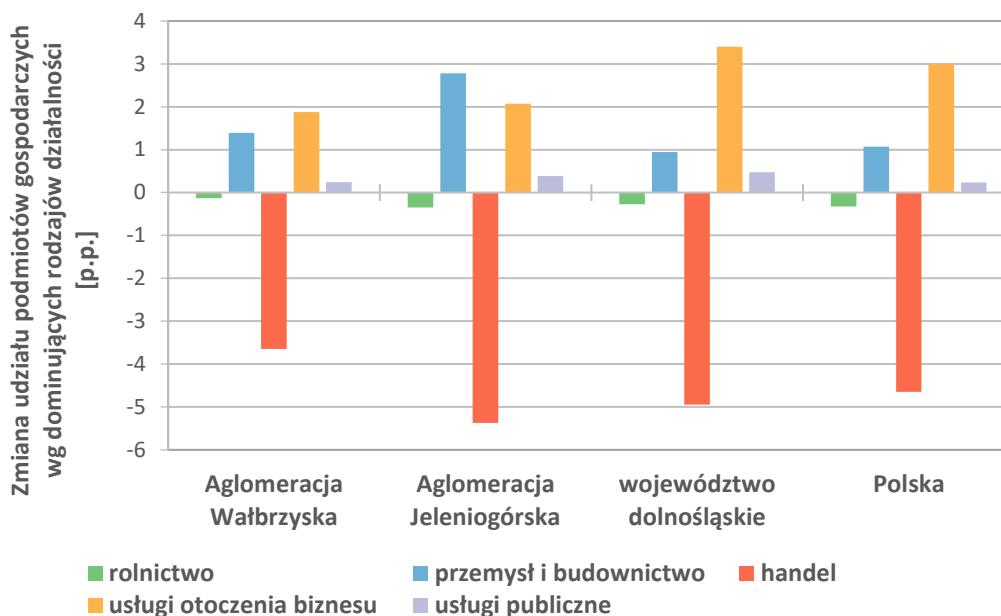
Wykres 38. Struktura podmiotów gospodarczych według dominujących rodzajów działalności w obszarze badań [2014, 2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Jeśli chodzi o zmiany udziału podmiotów gospodarczych według dominujących rodzajów działalności w obszarze badań w latach 2014-2020, miał miejsce znaczący spadek udziału podmiotów handlowych (o 3,6 p.p.) oraz znaczący wzrost udziału podmiotów w zakresie przemysłu i budownictwa (o 1,4 p.p.) oraz usług otoczenia biznesu (o 1,9 p.p.). Taki przebieg zmian nawiązuje do trendów obserwowanych również w obszarach referencyjnych (wykres 39).

Wykres 39. Zmiana udziału podmiotów gospodarczych według dominujących rodzajów działalności w obszarze badań [2020].

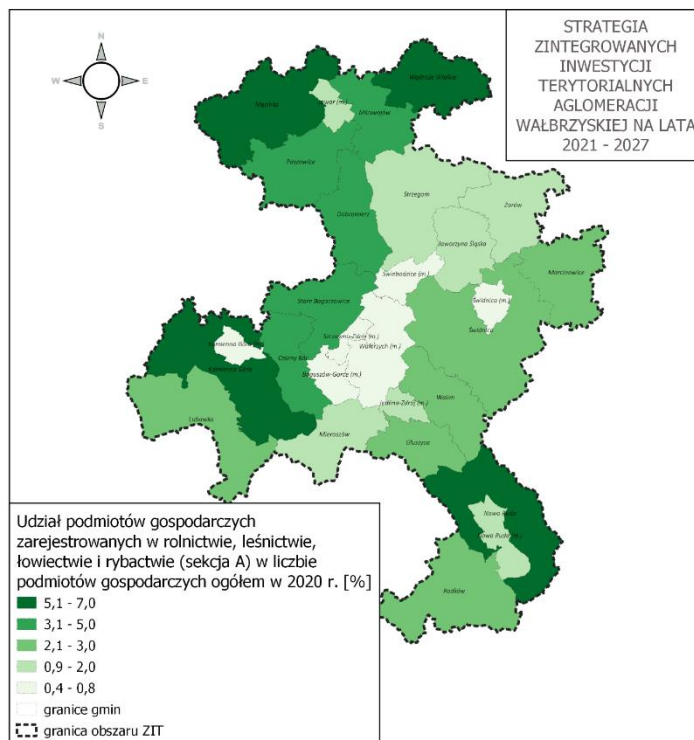


Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Analizując rozkład przestrzenny udziału podmiotów gospodarczych w obszarze badań w 2020 r. według dominujących rodzajów działalności, można stwierdzić następujące zależności:

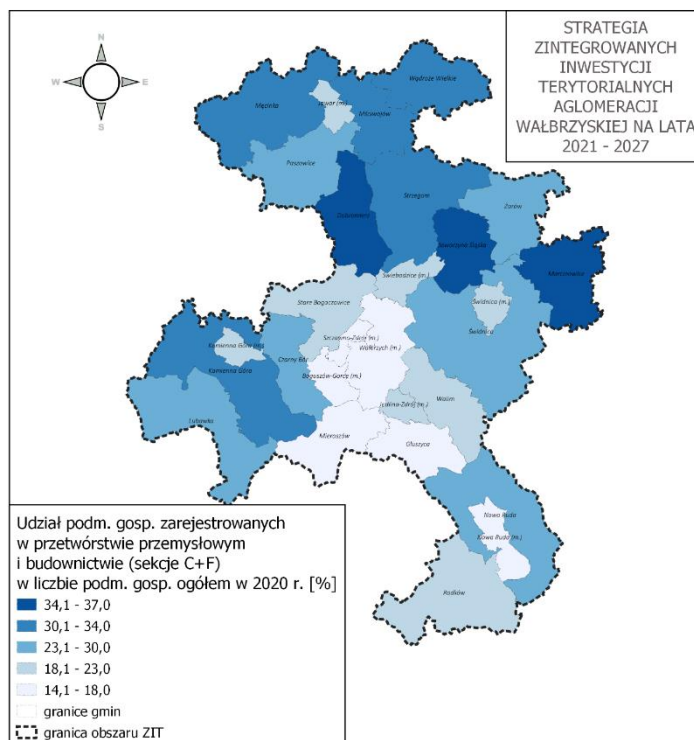
- w przypadku rolnictwa (mapa 24): bardzo niskim udziałem podmiotów (poniżej 1,1%) cechowały się gminy miejskie, najwyższym – gminy wiejskie: Kamienna Góra (9,1%), Męcinka (8,7%), Nowa Ruda (6,3%), Wądroże Wielkie (6,2%) i Czarny Bór (6,1%);
- w przypadku przetwórstwa przemysłowego i budownictwa (mapa 25): wysokim udziałem podmiotów cechowały się gminy: Dobromierz (36,7%), Marcinowice (34,7%), Jaworzyna Śląska (34,6%) i Mściwojów (32,2%), natomiast najniższym gminy: Głuszycza (14,2%) i Mieroszów (15,8%) oraz miasta: Boguszów-Gorce (14,7%), Wałbrzych (14,9%) i Nowa Ruda (15,3%);
- w przypadku handlu (mapa 26): wysokim udziałem podmiotów charakteryzowały się miasta: Jedlina-Zdrój (26,1%), Jawor (25,3%) i Szczawno-Zdrój (24,3%) oraz gmina Paszowice (25,2%), natomiast najniższym – gminy Jaworzyna Śląska (15,9%), Lubawka (16,0%) i Walim (16,1%) oraz miasto Kamienna Góra (16,1%);
- w przypadku usług otoczenia biznesu (mapa 27): wysokim udziałem podmiotów cechowały się gminy miejskie: Boguszów-Gorce (48,2%), Nowa Ruda (38,8%), Świebodzice (38,1%), Wałbrzych (37,9%) i Kamienna Góra (37,8%) oraz gminy miejsko-wiejskie Głuszycza (45,4%) i Mieroszów (38,5%), a niskim – gminy wiejskie położone w północnej części obszaru badań: Męcinka (11,5%), Wądroże Wielkie (12,3%), Mściwojów i Dobromierz (po 12,8%) oraz Czarny Bór (13,0%);

Mapa 24. Udział podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie (sekcja A) w gminach obszaru badań [2020].



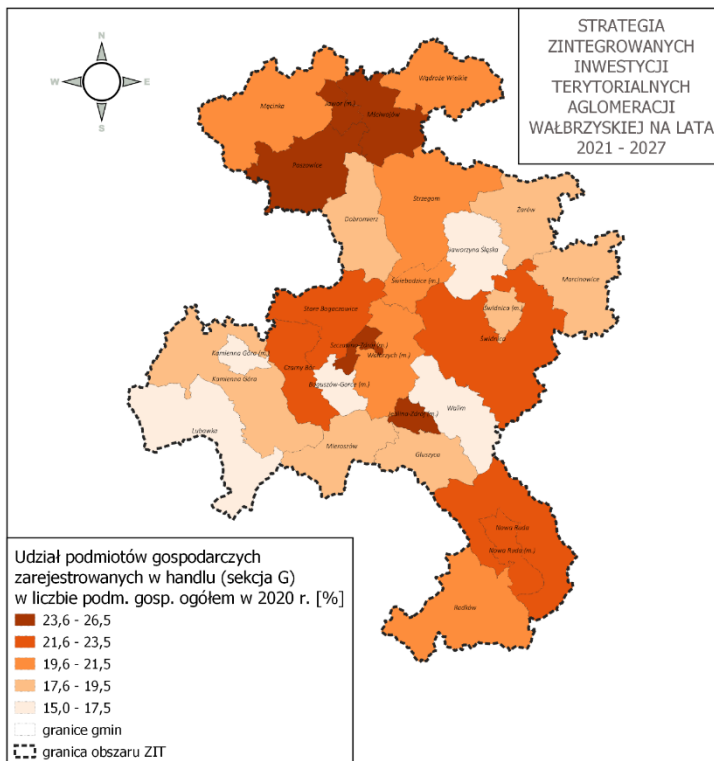
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Mapa 25. Udział podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w przetwórstwie przemysłowym i budownictwie (sekcje C+F) w liczbie podmiotów gospodarczych ogółem w gminach obszaru badań [2020].



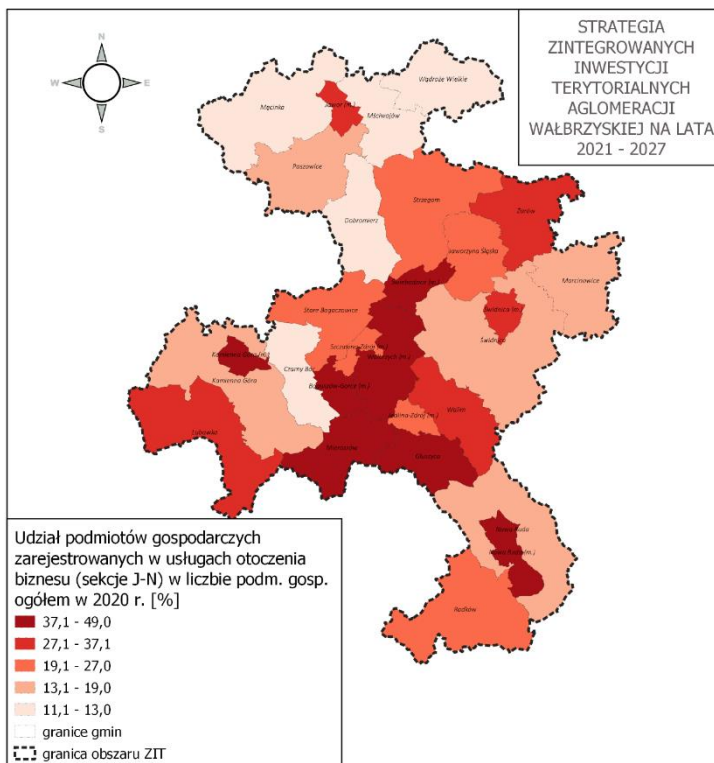
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Mapa 26. Udział podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w handlu (sekcja G) w liczbie podmiotów gospodarczych ogółem w gminach obszaru badań [2020].



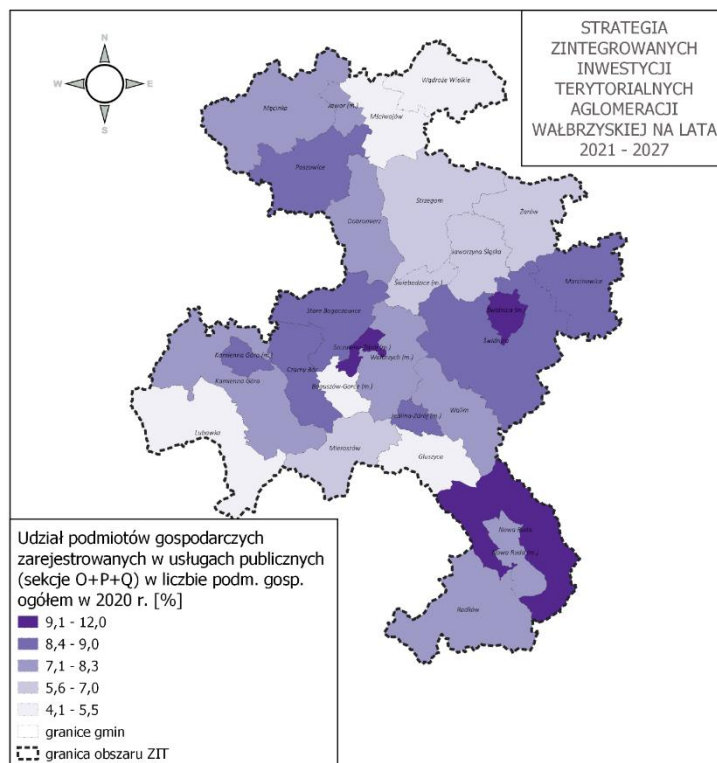
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Mapa 27. Udział podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w usługach otoczenia biznesu (sekcje J-N) w liczbie podmiotów gospodarczych ogółem w gminach obszaru badań [2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Mapa 28. Udział podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w usługach publicznych (sekcje O+P+Q) w liczbie podmiotów gospodarczych ogółem w gminach obszaru badań [2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

- w przypadku usług publicznych (mapa 28): wysokim udziałem podmiotów wyróżniały się miasta Szczawno-Zdrój (11,7%) i Świdnica (9,3%) oraz gmina Nowa Ruda (9,8%), z kolei niskim – miasto Boguszów-Gorce (4,1%) oraz gminy Lubawka (4,5%) i Głuszycza (4,9%).

Spośród analizowanych rodzajów działalności, obszar badań najbardziej zróżnicowany był w zakresie rolnictwa (współczynnik zmienności na poziomie 0,79) i usług otoczenia biznesu (0,42), a najmniejsze zróżnicowanie wystąpiło w przypadku handlu (0,14).

### 2.3 PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ

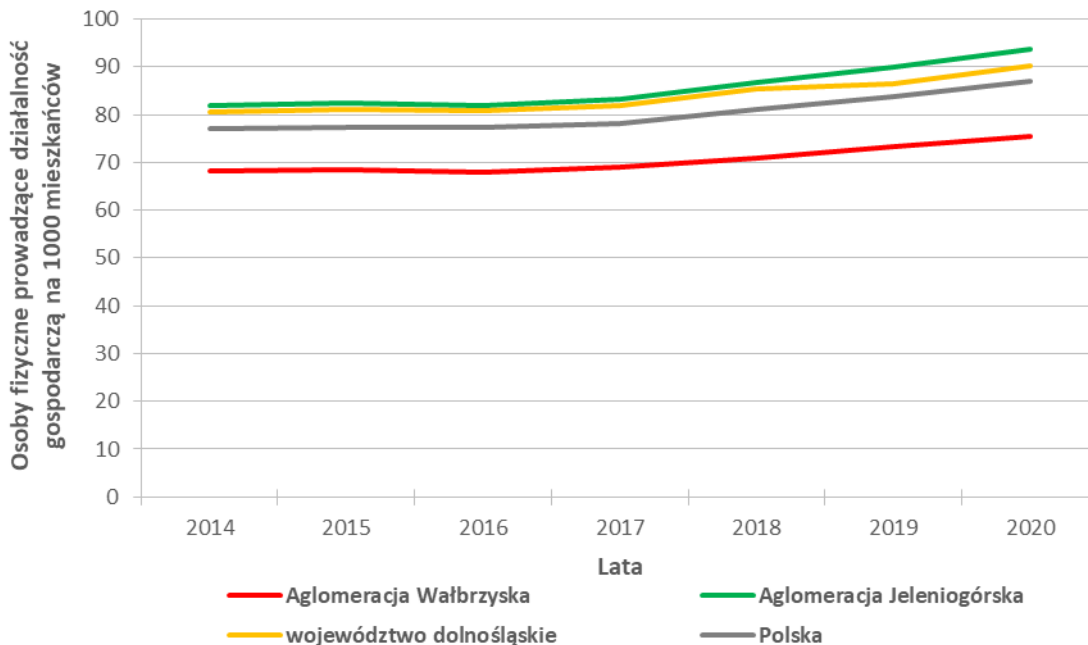
Poziom przedsiębiorczości w „Aglomeracji Wałbrzyskiej” analizowano w oparciu o dwa wskaźniki: osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 1000 mieszkańców (wykres 40) i podmioty gospodarcze w sektorze prywatnym na 1000 osób w wieku produkcyjnym (wykres 41).

W pierwszym przypadku, wartość wskaźnika w obszarze badań utrzymywała się na zbliżonym poziomie (ok. 68-69 osób) w latach 2014-2017, po czym wzrosła do poziomu 75,6 osób w 2020 r. Przebieg zmian liczby osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą w obszarach referencyjnych był zbliżony, z tą jednak różnicą, że na ich tle „Aglomeracja Wałbrzyska cechowała się wyraźnie niższym poziomem przedsiębiorczości (10-18 osób mniej niż średnie dla tych obszarów).

W przypadku drugiego wskaźnika należy stwierdzić, że liczba podmiotów w sektorze prywatnym w obszarze badań systematycznie rosła, ze 159 w 2014 r. do 187 w 2020 r. „Aglomeracja Wałbrzyska” cechowała się zatem nieco niższym poziomem przedsiębiorczości od średniej krajowej, a także znacznie niższym poziomem przedsiębiorczości od średnich dla województwa dolnośląskiego i „Aglomeracji

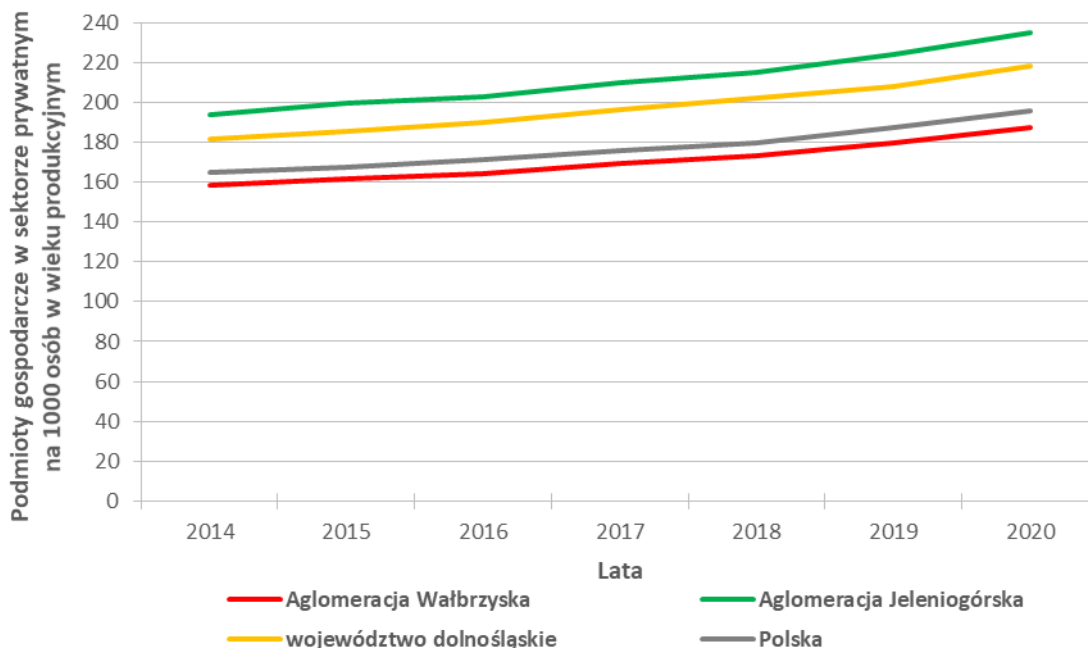
Jeleniogórskiej”. Co więcej, przyrost liczby podmiotów w sektorze prywatnym był w obszarze badań wyraźnie niższy niż w obszarach referencyjnych, co znacznie pogłębiło występujące dysproporcje.

Wykres 40. Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 1000 mieszkańców w obszarze badań [2014-2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Wykres 41. Podmioty gospodarcze w sektorze prywatnym na 1000 osób w wieku produkcyjnym w obszarze badań [2014-2020].



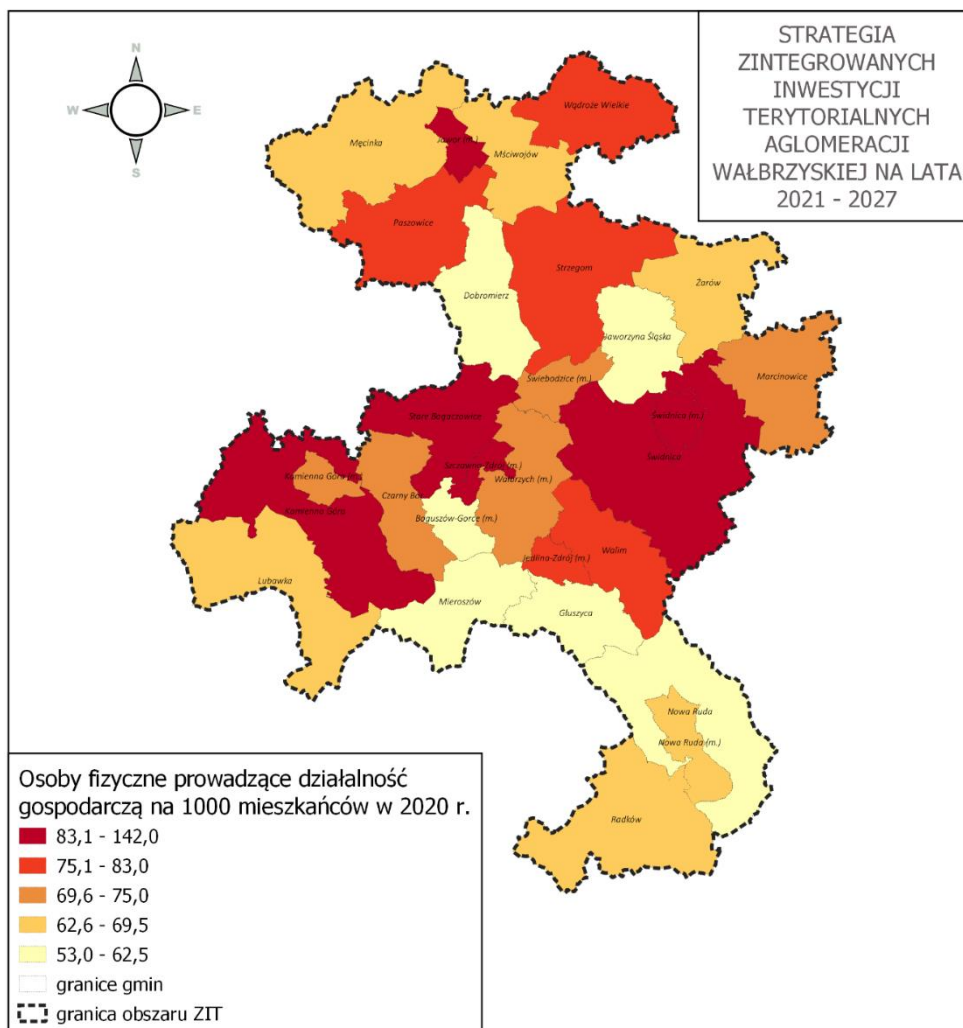
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

W ujęciu gminnym, poziom przedsiębiorczości w obszarze badań jest również silnie zróżnicowany, przy czym oba wskaźniki użyte w badaniu wykazują silną korelację (0,73).

Największa liczba osób prowadzących działalność gospodarczą na 1000 mieszkańców występowała w miastach: Szczawno-Zdrój (141), Świdnica (90) i Jawor (88), a także w gminach: Stare Bogaczowice (88) i Świdnica (87). Najniższym poziomem przedsiębiorczości cechowały się z kolei miasto Boguszów-Gorce (53), oraz gminy: Mieroszów i Dobromierz (po 60), Nowa Ruda, Jaworzyna Śląska i Głuszyca (po 62) (mapa 29).

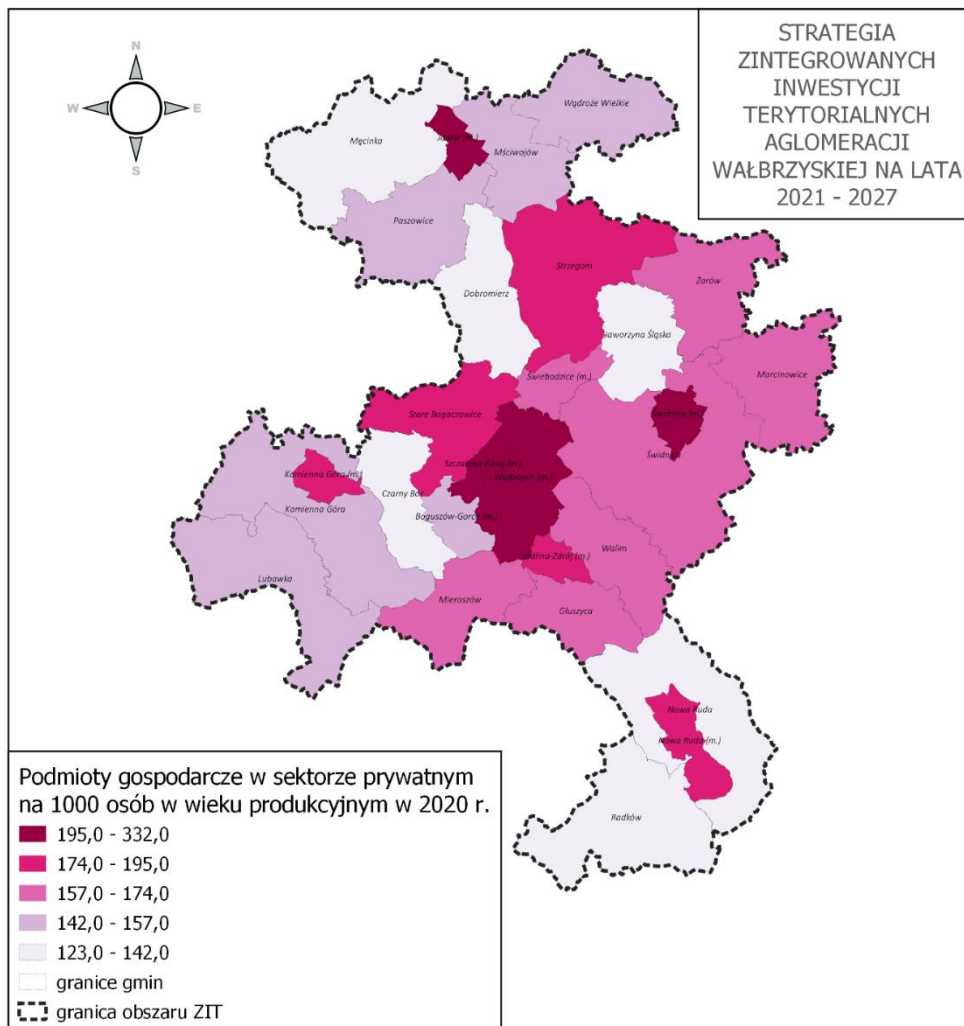
Największą liczbą podmiotów w sektorze prywatnym na 1000 osób w wieku produkcyjnych cechowały się gminy miejskie (mapa 30), w tym: Szczawno-Zdrój (331), Świdnica (256), Wałbrzych (201), Jawor (198) i Nowa Ruda (183), a z pozostałych gmin: Strzegom (187) i Stare Bogaczowice (185). Niskim poziomem przedsiębiorczości wyróżniały się z kolei gminy wiejskie lub miejsko-wiejskie, a w szczególności: Nowa Ruda (124), Dobromierz (128), Jaworzyna Śląska (138) i Męcinka (139).

Mapa 29. Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 1000 mieszkańców w gminach obszaru badań [2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Mapa 30. Podmioty gospodarcze w sektorze prywatnym na 1000 osób w wieku produkcyjnym w gminach obszaru badań [2020].



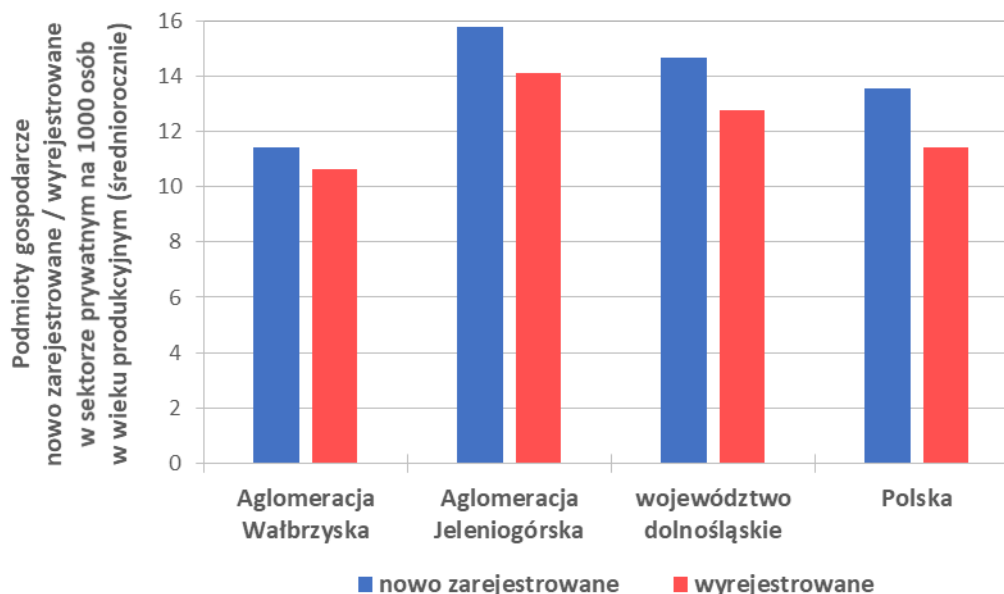
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Dobrym wskaźnikiem poziomu przedsiębiorczości na danym obszarze jest też liczba podmiotów nowo zarejestrowanych i wyrejestrowanych. W tym zakresie, obszar „Aglomeracji Wałbrzyskiej” cechował się znacznie mniejszą rotacją liczby podmiotów gospodarczych niż obszary referencyjne (a w szczególności „Aglomeracja Jeleniogórska”), z nieznaczną przewagą podmiotów nowo zarejestrowanych na 1000 osób w wieku produkcyjnym (11,4 rocznie) nad podmiotami wyrejestrowanymi (10,6 rocznie); (wykres 42).

Wsparciem dla przedsiębiorców funkcjonujących na obszarze „Aglomeracji Wałbrzyskiej” w 2020 r. było 31 Instytucji Otoczenia Biznesu (tabela 8), z których największa liczba działała na terenie gmin miejskich Świdnica (9) i Wałbrzych (8). Ponadto w obszarze badań w 2020 r. działało 19 organizacji zrzeszających przedsiębiorców (tabela 9), najwięcej w mieście Świdnica (5).



Wykres 42. Podmioty gospodarcze nowo zarejestrowane / wyrejestrowane w sektorze prywatnym na 1000 osób w wieku produkcyjnym w obszarze badań [2014-2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Tabela 8. Instytucje otoczenia biznesu w poszczególnych gminach obszaru badań [2022].

Gmina	Nazwa instytucji otoczenia biznesu
Czarny Bór (w)	Wałbrzyska Specjalna Strefa Ekonomiczna
Jaworzyna Śląska (m-w)	Cech Rzemiosł Różnych i Małej Przedsiębiorczości z siedzibą w Świdnicy
	KLASTER ŚWIDNICKA ENERGIA ODNAWIALNA
	Sudecka Izba Przemysłowo-Handlowa w Świdnicy
Kamienna Góra (w)	Inkubator Przedsiębiorczości Gminy Kamienna Góra
Nowa Ruda (m)	Agencja Rozwoju Regionalnego "AGROREG" S.A. z siedzibą w Nowej Rudzie
	Noworudzki Park Przemysłowo - Technologiczny
	Technoinkubator Nowa Ruda
	Wałbrzyska Specjalna Strefa Ekonomiczna - Podstrefa Nowa Ruda „Invest-Park”
Strzegom (m-w)	Rozproszony Inkubator Przedsiębiorczości
Szczawno-Zdrój (m)	Dolnośląska Agencja Rozwoju Regionalnego
Świdnica (m)	Dolnośląski Inkubator Przedsiębiorczości
	Dolnośląski Klaster Energii Odnawialnej z siedzibą w Świdnicy
	Izba Rzemieśnicza i Małej Przedsiębiorczości z siedzibą w Świdnicy
	Stowarzyszenie Wolna Przedsiębiorczość
	Sudecka Izba Przemysłowo Handlowa z siedzibą w Świdnicy
	Sudeckie Stowarzyszenie Inicjatyw Gospodarczych z siedziba w Świdnicy
	Świdnicka Rada Federacji Stowarzyszeń Naukowo-Technicznych Naczelnej Organizacji Technicznej
	Świdnicki Park Przemysłowy INVEST-PARK DEVELOPMENT sp. z o.o. (ŚPP)

Gmina	Nazwa instytucji otoczenia biznesu
Świebodzice (m)	Świdnickie Stowarzyszeni Przedsiębiorców i Kupców Świdnickich z siedzibą w Świdnicy
	Biznes Inkubator – Park Biznesu
	Świebodzicki Park Przemysłowy
Wałbrzych (m)	Cech Rzemiosł Różnych i Małej Przedsiębiorczości
	Dolnośląscy Pracodawcy
	Dolnośląska Agencja Rozwoju Regionalnego S.A.
	Dolnośląski Fundusz Gospodarczy Sp. z o.o.
	Dolnośląski Park Technologiczny „T-Park”
	Fundusz Regionu Wałbrzyskiego
	Wałbrzyska Specjalna Strefa Ekonomiczna Invest-Park Sp. z o.o.
	Wałbrzyski Inkubator Przedsiębiorczości

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji z poszczególnych gmin.

Uwagi: w nawiasach rodzaj gminy: m – gmina miejska, w – gmina wiejska, m-w – gmina miejsko-wiejska.

Tabela 9. Organizacje zraszające przedsiębiorców w poszczególnych gminach obszaru badań [2022].

Gmina	Nazwa instytucji otoczenia biznesu
Dobromierz (w)	Lokalna Grupa Działania Szlakiem Granitu
Jawor (m)	Związek Pracodawców Ziemi Jaworskiej
Jaworzyna Śląska (m-w)	Sudeckie Stowarzyszenie Inicjatyw Gospodarczych
Kamienna Góra (w)	Stowarzyszenie Producentów Lokalnych Sudetów Środkowych
Nowa Ruda (m)	Klaster „Wałbrzyskie surowce”
Paszowice (w)	Związek Pracodawców Ziemi Jaworskiej
Strzegom (m-w)	Klaster Kamieniarski
	Związek Pracodawców Branży Kamieniarskiej
Świdnica (m)	Dolnośląski Klaster Energii Odnawialnej z siedzibą w Świdnicy
	Izba Rzemieśnicza i Małej Przedsiębiorczości z siedzibą w Świdnicy
	Sudecka Izba Przemysłowo Handlowa z siedzibą w Świdnicy
	Świdnicka Rada Federacji Stowarzyszeń Naukowo-Technicznych Naczelnej Organizacji Technicznej
	Świdnickie Stowarzyszeni Przedsiębiorców i Kupców Świdnickich z siedzibą w Świdnicy
Świdnica (w)	Stowarzyszenie Przedsiębiorców i Kupców Świdnickich
	Sudecka Izba Przemysłowo-Handlowa w Świdnicy
	Sudeckie Stowarzyszenie Inicjatyw Gospodarczych
Walim (w)	Nieformalna grupa „Zjednoczeni Pasją”
Wałbrzych (m)	Cech Rzemiosł Różnych i Małej Przedsiębiorczości
	Dolnośląscy Pracodawcy

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji z poszczególnych gmin.

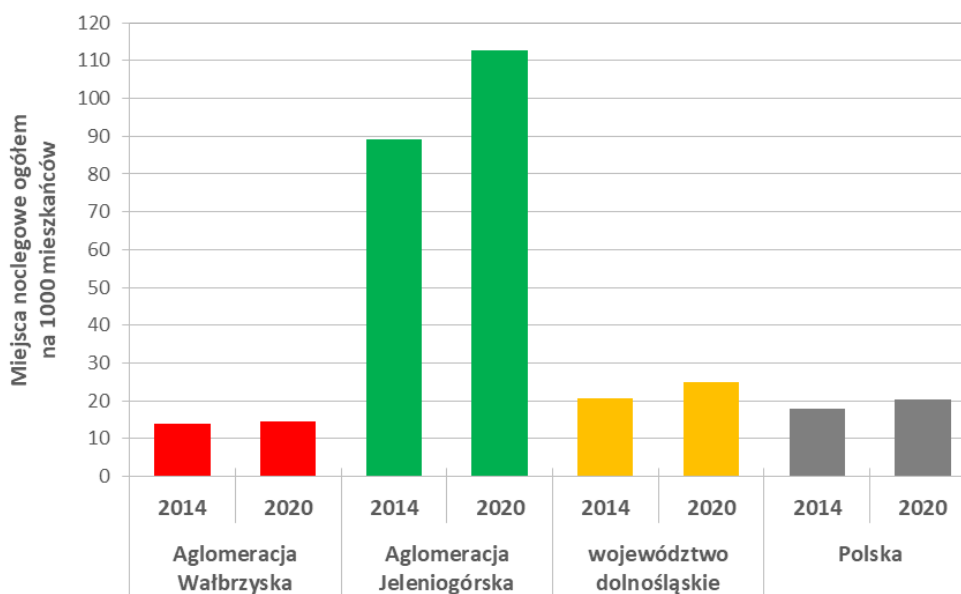
Uwagi: w nawiasach rodzaj gminy: m – gmina miejska, w – gmina wiejska, m-w – gmina miejsko-wiejska.

## 2.4 TURYSTYKA I REKREACJA

W latach 2014-2020 liczba obiektów noclegowych w „Aglomeracji Wałbrzyskiej” wzrosła ze 108 do 118, co przyczyniło się do wzrostu liczby miejsc noclegowych z 6,4 tys. do 6,5 tys. Tym samym, liczba miejsc noclegowanych na 100 mieszkańców (czyli wskaźnik Baretja i Deferta) w obszarze badań wzrosła z 14,0 do 14,7.

Poziom rozwoju funkcji turystycznej na terenie „Aglomeracji Wałbrzyskiej” był zatem nieznacznie niższy niż średnia dla kraju lub województwa dolnośląskiego, jednak ponad ośmiokrotnie niższa od wartości wskaźnika w „Aglomeracji Jeleniogórskiej” (wykres 43). Co więcej, rozwój funkcji turystycznej w obszarze badań następował wyraźnie wolniej niż w obszarach referencyjnych.

Wykres 43. Miejsca noclegowe ogółem na 1000 mieszkańców w obszarze badań [2014, 2020].



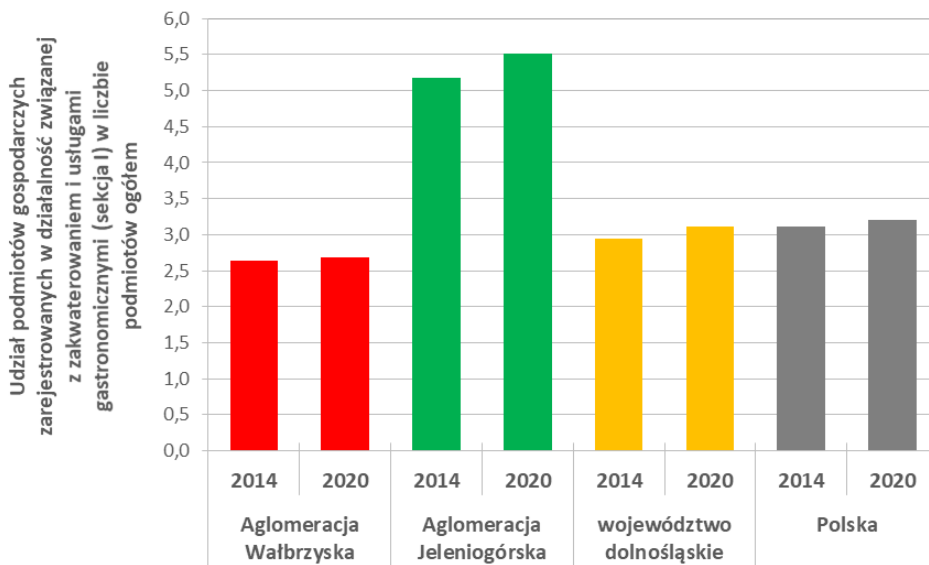
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

O stagnacji turystyki w obszarze badań świadczył ponadto jedynie nieznaczny wzrost liczby podmiotów zarejestrowanych w działalności związanej z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi z 1331 w 2014 r. do 1426 w 2020 r., co przełożyło się na wzrost wartości wskaźnika z 2,6% do 2,7% (wykres 44). Udział podmiotów turystycznych w ogólnej liczbie podmiotów w obszarze badań był niższy od średnich dla „Aglomeracji Jeleniogórskiej”, średniej dla województwa dolnośląskiego i średniej krajowej.

Na atrakcyjność turystyczną obszaru badań wpływają zabytki (załącznik 1) i atrakcje turystyczne o znaczeniu ponadlokalnym (załącznik 2), a także szlaki turystyczne (załącznik 3) i szlaki rowerowe (załącznik 4).

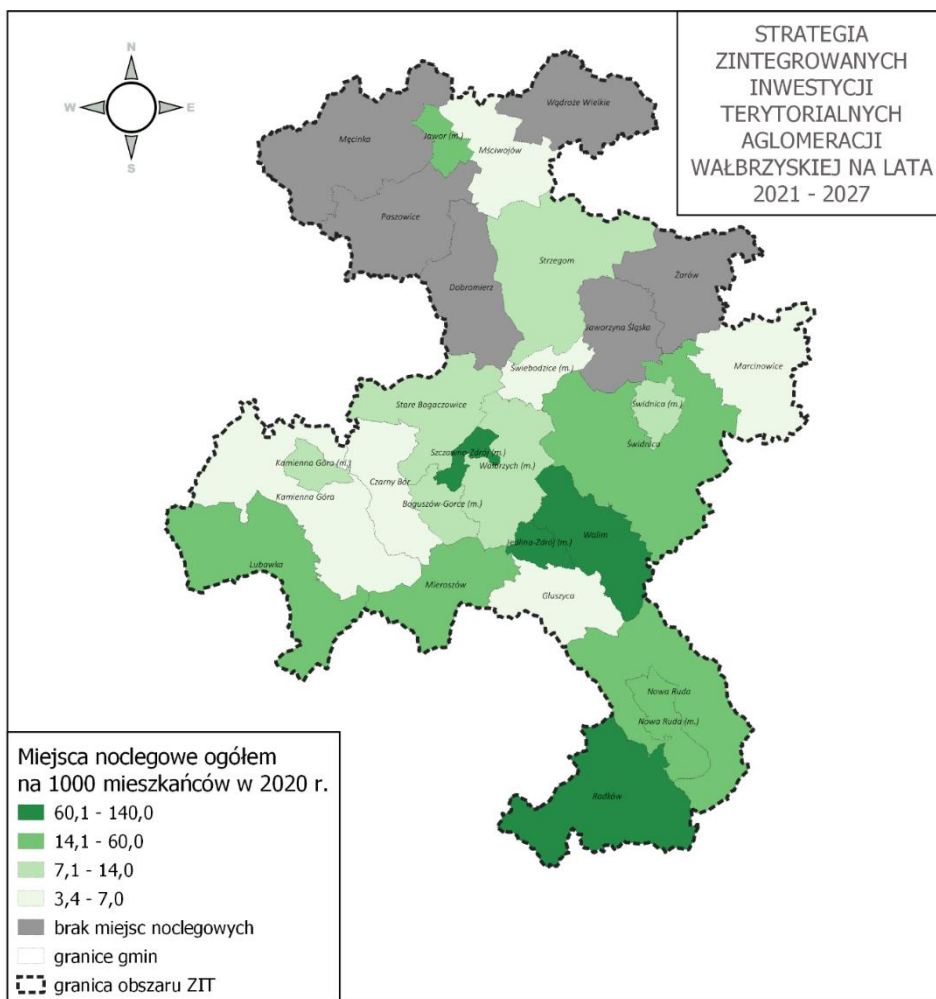
Poziom rozwoju funkcji turystycznej w obrębie „Aglomeracji Wałbrzyskiej” w 2020 r. był jednak silnie zróżnicowany. Wysokimi wartościami wskaźnika Baretja i Deferta cechowały się gminy: Radków (105,4), Walim (67,9) i Jedlina-Zdrój (62,9), położone w atrakcyjnych turystycznie obszarach (Góry Stołowe, Góry Sowie, Góry Wałbrzyskie). Z drugiej strony, w 6 gminach położonych w północnej części obszaru badań (Dobromierz, Jaworzyna Śląska, Męcinka, Paszowice, Wądroże Wielkie i Żarów) obiekty turystyczne nie funkcjonowały wcale (mapa 31). Niskim poziomem rozwoju turystycznej (wartość wskaźnika poniżej 5) cechowały się ponadto miasto Świebodzice oraz gminy Głuszycza i Czarny Bór.

Wykres 44. Udział podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w działalność związanej z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi (sekcja I) w liczbie podmiotów ogółem w obszarze badań [2014, 2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

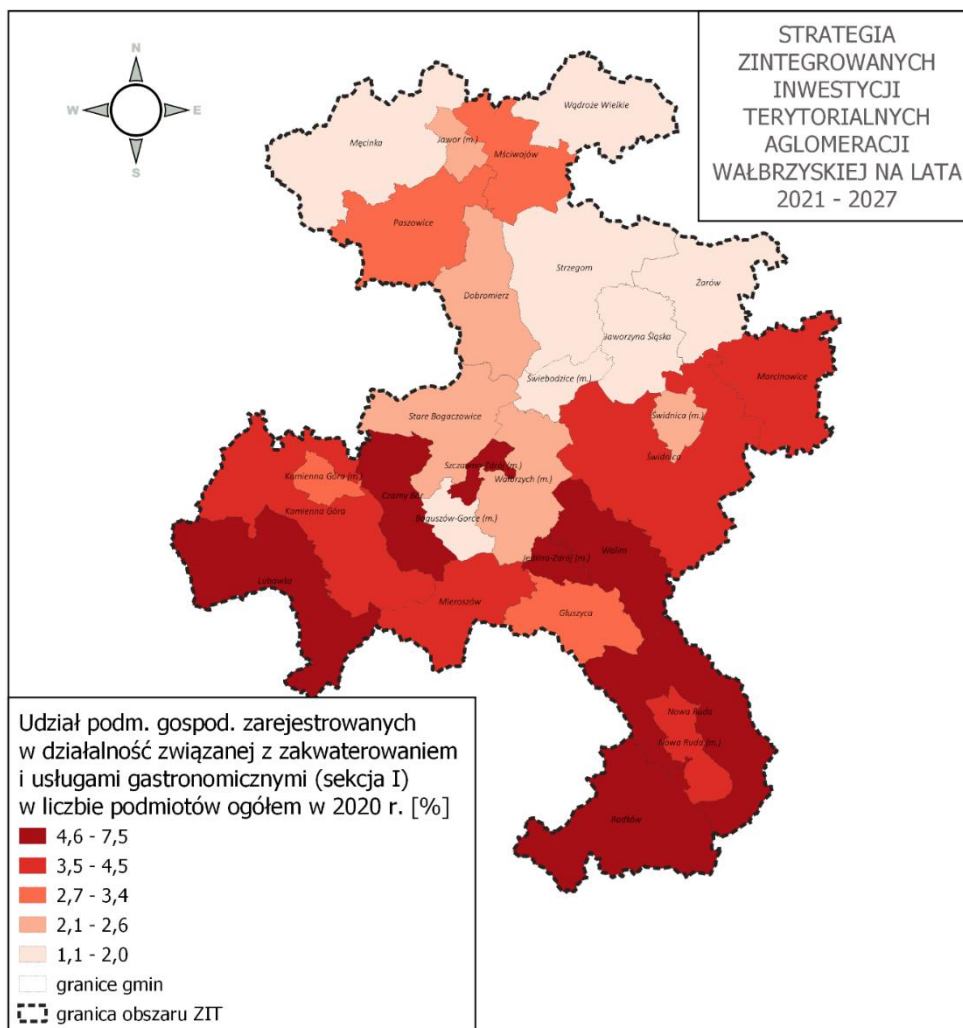
Mapa 31. Miejsca noclegowe ogółem na 1000 mieszkańców w gminach obszaru badań [2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Podobny rozkład przestrzenny dla danych z 2020 r. miał udział podmiotów gospodarczych w działalności związanej z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi w ogólnej liczbie podmiotów gospodarczych (mapa 32). Największymi udziałami podmiotów tego typu wyróżniły się gminy: Radków (7,4%), Walim (6,0%), Nowa Ruda (5,9%) i Jedlina-Zdrój (5,8%), a najniższym gminy: Jaworzyna Śląska i Boguszów-Gorce (po 1,2%), Męcinka (1,6%), Świebodzice i Strzegom (po 1,7%), Żarów (1,8%) i Wądroże Wielkie (1,9%).

Mapa 32. Udział podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w działalność związanej z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi (sekcja I) w liczbie podmiotów ogółem w gminach obszaru badań [2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

### 3 SFERA PRZESTRZENNA

Przestrzenne uwarunkowania rozwoju są istotnym elementem zintegrowanego podejścia do zarządzania rozwojem. Uwzględnienie uwarunkowań przestrzennych w programowaniu rozwoju pozwala na lepszą koordynację procesów gospodarczych i społecznych, które często zależą od warunków przestrzennych oraz często mają na nie wpływ. Główne elementy poddane diagnozie w sferze przestrzennej mające wpływ na kształtowanie rozwoju obejmują takie zagadnienia jak:

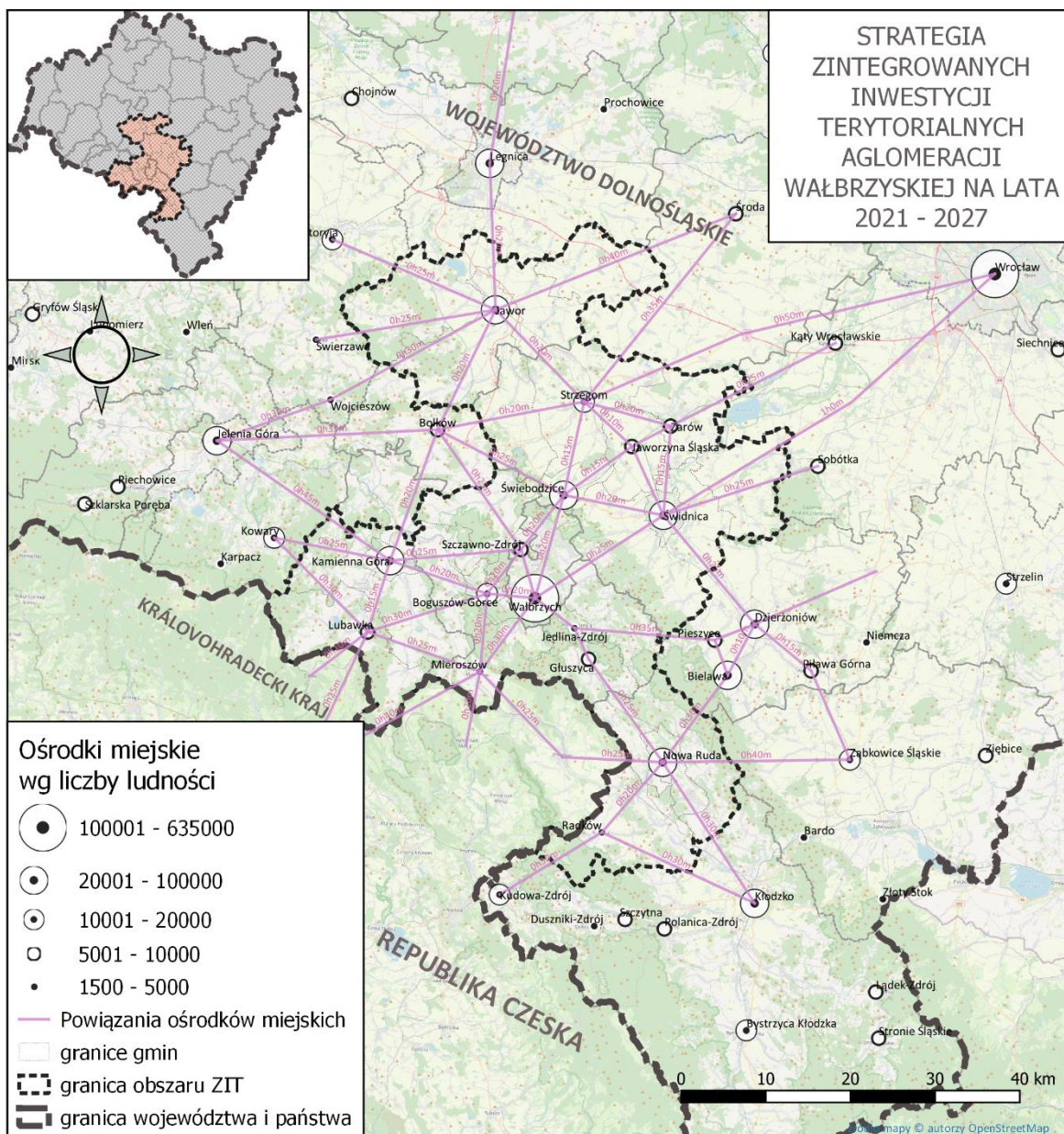
- położenie geograficzne,
- sieć osadniczej i jej powiązania oraz typologia zabudowy, rewitalizacja, rekultywacja i odnowa przestrzeni publicznych,
- stan środowiska przyrodniczego, obszary chronione cenne oraz cenne przyrodniczo, jakość powietrza jako istotny element środowiska,
- stan infrastruktury transportowej,
- stan infrastruktury technicznej,
- odpady,
- powiązania funkcjonalne.

#### 3.1 POŁOŻENIE GEOGRAFICZNE

Położenie geograficzne ma istotne znaczenie dla uwarunkowań rozwoju danego obszaru. Od położenia zależą warunki jakie są kształtowane przez środowisko przyrodnicze, warunki kształtowania powiązań obszaru z otoczeniem. W przypadku Aglomeracji Wałbrzyskiej mamy do czynienia z obszarem o zróżnicowanym ukształtowaniu terenu od równin na północy po obszary górskie na południu. Położenie przy samej południowej granicy województwa dolnośląskiego, a zarazem południowej granicy państwa z Republiką Czeską kształtuje szereg powiązań o charakterze transgranicznym. Bliskość ośrodków regionu Kralovohradeckiego stanowi ważny potencjał współpracy w m.in. obszarach rynku pracy, usług zdrowia czy turystyki.

Głównym ośrodkiem osadniczym Aglomeracji jest miasto Wałbrzych jako jedyne o liczbie mieszkańców powyżej 100 tys. Szereg powiązań zewnętrznych i wewnętrznych jest związana z rangą Wałbrzycha w układzie ośrodków regionalnych, jako byłe miasto wojewódzkie stanowi jeden z czterech ośrodków regionalnych posiadający sieć rozwiniętych powiązań z Jelenią Górą, Wrocławiem czy Legnicą. Silnym uwarunkowaniem położenia mającym wpływ na kształtowanie się powiązań jest położenie w obszarze o charakterze górskim związanym z pasmem Sudetów. Jest uwarunkowanie, które wpływa na szereg powiązań gmin całego pasma górskiego o wspólnych wyzwaniach rozwojowych (Mapa 33).

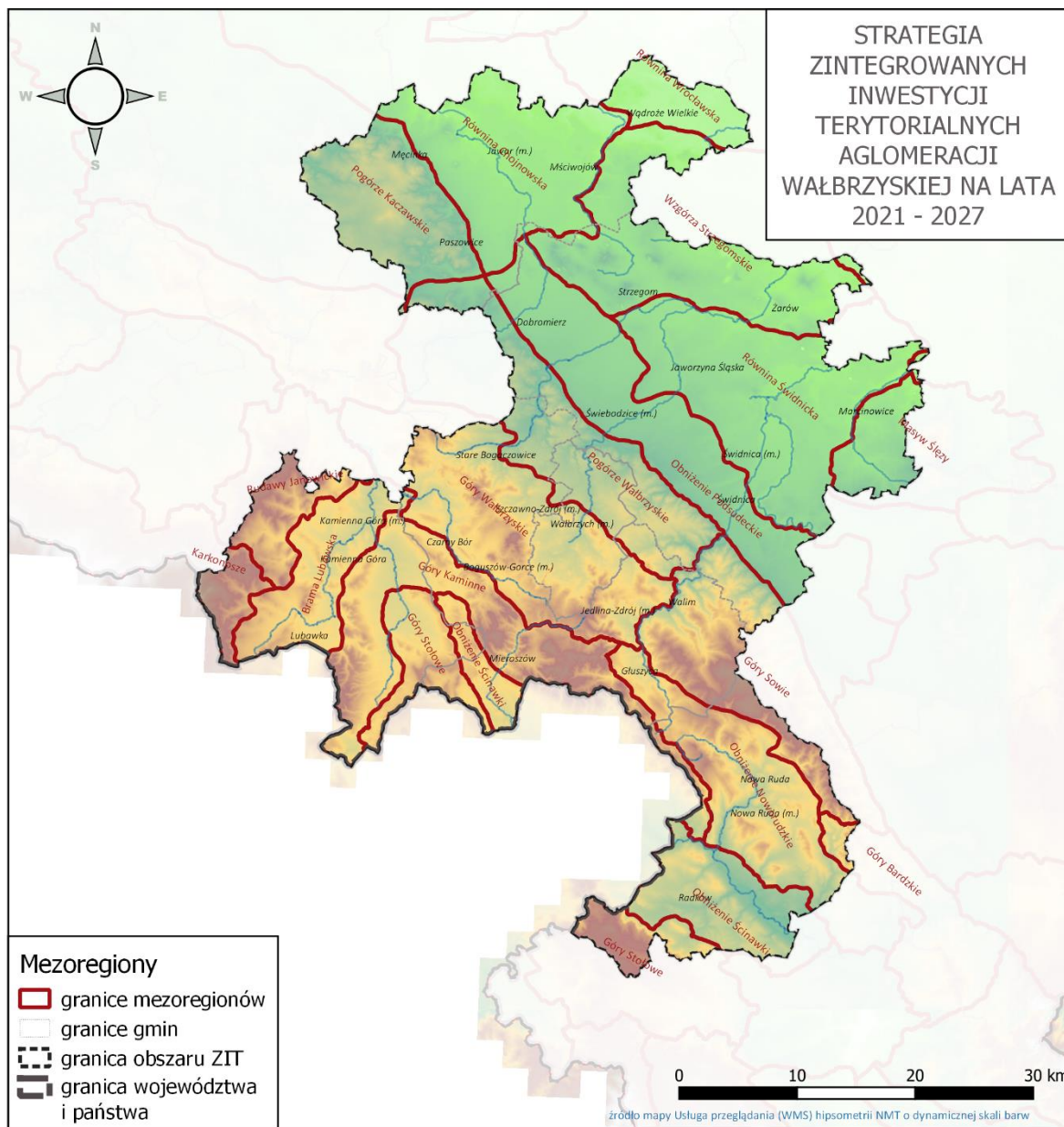
Mapa 33. Położenie geograficzne wraz z powiązaniem ośrodków miejskich



Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Bazy Danych Obiektów Topograficznych 10 k (aktualność 2020) z wykorzystaniem podkładu mapowego Open Street Map.

Ukształtowanie terenu jest istotnym uwarunkowaniem dla rozwoju gospodarczego i społecznego. Górski obszar rozciągający się po południowej części obszaru badań, od zachodu zaczynający się Karkonoszami i Rudawami Janowickimi do wschodniej części do Gór Bardzkich i Obniżeń Noworudzkich i Ścinawy. Z północy obszar rozpoczyna się od skrajni Równiny Wrocławskiej i Chojnowskiej do Gór Kamiennych i Stołowych na południu (Mapa 34).

Mapa 34. Podział na mezoregiony i ukształtowanie terenu



Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska – Mezoregiony oraz usługi przeglądania (WMS) hipsometrii o dynamicznej skali barw

### 3.2 STRUKTURA OSADNICZA

#### 3.2.1 OŚRODKI OSADNICZE

Struktura ośrodków osadniczych i ich funkcja w układzie przestrzennym ma bardzo istotny wpływ na procesy rozwojowe, kształtowanie powiązań i rozwiązań infrastrukturalnych. To ośrodki osadnicze w całym układzie przestrzennym dzielą się funkcjami pełnią rolę skupisk usług publicznych, usług komercyjnych oraz często koncentrują znaczną liczbę miejsc pracy. Przyjęcie właściwej struktury ośrodków osadniczych pozwala na wypracowanie odpowiedniej infrastruktury dla zapewnienia jak najlepszych przepływów pomiędzy tymi ośrodkami, jednocześnie kształtując ich indywidualną



specjalizację/funkcję w całości obszaru powiazań. Rola w strukturze najczęściej powiązana jest z rangą administracyjną, potencjałem kapitału ludzkiego czy jakąś specyficzną funkcją np. związaną z występowaniem złóż naturalnych.

W obszarze badań znajduje się 16 ośrodków miejskich: Wałbrzych (112702 miesz.), Świdnica (59007 miesz.), Nowa Ruda (25956 miesz.), Jawor (23618 miesz.), Świebodzice (22866 miesz.), Kamienna Góra (20386 miesz.), Strzegom (17291 miesz.), Boguszów-Gorce (16590 miesz.), Żarów (6983 miesz.), Głuszyca (6882 miesz.), Lubawka (6497 miesz.), Szczawno – Zdrój (6270 miesz.), Jaworzyna Śląska (5294 miesz.), Jedlina – Zdrój (4968 miesz.), Mieroszów (4479 miesz.), Radków (2538 miesz.). (Mapa 35)

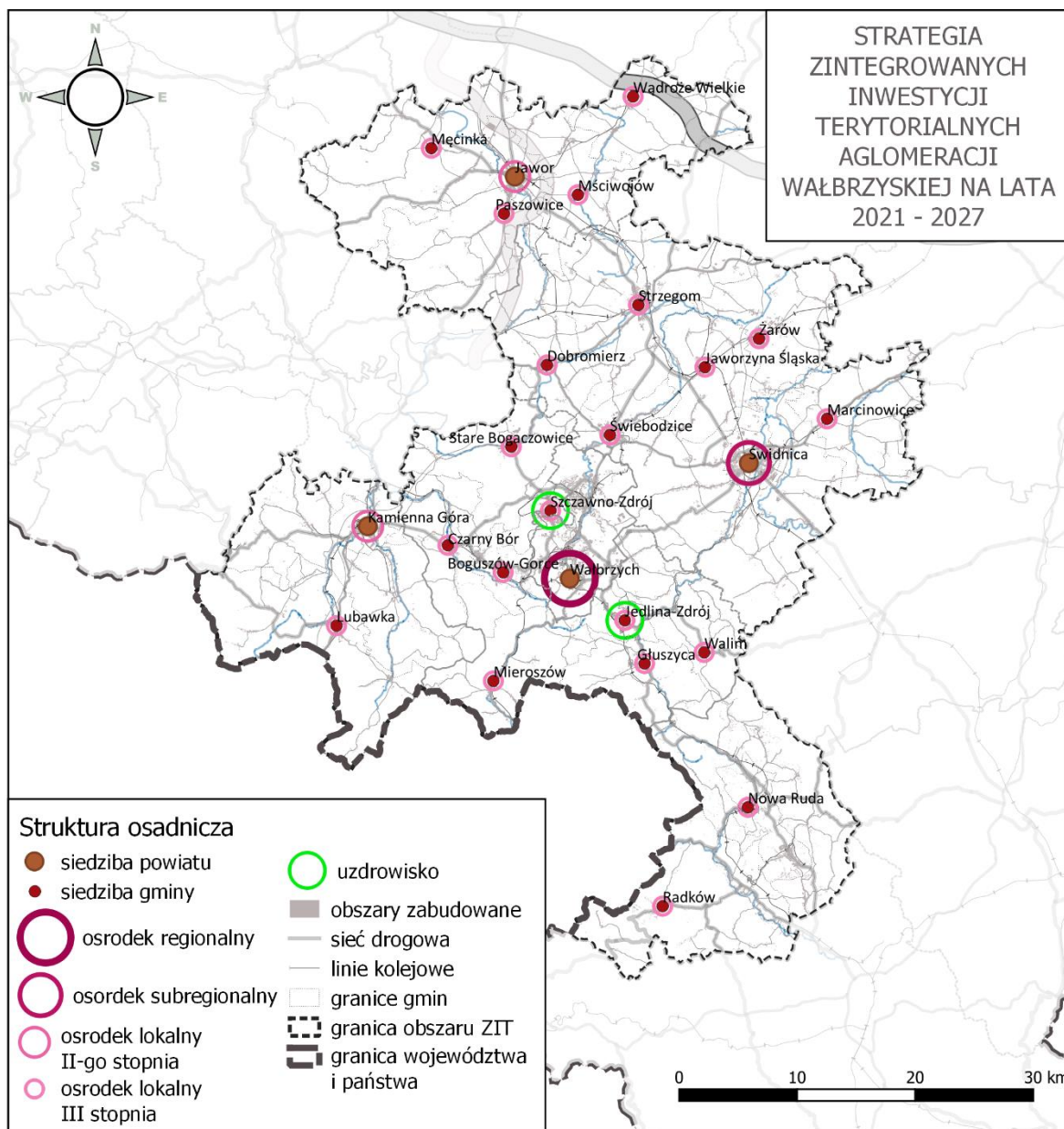
W odniesieniu do struktury administracyjnej ośrodków w obszarze badań mamy następującą klasyfikację:

- 4 siedziby powiatów: Jawor – powiat jaworski, Kamienna Góra – powiat kamiennogórski, Świdnica – powiat świdnicki, Wałbrzych – powiat Wałbrzych,
- 21 siedzib gmin - Boguszów-Gorce, Czarny Bor, Dobromierz, Głuszyca, Jedlina-Zdrój, Jaworzyna Śląska, Lubawka, Marcinowice, Męcinka, Mieroszów, Mściwojów, Nowa Ruda, Paszowice, Radków, Stare Bogaczowice, Strzegom, Szczawno-Zdrój, Świebodzice, Walim, Wądroże Wielkie, Żarów.

Kształtując strukturę funkcjonalną obszaru badań należy wziąć pod uwagę również typologię ośrodków osadniczych określoną w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa, dla których hierarchicznie przypisano rangi związane z potencjałem i funkcją ośrodka w strukturze osadniczej województwa:

- **ośrodek regionalny** (1) – Wałbrzych (m.) – jako jedno z czterech ośrodków o tej randze w województwie, ośrodek skupiający najwięcej procesów rozwojowych aglomeracji, stanowiący rdzeń miejskiego obszaru funkcjonalnego, względem, którego kształtowane są główne powiązania ponadlokalne,
- ośrodki subregionalny (1) – Świdnica (m.), - ośrodek skupiający szereg usług istotnych dla obsługi sąsiadujących ośrodków lokalnych, pełniący również istotną rolę w powiązaniach ponadlokalnych,
- **ośrodki lokalne II stopnia** (2) – Jawor (m.), Kamienna Góra (m.), - ośrodki lokalne pełniące istotną rolę w dostępie do usług dla sąsiadujących miejscowości,
- **ośrodki lokalne III stopnia** (21) - Boguszów-Gorce, Czarny Bor, Dobromierz, Głuszyca, Jedlina-Zdrój, Jaworzyna Śląska, Lubawka, Marcinowice, Męcinka, Mieroszów, Mściwojów, Nowa Ruda, Paszowice, Radków, Stare Bogaczowice, Strzegom, Szczawno-Zdrój, Świebodzice, Walim, Wądroże Wielkie, Żarów – ośrodki lokalne zapewniające dostęp do usług podstawowych w gminach,
- **uzdrowiska** (2) – Jedlina – Zdrój, Szczawno – Zdrój – ośrodki posiadające funkcje gospodarcze wynikające z posiadanego statusu uzdrowiska, wykorzystujące dla usług lecznictwa zasoby wód leczniczych.

Mapa 35. Struktura osadnicza wraz z typologią ośrodków



Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Bazy Danych Obiektów Topograficznych 10k (aktualność 2020) oraz Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego 2030.

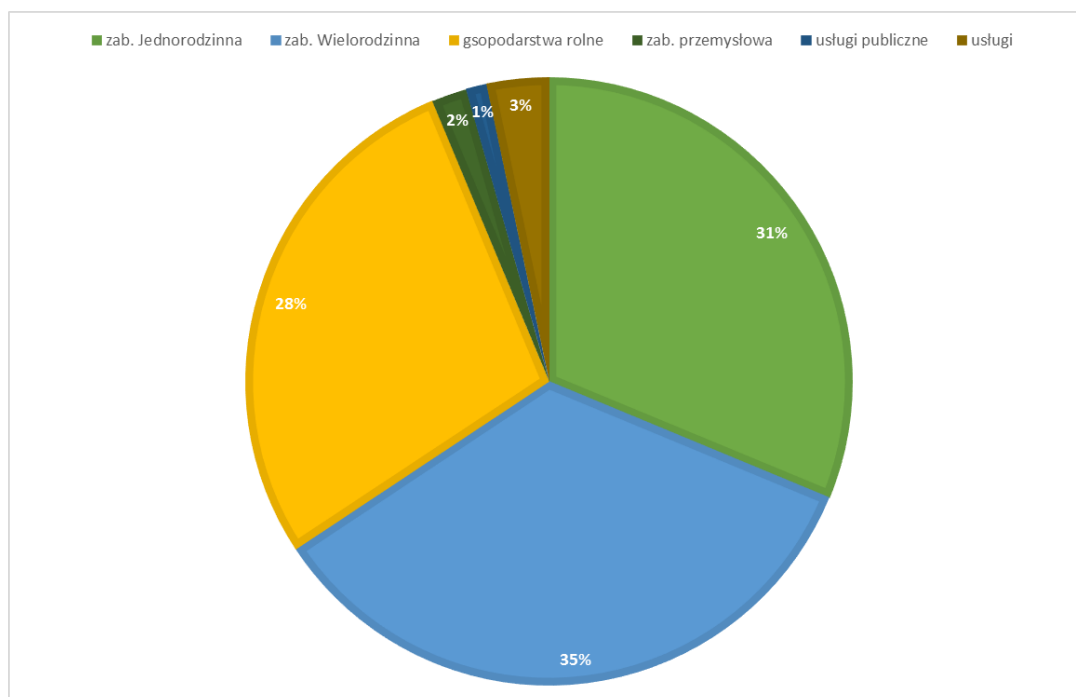
### 3.2.2 STRUKTURA ZABUDOWY I TERMOMODERNIZACJA BUDYNKÓW

Dla określenia struktury osadniczej obszaru badań przeprowadzono analizę występującej zabudowy na obszarach zurbanizowanych. Określenie typologii zabudowy oraz określenie intensywności jej występowania pozwoli na ocenę charakteru osadnictwa poszczególnych gmin. Wykorzystując jako źródło informacji o budynkach, Bazę Danych Obiektów Topograficznych 10k (BDOT 10k) w podziale na typy zabudowy kierowano się strukturą atrybutów bazy BDOT 10k dla warstwy BUBD i przyjęto następujące zasady podziały zabudowy:

- zabudowa jednorodzinna: budynki mieszkalne jednorodzinne, budynki o dwóch mieszkaniach,

- zabudowa wielorodzinna: budynki o trzech i więcej mieszkaniach, budynki zbiorowego zamieszkania,
- zabudowa usługowa: budynki hoteli, budynki zakwaterowania turystycznego, pozostałe budynki biurowe (w tym biura administracji), budynki handlowo - usługowe,
- zabudowa przemysłowa: budynki przemysłowe, zbiorniki, silosy i budynki magazynowe,
- zabudowa związana z rolnictwem: gospodarstwa rolne,
- zabudowa usług publicznych: ogólnodostępne obiekty kulturalne, budynki muzeów i bibliotek, budynki szkół i instytucji badawczych, budynki szpitali i zakładów opieki medycznej, budynki kultury fizycznej.

Wykres 45. Typologia budynków i ich udziały procentowe w strukturze budynków w obszarze badań.



Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Bazy Danych Obiektów Topograficznych 10 k (aktualność 2020)

W bazie zidentyfikowano w obszarze badań 101 262 obiektów budynków. Udział procentowy poszczególnych typów zabudowy w odniesieniu do wszystkich budynków na obszarze badań pozwala zaobserwować bardzo równomierny rozkład zabudowy o charakterze mieszkaniowym, gdzie zabudowa jednorodzinna obejmuje 31% (42 537 bud.), wielorodzinna 35% (10 941 bud.), a gospodarstwa rolne 28% (36 667 bud.). Jako kilku procentowe uzupełnienia stanowią zabudowa usługowa komercyjna (3914 bud.) i publiczna (1103 bud.) oraz zabudowa o charakterze przemysłowym (4390 bud.). (Wykres 45).

Tabela 10. Procentowy udział poszczególnych typów budynków w strukturze budynków w gminach.

Jednostka terytorialna	Liczba budynków ogółem	Zabudowa Jednorodzinna %	Zabudowa wielorodzinna %	Gospodarstwa rolne %	Zabudowa przemysłowa %	Zabudowa usług publicznych %	Zabudowa usługowa %
Boguszów-Gorce (m.)	1999	30,62	33,77	27,46	1,85	1,10	3,20

Jednostka terytorialna	Liczba budynków ogółem	Zabudowa Jednorodzinna %	Zabudowa wielorodzinna %	Gospodarstwa rolne %	Zabudowa przemysłowa %	Zabudowa usług publicznych %	Zabudowa usługowa %
Czarny Bór	1656	48,01	6,28	40,10	1,93	0,66	1,93
Dobromierz	3014	34,24	3,75	55,61	3,02	0,70	1,76
Głuszycza	1738	41,66	16,74	33,08	2,76	0,92	3,11
Jawor (m.)	3121	39,86	16,66	17,78	9,04	1,60	8,20
Jaworzyna Śląska	3576	39,26	5,98	48,52	2,49	1,09	1,48
Jedlina-Zdrój (m.)	1100	52,00	11,00	26,73	5,00	1,27	3,00
Kamienna Góra (m.)	1858	31,16	30,79	16,31	8,13	1,35	8,34
Kamienna Góra	3807	53,19	1,60	41,32	1,44	0,45	1,37
Lubawka	2943	50,05	9,89	32,79	2,21	0,71	2,55
Marcinowice	3486	43,49	1,12	50,03	2,70	0,75	1,38
Męcinka	3377	41,07	1,01	53,45	1,81	0,33	1,42
Mioszów	1921	37,43	14,58	39,61	2,65	1,25	3,07
Mściwojów	2463	35,12	2,03	55,22	3,25	0,93	1,83
Nowa Ruda (m.)	3901	47,45	13,36	25,99	3,31	1,31	5,84
Nowa Ruda	4890	52,19	5,11	37,71	1,29	0,76	2,21
Paszowice	2550	40,24	1,10	53,76	2,24	0,47	1,29
Radków	4153	43,87	5,01	44,31	1,66	0,58	3,15
Stare Bogaczowice	1989	49,42	2,51	43,84	2,11	0,40	0,96
Strzegom	8183	35,26	7,15	41,51	9,17	0,79	4,47
Szczawno-Zdrój (m.)	1289	63,38	8,77	18,00	0,93	2,56	5,82
Świdnica (m.)	6009	36,91	19,79	19,12	9,52	2,73	9,19
Świdnica	7972	46,34	2,50	44,98	3,04	0,82	1,47
Świebodzice (m.)	3636	39,19	16,06	29,15	5,69	0,94	5,61
Walim	2347	48,44	7,37	37,07	1,96	0,47	3,62
Wałbrzych (m.)	12027	37,52	28,27	16,96	6,78	1,86	6,65
Wądroże Wielkie	2304	38,76	1,22	53,13	2,30	0,82	2,65
Żarów	3953	44,90	6,27	40,70	3,57	0,91	2,73

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Bazy Danych Obiektów Topograficznych 10 k (aktualność 2020)

Struktura zabudowy mieszkaniowej skupiająca zabudowę wielorodzinną wraz z koncentracją obiektów usługowych i przemysłowych cechują ośrodki o charakterze miejskim, zurbanizowany. Natomiast koncentracje zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej z dużym udziałem gospodarstw rolnych, wskazuje na charakter wiejski, ruralistyczny. Jak zidentyfikowano w podziale na poszczególne gminy, obszar badań ma zróżnicowaną strukturę.

Najwięcej budynków zlokalizowanych jest w Wałbrzychu (m.) (12027), a najmniej w miejscowości Jedlina Zdrój (m.) (1100). Jeszcze tylko 3 gminy z obszaru badań to więcej niż 5 tys budynków: Strzegom (8183), Świdnica (7972) oraz Świdnica (m.) (6009) (Tabela 10).

Zabudowa jednorodzinna znajduje liczne udziały we wszystkich gminach nie zachodząc poniżej 30% ogółu zabudowy, aż w 18 z 28 gmin jest to dominujący typ. Są natomiast gminy (5), gdzie udział tego

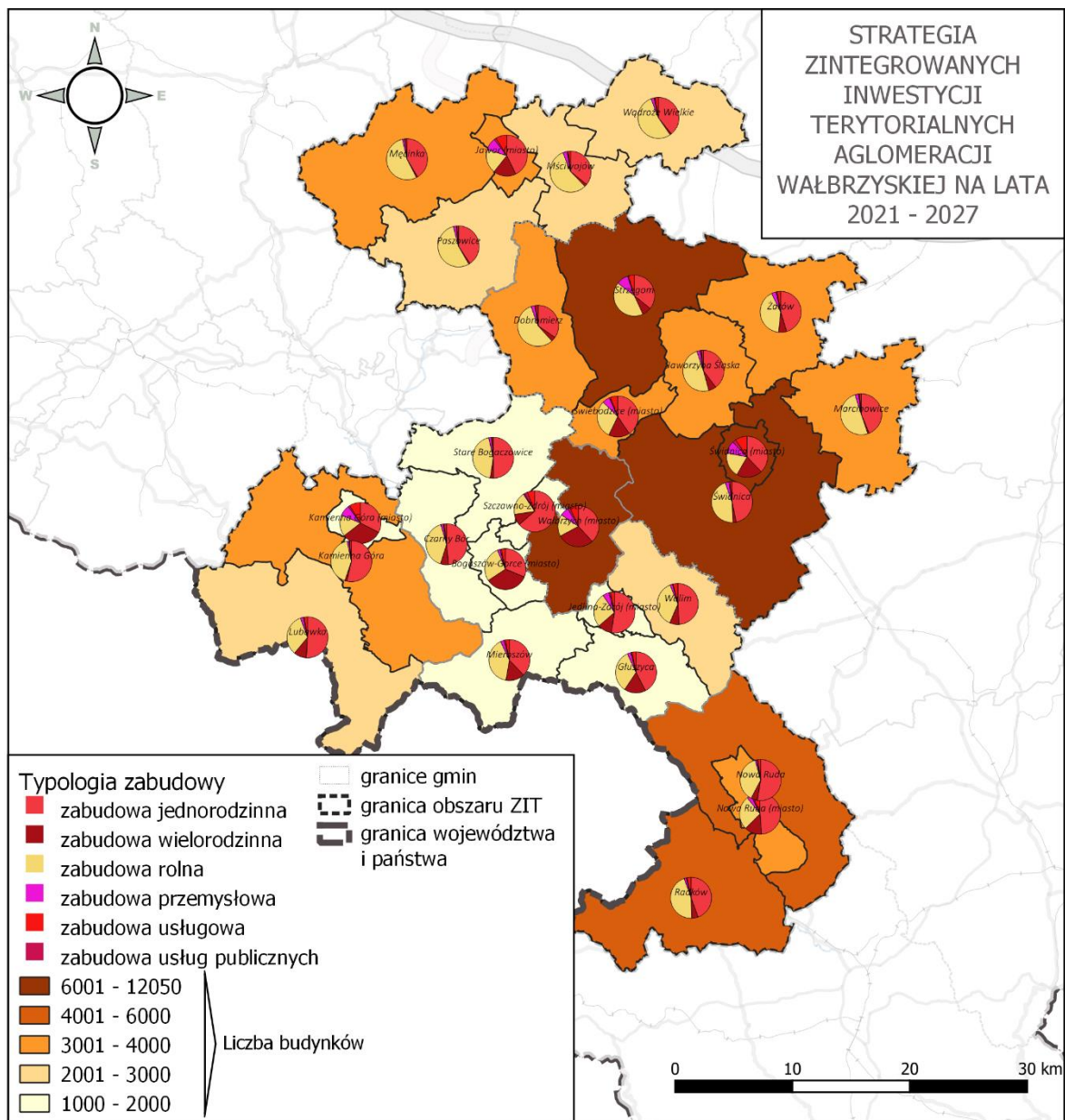
typu zabudowy wynosi ponad 50%, a są to: **Szczawno Zdrój (63,38 %)**, Kamienna Góra (53,19 %), Nowa Ruda (52,19 %), Jedlina – Zdrój (52 %) czy Lubawka (50,05 %) (Tabela 10, Mapa 36).

Zabudowa wielorodzinna koncentruje się w ośrodkach miejskich i jej udział jako znaczący należy uznać już powyżej 10%, co obejmuje 10 z 28 gmin. Tylko w jednej z gmin ten typ zabudowy jest dominujący względem innych typów, Boguszków Gorce. Są gminy, gdzie udział zabudowy wielorodzinnej znaczenie odbiega od średniej i wynosi blisko 30%: Boguszków Gorce (33,77 %), Kamienna Góra (m.) (30,79 %) oraz Wałbrzych (m.) (28,27 %) (Tabela 10, Mapa 36).

Koncentracje gospodarstw rolnych doskonale pokazują ruralistyczny charakter zabudowy wielu gmin. Największym udziałem tego typu zabudowy cechuje się gmina Dobromierz (55,61 %), ale w 9 na 28 gmin jest to dominujący typ zabudowy osiągając często blisko 40-50 % udziału w zabudowie ogółem (Tabela 10, Mapa 36).

Zabudowa przemysłowa, które uwzględnia również magazynową, usługowa związana z usługami komercyjnymi oraz usługowa związana z niektórymi usługami publicznymi stanowi uzupełnienie struktury zabudowy w gminach. Widać większe koncentracje w gminach o charakterze miejskim. Największą koncentracją wszystkich wskazanych powyżej typów zabudowy cechuje się miasto Świdnica (Tabela 10, Mapa 36).

Mapa 36. Typologia zabudowy w gminach.

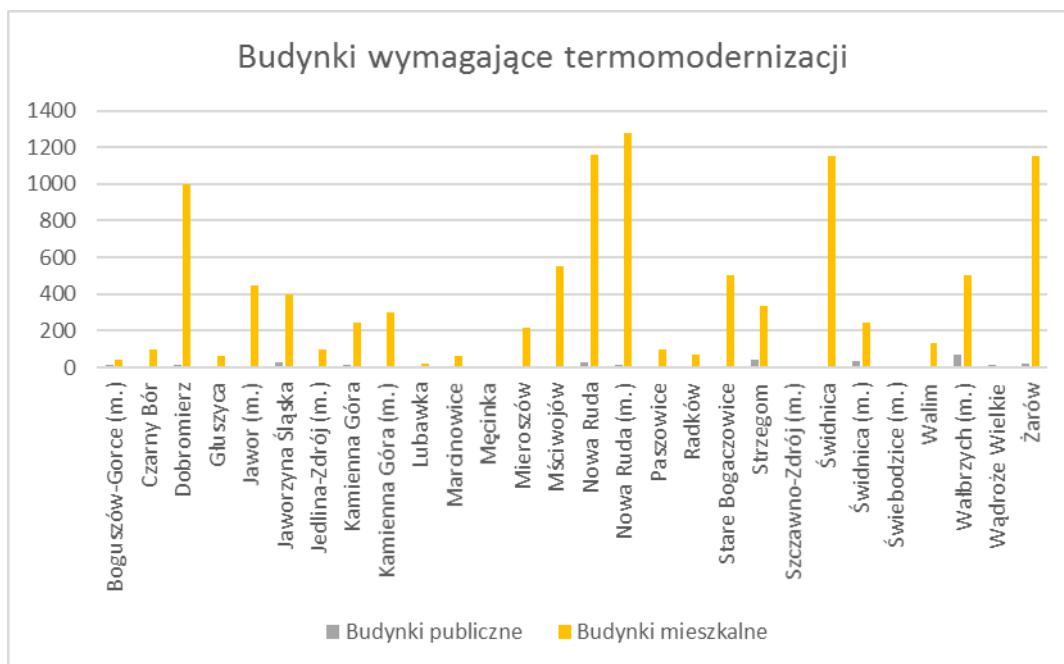


Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Bazy Danych Obiektów Topograficznych 10 k (aktualność 2020)

**Termomodernizacja budynków.** Stan zabudowy mieszkaniowej jest szczególnie istotnym zagadnieniem w kontekście transformacji energetycznej. Potrzeby w zakresie zwiększenia efektywności energetycznej budynków obejmuje między innymi termomodernizację budynków. W obszarze badań ten aspekt został przebadany na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych w gminach. Wartości podane są często szacunkowe opierające się na deklaracjach lub własnych analizach urzędów gmin ze względu na brak danych i badań w tym obszarze.

Skala wskazanych potrzeb przez gminy obszaru badań obejmuje **348 budynków publicznych**, które zostały wskazane jako wymagające termomodernizacji oraz **10178 budynków mieszkalnych**, co stanowi nieco ponad 10% budynków mieszkalnych obszaru. Budynki mieszkalne zostały wskazywane w różnych podtypach jako jednorodzinne, wielorodzinne, komunalne, wspólnoty mieszkaniowe i prywatne.

Wykres 46. Wskazania gmin obszaru badań budynków publicznych i mieszkalnych wymagających termomodernizacji.



Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet.

Gminy, które wskazały największe potrzeby w zakresie termomodernizacji budynków mieszkalnych to Nowa Ruda (m.) [1277 bud.], Nowa Ruda [1151 bud.], Świdnica [1153 bud.], Żarów [1151 bud.], Dobromierz [1000 bud.]. Natomiast w zakresie budynków publicznych wg wskazań z ankiet, największe potrzeby wskazały Wałbrzych (m.) [70 bud.], Strzegom [45 bud.], Świdnica (m.) [35 bud.], Nowa Ruda [26 bud.], Jaworzyna Śląska [25 bud.] (Wykres 46).

### 3.2.3 REWITALIZACJA

Działaniem na rzecz poprawy stanu tkanki miejskiej oraz obszarów zurbanizowanych w ostatnim czasie miała rewitalizacja. Samorządy gmin realizując zadania określone w gminnych lub lokalnych programach rewitalizacji, wpływały na poprawę sytuacji społecznej często realizując zadania infrastrukturalne. Na potrzeby określenia zakresu podjętych działań, a zarazem chcąc zobrazować wielkość obszarów zurbanizowanych dokonano analizy na podstawie ankiet skierowanych do przedstawicieli gmin. Występują też gminy, które nie posiadają programu lub są w trakcie sporządzania jak gmina Żarów. W gminie Dobromierz, Jedlina Zdrój nie posiadają aktualnego programu. 18 gmin z 28 wykazały posiadanie programu, w których w sumie wskazano 3576,15 ha obszarów objętych programami, co stanowi w przybliżeniu 35% wszystkich obszarów zabudowanych obszaru badań. Największe z terenów zostały wskazane w mieście Świdnicy (1065 ha) i Wałbrzychu (986 ha) (Tabela 11).

Tabela 11. Wykaz programów rewitalizacji na podstawie ankiet.

Nazwa dokumentu	Powierzchnia obszaru zdegradowanego [ha]
Lubawka	
Lokalny Program Rewitalizacji	z wydzielonymi strefami A i B
Jawor	
Lokalny Program Rewitalizacji – uchwała nr XXXVII/186/2016 z dn. 25.XI.2016 r.	125 ha

Radków	
Lokalny Program rewitalizacji Gminy Radków na lata 2015 - 2025	218 ha
Strzegom	
Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Strzegom na lata 2015-2025	89,70 ha
Szczawno Zdrój	
UCHWAŁA NR XXIX/73/16 RADY MIEJSKIEJ W SZCZAWNIE-ZDROJU z dnia 21 grudnia 2016 r. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Rewitalizacji Uzdrowskiej Gminy Miejskiej Szczawno-Zdrój na lata 2016-2025	162 ha
Świdnica (m)	
<b>Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Miasto Świdnica na lata 2015-2024</b>	Wyznaczony obszar rewitalizacji obejmuje swoim zasięgiem powierzchnię <b>2,4 km<sup>2</sup></b> (11% powierzchni gminy), który na dzień analizy obszaru zamieszkiwało <b>17.276 osób</b> (29,92% mieszkańców). Procesem rewitalizacji objęto łącznie <b>82 ulice</b> zlokalizowane w ścisłym centrum miasta wraz z przyległymi parkami i terenami zielonymi.
Jaworzyna Śl	
Uchwałą nr XIX/49/16 Rady Miejskiej w Jaworzynie Śląskiej przyjęto do realizacji program „Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Jaworzyna Śląska na lata 2015 – 2024”	Ulice wchodzące w obszar rewitalizacji – wyłącznie obszar Jaworzyny Śląskiej: 1 Maja Do skrzyżowania z ul. Jana Pawła II, Ceglana z wyłączeniem osiedla pomiędzy ulicami Ceglana, Topolową i Wolności, Ludwika Ekerta, Jana Pawła II, Tadeusza Kościuszki do skrzyżowania z ul. Jana Pawła II, Adama Mickiewicza, Ogrodowa, Piaskowa Polna, Powstańców, Słoneczna, Juliusza Słowackiego, Spacerowa, Studzienna, Świdnicka, Towarowa, Westerplatte, Węglowa, Wolności do skrzyżowania z ul. Ogrodową, Żwirowa.
Głuszycza	
Gminny Program Rewitalizacji jest w trakcie opracowywania  W roku 2021 wyznaczony został obszar rewitalizacji - Uchwała Nr XXXIX/290/2021 Rady Miejskiej z dnia 28.09.2021 r. w sprawie wyznaczenia obszaru zdegradowanego i obszaru rewitalizacji Gminy Głuszycza	Powierzchnia obszaru 63,53 ha
Wałbrzych	
Gminny Program Rewitalizacji Miasta Wałbrzycha na lata 2016-2025	968 ha
Paszowice	
Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Paszowice na lata 2016 – 2025 w	251 ha



Mieroszów	
Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Mieroszów na lata 2015 – 2025	61 ha
Świebodzice	
Lokalny Program Rewitalizacji na lata 2015-2025	103 ha
Nowa Ruda (m)	
Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Miejskiej Nowa Ruda na lata 2015 – 2025	68 ha
Świdnica	
Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Świdnica na lata 2017-2022	1065,73 ha
Kamienna Góra (m)	
Lokalny Program Rewitalizacji na lata 2016-2022	34,19
Mściwojów	
Gminny Program Rewitalizacji Gminy Mściwojów	W dokumencie nie wskazano liczbowo powierzchni obszaru zdegradowanego
Boguszów Gorce	
Nie posiada aktualnego PR (dotychczasowy obowiązywał w latach 2016 - 2020 r.)	33,253
Wądroże Wielkie	
Program Rewitalizacji dla Gminy Wądroże Wielkie na lata 2016-2026	94,07

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ankiet.

### 3.2.4 OBSZARY WYMAGAJĄCE REKULTYWACJI

Kolejnym obszarem zdiagnozowanych potrzeb działań na rzecz poprawy stanu przestrzeni było zidentyfikowanie terenów w szczególności o charakterze przemysłowym wymagających rekultywacji. Jak wskazały wyniki przeprowadzonej ankiety wśród przedstawicieli gmin skala potrzeb jest bardzo duża. Jedynie 6 gmin z 28 nie wskazała potrzeb w tym zakresie, natomiast w **22 gminach** wskazano potrzeby rekultywacji terenów blisko 100 różnych byłych m.in. zakładów przemysłowych, osadników, hałd, kamieniołomów i innych o łącznej powierzchni **1397 ha**. Największe potrzeby w tym zakresie odnotowano w Wałbrzychu, gdzie suma powierzchni zabudowanych i niezabudowanych wyniosła 968 ha.

### 3.2.5 PRZESTRZENIE PUBLICZNE

Przestrzenie publiczne stanowią jeden z najistotniejszych elementów przestrzeni zurbanizowanych. Ich oddziaływanie ma wymiar społeczny, estetyczny i środowiskowy. Kluczowa jest forma takiej przestrzeni, odpowiedni dobór funkcji dla potrzeb mieszkańców, wyposażenie w małą architekturę oraz bardzo istotny element takiej przestrzeni stanowi zielen. Dlatego przy realizacji przestrzeni publicznych musimy

zadbać o partycypację mieszkańców, którzy mają z niej korzystać, wybór lokalizacji, która zapewnia dostępność dla mieszkańców w zasięgu dojścia najlepiej 15 minutowego.

W ramach badania ankietowego **wszystkie 28 gmin** wskazało w sumie **128 terenów** stanowiących przestrzenie publiczne. Zaliczono do nich parki, skwery, place zabaw, tereny rekreacyjne place miejskie których całkowita powierzchnia wyniosła **239 ha**. Struktura powierzchni wskazanych terenów wskazuje na miejsca bardzo małej powierzchni, istotne w skali bardzo lokalnej do terenów o powierzchniach kilku i kilkudziesięciohektarowych.

### 3.3 STAN ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO

Środowisko przyrodnicze i jego zasoby stanowią jedno z najważniejszych wyzwań rozwojowych w zakresie ich ochrony i utrzymania. W diagnozie analizie poddano występowanie w obszarze badań form ochrony przyrody oraz ocenę ich udziału powierzchniowego w gminach. Ponadto poddano analizie również stan powietrza jako jednego ze składników środowiska istotnych dla obszaru, mający bezpośredni wpływ między innymi na jakość życia mieszkańców.

#### 3.3.1 OBSZARY CHRONIONE I CENNE PRZYRODNICZO

Specyfiką obszaru Aglomeracji Wałbrzyskiej, jest liczne występowanie obszarów o wysokich walorach przyrodniczych, których znaczna część jest objęta różnorodnymi formami ochrony. Obszary chronione w obszarze badań w odniesieniu do całości obszaru oraz w podziale gminnym:

⇒ **PARKI NARODOWE** wraz z otulinami:

Tabela 12. Struktura parków narodowych

Obszar	Powierzchnia w obszarze badań w ha	Udział w pow. obszaru badań %	Gmina	Powierzchnia w obszarze gminy ha	Udział w pow. gminy %
Park Narodowy Gór Stołowych	2886,41	1,24	Radków	2886,41	20,62
Otulina Parku Narodowego Gór Stołowych	2074,41	0,89	Radków	2074,41	14,82
Otulina Karkonoskiego Parku Narodowego	2665,47	1,15	Lubawka	2641,92	19,13
			Kamienna Góra	23,55	0,15
Ogółem w obszarze badań	7626,29	3,29	-	-	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska

⇒ **PARKI KRAJOBRAZOWE** wraz z otulinami:

Tabela 13. Struktura parków krajobrazowych

Obszar	Powierzchnia w obszarze badań w ha	Udział w pow. obszaru badań %	Gmina	Powierzchnia w obszarze gminy ha	Udział w pow. gminy %
Książański Park Krajobrazowy	3073,25	1,33	Wałbrzych (m.)	1096,71	13,0
			Świebodzice (m)	147,71	4,9
			Stare Bogaczowice	574,47	6,6
			Dobromierz	610,36	7,1
			Świdnica	644,01	3,1
Książański Park Krajobrazowy - otulina	5955,01	2,57	Świdnica	1483,86	7,1

Obszar	Powierzchnia w obszarze badań w ha	Udział w pow. obszaru badań %	Gmina	Powierzchnia w obszarze gminy ha	Udział w pow. gminy %
			Stare Bogaczowice	2185,57	25,1
			Szczawno-Zdrój (m)	54,87	3,7
			Świebodzice (m)	638,33	21,0
			Dobromierz	739,68	8,6
			Wałbrzych (m)	852,71	10,1
Park Krajobrazowy Chełmy	14633,63	6,32	Paszowice	5903,77	58,4
			Męcinka	8729,86	59,1
Park Krajobrazowy Chełmy - otulina	7700,63	3,33	Dobromierz	1,68	<0,1
			Jawor (m)	206,57	11,0
			Paszowice	3622,70	35,8
			Męcinka	3869,68	26,2
Park Krajobrazowy Gór Sowich	4134,31	1,79	Głuszycza	1012,43	16,3
			Nowa Ruda	2084,76	14,9
			Jedlina-Zdrój (m)	59,27	3,4
			Walim	977,85	12,4
Park Krajobrazowy Sudetów Wałbrzyskich	6197,68	2,68	Kamienna Góra	0,32	<0,1
			Głuszycza	1458,17	23,4
			Mieroszów	2585,23	34,0
			Wałbrzych (m)	327,52	3,9
			Boguszów-Gorce (m)	364,23	13,5
			Jedlina-Zdrój (m)	581,94	33,4
			Czarny Bór	880,28	13,3
Park Krajobrazowy Sudetów Wałbrzyskich - otulina	2779,03	1,2	Jedlina-Zdrój (m)	101,66	5,8
			Mieroszów	1525,24	20,1
			Wałbrzych (m)	286,05	3,4
			Boguszów-Gorce (m)	315,54	11,7
			Głuszycza	550,52	8,9
Rudawski Park Krajobrazowy	3547,41	1,53	Kamienna Góra (m)	132,03	7,3
			Kamienna Góra	3415,39	21,6
Rudawski Park Krajobrazowy - otulina	1106,55	0,48	Kamienna Góra	1106,55	7,0
Ślęzański Park Krajobrazowy	387,69	0,17	Marcinowice	387,69	4,1
Ślęzański Park Krajobrazowy - otulina	1992,93	0,86	Świdnica	109,20	0,5
			Marcinowice	1883,73	19,8
Ogółem w obszarze badań	51508,12	22,24	-	-	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska

⇒ OBSZARY CHRONIONEGO KRAJOBRAZU

Tabela 14. Struktura obszarów chronionego krajobrazu

Obszar	Powierzchnia w obszarze badań w ha	Udział w pow. obszaru badań %	Gmina	Powierzchnia w obszarze gminy ha	Udział w pow. gminy %
Góry Bardzkie i Sowie	8026,34	3,47	Nowa Ruda	1649,40	11,8
			Świdnica	3696,58	17,8
			Walim	2680,37	33,9
Masyw Trójgarbu	2016,62	0,87	Stare Bogaczowice	1589,18	18,2
			Czarny Bór	427,44	6,4
Kopuły Chełmca	1103,96	0,48	Boguszów-Gorce (m)	287,00	10,6
			Stare Bogaczowice	140,45	1,6
			Szczawno-Zdrój (m)	625,70	42,2
			Wałbrzych (m)	50,81	0,6
Zawory	1066,57	0,46	Kamienna Góra	0,03	<0,1
			Lubawka	0,78	<0,1
			Mieroszów	1065,75	14,0
Góra Krzyżowa	55,38	0,02	Strzegom	55,38	0,4
Ogółem w obszarze badań	12268,87	5,30	-	-	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska

#### ⇒ OBSZARY SPECJALNEJ OCHRONY OSO N2000

Tabela 15. Struktura obszarów specjalnej ochrony Natura 2000

Obszar	Powierzchnia w obszarze badań w ha	Udział w pow. obszaru badań %	Gmina	Powierzchnia w obszarze gminy ha	Udział w pow. gminy %
Sudety Wałbrzysko-Kamiennogórskie PLB020010	31590,84	13,64	Kamienna Góra (m)	10,77	0,6
			Nowa Ruda	152,70	1,09
			Boguszów-Gorce (m)	2702,12	100,00
			Czarny Bór	3025,58	45,56
			Głuszycza	3683,75	59,22
			Lubawka	5410,62	39,19
			Jedlina-Zdrój (m)	598,99	34,34
			Kamienna Góra	6051,87	38,29
			Szczawno-Zdrój (m)	693,69	46,84
			Wałbrzych (m)	743,17	8,78
			Mieroszów	7597,39	99,99
			Stare Bogaczowice	920,19	10,55
Góry Stołowe PLB020006	4778,06	2,06	Radków	4778,06	34,14
Karkonosze PLC020001	2648,20	1,14	Kamienna Góra	23,31	0,15
			Lubawka	2624,89	19,01
Ogółem w obszarze badań	39017,1	16,85	-	-	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska

## ⇨ SPECJALNE OBSZARY OCHRONY SOO N2000

Tabela 16. Struktura specjalnych obszarów ochrony Natura 2000

Obszar	Powierzchnia w obszarze badań w ha	Udział w pow. obszaru badań %	Gmina	Powierzchnia w obszarze gminy ha	Udział w pow. gminy %
Góry Kamienne PLH020038	24108,54	10,41	Boguszów-Gorce (m)	799,64	29,59
			Czarny Bór	1909,52	28,75
			Głuszycza	3137,21	50,44
			Jedlina-Zdrój (m)	596,20	34,18
			Kamienna Góra	5018,64	31,75
			Lubawka	5399,91	39,11
			Mieroszów	6667,59	87,76
			Wałbrzych (m)	579,80	6,85
Ostoja Nietoperzy Gór Sowich PLH020071	14807,56	6,39	Głuszycza	2013,29	32,37
			Jedlina-Zdrój (m)	54,04	3,10
			Nowa Ruda (m)	31,92	0,86
			Nowa Ruda	5571,93	39,90
			Świdnica	2391,29	11,51
			Walim	4745,08	59,95
Góry i Pogórze Kaczawskie PLH020037	12876,78	5,56	Męcinka	8017,01	54,25
			Paszowice	4859,77	48,06
Góry Stołowe PLH020004	3156,74	1,36	Radków	3156,74	22,56
Rudawy Janowickie PLH020011	2881,22	1,24	Kamienna Góra (m)	129,43	7,17
			Kamienna Góra	2751,79	17,41
Karkonosze PLC020001	2648,21	1,14	Kamienna Góra	23,31	0,15
			Lubawka	2624,89	19,01
Masyw Chełmca PLH020057	1420,04	0,61	Boguszów-Gorce (m)	314,14	11,63
			Stare Bogaczowice	411,24	4,72
			Szczawno-Zdrój (m)	673,31	45,46
			Wałbrzych (m)	21,35	0,25
Dobromierz PLH020034	1371,33	0,59	Dobromierz	773,18	8,97
			Stare Bogaczowice	507,26	5,82
			Świebodzice (m)	90,89	2,99
Przełomy Pełcznicy pod Książem PLH020020	246,19	0,11	Świebodzice (m)	7,32	0,24
			Wałbrzych (m)	238,86	2,82
Masyw Ślęży PLH020040	201,43	0,09	Marcinowice	201,43	2,11
Wzgórza Kiełczyńskie PLH020021	123,79	-	Marcinowice	123,75	1,30
Modraszki koło Opoczki PLH020094	31,43	-	Świdnica	31,43	0,15
Góry Bardzkie PLH020062	1,10	-	Nowa Ruda	1,10	0,01
Ogółem w obszarze badań	63874,36	27,58	-	-	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska

## ⇨ REZERWATY PRZYRODY

Tabela 17. Struktura rezerwatów przyrody

Obszar	Powierzchnia w obszarze badań w ha	Udział w pow. obszaru badań %	Gmina	Powierzchnia w obszarze gminy ha	Udział w pow. gminy %
Przełomy pod Książem koło Wałbrzycha	232,20	0,1	Świebodzice (m)	3,1	0,1
			Wałbrzych (miasto)	229,1	2,71
Mszana i Obłoga	100,35	0,04	Męcinka	16,9	0,11
			Paszowice	83,4	0,82
Nad Groblą	85,63	-	Paszowice	85,6	0,85
Wąwóz Lipa	73,98	-	Paszowice	74,0	0,73
Wąwóz Siedmicki	68,69	-	Paszowice	68,7	0,68
Góra Choina	19,56	-	Walim	19,6	0,25
Kruczy Kamień	12,52	-	Lubawka	12,5	0,09
Wąwóz Myśluborski koło Jawora	9,33	-	Paszowice	9,3	0,09
Głazy Krasnoludków	8,76	-	Kamienna Góra	8,8	0,06
Jeziorko Daisy	7,37	-	Świdnica	7,4	0,04
Bukowa Kalenica w Górach Sowich	0,48	-	Nowa Ruda	0,5	<0,1
Ogółem w obszarze badań	618,87	0,27	-	-	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska

#### ⇒ POMNIKI PRZYRODY – liczba w gminie

Tabela 18. Liczność pomników przyrody w gminach

Jednostka terytorialna	Ilość szt.	Jednostka terytorialna	Ilość szt.
Boguszów-Gorce (m.)	8	Nowa Ruda (m.)	4
Czarny Bór	2	Nowa Ruda	18
Dobromierz	6	Paszowice	932
Głuszycza	8	Radków	140
Jawor (m.)	290	Stare Bogaczowice	14
Jaworzyna Śląska	100	Strzegom	52
Jedlina-Zdrój (m.)	12	Szczawno-Zdrój (m.)	210
Kamienna Góra (m.)	72	Świdnica (m.)	314
Kamienna Góra	82	Świdnica	422
Lubawka	14	Świebodzice (m.)	302
Marcinowice	16	Walim	8
Męcinka	976	Wałbrzych (m.)	1502
Mieroszów	16	Wądroże Wielkie	12
Mściwojów	6	Żarów	96

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska

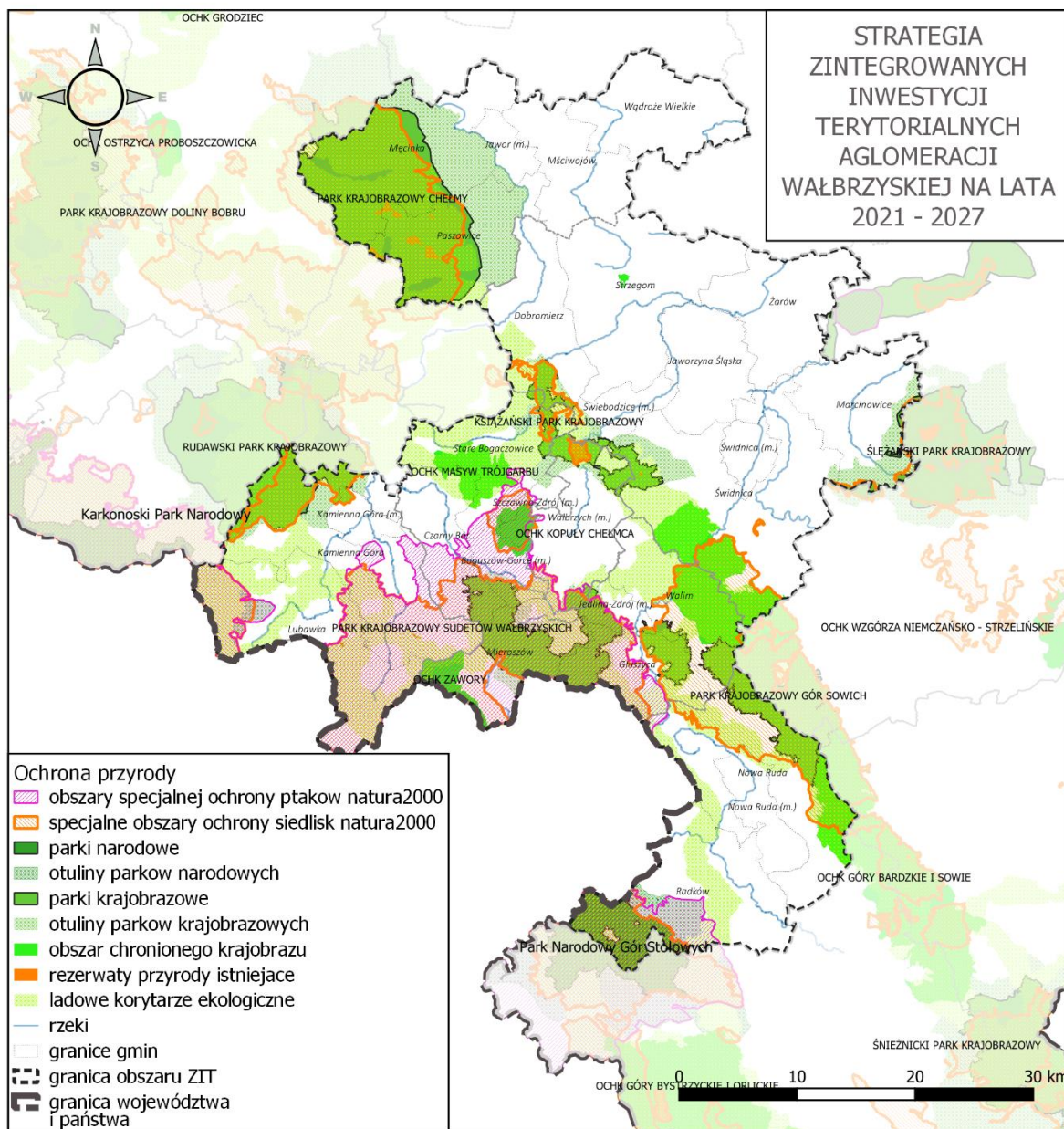
Obszarami o największym udziale w powierzchni obszaru badań są Parki Krajobrazowe obejmujące 22,24 % powierzchni Aglomeracji. Największy park narodowy w obszarze badań to Park Narodowy Gór Stołowych, którego największy udział powierzchni obejmuje 20.62 % gminy Radków

(Tabela 12). Największym parkiem krajobrazowym jest Park Krajobrazowy Chełmy, którego największy udział powierzchni obejmuje aż 59,1 % gminy Męcinka (Tabela 13). Z kolei największy obszar chronionego krajobrazu to Góry Bardzkie i Sowie, którego największy udział powierzchni obejmuje aż 33,9 % gminy Walim. W zakresie struktury obszarów chronionego krajobrazu również znaczny udział w powierzchni gminy Szczawno – Zdrój (m), bo 42 % posiada obszar Kopuła Chełmca (Tabela 14). Do największego rezerwatu przyrody zaliczamy Rezerwat Przełomy pod Książem koło Wałbrzycha, którego znaczna część znajduje się w obszarze miasta Wałbrzycha (Tabela 17). Również w tym mieście znajduje swoją lokalizację największe skupisko pomników przyrody, bo aż 1502 sztuki, co stanowi 26,7 % wszystkich pomników w obszarze badań (Tabela 18).

Obszary Natura 2000 zarówno Obszary Specjalnej Ochrony jak i Specjalne Obszary Ochrony stanowią odpowiednio 16,85 % obszaru i 27,58 % obszaru. Największym *obszarem specjalnej ochrony (OSO)* są Sudety Wałbrzysko – Kamiennogórskie, którego obszar obejmuje znaczne powierzchnie następujących gmin: Boguszów – Gorce (m) 100%, Mieroszów 99,99 %, Głuszyca 59,22 %, Szczawno – Zdrój (m) 46,84 %, Czarny Bór 45,56 % (Tabela 15). Największym *specjalnym obszarem ochrony (SOO)* są obszar Góry Kamienne, których obszar obejmuje 87,76 % powierzchni gminy Mieroszów, czy 50,44 % gminy Głuszyca. Kolejne pod względem wielkości obszary o znacznej powierzchni to Ostoja Nietoperzy Gór Sowich oraz Góry zajmująca m.in. 59,95 % powierzchni gminy Walim i Pogórze Kaczawskie zajmujące 54,25 % powierzchni gminy Męcinka (Tabela 16).

Największa koncentracja form ochrony przyrody skupia się w południowej i centralnej części obszaru badań, rozciągając się w stronę północno – zachodnią do gmin Męcinka i Paszowice. Obszary te pokrywają się z obszarami gór i pogórzy znajdującymi się w granicach obszaru (Mapa 37).

Mapa 37. Obszary chronione



Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska

### 3.3.2 JAKOŚĆ POWIETRZA

Monitoring jakości powietrza w województwie dolnośląskim prowadzony jest w przez Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska (WIOŚ). Wieloletnie badania powietrza potwierdzają niekorzystną jakość powietrza w województwie, niemniej wskazują na zmniejszanie się stężeń zanieczyszczeń w poszczególnych stacjach pomiarowych. Jednymi z istotnie narażonych miejsc są centra miast o dużej intensywności zabudowy i wzmożonym ruchu kołowym, a także co istotne w kontekście obszaru badań miejscowości górskie, gdzie ukształtowanie terenu utrudnia rozprzestrzenianie się zanieczyszczeń. Na potrzeby diagnozy stanu posłużono się raportem WIOŚ, Regionalnego Wydziału Monitoringu Środowiska

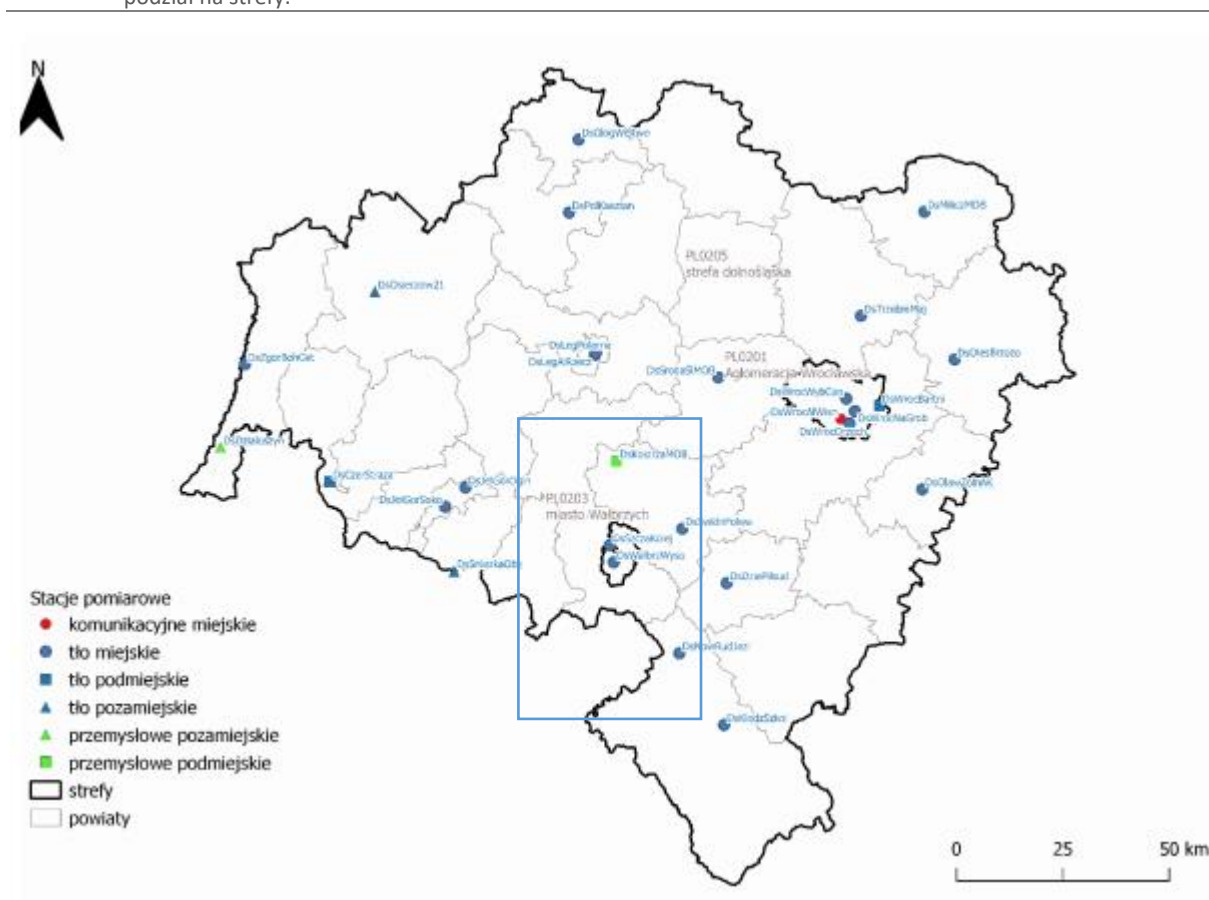


we Wrocławiu, „Roczna Ocena Jakości Powietrza w Województwie Dolnośląskim, raport wojewódzki za rok 2021”.

Aktualnie w województwie dolnośląskim na potrzeby pomiarów i oceny jakości powietrza są wyznaczone 3 strefy: strefa dolnoślaska\_2, miasto Wałbrzych i Aglomeracja Wrocławska (Mapa 38). Obszar ZIT Aglomeracji Wałbrzyskiej obejmuje strefę miasta Wałbrzych oraz część strefy dolnośląskiej.

W ramach Państwowego Monitoringu Środowiska w roku 2021 w województwie dolnośląskim jest 28 stacji monitoringu jakości powietrza oraz 181 stanowisk pomiarowych.

Mapa 38. Lokalizacja stacji pomiarowych w województwie dolnośląskim wykorzystywanych w ocenie za rok 2021 oraz podział na strefy.



Źródło: Roczna Ocena Jakości Powietrza w Województwie Dolnośląskim, raport wojewódzki za rok 2021.

Roczna ocena jakości powietrza (RO) obejmuje swoim zakresem:

⇒ stężenia substancji oceniane pod kontem ochrony zdrowia ludzi:

– SO<sub>2</sub>, NO<sub>2</sub>, CO, C<sub>6</sub>H<sub>6</sub>, O<sub>3</sub>, pył zawieszony PM<sub>10</sub>, pył zawieszony PM<sub>2,5</sub> oraz Pb, As, Cd, Ni i benzo(a)pirenB(a)P w pyłe zawieszonym PM<sub>10</sub>,

⇒ stężenia substancji oceniane pod kontem ochrony roślin:

– SO<sub>2</sub>, NO<sub>X</sub>, O<sub>3</sub>.

W roku 2019 odnotowywano najwyższe średnioroczne stężenia pyłu zawieszonego PM<sub>10</sub> (szczególnie w sezonie grzewczym) notowano w Nowej Rudzie. W zakresie benzo(a)pirenu w roku 2019 najwyższe

stężenia w województwie notowano w miejscowościach obszaru badań Nowej Rudzie, Szczawnie – Zdroju i Wałbrzychu.

Wyniki rocznej oceny jakości powietrza na podstawie raportu Roczna ocena jakości powietrza w województwie dolnośląskim za rok 2021 (Regionalny Wydział Monitoringu Środowiska we Wrocławiu, Wrocław 2022). Oceny dokonuje się dla poszczególnych stref w skali klas A – nie przekraczającej poziomu dopuszczalnego, C – powyżej poziomu dopuszczalnego.

W odniesieniu do kryterium ochrony zdrowia ludzi w 2021 r. stwierdzono:

- niski poziom zanieczyszczenia powietrza (poniżej poziomów dopuszczalnych/docelowych) dla następujących substancji: dwutlenek siarki, benzen, tlenek węgla oraz oznaczanych w pyle zawieszonym PM10 metali: ołowiu, kadmu i niklu,
- w Aglomeracji Wrocławskiej – do klasy C zakwalifikowano strefę ze względu na przekroczenia poziomów dopuszczalnych: dwutlenku azotu i pyłu zawieszonego PM2,5 oraz poziomu docelowego benzo(a)pirenu w pyle zawieszonym PM10,
- **w mieście Wałbrzych** – do klasy C zakwalifikowano strefę ze względu na przekroczenia poziomu docelowego benzo(a)pirenu w pyle zawieszonym PM10,
- **w strefie dolnośląskiej\_2** – do klasy C zakwalifikowano strefę ze względu na przekroczenia poziomów dopuszczalnych: pyłu zawieszonego PM10 i pyłu zawieszonego PM2,5 oraz poziomów docelowych: arsenu i benzo(a)pirenu w pyle zawieszonym PM10,
- na terenie 3 stref przekroczony poziom długoterminowy ozonu – klasa D2.

W odniesieniu do kryterium ochrony roślin w 2021 r. stwierdzono:

- brak przekroczeń poziomów dopuszczalnych określonych dla: dwutlenku siarki i tlenków azotu oraz poziomu docelowego ozonu,
- przekroczenie poziomu celu długoterminowego dla ozonu w strefie dolnośląskiej\_2.

### PM10

W latach 2012 - 2021 w województwie dolnośląskim można zauważyć poprawę jakości powietrza pod względem poziomu zanieczyszczenia pyłem zawieszonym PM10. Wyniki pomiarów ze wszystkich stanowisk mierzących pył zawieszony PM10 wskazują na istotny spadek stężeń średnich rocznych. Jedne z największych zmniejszeń stężeń średniorocznych zanotowano w Szczawnie Zdroju (o 45%) (Tabela 19).

Tabela 19. Wyniki klasyfikacji stref w ocenie rocznej dotyczącej PM10 - ochrona zdrowia ludzi [źródło: GIOŚ]

Lp.	Nazwa strefy	Kod strefy	Klasa strefy dla PM10	Klasa strefy dla czasu uśredniania - 24 godz.	Klasa strefy dla czasu uśredniania - rok
1	PL0201	Agglomeracja Wrocławska	A	A	A
2	PL0203	miasto Wałbrzych	A	A	A
3	PL0205	strefa dolnośląska_2	C	C	C

Źródło: Roczna Ocena Jakości Powietrza w Województwie Dolnośląskim, raport wojewódzki za rok 2021.

Obszary przekroczenia normy w roku 2021 obowiązującej dla stężeń średniorocznych pyłu zawieszonego PM10 położone są na terenie gmin miejskiej i wiejskiej Nowa Ruda, natomiast przekroczenia normy 24-godzinnej położone są na terenie strefy dolnośląskiej\_2, między innymi w powiatach: świdnickim, kłodzkim, jaworskim.

### PM 2,5

Analizując stężenia średnioroczne pyłu zawieszonego PM<sub>2,5</sub> z lat 2012-2021 obserwuje się trend malejący poziomu pyłu zawieszonego PM<sub>2,5</sub>. Największą redukcję stężenia, przekraczającą 30%, wykazały pomiary prowadzone we Wrocławiu i w Zgorzelcu. Najniższe stężenia pyłu zawieszonego PM<sub>2,5</sub> notowano w latach 2019-2020, natomiast w 2021 r. wszystkie stacje zarejestrowały wzrost stężeń średniorocznych (Tabela 20).

Tabela 20. Wyniki klasyfikacji stref w ocenie rocznej dotyczącej PM<sub>2,5</sub> - ochrona zdrowia ludzi [źródło: GIOŚ]

Lp.	Kod strefy	Nazwa strefy	Klasa strefy dla PM <sub>2,5</sub>
1	PL0201	Aglomeracja Wroclawska	C1
2	PL0203	miasto Wałbrzych	A1
3	PL0205	strefa dolnośląska_2	C1

Źródło: Roczna Ocena Jakości Powietrza w Województwie Dolnośląskim, raport wojewódzki za rok 2021.

Obszary przekroczenia normy w roku 2021 obowiązującej dla stężeń średniorocznych pyłu PM<sub>2,5</sub> najwyższe w ujęciu wojewódzkim nie występowały w miejscowościach i powiatach obszaru badań.

#### *Benzo(a)piren w pyłe zawieszonym PM<sub>10</sub>*

W wieloletniu 2012-2019 obserwowano poprawę jakości powietrza w odniesieniu do rejestrowanych stężeń benzo(a)pirenu. Jednak w latach 2020-2021 większość stacji zarejestrowała wzrost stężeń średniorocznych B(a)P (Tabela 21).

Tabela 21. Wyniki klasyfikacji stref w ocenie rocznej dotyczącej B(a)P w pyłe zawieszonym PM<sub>10</sub> - ochrona zdrowia ludzi [źródło: GIOŚ]

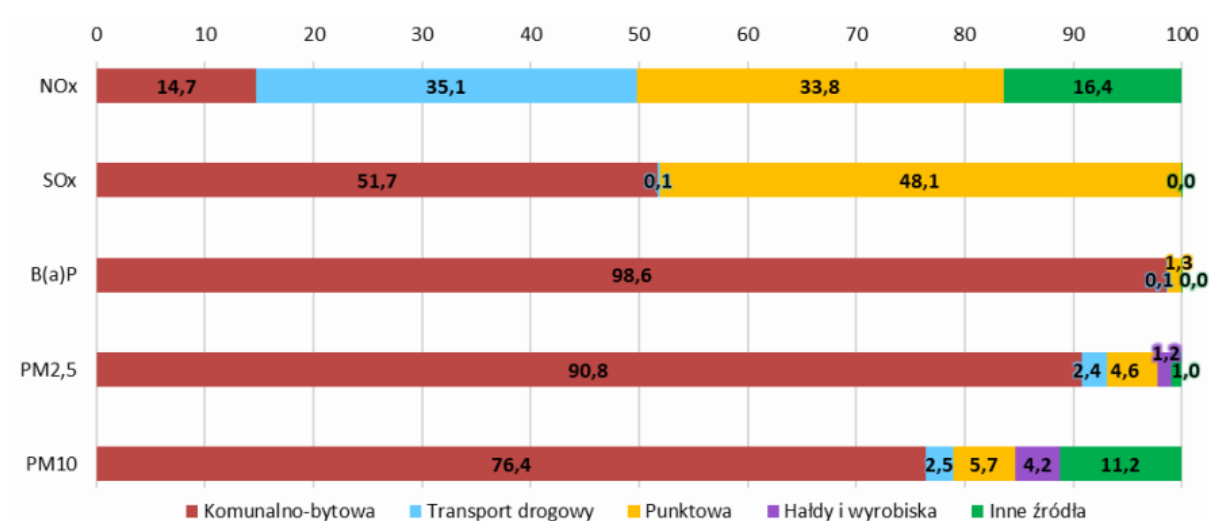
Lp.	Kod strefy	Nazwa strefy	Klasa strefy dla B(a)P
1	PL0201	Aglomeracja Wroclawska	C
2	PL0203	miasto Wałbrzych	C
3	PL0205	strefa dolnośląska_2	C

Źródło: Roczna Ocena Jakości Powietrza w Województwie Dolnośląskim, raport wojewódzki za rok 2021

W 2021 r. na terenie wszystkich stref województwa dolnośląskiego zanotowano przekroczenia średniorocznego poziomu docelowego benzo(a)pirenu. Wszystkie strefy zostały zakwalifikowane do klasy C. Najwyższe stężenia średnioroczne wystąpiły m.in. w Nowej Rudzie (15 ng/m), Szczawnie Zdroju (7 ng/m) i Wałbrzychu (6 ng/m).

Bardzo istotna dla prowadzenia skutecznych działań minimalizujących zanieczyszczenie jest identyfikacja źródeł tego zanieczyszczenia. Dla województwa dolnośląskiego zgodnie z zapisami Rocznej oceny widzimy, że kluczowymi źródłami w ramach substancji dla których odnotowano przekroczenia w strefie Wałbrzych, benzo(a)pirenu w pyłe zawieszonym PM<sub>10</sub> oraz w strefie dolnośląskiej pyłu zawieszonego PM<sub>10</sub> i pyłu zawieszonego PM<sub>2,5</sub> oraz poziomów docelowych: arsenu i benzo(a)pirenu w pyłe zawieszonym PM<sub>10</sub>, są emisje komunalno – bytowe, czyli emisja niska (Wykres 47).

Wykres 47. Udział źródeł emisji w poszczególnych zanieczyszczeniach powietrza w województwie dolnośląskim.



Źródło: Roczna Ocena Jakości Powietrza w Województwie Dolnośląskim, raport wojewódzki za rok 2021.

Brak szczegółowych badań nie pozwala na określenie lokalnych warunków związanych z jakością powietrza. W najbliższym czasie będzie dostępna baza Centralnej Ewidencji Emisyjności Budynków, która pozwoli na szczegółowe analizy źródeł zanieczyszczeń. Natomiast posługując się wskazaniem przedstawicieli gmin obszaru badań w zakresie określenia głównych źródeł zanieczyszczenia powietrza, wskazania dominuje tzw. niska emisja pochodząca z zabudowy mieszkaniowej oraz ruch kołowy koncentrujący się wzdłuż ciągów komunikacji drogowej o dużym natężeniu (Tabela 22).

Tabela 22. Wykaz wskazanych przez gminy obszaru badań w ankietach źródła zanieczyszczeń powietrza.

Miejscowość	Przyczyna zanieczyszczenia powietrza
Lubawka	
Lubawka	Niska emisja z budynków mieszkalnych, ruch kołowy.
Żarów	
Żarów	ruch kołowy, niska emisja z budynków mieszkalnych
Bożanów, Buków, Gołszyce, Imbramowice, Kalno, Kruków, Łażany, Marcinowiczki, Mielęcín, Mikoszowa, Mrowiny, Pożarzysko, Przyłęgów, Pyszczyń, Siedlimowice, Wierzba, Zastruże	niska emisja z budynków mieszkalnych
Jawor	
Jawor	ruch kołowy, niska emisja z budynków mieszkalnych
Radków	
Ścinawka Średnia	przemysł-odlewnia
Ścinawka Dolna	wysypisko/oczyszczalnia
Tłumaczów	kopalnia odkrywkowa
Radków, Wambierzyce	niska emisja z budynków

Strzegom	
Strzegom	niska emisja z budynków mieszkalnych przemysł wydobywczy (zapylenie) przemysł (uciążliwości zapachowe) ruch kołowy
Goczałków Górny, Kostrza	przemysł wydobywczy (zapylenie)
Graniczna, Wieśnica, Rogoźnica	przemysł wydobywczy (zapylenie) ruch kołowy
Jaroszów	ruch kołowy przemysł sąsiedztwo składowiska odpadów niska emisja z budynków mieszkalnych
Morawa	Przemysł wydobywczy (zapylenie)
Rusko	sąsiedztwo składowiska odpadów
Teren całej gminy	niska emisja z budynków mieszkalnych
Szczawno Zdrój	
Przebieg drogi wojewódzkiej - ul. Kolejowa i Solicka w Szczawnie-Zdroju	wzmożony ruch drogowy
Szczawno-Zdrój	niska emisja z budynków mieszkalnych
Świdnica (m)	
Świdnica – Stare Miasto, zabudowa staromiejska	niska emisja kominowa
Nowa Ruda	
Wszystkie 16 miejscowości w Gminie Nowa Ruda: ( <u>Bartnica</u> , <u>Bieganów</u> , <u>Bożków</u> , <u>Czerwieńczyce</u> , <u>Dworki</u> , <u>Dzikowiec</u> , <u>Jugów</u> , <u>Krajanów</u> , <u>Ludwikowice Kł.</u> , <u>Nowa Wieś Kł.</u> , <u>Przygórze</u> , <u>Sokolica</u> , <u>Sokolec</u> , <u>Świerki</u> , <u>Wolibórz</u> , <u>Włodowice</u> )	niska emisja z budynków mieszkalnych, wzmożony ruch samochodowy i związana z tym emisja spalin
Walim	
Walim, Dziećmorowice	ruch kołowy, niska emisja pochodząca z budynków mieszkalnych
Zagórze Śląskie, Rzecznka	ruch kołowy
Jaworzyna Śląska	
Jaworzyna Śląska	Zakłady produkcyjne, czynna linia kolejowa, ruch kołowy, niska emisja z budynków mieszkalnych, place budowy
Piotrowice Świdnickie, Bolesławice	Czynna linia kolejowa, ruch kołowy, niska emisja
Bagieniec, Tomkowa, Czechy, Pasieczna, Nowice, Pastuchów, Milikowice, Witków, Stary Jaworów, Nowy Jaworów	ruch kołowy, niska emisja

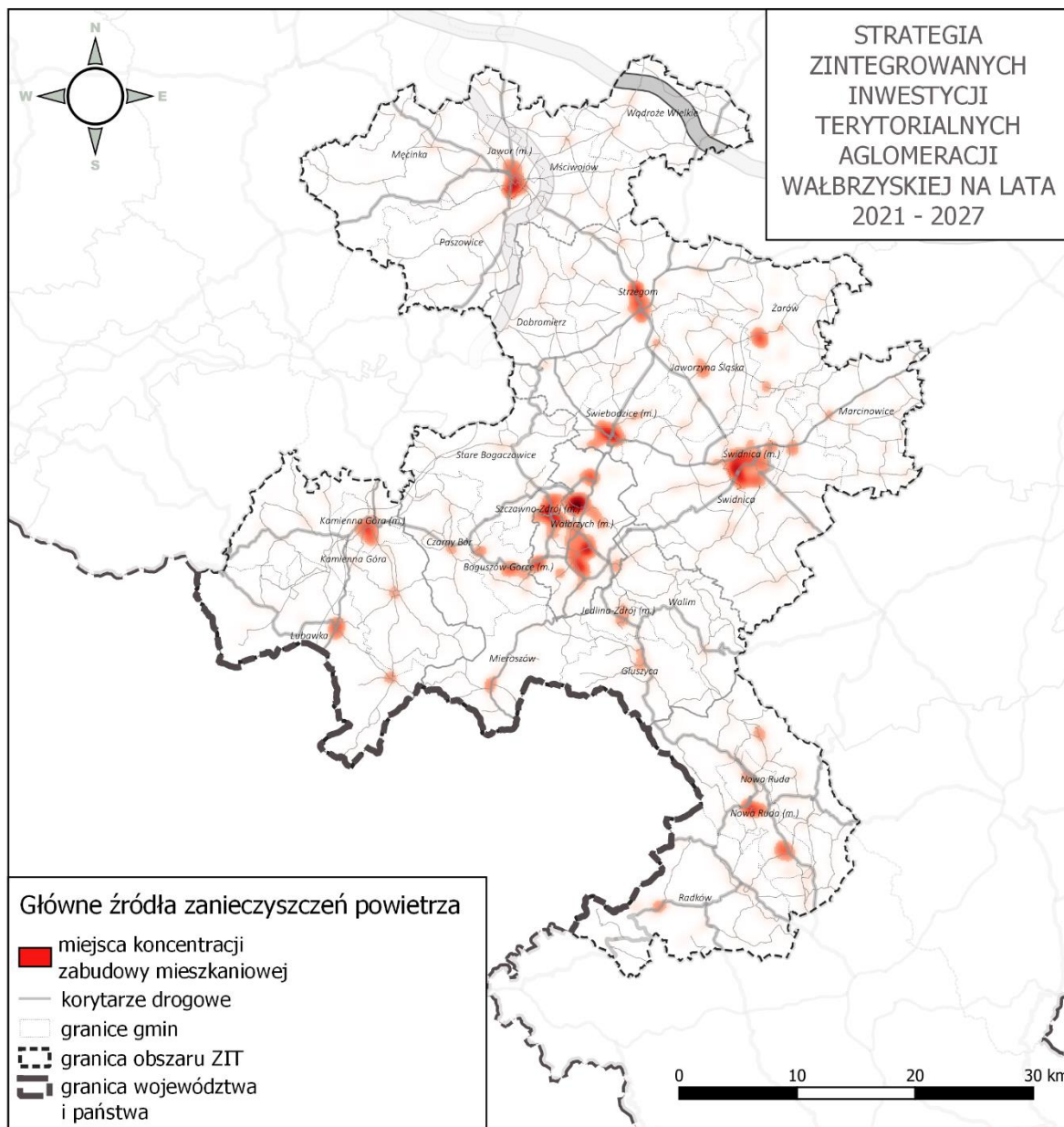
Głuszycza	
Głuszycza, Głuszycza Górna	ruch kołowy, niska emisja z budynków mieszkalnych
Dobromierz	
Borów, Gniewków, Czernica, Dzierzków	Zapylenie z kopalni granitu
Dobromierz, Rostoka	Niska emisja z budynków mieszkalnych
Wałbrzych	
Stare Miasto, Śródmieście, Nowe Miasto, Sobięcín, Zdrój, Biały Kamień	Główna przyczyna to zanieczyszczenie powietrza będące w 85% następstwem tzw. niskiej emisji (w Wałbrzychu jest około 2000 tyś. Pieców na węgiel do wymiany). Druga przyczyna jest emisja z transportu samochodowego. W obu przypadkach ekstremalna sytuacje zanieczyszczenia powietrza potęguje położenie miasta w niecce śródsudeckiej, te części miasta są usytuowane w dolinach i obniżeniach górskich Sudetów.
Jedlina Zdrój	
Jedlina-Zdrój (obręb Kamieński, Glinica i Jedlinka)	Ogrzewanie domów/mieszkań na opał stały najczęściej węglem oraz ruch kołowy – przez wymienione obręby Jedliny-Zdroju przebiega droga wojewódzka nr 381
Paszowice	
Paszowice, Sokola	ruch kołowy
Mioszów	
Mioszów	wzmoczone spalanie paliw do celów grzewczych – tzw. niska emisja, zwarta zabudowa, głównie zabudowa budynkami wielolokalowymi
Sokołowsko	wzmoczone spalanie paliw do celów grzewczych – tzw. niska emisja, zwarta zabudowa, głównie zabudowa budynkami wielolokalowymi
Świebodzice	
Gmina miejska	Brak informacji
Nowa Ruda (m)	
Nowa Ruda nie posiada wydzielonych formalnie miejscowości	Brak informacji
Świdnica	
Mokreszów, Słotwina, Pszenno, Boleścín, Grodziszczce	ruch kołowy, niska emisja
Męcinka	
Małuszów	bliska odległość miasta Legnica
Przybyłowice	bliska odległość miasta Legnica

Kamienna Góra (m)	
Kamienna Góra	niska emisja z budynków mieszkalnych
Marcinowice	
Marcinowice, Szczepanów, Strzelce, Tworzyjanów	Droga krajowa nr 35
Marcinowice, Kątki, Gruszów, Stefanowice, Zebrzydów, Wirki	kierunek przeważających wiatrów (róża wiatrów północno-zachodnich) z kierunku Świdnica-Wałbrzych
Stare Bogaczowice	
Gostków	Droga ekspresowa S3
Chwaliszów – Stare Bogaczowice - Struga	Droga wojewódzka 375
Struga – Lubomin - Jabłów	Droga wojewódzka 376
Mściwojów	
Niedaszów, Grzegorzów, Siekierzycy, Marcinowice, Snowidza, Targoszyn, Mściwojów, Niedaszów	ruch kołowy, niska emisja
Czarny Bór	
Witków, Jaczków, Grzędy, Grzędy Górne	Niska emisja
Czarny Bór	niska emisja, przemysł, ruch kołowy
Borówno	niska emisja, ruch kołowy
Boguszów Gorce	
teren całej gminy	niska emisja z budynków mieszkalnych, ruch kołowy
Wądroże Wielkie	
Budziszów Wielkie, Wądroże Wielkie	ruch kołowy
Kamienna Góra	
Pisarzowice, Krzeszów, Czadrów, Ptaszków, Szarocin	emisja z budynków mieszkalnych, ruch kołowy

Źródło: Opracowanie własne na podstawie odpowiedzi gmin na ankietę.

Na podstawie wskazań oraz bazując na analizie struktury zabudowy, jej intensywność i rozmieszczenia oraz analiza rozmieszczenia głównych korytarzy drogowych wykonano analizę rozmieszczenia w skali lokalnej głównych źródeł zanieczyszczeń. Wskazano na Mapie 39 rozkład przestrzenny obszarów koncentracji zabudowy mieszkaniowej (jednorodzinnej, wielorodzinnej i gospodarstw rolnych) oraz głównych korytarzy drogowych w obszarze badań.

Mapa 39. Rozmieszczenie głównych źródeł zanieczyszczeń powietrza wg wskazań gmin.



Źródło: Opracowanie własne na podstawie obiektów BDOT 10k.

### 3.4 STAN INFRASTRUKTURY TRANSPORTOWEJ

#### 3.4.1 INFRASTRUKTURA DROGOWA

Sieć drogowa obszaru badań ma bardzo zróżnicowany charakter od dróg o wysokich parametrach przepustowości na północy (autostrada A4) oraz na zachodzie (droga ekspresowa S3) poprzez drogi krajowe obsługujące główne powiązania zewnętrzne, do dróg wojewódzkich i powiatowych. Ukształtowanie terenu obszaru badań sprawia, zróżnicowane warunki podróży siecią dróg, gdzie wydłużenie czasów przejazdu należy uwzględnić w obszarach górskich, na południu obszaru. Sieć



drogowa przenosi zarazem ruch tranzytowy przebiegający przez obszar, ruch pojazdów ciężkich związany z obsługą produkcji, przemysłu czy wywozu drewna, ruch turystyczny o dużej zmienności natężenia, w końcu ruch lokalny. Głównymi korytarzami sieci drogowej w obszarze badań są:

**Autostrada A4** – o przekroju 2x2, droga w sieci TEN-T, przebiega na północy obszaru badań przez gminę Wądroże Wielkie, w układzie wojewódzkim realizuje powiązania w kierunku wschód – zachód pomiędzy Wrocławiem – zachodnią granicą państwa;

**Droga ekspresowa S3** – o przekroju 2x2, istniejący odcinek do węzła Bolków, w trakcie realizacji odcinek do Lubawki, docelowo ma kontynuować powiązanie z Republiką Czeską, droga w sieci TEN-T, przebiega po zachodniej stronie obszaru badań przez gminy Męcinka, Jawor, Mściwojów, Paszowice i Dobromierz, w układzie wojewódzkim realizuje powiązania obszaru północ – południe pomiędzy Bolkowem – Polkowicami;

**Droga krajowa nr 5 (DK5)** – o przekroju 1x2, odcinkowo klasy głównej przyspieszonej i głównej, przebiega przez centralną część obszaru w relacji wschód – zachód przez gminy Strzegom, Dobromierz, następnie odbijając na południe w kierunku Kamiennej Góry, Lubawki, do granicy państwa, w układzie wojewódzkim droga realizuje powiązania od węzła Kostomłoty (A4) – Jelenia Góra i Lubawka;

**Droga krajowa nr 35 (DK35)** – o przekroju 1x2 (tylko odcinkowo 2x2, ok. 4km), odcinkowo klasy głównej przyspieszonej i głównej, przebiega od wschodu przez Świdnicę do Świebodzic, a następnie na południe przez Wałbrzych – Mieroszów do granicy państwa, w układzie wojewódzkim droga realizuje powiązania Wrocław – Świdnica – Świebodzice – Wałbrzych – Mieroszów – granica państwa, w ciągu tej drogi również planowana jest przebudowa zarówno w zakresie obwodnicy miasta Świdnicy oraz realizacji powiązania z Wrocławia z węzłem Bolków (S3);

**Droga krajowa nr 34 (DK34)** – o przekroju 1x2 (tylko nieduży odcinek 2x2, ok. 200m), klasy głównej przyspieszonej, droga stanowi łącznik pomiędzy DK35 w Świebodzicach, a DK5 w Dobromierzu.

**Drogi wojewódzkie – DW345, DW363, DW365, DW367, DW369, DW374, DW375, DW376, DW379, DW380, DW381, DW382, DW383, DW384, DW385, DW386, DW387, DW388.**

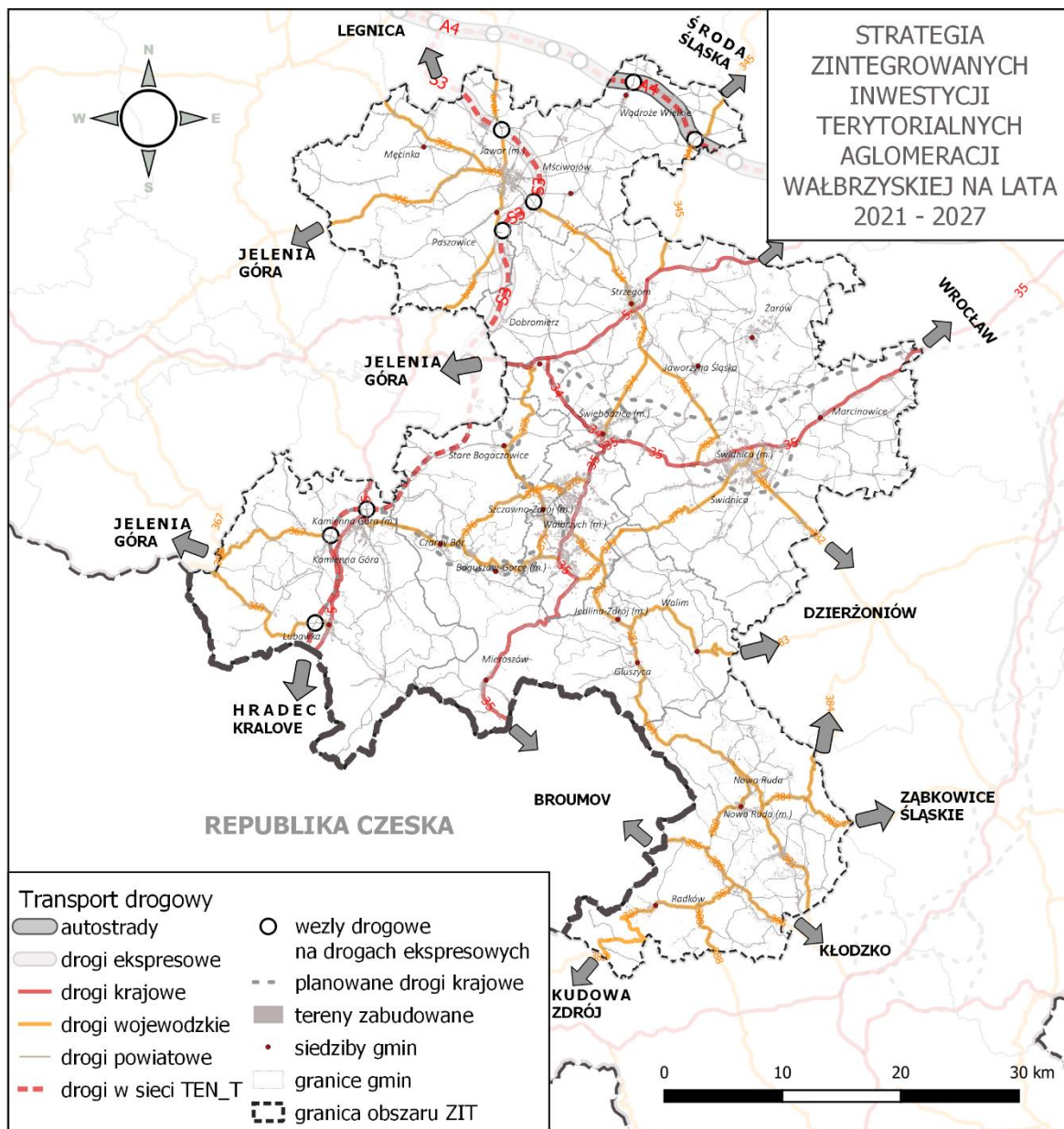
Ponadto duże znaczenie mają drogi powiatowe, które w układzie aglomeracyjnym realizują bardzo wiele powiązań lokalnych, co często przekłada się na ich znaczne obciążenie. Utrzymanie ich we właściwym stanie technicznym jest niezbędne dla właściwego funkcjonowania układu drogowego obszaru badań.

Tabela 23. Długość sieci drogowej wg kategorii.

Rodzaj drogi	Długość [KM]
Drogi krajowe	144
Drogi wojewódzkie	342
Drogi powiatowe	1175

Źródło: Opracowanie własne na podstawie obiektów BDOT 10k.

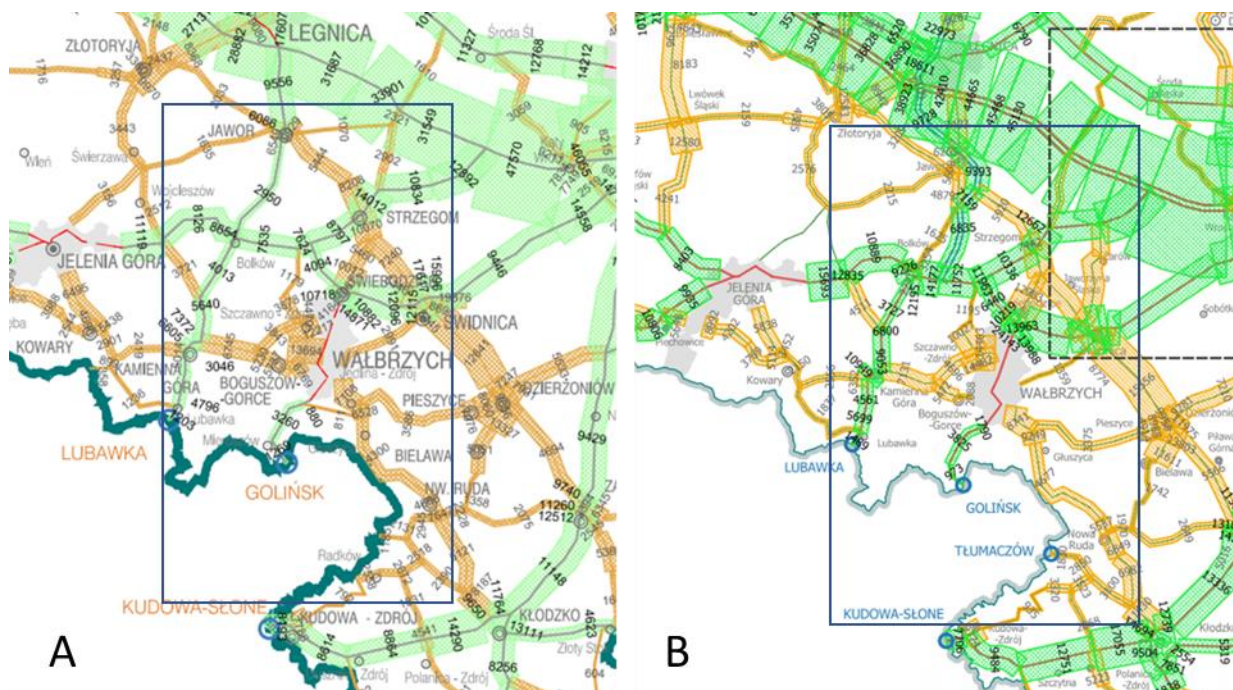
Mapa 40. Infrastruktura drogowa



Źródło: Opracowanie własne na podstawie obiektów BDOT 10k oraz Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego

Obciążenie sieci drogowej mierzone jest na drogach krajowych i wojewódzkich co 5 lat i publikowane jest przez Generalną Dyрекcyję Dróg Krajowych i Autostrad jako Generalny Pomiar Ruchu. W latach 2015 – 2020 w ramach dwóch pomiarów ruchu w obszarze badań realizowano nowy odcinek drogi S3, która przejęła część ruchu (obciążenie w obszarze badań ok 7 tys poj./dobę). Największe wzrosty natężenia zanotowano na autostradzie A4, gdzie przybyło średnio na odcinku Wądroża Wielkiego ok. 10 tys. poj./dobę. Na pozostałych odcinkach dróg odnotowano odcinkowe wzrosty, natomiast ich wartości nie wpłynęły znacząco na zmianę sytuacji zarówno na drogach krajowych jak i wojewódzkich (Mapa 41).

Mapa 41. Generalny pomiar ruchu rok 2015 (A) rok 2020/2021 (B).

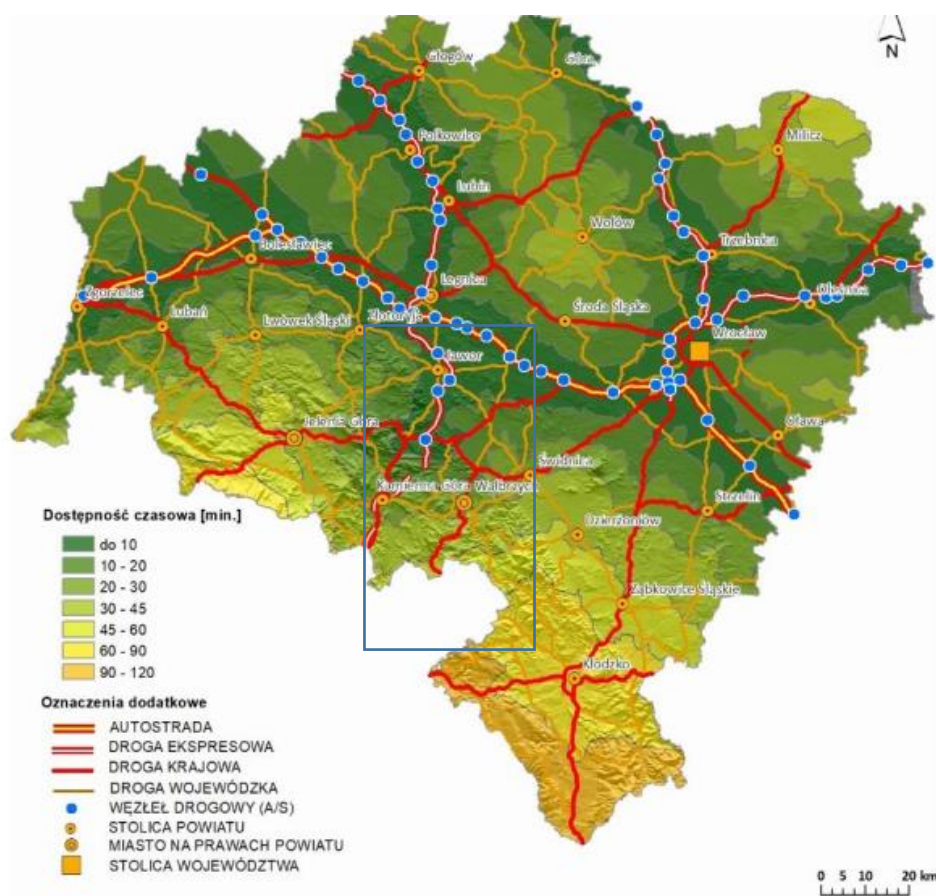


Źródło: Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad

Realizacja drogi S3 w powiązaniu z autostradą A4 wpłynęła natomiast istotnie na zmianę dostępności dróg o dużej przepustowości dla mieszkańców obszaru analizy. Cała północna i centralna część obszaru badań, a także Wałbrzych i Kamienna Góra znalazła się w dostępie do 20 minut dojazdu samochodem do węzła. Na skraju tego zasięgu znalazła się Świdnica, natomiast Nowa Ruda i Radków znalazły się w izochronach 30 -60 minut dojazdu do węzła (Mapa 42).

W kontekście sieci drogowej obszar badan jest wyposażony w gęstą sieć drogową zapewniającą powiązania zarówno w układzie wewnątrz aglomeracyjnym, jak również powiązania zewnętrzne. Realizacja drogi ekspresowej S3 już ma, a po zakończeniu całości przebiegu, istotny wpływ na poprawę dostępności obszaru. Również planowana przebudowa DK35 będzie miała istotne przełożenie na zwiększenie dostępności i zmianę obciążeń ruchem miejscowości, przez które obecnie DK35 przebiega. Istniejące obciążenie ruchem jest wysokie i generuje, szczególnie w obszarach miejskich duże obciążenie środowiskowe i powoduje spowolnienie ruchu.

Mapa 42. Symulacja dostępności czasowej do węzłów drogowych na autostradach i drogach ekspresowych [2021]



Źródło: Raport o stanie zagospodarowania województwa dolnośląskiego, IRT.

### 3.4.2 TRANSPORT ZBIOROWY

Transport zbiorowy znajduje szczególne uznanie w kształtowaniu mobilności mieszkańców na najbliższe lata, głównie ze względu na jego niską presję środowiskową. Natomiast infrastruktura z nim związana musi przejść radykalną modernizację i dostosowanie do nowych uwarunkowań. Przez wiele lat zarówno infrastruktura kolejowa jak i autobusowa bardzo się od siebie odwróciły jednocześnie tracąc jakość obsługi mieszkańców, a przez co i ich zaufanie.

Transport kolejowy w nowym ujęciu zyskuje najszybciej i staje się główną siecią transportu zbiorowego, realizując połączenia do podróży codziennych dojazdów do szkół, miejsc pracy i usług. W obszarze badań dysponujemy rozbudowaną siecią linii kolejowych, gdzie podobnie jak z siecią drogową duże znaczenie dla ich rozwoju ma ukształtowanie terenu. Realizacja linii kolejowych na odcinkach górskich stawia dużo większe wymagania techniczne, ale jednocześnie jest pożądane ze względu na potencjał obsługi obszarów cennych przyrodniczo stanowiących równocześnie destynacje turystyczne. Najważniejszą linią obszaru badań jest linia nr 274, która w latach 2015 – 2021 znacznie poprawiła swoje parametry, zapewniając lepszy czas przejazdu oraz zwiększoną liczbę par pociągów. Do głównych linii w obszarze badań należy również linia nr 137, która realizuje bardzo istotne powiązania, natomiast dla pełni sprawności wymaga działań naprawczych. Pozostałe linie pierwszorzędne nr 298 i nr 299 realizują połączenia do granicy państwa, wskazane zostały w Planie Województwa do modernizacji, mają również istotne znaczenie dla

obsługi turystycznej, podobnie jak linia drugorzędna nr 291. Linia nr 285, która realizuje istotne powiązanie Świdnicy, przez Sobótkę do Wrocławia można powiedzieć dowiązując do ruchu aglomeracji wrocławskiej oraz linia nr 286, która stanowi powiązanie aglomeracji wałbrzyskiej, a Kotliną Kłodzką, stanowią bardzo ważne powiązania zewnętrzne (Tabela 24, Mapa 43).

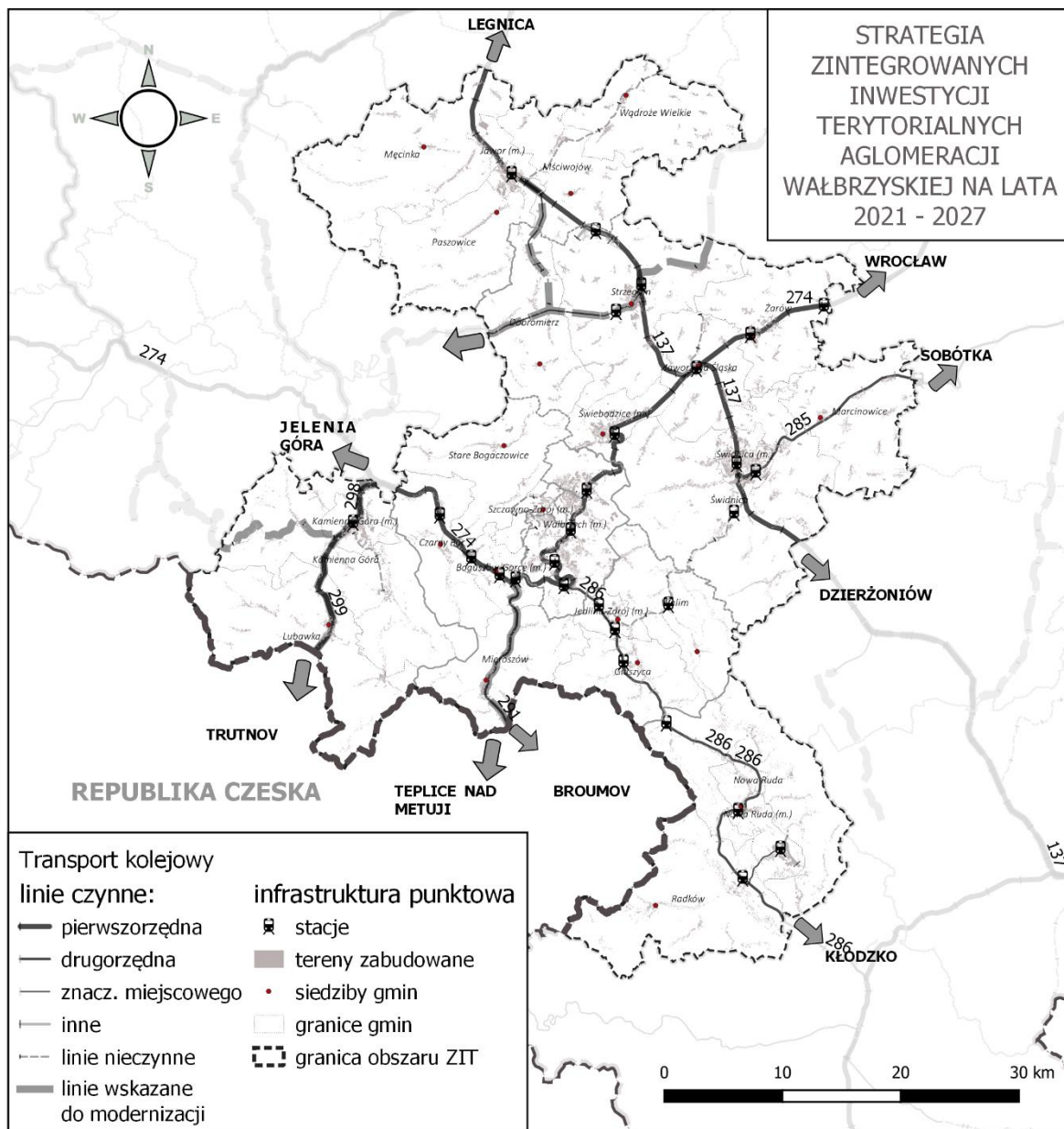
Tabela 24. Wykaz czynnych linii kolejowych.

Nr linii	Relacja w obszarze ZIT (relacje po za obszarem)	Kategoria	Elektryfikacja
274	Wrocław - Żarów - Jaworzyna Śl. - Świebodzice - Wałbrzych - Boguszów Gorce - Jelenia Góra	pierwszorzędna	tak
137	Legnica - Jawor - Strzegom - Jaworzyna Śl. - Świdnica - Dzierżoniów	pierwszorzędna	nie
298	Sędziszów - Kamienna Góra	pierwszorzędna	nie
299	Kamienna Góra - granica państwa	pierwszorzędna	nie
285	Świdnica - Sobótkę - Wrocław	drugorzędna	nie
286	Wałbrzych - Głuszycę - Nowa Ruda - Kłodzko	drugorzędna	nie
291	Boguszów Gorce - Mioszów - granica państwa	drugorzędna	nie
771	Łącznica Świdnica Przedmieście - Świdnica Miasto	-	-
302	Strzegom - Strzegom Grabina	towarowa	-

Źródło: Opracowanie własne na podstawie obiektów BDOT 10k, Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego oraz mapy kolejowej Instytut Rozwoju Terytorialnego.

Linie planowane do modernizacji zostały wskazane w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego, które mogą uzupełnić połączenia w skali lokalnej, również o znaczeniu turystycznym (Mapa 43).

Mapa 43. Infrastruktura kolejowa.



Źródło: Opracowanie własne na podstawie obiektów BDOT 10k, Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego.

Infrastruktura towarzysząca liniom kolejowym, to przede wszystkim stacje kolejowe. Dla uzyskania sprawności systemu transportu kolejowego należy zapewnić dwie rzeczy: dostępność stacji z miejsc zamieszkania, pracy czy usług oraz właściwe wyposażenie i stan techniczny tych obiektów. Ze względu na brak danych i informacji o stanie technicznym obiektów, przeprowadzono analizę na podstawie wskazań przedstawicieli gmin w ankiecie. Zgłoszono w odpowiedziach 56 obiektów o różnym statusie, istniejące, istniejące, ale na liniach nieczynnych, pożądane do uruchomienia (Tabela 25). Aby ocenić skalę wyzwania stojącego przed przygotowaniem stacji do działania w systemie transportowym wskazano, że:

- 30 obiektów z 56 – wymaga remontu,

- 20 obiektów z 56 – jest wyremontowanych lub w jego trakcie,
- 4 zgłoszenia pożądania uruchomienia,
- 6 obiektów o innym lub nieokreślonym statusie.

Tabela 25. Wykaz potrzeb w zakresie stacji kolejowych, ocena stanu wg wskazań z ankiet.

L.p.	Adres/lokalizacja/nazwa	Ocena stanu
Lubawka		
1.	Pożądane uruchomienie	Wymaga remontu
Żarów		
3.	Stacja kolejowa w Żarowie	wyremontowana
4.	Stacja kolejowa w Imbramowicach	wyremontowana
Jawor		
5.	Dworzec, ul. Kolejowa	Wymagająca remontu
6.	Ul. Starojaworska/Cukrownicza – Stacja Stary Jawor	Wymagająca remontu
7.	Pożądane uruchomienie 3.stacja	Jawornik
Radków		
8.	Ścinawka Średnia	Czynna – wymaga remontu
9.	Radków	Pożądane uruchomienie i remont
Strzegom		
10.	STRZEGOM, ul. Kolejowa	Czynny, częściowo wyremontowany
11.	STRZEGOM MIASTO, al. Wojska Polskiego	Nieczynny, przy nieczynnej linii, zdegradowany
12.	STRZEGOM GRABINA, ul. Jeleniogórska	Nieczynny, przy nieczynnej linii, zdegradowany
13.	ROGOŹNICA	Czynny, wymaga remontu/przebudowy
14.	GOCZAŁKÓW	Czynny, wymaga remontu/przebudowy
15.	STANOWICE	Czynny, wymaga remontu/przebudowy
16.	JAROSZÓW	Nieczynny, przy nieczynnej linii, zdegradowany
17.	STRZEGOM WSCHÓD (hipotetyczna nazwa), ul. Armii Krajowej (pomiędzy stacją STRZEGOM a przystankiem STANOWICE)	Nieistniejący, wnioskowana realizacja.
Szczawno Zdrój		
18.	Były dworzec kolejowy zlokalizowany przy ul. Kolejowej 31	Nastąpiła zmiana sposobu użytkowania obiektów na usługowo-biurowo-gospodarcze. Stan obiektów – dobry.
Świdnica (m)		
19.	Dworzec główny Świdnica Miasto ul. Dworcowa 3	Czynny wyremontowany. Dworzec po remoncie kapitalnym.
20.	Dworzec Świdnica Przedmieście ul. Jodłowa 33	Wymagający remontu. Obiekt zamknięty z uwagi na stan techniczny.
21.	Dworzec Kraszowice przy ul. Kraszowicka 76	Obiekt sprzedany osobom prywatnym. Stacja nieczynna. Obiekt wymaga remontu. Przy obiekcie wymagany jest nowy przystanek stacji.
22.	Przystanek Osiedla Zawiszów	Jest w programie rządowym przystankowym do realizacji w roku 2022.
Nowa Ruda		

23.	Stacja Bartnica	Czynna wymagająca remontu/zagospodarowania
24.	Stacja Świerki Dolne	Czynna wymagająca remontu
25.	Stacja Ludwikowice Kłodzkie	Czynna wymagająca remontu
Walim		
26.	Przy budynku po byłym dworcu kolejowym przy ul. Dworzec PKP nr 1, ul. Kolejowa 1, Zagórze Śląskie	Przystanek kolejowy w trakcie remontu planowane uruchomienie IV kwartał 2022 r.)
27.	Przy budynku po byłym dworcu kolejowym, ul. Dworzec PKP 1, Jugowice	Przystanek kolejowy w trakcie remontu planowane uruchomienie IV kwartał 2022 r.)
Jaworzyna Śl.		
28.	ul. 1 Maja, Jaworzyna Śląska, dworzec kolejowy	Czynny wyremontowany
29.	Bolesławice, przystanek kolejowy	Czynny, wymagający remontu
Głuszycza		
30.	Głuszycza, ul. Kolejowa	Nieczynna, wymaga remontu
31.	Głuszycza Górna, ul. Dworcowa	Nieczynna, wymaga remontu
Dobromierz		
32.	BRAK. Pożądane uruchomienie i remont	-
Wałbrzych		
33.	WAŁBRZYCH SZCZAWIENKO	Czynny wyremontowany
34.	WAŁBRZYCH MIASTO	Czynny wyremontowany
35.	WAŁBRZYCH CENTRUM	Czynny wyremontowany
36.	WAŁBRZYCH GŁÓWNY	Czynny wyremontowany
Jedlina Zdrój		
37.	Przystanek Dworzec Jedlina Główna przy ul. Dworcowej	Pożądane uruchomienie i remont
Mioszów		
38.	Przystanek - Unisław Śląski	Czynny – brak danych dot. stanu technicznego
39.	Stacja - Mioszów	Czynna – brak danych do. stanu technicznego
Świebodzice		
40.	Stacja kolejowa znajduje się przy pl. Dworcowy 1	Stacja jest wyremontowana (węzeł przesiadkowy P&R)
Nowa Ruda (m)		
41.	Nowa Ruda, ul. Kolejowa	Wymagające remontu
42.	Nowa Ruda, Przedmieście	Wymagające remontu
43.	Nowa Ruda, Zdrojowisko	Wymagające remontu
Świdnica		
44.	Pszemno	Czynne wyremontowane
45.	Burkatów	Wyremontowane, nieuruchomione
46.	Bystrzyca Górna	Wyremontowane, nieuruchomione
47.	Lubachów	Wyremontowane, nieuruchomione
48.	Krzyżowa	Czynne, wymagające remontu



Kamienna Góra (m)		
50.	Dworzec Kolejowy – Kamienna Góra- ul. Jeleniogórska	wymagający remontu
Marcinowice		
51.	Marcinowice	Wymagający remontu, czynny
Czarny Bór		
52.	Przystanek kolejowy Witków	Wymaga remontu
Boguszów Gorce		
53.	Boguszów-Gorce Zachód	Czynny wyremontowany
54.	Boguszów-Gorce,	Czynny, wymagający remontu
55.	Boguszów-Gorce Zachód	Czynny wyremontowany
Wądroże Wielkie		
56.	Mierzyce	wymaga remontu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ankiet.

Transport autobusowy po latach dewaluacji powinien zyskiwać na znaczeniu, przede wszystkim jako system dowożący do systemu kolejowego. Bez takiego uzupełnienia i koniecznej integracji nie można myśleć o istotnej redukcji udziału samochodów w podróżach. Na podstawie wskazań gmin w zakresie wskazań najważniejszych kierunków, można stwierdzić, że system przewozów autobusowych działa w sposób dostosowany do bieżących potrzeb poszczególnych gmin, obsługując niezbędne połączenia (załącznik nr 5). Poza nielicznymi przypadkami nie jest zintegrowany z systemem kolejowym, nie posiada wspólnej oferty aglomeracyjnej, nie jest dostosowany do obsługi ruchu turystycznego.

Infrastruktura czynnych dworców autobusowych wg badania ankietowego obejmuje dworce: Strzegom – w dobrym stanie, Świdnica (m) – wyremontowany, Nowa Ruda (m) – wymaga remontu, Kamienna Góra – wymaga remontu. Jest bardzo skromne zaplecze, co wynika z marginalizacji tego systemu transportu.

Kierunkiem rozwoju systemów transportu zbiorowego są węzły przesiadkowe, których zadaniem jest zintegrowanie przestrzenne i organizacyjne systemu autobusowego i kolejowego. Bardzo ważne jest wyposażenie tych węzłów w niezbędną infrastrukturę, która ma pozwalać podróżującym na korzystanie z wielu form mobilności. Niezbędna jest realizacja infrastruktury pozwalającej na sprawną zmianę środka transportu, infrastrukturę informacyjną. Ze względu na brak dostępnych danych na temat takiej infrastruktury, na potrzeby diagnozy ponownie wykorzystujemy badanie ankietowe. Według wskazań gmin w zakresie lokalizacji i wyposażenia węzłów w gminach uzyskaliśmy pozytywne wskazania dla 14 obiektów zrealizowanych w 10 gminach. Część z nich stanowi bardzo dobre przykłady dla realizacji węzłów przesiadkowych i niezbędnego dla nich wyposażenia (Tabela 26).

Tabela 26. Wykaz węzłów przesiadkowych i ich wyposażenie wg wskazań z ankiet.

L.p.	Adres/lokalizacja/nazwa	Ocena stanu
Żarów		
1.	Centrum przesiadkowe - Park & Ride w Żarowie przy ul. Dworcowej	Przystanek autobusowy, dworzec kolejowy, miejsca parkingowe, stojaki rowerowe, rozkłady jazdy pociągów oraz autobusów
Świdnica (m)		

2.	Przystanek węzłowy (przesiadkowy) przy Pl. Grunwaldzkim	Wiaty, dynamiczna informacja pasażerska, kiosk biletowy, biletomat stacjonarny
3.	Przystanek węzłowy (przesiadkowy) przy Pl. Św. Małgorzaty	Wiaty, dynamiczna informacja pasażerska, kiosk biletowy, biletomat stacjonarny
4.	Dworzec autobusowy ul. Kolejowa 6	Wiaty, stojaki rowerowe, dynamiczna informacja pasażerska, Parking samochodowy
<b>Jaworzyna Śl.</b>		
5.	Ul. Powstańców/1 Maja – węzeł przesiadkowy przy dworcu kolejowym w Jaworzynie Śląskiej	windy na perony oraz do holu dworca, przejście podziemne łączące perony oraz parking Park & Ride i Bike & Ride, wyświetlacze z rozkładem jazdy na dworcu kolejowym, dojsście/połączenie z przystankiem autobusowym
<b>Głuszycza</b>		
6.	Centrum przesiadkowe ul. Łukasiewicza, Głuszycza	Plac postojowy, stojaki rowerowe, punkt naprawy rowerów, budynek informacji pasażerskiej z poczekalnią, toaletami, wypożyczalnia rowerów elektrycznych
<b>Wałbrzych</b>		
7.	Plac SOLIDARNOŚCI	Stojaki rowerowe, przystanki komunikacji publicznej-węzeł przesiadkowy, dynamiczna informacja pasażerska -rozkłady jazdy, wypożyczalnia hulajnóg, Park&Ride
8.	PKP Wałbrzych Szczawienko	Stojaki rowerowe, przystanek komunikacji publicznej PKP/autobusowej, rozkłady jazdy, wypożyczalnia hulajnóg, Park&Ride
9.	PKP Wałbrzych Główny (teren PKP)	Stojaki rowerowe, przystanek komunikacji publicznej PKP i autobusowej, rozkłady jazdy, wypożyczalnia hulajnóg, Park&Ride
<b>Jedlina Zdrój</b>		
10.	Centrum Przesiadkowe przy Pl. Zwycięstwa	wiata przystankowa, parking, stojaki dla rowerów, tablica świetlna
<b>Mieroszów</b>		
11.	ul. Nad Potokiem – dz. nr 65; 64 obr. Mieroszów 2	Park & Ride (parking) i Bike & Ride (stojaki rowerowe)
<b>Świebodzice</b>		
12.	Plac Dworcowy 1	Postój dla samochodów, wiata dla rowerów, przystanek autobusowy.
<b>Boguszów Gorce</b>		
13.	pętla autobusowa na ul. Traugutta	Wiaty przystankowe (2 szt.), miejsca parkingowe P&R

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ankiet.

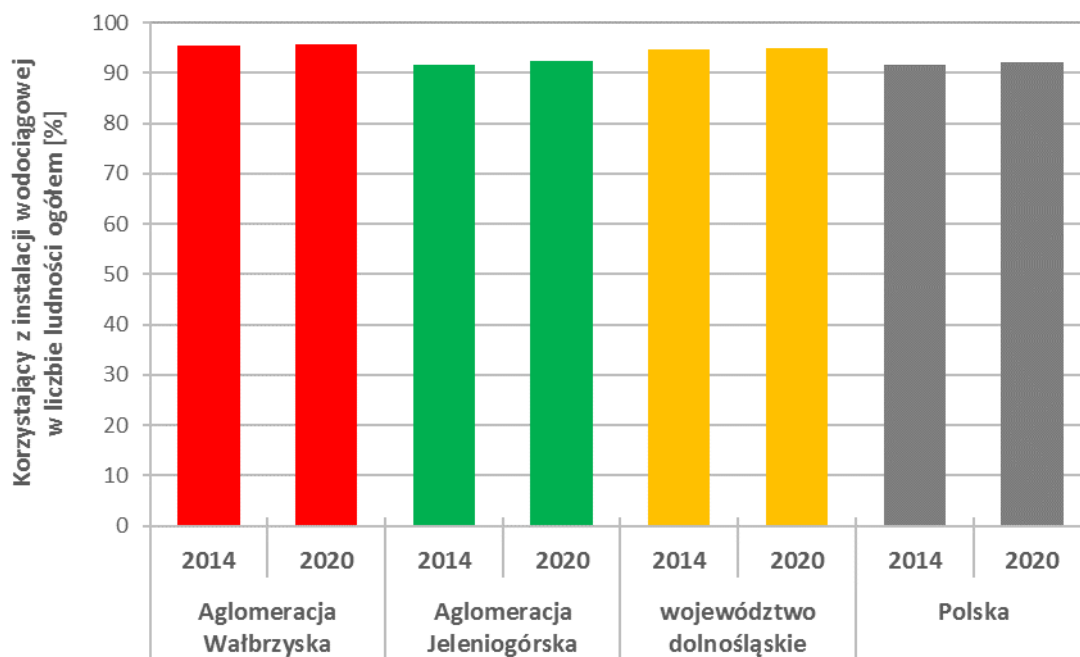
### 3.5 STAN INFRASTRUKTURY TECHNICZNEJ

Stan wyposażenia w infrastrukturę techniczną obszaru badań została przebadana w obszarach stanu infrastruktury wodociągowej, kanalizacyjnej, gazowej oraz elektroenergetycznej. Stopień wyposażenia terenów zurbanizowanych w infrastrukturę techniczną ma ogromny wpływ w jakość komfort życia mieszkańców oraz w stan środowiska przyrodniczego. Bardzo istotnymi wyzwaniami rozwojowymi związanymi z rozwijaniem infrastruktury technicznej jest zabezpieczenie dostaw wody ze względu na postępującą suszę strukturalną na obszarze całego kraju, maksymalizowanie stopnia skanalizowania domostw w celu ograniczenia zanieczyszczenia ściekami, tworzenie warunków dla zmian w systemach grzewczych domostw w kontekście transformacji energetycznej, odchodzenia od źródeł kopalnych i ograniczania negatywnych skutków ich spalania.

#### 3.5.1 WODOCIĄGI

W latach 2014 – 2020 liczba korzystających z instalacji wodociągowej na obszarze „Aglomeracji Wałbrzyskiej” nieznacznie wzrósł utrzymując się w roku 2020 stale na wysokim poziomie (95,7). Badany wskaźnik w roku 2020 jest nieznacznie większy od poziomu krajowego (92,2). Natomiast jest bardzo wyrównany do wartości wskaźnika dla województwa (95,0), a zarazem większy od wskaźnika dla „Aglomeracji Jeleniogórskiej” (92,3) (Wykres 48).

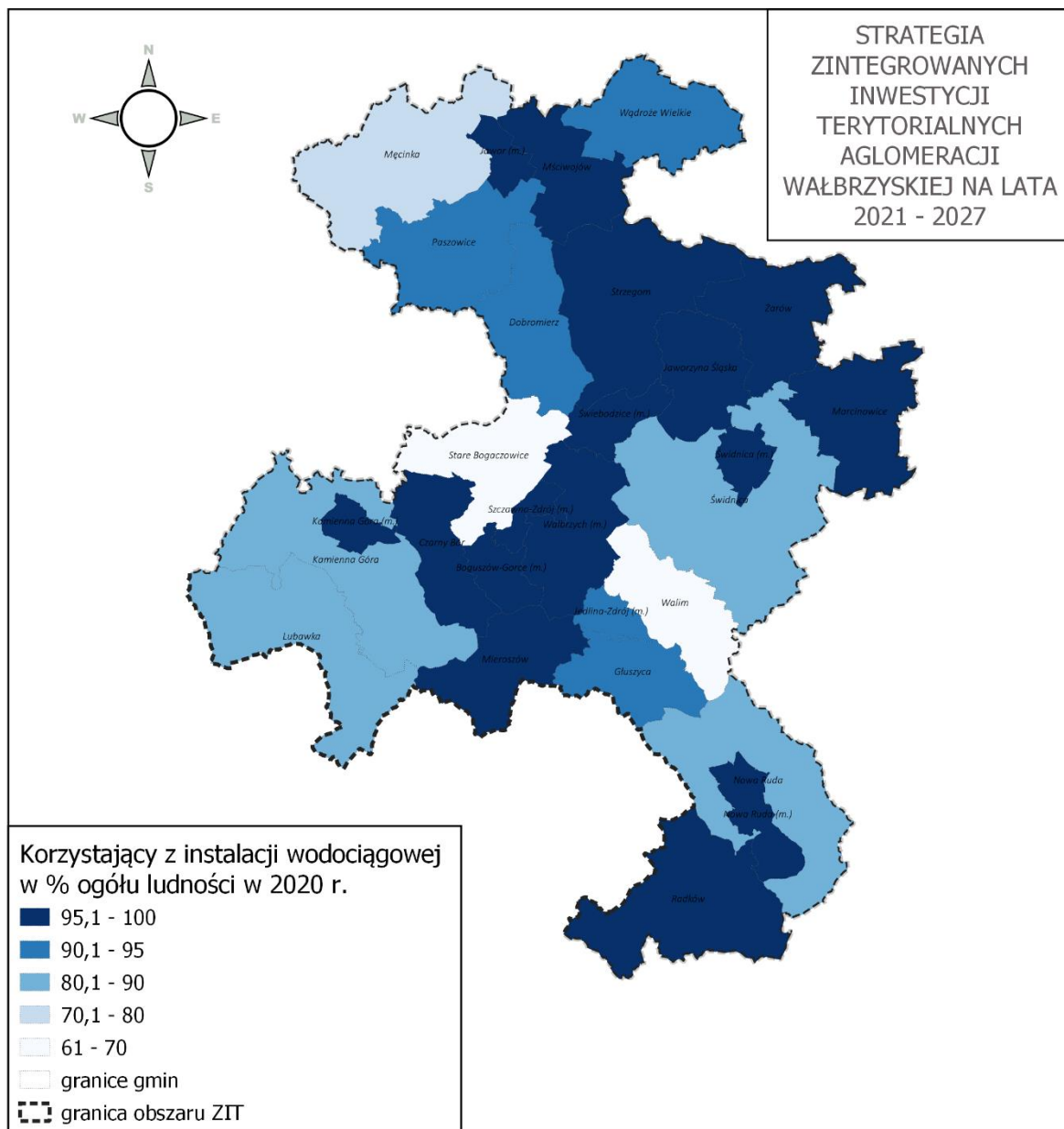
Wykres 48. Korzystający z instalacji wodociągowej w liczbie ludności ogółem [%] w latach 2014 - 2020.



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

W ujęciu gminnym w 2020 r. wartości wskaźnika dla większości jednostek (21 gmin) są na poziomie powyżej 90%. Wartości 100% korzystających notuje się w gminach Szczawno – Zdrój, Żarów, Kamienna Góra (m), Mściwojów i Jawor. Jedynie 7 gmin znajduje się poniżej tej wartości, a najniższe notuje się dla gmin Stare Bogaczowice (61,4%), Walim (65,4%), Męcinka (79,3%) (Mapa 44).

Mapa 44.. Korzystający z instalacji wodociągowej w liczbie ludności ogółem [%] w gminach [2020].

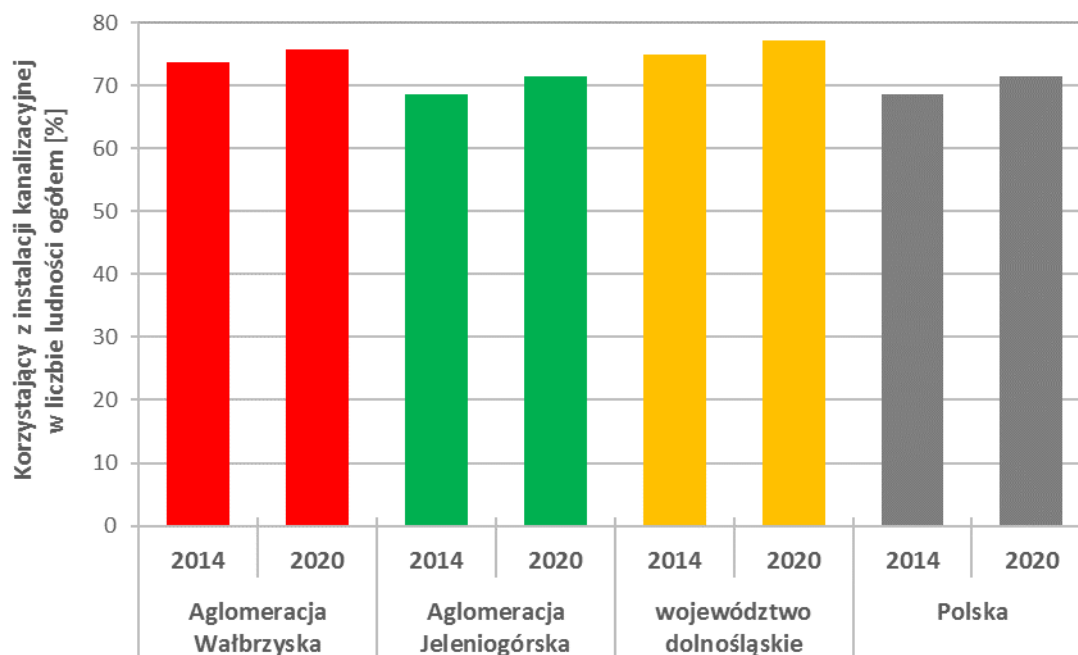


Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

### 3.5.2 KANALIZACJA

W latach 2014 – 2020 wskaźnik korzystających z instalacji kanalizacyjnej w liczbie ludności ogółem w na obszarze „Agglomeracji Wałbrzyskiej” przyjmuje tendencję wzrostową. W roku 2020 wskaźnik osiągnął wartość 75,7%, co jest większą wartością w porównaniu ze wskaźnikami na poziomie kraju za ten sam rok (71,5%). Jednocześnie jest to mniejsza wartość od wskaźnika dla województwa dolnośląskiego (77,1%), a zarazem większa niż wartość porównawcza dla „Agglomeracji Jeleniogórskiej” (71,5%) (Wykres 49).

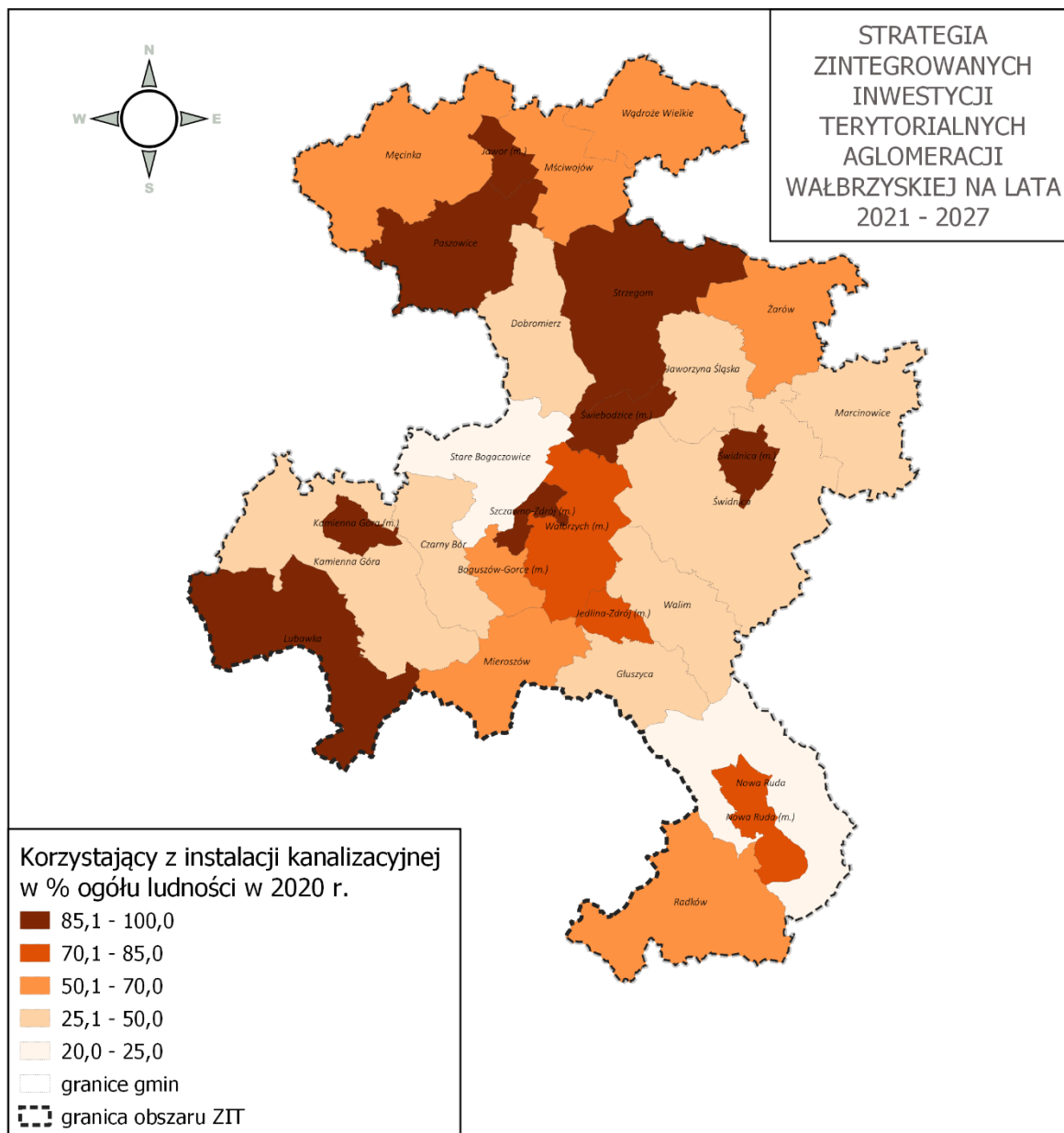
Wykres 49. Korzystający z instalacji kanalizacyjnej w liczbie ludności ogółem [%] w latach 2014 – 2020.



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

W ujęciu gminnym w roku 2020 zróżnicowanie jest bardzo duże. Najmniejsze wartości w tym zakresie w odnotowano w gminach Nowa Ruda (20%), Stare Bogaczowice (21,1%), Świdnica (34,8%), Walim (38,7%). Natomiast największe wartości, które nawet osiągnęły 100% w mieście Kamienna Góra oraz równie wysokie w gminach Jawor (99,5%), Paszowice (96,1%), Szczawno – Zdrój (95,7%), czy Lubawce (92,4%)(Mapa 45).

Mapa 45. Korzystający z instalacji kanalizacyjnej w liczbie ludności ogółem [%] w gminach [2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

W kontekście zarządzania gospodarką wodno-ściekową bardzo istotne są aglomeracje ściekowe i oczyszczalnie ścieków. W „Aglomeracji Wałbrzyskiej” zidentyfikowano 10 aglomeracji ściekowych. W zestawieniu na końcu wskazano aglomeracje zgłoszone w ankietach w zakresie określenia przynależności (Tabela 27).

Tabela 27. Aglomeracje ściekowe w obszarze badań [stan 2019].

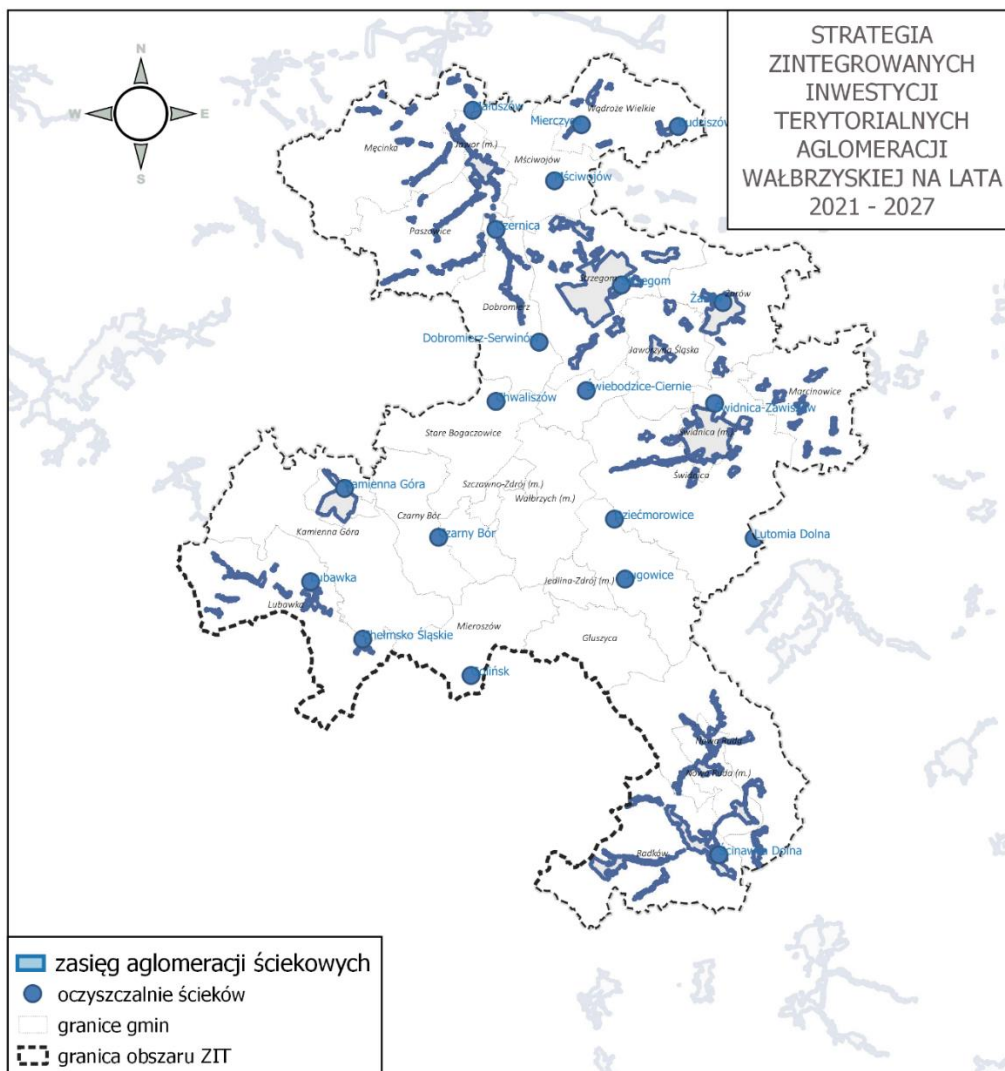
Kod aglomeracji	Nazwa aglomeracji
PLDO 023	Agglomeracja Kowary
PLDO 030	Agglomeracja Kamienna Góra

Kod aglomeracji	Nazwa aglomeracji
PLDO 007	Aglomeracja Świdnica
PLDO 040	Aglomeracja Żarów
PLDO 013	Aglomeracja Strzegom
PLDO 151N	Aglomeracja Gniewków
PLDO 019	Aglomeracja Jawor
PLDO 132N	Aglomeracja Wądroże Wielkie
PLDO 117	Aglomeracja Chełmsko Śląskie
PLDO 018	Aglomeracja Nowa Ruda
<b>Aglomeracje uzupełnione z ankiet</b>	
Okrzeszyn (450 RLM)	
Lubawka (12 426 RLM)	
Dzieńmorowice (3 173 RLM)	
Walim (15 946 RLM)	
Świebodzice (138 100 RLM)	
Mieroszów (4 908 RLM)	
Mściwojów (2678 RLM)	
Boguszów Gorce (< 15 tyś RLM)	

Źródło: Aglomeracje ściekowe - Serwis WMS geoportalu dolnyśląsk - Mapa przedstawia granice aglomeracji ściekowych oraz ankiet.

W ujęciu przestrzennym zobrazowano zasięg obsługi aglomeracji wraz z lokalizacją oczyszczalni ścieków zlokalizowanych na obszarze „Aglomeracji Wałbrzyskiej” (Mapa 46).

Mapa 46. Zasięg aglomeracji ściekowych i oczyszczalni ścieków w gminach obszaru badań.



Źródło: Aglomeracje ściekowe - Serwis WMS geoportalu dolnyśląsk - Mapa przedstawia granice aglomeracji ściekowych, lokalizacje oczyszczalni ścieków oraz przebieg kanałów tranzytowych. Moduł będzie cyklicznie aktualizowany w oparciu o akty ustanawiające kolejne aglomeracje ściekowe. Moduł powstał jako element realizacji projektu „Rozbudowa Geoportalu Dolny Śląsk - budowa Dolnośląskiej Infrastruktury Informacji Przestrzennej” współfinansowanego przez Unię Europejską z środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz z budżetu Samorządu Województwa Dolnośląskiego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2014-2020. Ostatnia modyfikacja: 2019-09-16 11:53:25 Dostępna pod adresem: <https://geoportal.dolnyślask.pl/cat/usr/admindiiip/mapa/aglomeracje-ściekowe-dolny-slask>, oczyszczalnie ścieków – opracowanie własne na podstawie Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa.

Natomiast na podstawie badania ankietowego przeanalizowano wydajność oczyszczalni obsługujących poszczególne gminy Aglomeracji. Jak wskazują odpowiedzi respondentów, znaczna większość oczyszczalni posiada wystarczającą wydajność oraz część z nich obsługuje również gminy sąsiednie. Wskazane zadania inwestycyjne na oczyszczalniach obejmują:

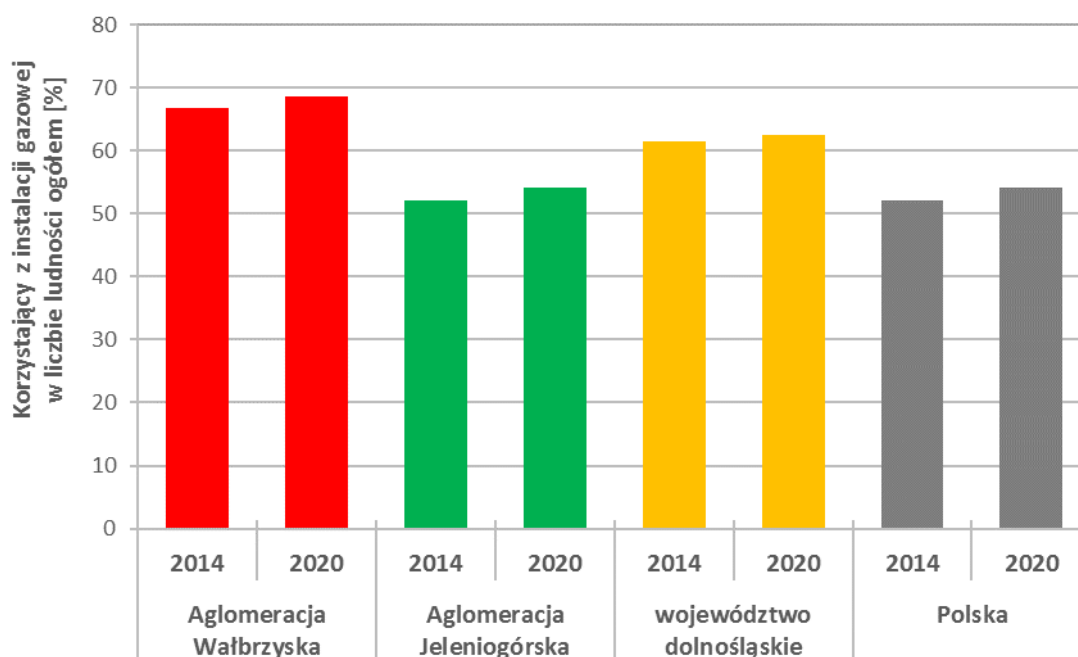
- gmina Mieroszów - oczyszczalnia Golińsk i Sokołowsko oczyszczalnia wymaga rozbudowy w związku z planowaną rozbudową sieci kanalizacyjnej,
- gmina Świdnica – niewystarczająca wydajność oczyszczalni Mokrzeszów,
- miasto Kamienna Góra – niewystarczająca wydajność oczyszczalni,
- gmina Mściwojów - obecnie tak, lecz z uwagi na rozwój zabudowy jedno i wielorodzinnej w najbliższej przyszłości konieczna będzie rozbudowa.



## 3.5.3 GAZ

W latach 2014 – 2020 wskaźnik korzystających z instalacji gazowej w liczbie ludności ogółem na obszarze „Agglomeracji Wałbrzyskiej” miał trend rosnący osiągając w roku 2020 poziom 68,7%. Takie wartości wskaźnika są znacznie wyższe od poziomu krajowego, który w roku 2020 osiągnął poziom 54,2%. Jednocześnie wskaźnik dla Aglomeracji jest również wyższy od wartości notowanych dla województwa dolnośląskiego (62,6%). Natomiast w porównaniu do wskaźników dla „Agglomeracji Jeleniogórskiej”, dla której wskaźnik jest adekwatny do poziomu krajowego (54,2%), obszar badań znacznie przewyższa ten poziom (Wykres 50).

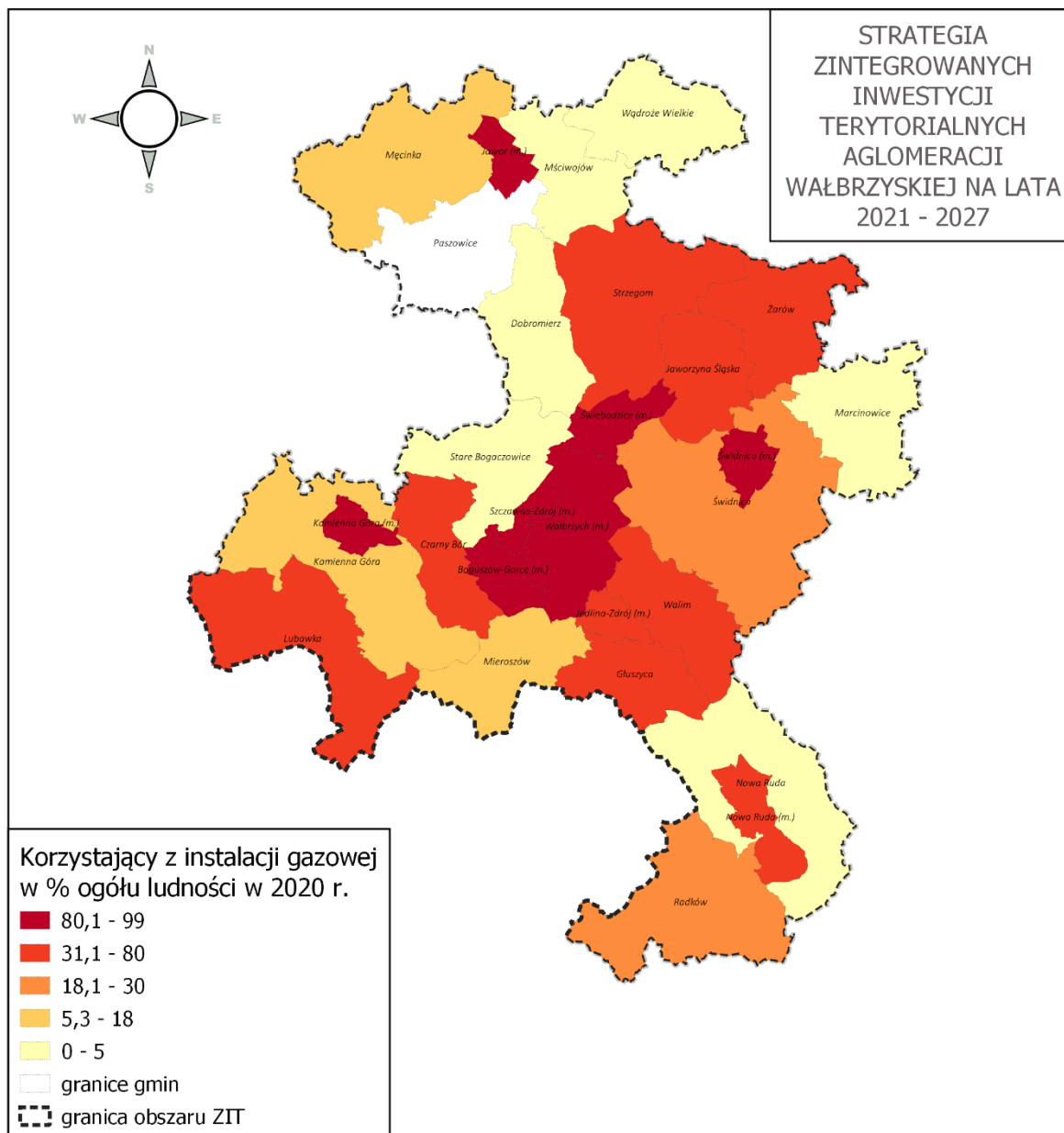
Wykres 50. Korzystający z instalacji gazowej w liczbie ludności ogółem [%] w latach 2014 – 2020.



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

W ujęciu gminnym w roku 2020 zróżnicowanie wskaźnika jest bardzo duże, gdzie najwyższe wartości koncentrują się w miastach, a najniższe w gminach wiejskich. Najwyższe wartości wskaźnika osiągnęły gminy Szczawno – Zdrój (99,0%), Kamienna Góra (m) (97,7%), Jawor (95,2%), Wałbrzych (94,8%). Natomiast najniższe wartości do 5% zanotowano w gminach Nowa Ruda (0), Wądroże Wielkie (0), Mściwojów (0), Dobromierz (0,1%), Marcinowice (0,6%) (Mapa 47).

Mapa 47. Korzystający z instalacji gazowej w liczbie ludności ogółem [%] w gminach [2020].



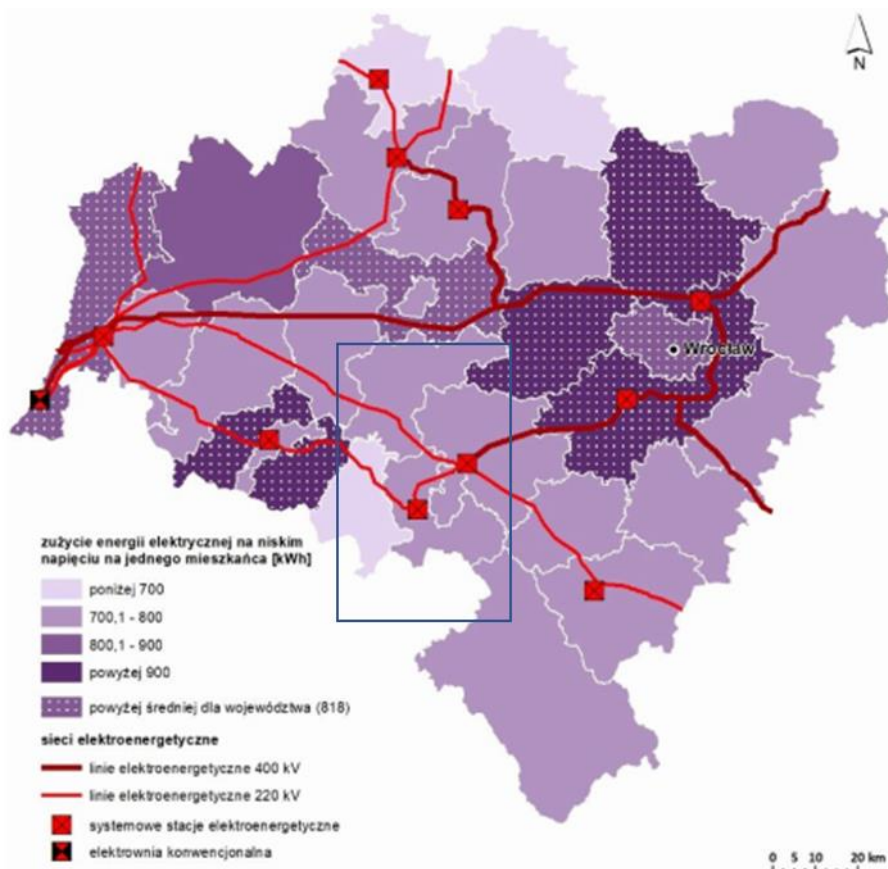
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

### 3.5.4 SIECI ELEKTROENERGETYCZNE I PRODUKCJA ENERGII

Energia elektryczna i jej wykorzystanie staje się w wyniku przemian jednym z głównych medium zasilania w energię elektryczną oraz coraz częściej źródłem ogrzewania. W diagnozie analizie poddana jest energetyka konwencjonalna i system jej dystrybucji, odnawialne źródła energii oraz systemy produkcji energii cieplnej. Diagnoza w tym zakresie bazuje na dostępnych danych w tym zakresie w skali województwa pochodzących z Raportu o stanie zagospodarowania województwa dolnośląskiego 2021, Planie zagospodarowania przestrzennego województwa, bazie BDOT 10k oraz badaniu ankietowym wśród przedstawicieli gmin „Agglomeracji Wałbrzyskiej”.

W zakresie konsumpcji energii na jednego mieszkańca w układzie powiatowym obszar „Agglomeracji Wałbrzyskiej” dla powiatów jaworskiego, świdnickiego, wałbrzyskiego, Wałbrzycha i kłodzkiego odnotowano zwartości w przedziale 700,1 – 800 [kWh] co jest poniżej średniej dla województwa (818 kWh). Powiat kamiennogórski przyjął jeszcze niższe wartości poniżej 700 [kWh] (Mapa 48).

Mapa 48. System elektroenergetyczny województwa dolnośląskiego [2019].



Źródło: Raport o stanie zagospodarowania województwa dolnośląskiego 2021, Instytut Rozwoju Terytorialnego.

Głównym systemem zasilania w energię elektryczną w województwie dolnośląskim jest krajowy system elektroenergetyczny, który poprzez sieć linii o mocy 200 kV i 400 kV zasilając poszczególne gminy z Elektrowni Turów oraz Elektrowni Opole. Jedną z 5 stacji elektroenergetycznych o górnym napięciu 400kV zlokalizowaną jest w Świebodzicach. Napowietrzne linie elektroenergetyczne zaopatrujące obszar badań to linia główna 400 kV Świebodzice – Wrocław, linie 200 kV Świebodzice – Ząbkowice / Świebodzice – Boguszów Gorce / Świebodzice – Mikułowa tor1 i tor2 / Boguszów Gorce – Cieplice oraz sieć linii 110 kV (Mapa 49). Gęstość sieci wskazuje na wystarczająco rozbudowany system zasilania zaspokajający potrzeby obszaru.

Ponadto z zakresu odnawialnych źródeł energii na obszarze „Agglomeracji Wałbrzyskiej” w miejscowości Gruszów, gmina Marcinowice zlokalizowany jest zespół elektrowni wiatrowych o łącznej mocy 0,9 MW. W granicach obszaru funkcjonują 3 elektrownie wodne MEW w Janiszowie na rzece Bóbr o mocy 0,15 MW, MEW w Bukówka na rzece Bóbr o mocy 0,1 MW oraz Lubachów na rzece Bystrzyce o mocy 1,115 MW (Mapa 49). Uzupełniająco do dużych instalacji w obszarze funkcjonuje szereg instalacji małych,

zlokalizowanych na budynkach publicznych i prywatnych bazujących głównie na instalacjach fotowoltaicznych. Zgodnie z danymi przekazanymi przez przedstawicieli gmin w ankietach

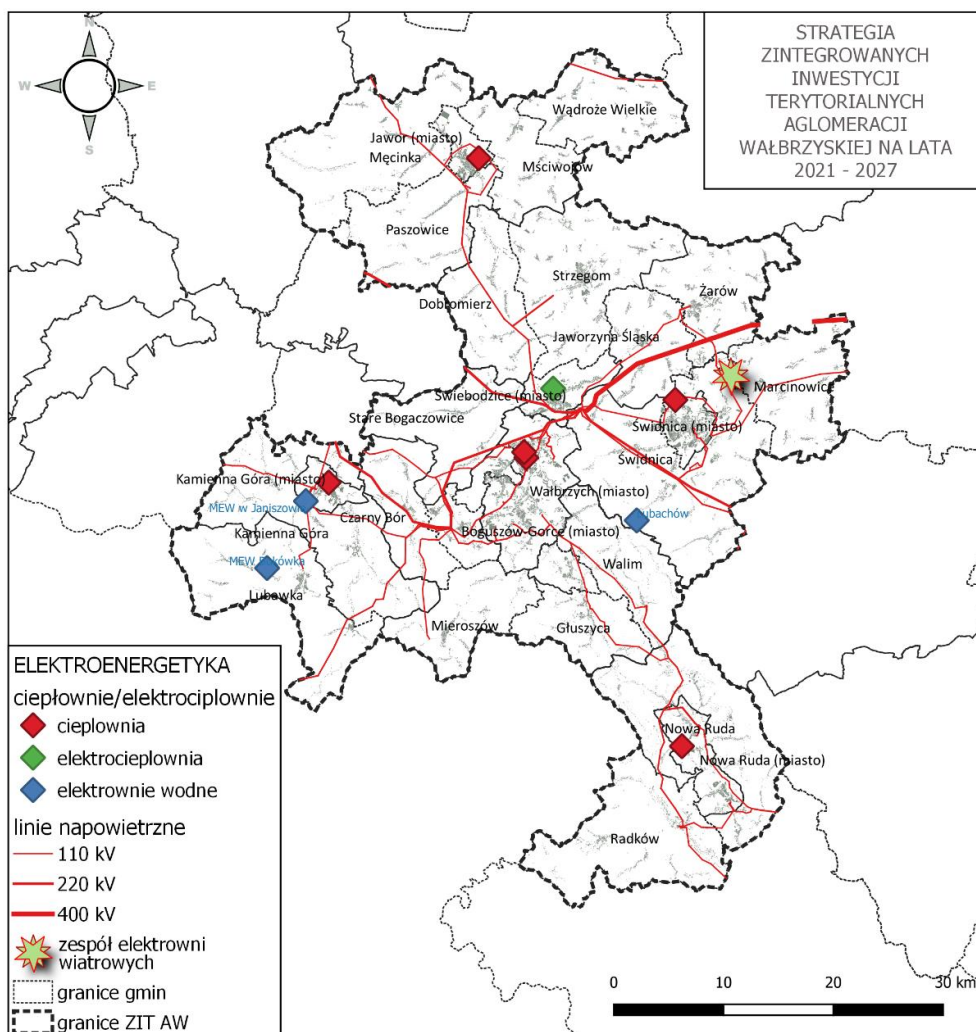
- liczba budynków publicznych, w których wytwarzana jest energia OZE – 69 budynków (najwięcej obiektów wskazano w gminie Czarny Bór [11], Świdnica [9], Stare Bogaczowice [8]),
- moc energii cieplnej wytwarzana przez OZE w obiektach publicznych – 779,397 kW,
- moc energii elektrycznej wytwarzana przez OZE w obiektach publicznych – 865 kWh.

Wykaz klastrów energetycznych w których uczestniczą gminy obszaru:

- ⇒ Klaster Odnawialnych Źródeł Energii Wzgórz Strzegomskich,
- ⇒ Klaster Energii Świdnicka Energia Odnawialna,
- ⇒ OZE Zgorzelec,
- ⇒ Klaster Energii Ares,
- ⇒ Wałbrzyski Klaster Energetyczny,
- ⇒ jeden klaster w trakcie tworzenia zgłoszenie gminy Męcinka.

Dla kształtowania warunków dla transformacji energetycznej istotne są również systemowe instalacje wytwarzania ciepła jak ciepłownie i elektrociepłownie. Na obszarze badań zlokalizowanych jest 6 ciepłowni: Nowa Ruda, dwa obiekty w Wałbrzychu, Świdnica, Kamienna Góra, Jawor oraz 1 elektrociepłownia w Świebodzicach (Mapa 49).

Mapa 49. Sieci i infrastruktura elektroenergetyczna.

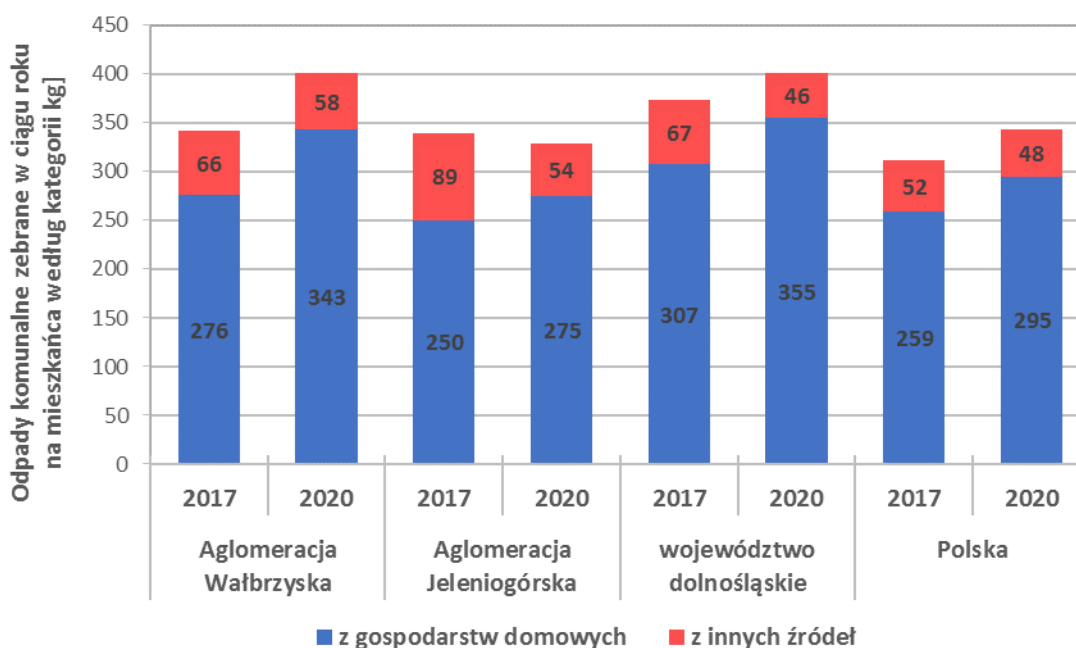


Źródło: opracowanie własne na podstawie BDOT 10k oraz Raport o stanie zagospodarowania województwa dolnośląskiego 2021, Instytut Rozwoju Terytorialnego.

### 3.6 ODPADY

W latach 2017 – 2020 na obszarze „Aglomeracji Wałbrzyskiej” w zakresie wskaźnika zebranych odpadów komunalnych z gospodarstw domowych odnotowano wzrost wartości do 343 kg na mieszkańca. Natomiast w zakresie odpadów z innych źródeł (usług komunalnych, handlu, małego biznesu, biur i instytucji) wartości wskaźnika wskazują nieznaczny spadek do wartości 58 kg. Są to wartości wyższe niż średnie krajowe w roku 2020, gdzie wartość wskaźnika osiągnęła 295 kg dla odpadów z gospodarstw domowych i 48 kg z innych źródeł. W porównaniu do wskaźników dla województwa dolnośląskiego obserwujemy nieznacznie większe wartości na korzyść województwa (355 kg) w zakresie odpadów z gospodarstw domowych, ale z kolei niższe (46 kg) dla odpadów z innych źródeł. W porównaniu z „Aglomeracją Jeleniogórską”, której wskaźniki w roku 2020 wynosiły 275 kg dla odpadów z gospodarstw domowych, a 54 kg dla odpadów z innych źródeł są to wartości niższe od wskazanych w obszarze badań (Wykres 51).

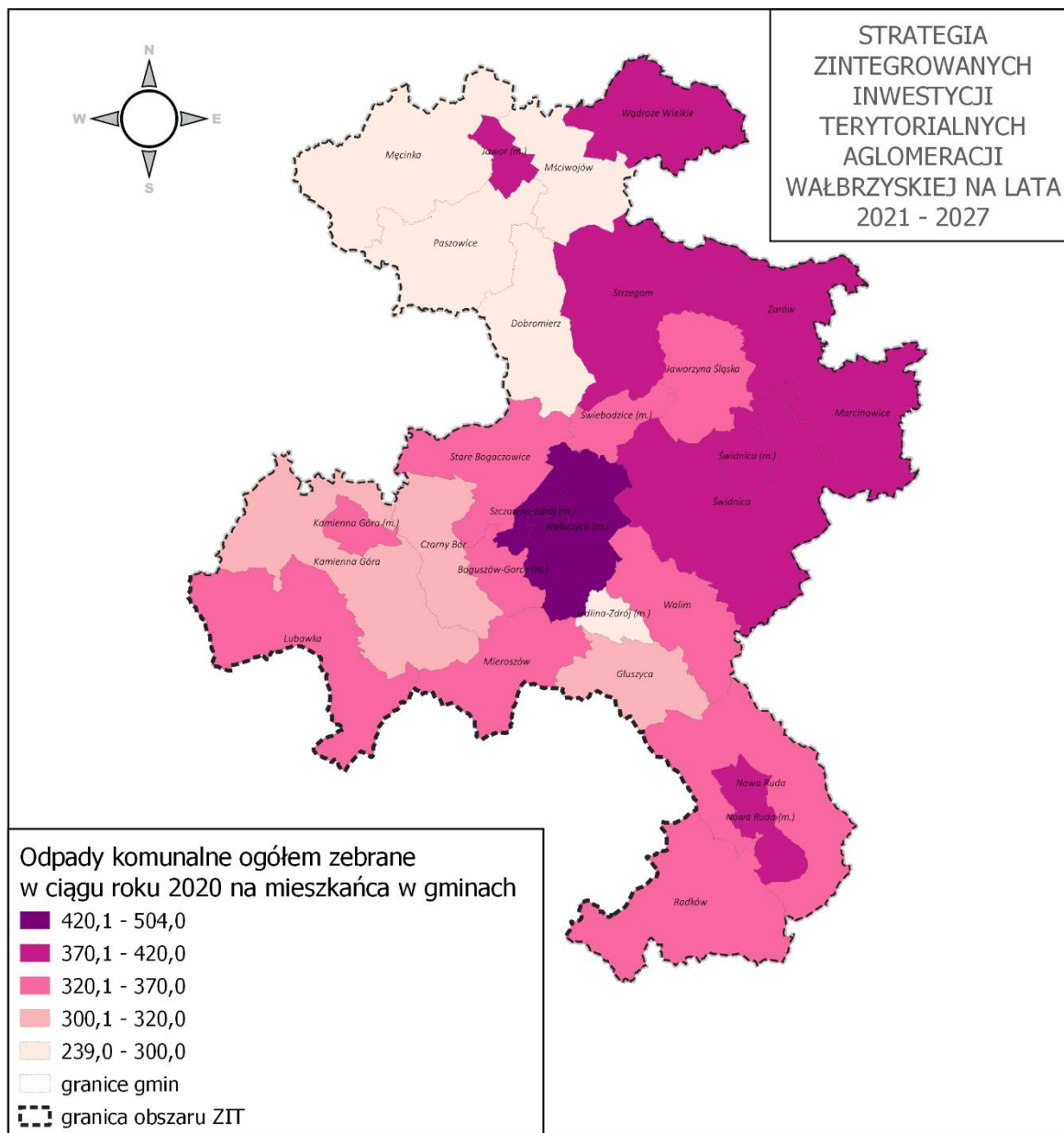
Wykres 51. Odpady komunalne zebrane w ciągu roku na mieszkańca według kategorii [kg] w latach 2017 – 2020.



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

W rozkładzie przestrzennym na poziomie gmin dla roku 2020 wskaźnik odpadów ogółem na mieszkańca wskazuje na duże zróżnicowanie. Najwyższe wartości wskaźnika odnotowano w gminach Wałbrzych (504 kg), Szczawno – Zdrój (502 kg), Wądroże Wielkie (420 kg). Natomiast najniższe wartości odnotowano w gminach Dobromierz (239 kg), Jedlina – Zdrój (246 kg) i Mściwojów (279 kg) (Mapa 50).

Mapa 50. Odpady komunalne ogółem zebrane w ciągu roku na mieszkańca w gminach [2020].



Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

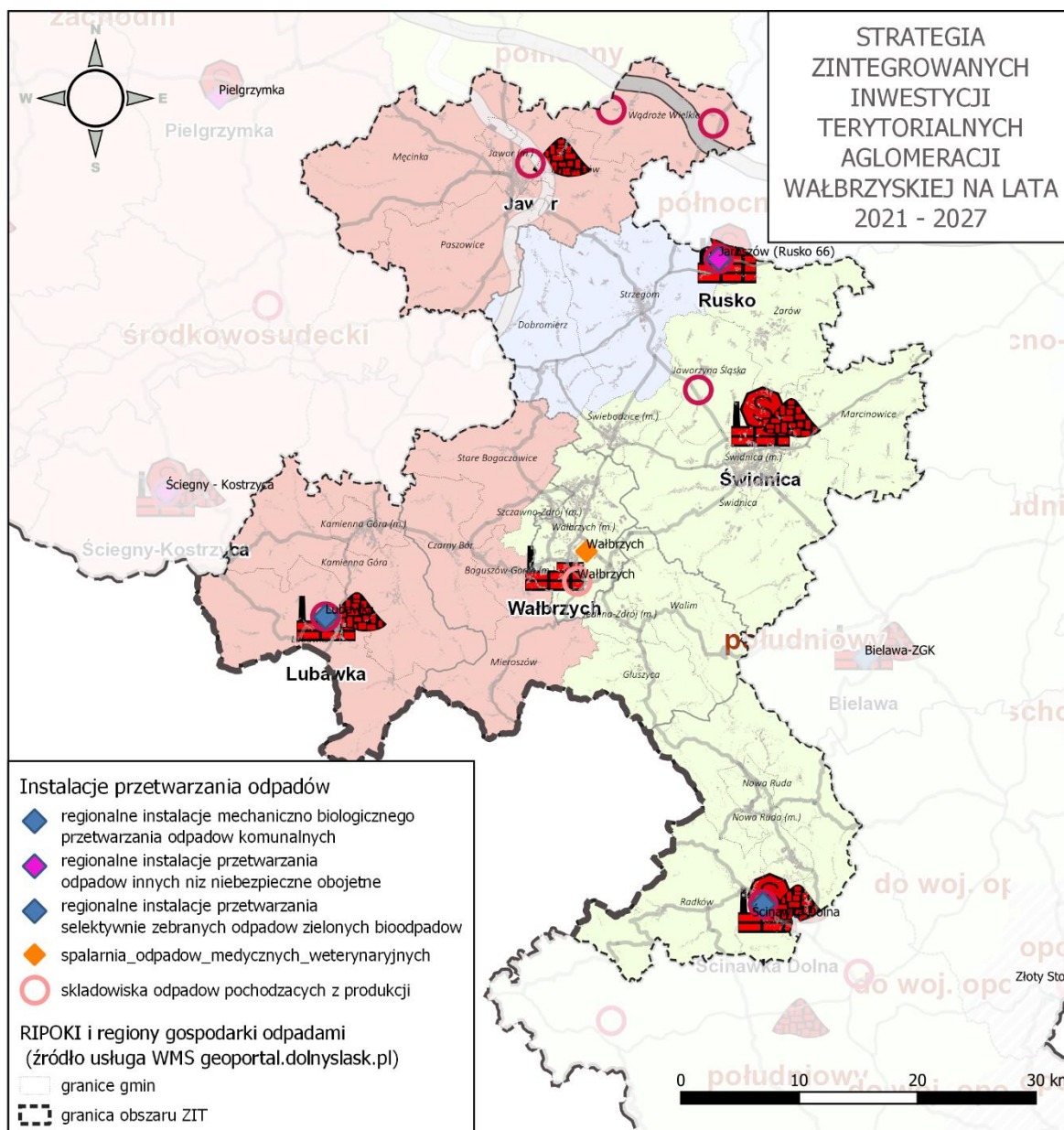
Bardzo istotnym elementem gospodarki odpadami są regionalne instalacje przetwarzania odpadów (RIPOK). W zakresie gospodarowania odpadami komunalnymi w roku 2019 wprowadzono zniesienie regionalizacji w odpadach komunalnych – zlikwidowano podział na regiony gospodarki komunalnej i powiązany z tym zakaz przetwarzania wybranych odpadów poza granicami regionów. RIPOK-i zostały zastąpione przez instalacje komunalne, a zastępcze i ponadregionalne RIPOK-i zostały usunięte, z uwagi na brak regionów. Uchwały w sprawie wykonania WPGO, zastąpiono tzw. listami instalacji komunalnych prowadzonymi przez marszałków województw.

Na obszarze „Agglomeracji Wałbrzyskiej” zlokalizowanych jest:

- kompostownia w Jaworze, Świdnicy, Lubawce, Ścinawce Dolnej
- składowiska Rusko, Świdnica, Ścinawce Dolnej

- instalacje MBP Rusko, Świdnica, Wałbrzych, Lubawka, Ścinawce Dolnej. (Mapa 51)

Mapa 51. Gospodarka odpadami.



Źródło: opracowanie własne na podstawie Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego, serwisu WMS geoportal.dolnyslask.pl w zakresie gospodarki odpadami

### 3.7 POWIĄZANIA FUNKCJONALNE

Powiązania funkcjonalne przeanalizowano pod kątem powiązań bazujących na:

- współpracy podmiotów,
- powiązaniach gospodarczych i społecznych,
- powiązaniach środowiskowych.

Analizę oparto na dokumencie obowiązującego Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego. Przyjęte w dokumencie podejście znajduje odzwierciedlenie w dokumencie Strategii

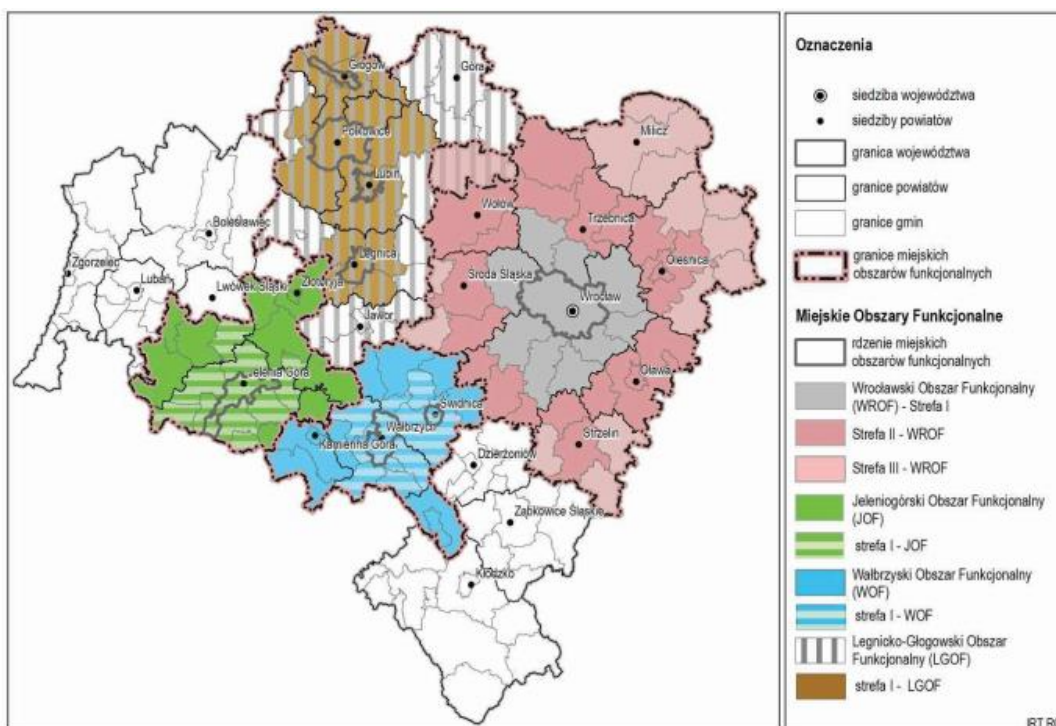
Rozwoju Województwa Dolnośląskiego 2030. Wskazane delimitacje obszarów uwzględniają powiązania społeczne, gospodarcze i przestrzenne pomiędzy gminami.

W granicach obszaru „Agglomeracji Wałbrzyskiej” zidentyfikowano kilka różnych typów powiązań funkcjonalnych ukierunkowanych na zróżnicowane podejście do kształtowania polityki rozwoju.

Są to miejskie obszary funkcjonalne:

- **Legnicko Głogowski Obszar Funkcjonalny**, który obejmuje gminy obszaru badań: Jawor, Wądroże Wielkie, Mściwojów, Męcinka, Paszowice,
- **Wałbrzyski Obszar Funkcjonalny**, który obejmuje gminy obszaru badań: m. Boguszów-Gorce, Czarny Bór, Dobromierz, Głuszycza, m. Jedlina-Zdrój, Jaworzyna Śląska, m. Kamienna Góra, Kamienna Góra, Lubawka, Marcinowice, Mieroszów, m. Nowa Ruda, Nowa Ruda, Stare Bogaczowice, Strzegom, m. Szczawno-Zdrój, m. Świdnica, Świdnica, m. Świebodzice, Walim, m. Wałbrzych i Żarów (Mapa 52).

Mapa 52. Miejskie obszary funkcjonalne województwa dolnośląskiego.

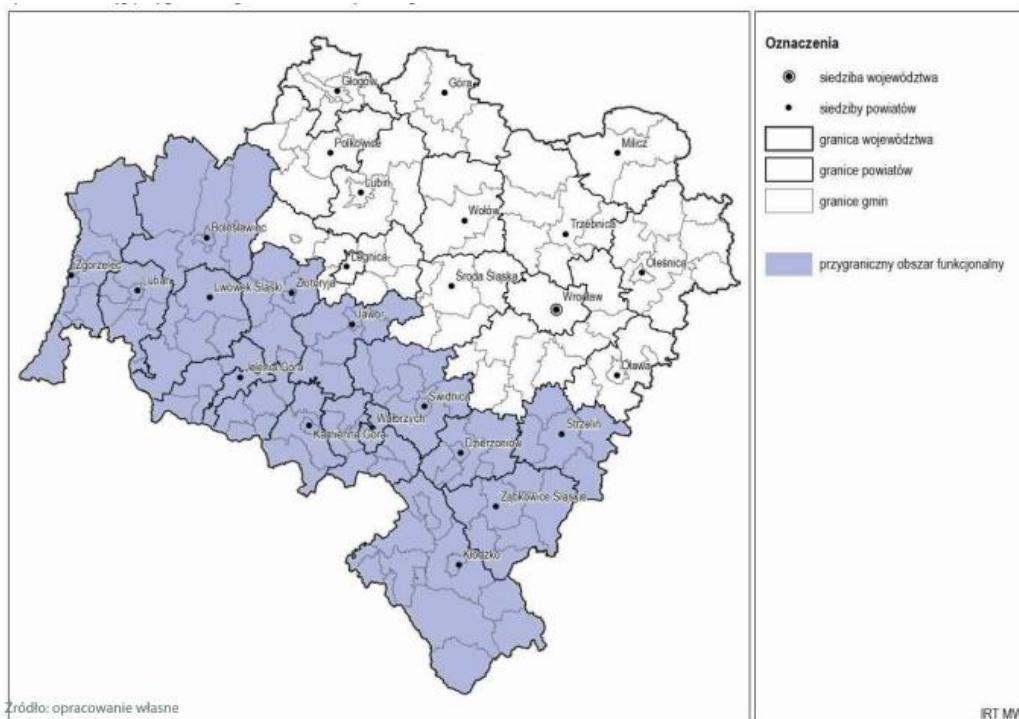


Źródło: Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego.

Gminy „Agglomeracji Wałbrzyskiej” znajdują się w obrębie obszaru funkcjonalnego związanego z położeniem w obszarze przygranicznym, który swoim zasięgiem objął wszystkie gminy (Mapa 53).



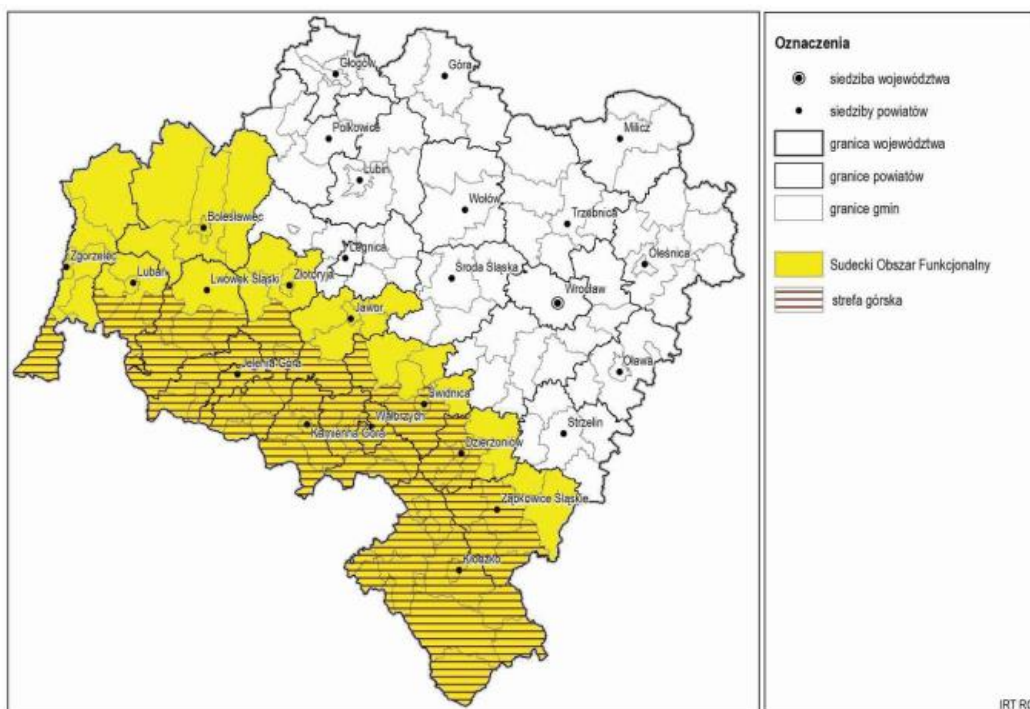
Mapa 53. Przygraniczny obszar funkcjonalny.



Źródło: Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego.

Obszarem wiążącym gminy ze względu na specyfikę położenia geograficznego jest Sudecki Obszar Funkcjonalny obejmujący również wszystkie gminy, w którym została wskazana strefa góriska (Mapa 54).

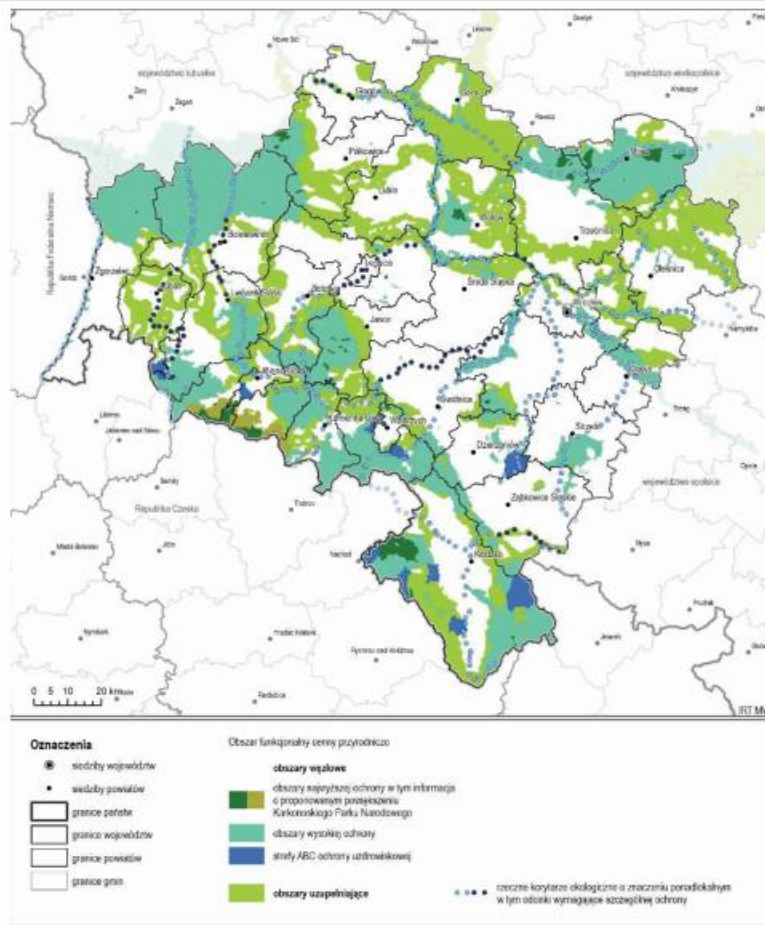
Mapa 54. Sudecki obszar funkcjonalny.



Źródło: Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego.

W ramach powiązań o charakterze środowiskowym, na bardzo istotne powiązania „Agglomeracji Wałbrzyskiej” wskazuje obszar funkcjonalny cenny przyrodniczo (Mapa 55).

Mapa 55. Obszar funkcjonalny cenny przyrodniczo.



Źródło: Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego.

## WNIOSKI Z DIAGNOZY

Analizując sytuację społeczno-ekonomiczną obszaru badań, można stwierdzić, że „Aglomeracja Wałbrzyska” jest przykładem obszaru peryferyjnego. Wpływ na taki stan rzeczy determinuje bez wątpienia położenie obszaru badań, w strefie przygranicznej, w regionie o zróżnicowanej rzeźbie terenu. Przypisanie „Aglomeracji Wałbrzyskiej” do kategorii obszarów peryferyjnych wynika z koncentracji niekorzystnych zjawisk społeczno-ekonomicznych na jego terenie. Do najważniejszych problemów obszaru badań można zaliczyć m.in.: niekorzystną sytuację ludnościową, występowanie dysproporcji przestrzennych w sferze społecznej, niski poziom aktywności ekonomicznej ludności i niski potencjał gospodarczy.

Kondycja społeczno-ekonomiczna „Dorzecza Wisłoki” w dużej mierze zależy od kondycji największych ośrodków miejskich, zlokalizowanych na jego terenie, tzn. Wałbrzycha, Świdnicy, Kamiennej Góry, Nowej Rudy, Świebodzic i Jawora. Miasta te, z uwagi na wielkość są zaliczane do grona miast dużych (Wałbrzych) lub średnich (pozostałe miasta). Ich znaczenie dla obszaru badań podkreśla fakt koncentracji miejsc pracy i podmiotów gospodarczych oraz instytucji centralnych o znaczeniu ponadlokalnym. Co więcej, wokół tych miast występują zjawiska suburbanizacji, przyczyniające się do rozwoju gmin podmiejskich.

Pozostałe gminy w „Aglomeracji Wałbrzyskiej” borykają się z istotnymi problemami społeczno-ekonomicznymi, jak np. ubytek rzeczywisty i ujemne saldo migracji, postępujące starzenie się społeczeństwa, bardzo niski poziom aktywności ekonomicznej ludności (w tym zwłaszcza kobiet), niski potencjał gospodarczy czy niski poziom wyposażenia instytucjonalnego.

Jednym z najważniejszych problemów społeczno-ekonomicznych obszaru badań jest występowanie wyraźnych dysproporcji przestrzennych w zakresie rozwoju poszczególnych procesów społecznych czy ekonomicznych, właśnie między ośrodkami powiatowymi a obszarami wiejskimi oddalonymi od tych miast. Co więcej, na terenie „Aglomeracji Wałbrzyskiej” można zidentyfikować gminy, w których występuje szczególna koncentracja niekorzystnych zjawisk (np. gminy Dobromierz, Wądroże Wielkie, Mieroszów, Głuszyca).

Wśród silnych stron „Aglomeracji Wałbrzyskiej” zidentyfikowanych w trakcie przeprowadzonych analiz należy zaliczyć: poprawę sytuacji materialnej mieszkańców obszaru, dość dobrą dostępność do niektórych instytucji (szkoły podstawowe, biblioteki, placówki kultury), rosnąca liczba miejsc pracy i spadający poziom bezrobocia. W tym miejscu należy wspomnieć również o czynnikach, które mogą się stać katalizatorem dla rozwoju całego obszaru, np. dobra dostępność komunikacyjna, wysoki potencjał turystyczny południowej części czy dobre warunki dla rozwoju rolnictwa w północnej części obszaru badań, a także rozwinięte tradycje przemysłowe w miastach.

Zakres wskazanych powiązań funkcjonalnych dla gmin obszaru „Aglomeracji Wałbrzyskiej” wykazuje silne powiązania o zróżnicowanym charakterze. Przyjęta delimitacja obszaru dla zintegrowanych inwestycji terytorialnych znajduje uzasadnienie.

Tabela 28. Potencjały i bariery rozwojowe obszaru „Aglomeracji Wałbrzyskiej” według sfer tematycznych.

	NR	ZAGADNIENIE
<b>1. Sfera społeczna</b>		
<b>A. Potencjały rozwojowe</b>	A.1.1	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Relatywnie wysoka gęstość zaludnienia.</li> </ul>
	A.1.2	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Znaczna gęstość sieci miast i wysoki poziom urbanizacji.</li> </ul>
	A.1.3	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Postępujący proces suburbanizacji wokół ośrodków powiatowych, tzn. Wałbrzycha, Świdnicy, Kamiennej Góry i Jawora.</li> </ul>
	A.1.4	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Wyraźny wzrost liczby miejsc w przedszkolach i żłobkach, zwłaszcza na obszarach wiejskich.</li> </ul>
	A.1.5	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Wskaźnik skolaryzacji dla szkół podstawowych utrzymujący się na wysokim poziomie.</li> </ul>
	A.1.6	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Dobry stan techniczny infrastruktury edukacyjnej.</li> </ul>
	A.1.7	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Poprawa sytuacji materialnej mieszkańców obszaru, na co wskazuje malejąca liczba osób korzystających ze świadczeń pomocy społecznej.</li> </ul>
	A.1.8	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Rosnąca liczba placówek świadczących pomoc społeczną i wzrost wysokości zasiłków rodzinnych.</li> </ul>
	A.1.9	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Dobra dostępność do instytucji kultury (bibliotek i placówek kultury) oraz relatywnie wysoki poziom czytelnictwa i uczestnictwa mieszkańców w imprezach kulturalnych.</li> </ul>
	A.1.10	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Dobry stan techniczny placówek kultury.</li> </ul>
	A.1.11	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Organizacja licznych imprez kulturalnych o zasięgu międzynarodowym lub krajowym.</li> </ul>
<b>B. Bariery rozwojowe</b>	B.1.1	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Niekorzystna sytuacja demograficzna obszaru, w relacji do trendów obserwowanych w obszarach referencyjnych, przejawiająca się stałym i pogłębiającym się spadkiem liczby ludności, w szczególności w 2020 r., co ma związek z pandemią COVID-19.</li> </ul>
	B.1.2	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Występowanie dysproporcji w zakresie dynamiki zmian ludnościowych w ujęciu gminnym, cechujące się wzrostem liczby ludności w gminach podmiejskich oraz spadkiem liczby mieszkańców w miastach i peryferyjnych gminach wiejskich.</li> </ul>
	B.1.3	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Spadek dynamiki przyrostu naturalnego oraz ujemne saldo migracji, które wpływają na niekorzystną sytuację demograficzną obszaru.</li> </ul>
	B.1.4	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Przewaga gmin, w których występuje ubytek rzeczywisty, kształtowany przez ubytek naturalny oraz ujemne saldo migracji, zwłaszcza w wyniku odpływu osób w wieku produkcyjnym mobilnym.</li> </ul>
	B.1.5	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Postępujące starzenie się społeczeństwa, które przejawia się wzrostem udziału ludności w wieku poprodukcyjnym kosztem zmniejszania się udziałów ludności w pozostałych ekonomicznych grupach wieku.</li> </ul>
	B.1.6	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Znaczne zróżnicowanie przestrzenne poziomu dostępności do żłobków i placówek wychowania przedszkolnego w ujęciu gminnym.</li> </ul>
	B.1.7	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Wyraźne zróżnicowanie przestrzenne w ujęciu gminnym w dostępie do placówek edukacyjnych (wyższe w miastach, niższe w gminach obwarzankowych i wiejskich częściach gmin miejsko-wiejskich).</li> </ul>
	B.1.8	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Zróżnicowania przestrzenne w zakresie liczby beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej, co świadczy o występowaniu problemu ubóstwa w niektórych gminach obszaru badań.</li> </ul>

	NR	ZAGADNIENIE
	B.1.9	<ul style="list-style-type: none"> <li>Niska dostępność do placówek ochrony zdrowia (w szczególności publicznych) i wykwalifikowanego personelu medycznego (lekarzy, pielęgniarek i położnych) oraz malejąca dostępność do aptek.</li> </ul>
	B.1.10	<ul style="list-style-type: none"> <li>Niekorzystna sytuacja demograficzna obszaru, w relacji do trendów obserwowanych w obszarach referencyjnych, przejawiająca się stałym i pogłębiającym się spadkiem liczby ludności, w szczególności w 2020 r., co ma związek z pandemią COVID-19.</li> </ul>
<b>2. Sfera gospodarcza</b>		
<b>A. Potencjały rozwojowe</b>	A.2.1	<ul style="list-style-type: none"> <li>Sukcesywnie rosnąca liczba pracujących i zmniejszający się poziom bezrobocia, co świadczy o stopniowej poprawie sytuacji ekonomicznej obszaru badań.</li> </ul>
	A.2.2	<ul style="list-style-type: none"> <li>Wzrost liczby podmiotów gospodarczych, co przyczyniło się do wzmocnienia potencjału gospodarczego obszaru.</li> </ul>
	A.2.3	<ul style="list-style-type: none"> <li>Rosnąca liczba specjalnych stref ekonomicznych, stref aktywizacji gospodarczej oraz centrów handlowo-usługowych.</li> </ul>
	A.2.4	<ul style="list-style-type: none"> <li>Wysoki udział podmiotów zarejestrowanych w działalnościach związanych z usługami otoczenia biznesu.</li> </ul>
	A.2.5	<ul style="list-style-type: none"> <li>Wzrost udziału podmiotów przemysłowych i z zakresu usług otoczenia biznesu.</li> </ul>
	A.2.6	<ul style="list-style-type: none"> <li>Występowanie licznych Instytucji Otoczenia Biznesu oraz organizacji zrzeszających przedsiębiorców.</li> </ul>
	A.2.7	<ul style="list-style-type: none"> <li>Potencjał do rozwoju funkcji turystycznej wykorzystującej przyrodnicze i kulturowe atuty obszaru</li> </ul>
	A.2.8	<ul style="list-style-type: none"> <li>Znaczny potencjał w zakresie rozwoju funkcji rolniczej opartej o sektor spożywczy, w tym produkcję żywności ekologicznej.</li> </ul>
<b>B. Bariery rozwojowe</b>	B.2.1	<ul style="list-style-type: none"> <li>Wyraźne pogorszenie się sytuacji ekonomicznej obszaru w 2020 r., w szczególności w zakresie lokalnego rynku pracy, co było skutkiem pandemii COVID-19.</li> </ul>
	B.2.2	<ul style="list-style-type: none"> <li>Relatywnie niski poziom aktywności ekonomicznej ludności.</li> </ul>
	B.2.3	<ul style="list-style-type: none"> <li>Koncentracja miejsc pracy w ośrodkach powiatowych i ich strefach podmiejskich oraz niski poziom aktywności ekonomicznej ludności na obszarach wiejskich.</li> </ul>
	B.2.4	<ul style="list-style-type: none"> <li>Relatywnie wysoki poziom bezrobocia względem średniej dla województwa, zwłaszcza wśród kobiet i ludności powyżej 50 roku życia.</li> </ul>
	B.2.5	<ul style="list-style-type: none"> <li>Relatywnie niski potencjał gospodarczy, wyrażony liczbą podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców.</li> </ul>
	B.2.6	<ul style="list-style-type: none"> <li>Występowanie dysproporcji w zakresie potencjału gospodarczego między miastami a obszarami wiejskimi.</li> </ul>
	B.2.7	<ul style="list-style-type: none"> <li>Wyraźny spadek liczby podmiotów handlowych.</li> </ul>
	B.2.8	<ul style="list-style-type: none"> <li>Niski i silnie zróżnicowany przestrzennie poziom przedsiębiorczości, a także niewielka liczba podmiotów gospodarczych w sektorze prywatnym.</li> </ul>
	B.2.9	<ul style="list-style-type: none"> <li>Relatywnie niski i silnie zróżnicowany przestrzennie poziom rozwoju funkcji turystycznej, zwłaszcza w obliczu znacznego potencjału turystycznego obszaru.</li> </ul>
<b>3. Sfera przestrzenna</b>		

	NR	ZAGADNIENIE
A. Potencjały rozwojowe	A.3.1	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Duży udział terenów niezurbanizowanych, terenów zielonych i otwartych.</li> </ul>
	A.3.2	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Zrównoważony rozkład przestrzenny ośrodków miejskich.</li> </ul>
	A.3.3	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Duża gęstość sieci drogowej oraz dobra dostępność węzłów dróg ekspresowych dla większości obszaru</li> </ul>
	A.3.4	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Dobra dostępność transportowa do ośrodków miejskich.</li> </ul>
	A.3.5	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Dobra dostępność linii kolejowych w największych miastach.</li> </ul>
	A.3.6	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Stale rosnące wyposażenie infrastruktury kolejowej.</li> </ul>
	A.3.7	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Wysokie walory obszarów przyrodniczych objętych ochroną.</li> </ul>
	A.3.8	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Duże zróżnicowanie krajobrazowe i środowiskowe.</li> </ul>
	A.3.9	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Wysoki stopień zwodociągowania</li> </ul>
	A.3.10	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Duży procent korzystających z sieci gazowej w miastach</li> </ul>
	A.3.11	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Silne powiązania funkcjonalne gmin o charakterze społecznym, gospodarczym i środowiskowym</li> </ul>
B. Bariery rozwojowe	B.3.1	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Duże rozproszenie i rozdrobnienie terenów zurbanizowanych powodujące wysokie koszty usług publicznych oraz budowy i eksploatacji infrastruktury technicznej.</li> </ul>
	B.3.2	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Duże potrzeby w zakresie rekultywacji terenów o charakterze przemysłowym</li> </ul>
	B.3.3	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Duże potrzeby w zakresie dostosowania i kształtowania terenów publicznych</li> </ul>
	B.3.4	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Duże potrzeby w zakresie termomodernizacji budynków publicznych i prywatnych</li> </ul>
	B.3.5	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Wysokie i stale rosnące obciążenia ruchem dróg wojewódzkich i powiatowych.</li> </ul>
	B.3.6	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Brak zintegrowanego transportu zbiorowego w strukturach aglomeracji</li> </ul>
	B.3.7	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Zły stan techniczny infrastruktury stacyjnej.</li> </ul>
	B.3.8	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Niski udział transportu zbiorowego w transporcie ogółem, silna dominacja transportu samochodowego.</li> </ul>
	B.3.9	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Niski poziom wyposażenia w zakresie rozwoju elektro mobilności</li> </ul>
	B.3.10	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Niewystarczająca ilość węzłów przesiadkowych transportu zbiorowego</li> </ul>
	B.3.11	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Duża powierzchnia całkowita obszarów objętych ochroną prawną dla rozwoju gospodarczego.</li> </ul>
	B.3.12	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Zła średnioroczna jakości powietrza spowodowana niską emisją ze źródeł kominowych, energochłonnością infrastruktury i budynków oraz ruchem samochodowym</li> </ul>
	B.3.13	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Duże dysproporcje w zakresie korzystających z sieci kanalizacyjnej w liczbie ludności ogółem oraz znacząca liczba gmin o niskiej wartości wskaźnika (poniżej 50%).</li> </ul>

Źródło: opracowanie własne.

## BIBLIOGRAFIA

*Prognoza demograficzna dla gmin województwa dolnośląskiego do 2040 roku, 2020*, Instytut Rozwoju Terytorialnego, Wrocław.

## ZAŁĄCZNIKI

Załącznik 1. Najważniejsze zabytki w obszarze badań [2022].

L.p.	Nazwa zabytku	Opis
<b>Gmina Boguszów Gorce (m)</b>		
1	Ratusz	Najwyżej położony ratusz miejski w Polsce na wysokości 592 m npm. Zbudowany w latach 1737 i 1904 r.
2	Kościół parafialny pw. św. Trójcy	Barokowy z lat 1723, remontowany 1783, 1823, 1996 zbudowany na miejscu spalonego (pożar miasta 1710 r.) kościółka drewnianego stojącego na skale. Kościół po wojnie był miejscem krzewienia postaw patriotycznych i odwagi w poglądach głównie w czasach pierwszego powojennego proboszcza ks. Jana Kąkola – więźnia Gross-Rosen i Dachau, prześladowanego w czasach stalinowskich.
3	Kościół polsko-katolicki pw. Św. Pawła Apostoła	Kościół z lat 1900-1904 zbudowany w całości przez parafian kościoła starokatolickiego, wewnątrz kościoła strop wykonany w całości z drewna modrzewiowego i cenne witraże wykonane w 1902 r. przez Gustava van Treecka, uznanego witrażysty z Monachium, który za swoje dzieła otrzymał złote medale na Wystawie Światowej 1888 w Barcelonie oraz Wystawie Światowej 1893 w Chicago.
4	Kościół Zesłania Ducha Świętego	Kościół z 1928 r. w dzielnicy Gorce, to jeden z nielicznych i efektownych przykładów modernizmu w architekturze sakralnej. Wewnątrz świątyni rzeźbiona figura ukrzyżowanego Chrystusa w bardzo nietypowym przedstawieniu Jezusa już ukrzyżowanego, lecz wciąż żywego, z uniesioną nad ramionami głową.
5	Szyb górniczy Witold	Górnictwem historii miasta prezentuje szyb Witold KWK Victoria z 1911 roku w dzielnicy Gorce, które to obiekt (wieża wyciągowa, budynek maszynowni) po przebudowie i modernizacji stanowią dziś centrum kultury oraz restaurację.
<b>Gmina Czarny Bór (w)</b>		
6	Pałac w Czarnym Borze	Barokowy Pałac Czettritzów wzniesiony na miejscu wcześniejszego dworu po pożarze w 1775 r. Obiekt jest częścią zespołu pałacowego. Obecnie Szpital Leczenia Odwykowego.
7	Kościół Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny w Witkowie	Kościół wzmiankowany w 1376 r., wzniesiony w XV w., w stylu gotyckim, przebudowany w latach 1707 – 1710, być może przy wykorzystaniu starszych fragmentów. Jest to budowla jednonawowa, murowana z kamienia i cegły, z wyniesionym ponad nawę prezbiterium zamkniętym prosto i czworoboczną wieżą od strony zachodniej, zwieńczoną barokowym hełmem z latarnią. Przy wieży dwa aneksy, podobnie przy ścianie południowej, mury obwodowe na poszczególnych elewacjach akcentowane pilastrami. Wnętrze kościoła jednonawowe, nakryte kolebką z szeroko rozglifionymi oknami w ścianach bocznych. Kościół był wielokrotnie przebudowywany – w XIX wieku zmieniono dach i dobudowano prezbiterium, podwyższono także wieżę.
8	Zamek Lubno-ruina	Ruiny piastowskiego zamku Lubno, którego czas wybudowania szacowany jest na I połowę XIV w. Zamek strzegł szlaku handlowego prowadzącego do Czech. W pierwszej połowie XV stulecia zamek zamieszkiwali husyci, co było przyczyną zniszczenia go przez oddziały mieszczan śląskich w roku 1437. Zamek odbudowano, lecz z kolejnych zniszczeń, które nastąpiły w 1509, już się nie podźwignął. Do czasów współczesnych z zamku zachowały się jedynie fragmenty murów, 12-metrowa krzywa cylindryczna wieża z granitu i po części zarośnięty trzcinań okop, położone na kwadratowym kopcu otoczonym fosą i wałem.
9	Kościół p.w. św. Jadwigi Śląskiej w Grzędach	Filialny kościół p.w. św. Jadwigi Śląskiej w Grzędach pochodzi z XVI wieku i jest najstarszym zabytkiem sakralnym na terenie gminy. Świątynia powstała ok. 1550 r. w miejscu wcześniejszego kościoła wzmiankowanego już w 1374 r., rozbudowana została w XVIII wieku w stylu barokowym. Jest to budowla murowana, jednonawowa, nakryta drewnianym stropem z węższym wydzielonym, prostokątnym prezbiterium ze sklepieniem krzyżowym.



L.p.	Nazwa zabytku	Opis
10	Kościół Matki Bożej Częstochowskiej w Jaczkowie	Kościół filialny pw. Matki Bożej Częstochowskiej wzmiankowany w 1399 r., wzniesiony w 1586 r., przebudowany w XVIII w. restaurowany w drugiej połowie XIX w., remontowany w 1969 r. Jest to budowla jednonawowa, z prostokątnym prezbiterium z absydą, na osi korpusu kwadratowa wieża od zachodu z ośmiobocznym szczytem, zwieńczona wysokim hełmem iglicowym z dzwonem z 1592 r. Na korpusie dachy dwuspadowe, w nawie płaski tynkowany strop, w prezbiterium sklepienie krzyżowe, w nawie przy ścianie zachodniej i północnej drewniane empory. We wnętrzu zachowały się m.in.: renesansowy ołtarz z 1612 r., renesansowa chrzcielnica z 1601 r., gotycka drewniana rzeźba z XV w., figury z około połowy XVII w., obraz olejny z 1761 r. W murach obwodowych renesansowe kamienne epitafium z końca XVI w. oraz zespół siedmiu płyt nagrobnych rodziny Reichenbach z lat 1588 – 1616.
11	Zespół pałacowo-parkowy w Jaczkowie	
<b>Gmina Dobromierz (w)</b>		
12	Zamek w Roztoce	<a href="http://www.zamekroztoka.pl">www.zamekroztoka.pl</a>
13	Wieża widokowa w Dobromierzu	<a href="http://www.dobromierz.pl/wieza-widokowa/136">www.dobromierz.pl/wieza-widokowa/136</a>
14	Kościół	<a href="http://www.dobromierz.pl/warto-zobaczyc/48">www.dobromierz.pl/warto-zobaczyc/48</a>
15	Grodzisko w Dobromierzu	<a href="http://www.dobromierz.pl/internetowa-tv-dobromierz/49">www.dobromierz.pl/internetowa-tv-dobromierz/49</a>
<b>Gmina Głuszycza (m-w)</b>		
16	Ruiny zamku Rogowiec, Grzmiąca	Ruiny najwyższej położonego zamku w Polsce
17	Kościół pw. NMP Królowej Polski w Głuszycy	Kościół z 1741 roku wraz z udostępnioną dla zwiedzających wieżą widokową
18	Kościół pw. MB Śnieżnej w Sierpnicy	Drewniany kościół z lat 1548 – 1564 z murowaną wieżą
19	Kościół pw. Narodzenia NMP w Grzmiącej	Drewniany kościół z 1588 r.
<b>Gmina Jawor (m)</b>		
20	Ratusz	Ratusz jaworski to piękna neorenesansowa budowla, pierwszy Ratusz w Jaworze powstał w XIV wieku, później był przebudowany, jednak w XIX wieku doszczętnie spłonął i praktycznie od podstaw został odbudowany w obecnej formie.
21	Kościół Pokoju (zabytek UNESCO)	Jawor słynie przede wszystkim z urokliwego Kościoła Pokoju. Jest to jeden z trzech Kościołów Pokoju, jakie powstały w Polsce, obok kościoła pokoju w Świdnicy i Głogowie. Zachowały się tylko kościoły w Jaworze i Świdnicy, gdyż ten głogowski spłonął. Historia kościołów pokoju wiąże się z wojną trzydziestoletnią.
22	Zamek Piastowski	Ul. Zamkowa - stoi 300 m od Rynku, pierwsza budowla powstała w XIII wieku, dzisiejszy zamek reprezentuje styl renesansowy i barokowy, wieża zamku bezpłatnie jest udostępniona dla turystów.
23	Mury Obronne	Ciąg murów obronnych z kamienia powstał prawdopodobnie pod koniec XIII w. jako inwestycja ks. Bolka I. Do miasta prowadziły cztery bramy: Bolkowska, Legnicka, Złotoryjska i Strzegomska-Targowa (wzmocniona wieżą). W latach 1510–1536 ze względu na rozwój broni palnej, dokonano modernizacji fortyfikacji, dobudowując drugi, zewnętrzny pierścień murów (mur wzmocniono rozstawionymi półokrągłymi bastionami). W czasie wojny trzydziestoletniej miasto zajęli Szwedzi, a w 1648 r. podczas odbijania przez Austriaków mury zostały zniszczone. Od tamtego momentu obwarowania popadły w ruinę, z której nigdy już w pełni nie zostały podźwignięte. W 1862 r. rajcy miejscy postanowili o rozbiórce murów obronnych, które krępowały rozwój miasta, a nie gwarantowały bezpieczeństwa militarnego. W XIX wieku zostały w większości rozebrane. Obecnie pozostały ich fragmenty,

L.p.	Nazwa zabytku	Opis
		w tym baszta Strzegomska z XIII/XIV wieku, będąca pierwotnie elementem bramy Strzegomskiej oraz XVI-wieczna basteja zwana basteją Anioła.
24	Kościół św. Marcina	ul. św. Marcina 1 - najstarsza świątynia w mieście, gotycka budowla z przełomu XIII i XIV wieku, wystrój barokowy.
<b>Gmina Jaworzyna Śląska (m-w)</b>		
25	Muzeum Kolejnictwa na Śląsku	Zlokalizowane jest na terenie najstarszego węzła kolejowego na terenie Dolnego Śląska. Zajmuje teren ponad 2.5 ha otwartej przestrzeni. Na 3 km torów zgromadzono 150 zabytkowych pojazdów kolejowych – lokomotyw, wagonów i pojazdów specjalistycznych dokumentujących historię techniki kolejowej w XIX i XX wieku. Ozdobą jaworzyńskiej kolekcji jest zabytkowa, sprawna lokomotywa parowa Tkt48-18 z 1951 r., która wraz z zestawem 3 wagonów osobowych Ci / Bi z lat 20-tych XX wieku w wybrane weekendy przemierza kolejowe szlaki Dolnego Śląska, prowadząc pociągi specjalne dla wszystkich chętnych.
26	Muzeum Techniki Rolniczej na Śląsku w Piotrowicach Świdnickich	Obecnie w obiekcie prowadzone są prace adaptacyjne kompleksu dworu i folwarku na cele planowanego Muzeum Techniki Rolniczej na Dolnym Śląsku. W remontowanych nieruchomościach powstaje „Żywy Folwark” – muzeum, w którym prezentowana będzie nie tylko historia rozwoju rolnictwa, ale także przedstawione będzie życie w gospodarstwach rolnych XIX i początku XX wieku. W muzeum, po zakończeniu prac remontowych i adaptacyjnych funkcjonować będą: stodoły, chlewnie, stajnie, kurniki, spichlerz, kuźnia. Obiekty pełniące będą swoje pierwotne funkcje. Zobaczyć będzie można typowe dla historii śląskiego rolnictwa zwierzęta hodowlane. Na pobliskich polach uprawiane będą rośliny charakterystyczne dla gospodarki Dolnego Śląska z przełomu XIX i XX wieku jak len, konopie czy czerwień. Ważną częścią muzeum będzie ekspozycja maszyn stosowanych w rolnictwie w XIX i XX wieku.
<b>Gmina Jedlina-Zdrój (m)</b>		
27	Zabytkowy kościół przy ul. Jana Pawła 2	W 2019 r. odbudowano emporę, chór oraz schody na wieżę kościoła. Obecnie w kościele organizowane są spektakle i wystawy.
28	Pałac Jedlinka przy ul. Zamkowej	Obiekt wybudowany na początku XVII w. Obecnie obiekt został odrestaurowany i funkcjonuje jako obiekt turystyczny.
<b>Gmina Kamienna Góra (m)</b>		
29	Muzeum Tkactwa	Zabytkowa kamienica pierwotnie z XVI w., lecz wielokrotnie gruntownie przebudowywana, dziś w stylu klasycystycznym po kompleksowym remoncie w 2008 r.
30	Rynek otoczony kamieniczkami w stylu barokowym	Powstanie XVII-XVIII w.
31	Kościół parafialny pw. św. Piotra i Pawła	Kościół z gotyckim prezbiterium z XIV w.
32	Kościół poewangelicki z XVIII w.	Jeden z Kościołów łaski - obecnie kościół rzymskokatolicki pw. Matki Bożej Różańcowej.
<b>Gmina Kamienna Góra (w)</b>		
33	Pocysterskie Opactwo w Krzeszowie	Zespół klasztorny z Kościołem klasztornym pw. Wniebowzięcia NMP. Na terenie opactwa zobaczyć można również kościół pw. św. Józefa, zdobiony obrazami Michała Willmanna, Mauzoleum Piastów Śląskich, kościół pw. św. Anny i wiele innych cennych zabytków sztuki sakralnej.
34	Mauzoleum w Raszowie	Mauzoleum rodziny von Schaffgotsch można zobaczyć w kościele pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w Raszowie.
35	Pawilon na wodzie w Betlejem	Pawilon na wodzie, zwany też pawilonem opackim. Obiekt umieszczony został na palach w środku niewielkiego stawu. Zbudowany na planie ośmioboku pawilon, o średnicy około 10 metrów, otoczony jest tarasem z balustradą. Do brzegu

L.p.	Nazwa zabytku	Opis
		proceedzi drewniany mostek. Wewnątrz obejrzyć można sztuczne dekoracje malarskie, przedstawiające sceny opisane w Starym Testamencie.
36	Kalwaria Krzeszowska	Najstarsza i druga co do wielkości kalwaria na terenie Dolnego Śląska została wytyczona w Krzeszowie już przed wiekami. Unikalne Kapliczki rozmieszczone są na odcinku 5 km. Ostatni punkt Kalwarii to Grób Pański, umieszczony w kaplicy Marii Magdaleny, dobudowanej do Mauzoleum Piastów Świdnickich.
<b>Gmina Lubawka (m-w)</b>		
37	Ratusz	
38	Kompleks Domków Tkaczy Śląskich	
39	Zabytkowy Rynek w Lubawce	
40	Zabytkowy Rynek w Chełmsku Śląskim	
<b>Gmina Marcinowice (w)</b>		
41	Kościół pw. Wszystkich Świętych w Strzelcach	Kościół parafialny pw. Wszystkich Świętych w Strzelcach podlega administracyjnie do Archidiecezji Wrocławskiej, Diecezji Świdnickiej, Dekanatu Świdnica-Wschód. Parafia obejmuje następujące miejscowości: Strzelce, Szczepanów, Gola Świdnicka, Krasków oraz Tworzyjanów. Wzniesiony na początku XIV wieku w stylu wczesnogotyckim. O kościele parafialnym po raz pierwszy dowiadujemy się z rejestru dziesięcinnego nuncjusza Galharda z 1335r. Kościół parafialny znajdujący się we wsi Strelisz zaliczany był do składu parafii dekanatu świdnickiego. Od 1810 r. Strzelce należały do klasztoru Kanoników Regularnych we Wrocławiu. Obecny kościół parafialny wzniesiony na pocz. XIV w był restaurowany w latach 1603 i 1885. Murowany z kamienia łamanego, jednonawowy, z prezbiterium nakrytym sklepieniem krzyżowo-żebrowym. Na ścianach zachowały się jedne ze starszych w Polsce gotyckie polichromie przedstawiające sceny biblijne sądu ostatecznego w tym przejmujący obraz Chrystusa Sędziego na tarczy (z ok. 1360r, odkryte w 1905r pod starymi warstwami farb - odkrycie następnych polichromii i ich renowacja miały miejsce dopiero w 1965r.). To rodzaj kolorowej biblii pauperum prezentująca obraz Chrystusa Sędziego. Synowi Bożemu z ust wychodzą dwa miecze, a u jego stóp wije się tłum potępionych dusz (strącenie potępionych do piekieł) oraz na ścianie tarczy widnieją postacie czterech proroków i św. Michała. W świątyni zachowały się również cenne figury: Matki Boskiej Bolesnej z połowy XVI w., św. Anny Samotrzeciej z początku XVI w. i Marii Magdaleny z I połowy XVI w. (konserwowane w 1969r.). W 1958 r. przełożono pokrycie dachowe, w 1972 r. przeprowadzono remont wieży i elewacji zewnętrznych. Od 1899 r. działały tu siostry elżbietanki prowadząc ambulatoryjną opiekę nad chorymi. Po II wojnie światowej przybywająca ludność (pochodząca z okolic Czortkowa i Buczacza) zastała plebanie i kościół znacznie uszkodzony. Jednak kościół szybko odremontowano.
42	Dwór w Tąpadłach	Dwór sołecki, obecnie dom nr 16, wybudowany na planie prostokąta w XVII-XVIII w., przebudowany w latach 1910-20, kryty wysokim dachem czterospadowym z lukarnami. Dwukondygnacyjny. W narożniku barkowa figura elektora saskiego, nad wejściem figura Dzikiego człowieka przywieziona z Legnicy. Przy dworze: oficyna, studnia w kształcie drewnianej altany zwieńczona kopułą, stodoła, wozownia, oraz park. Obecnie jest w rękach prywatnych
43	Młyn Śmiałowice	Pierwsze wzmianki na temat młyna w Śmiałowicach pochodzą z XVIII wieku. W XIX wieku młyn należał do rodu Barchewitz. Na początku XX wieku młyn należał do rodu von Korn i pozostał w majątku rodzinnym Kornów do 1945 roku. Budynek młyna były kilkakrotnie przebudowywane i rozbudowywane w XIX i XX wieku.
<b>Gmina Męcinka (w)</b>		
44	Kościół w Stupie	Barokowy, pocysterski kościół parafialny z bogato zdobionymi wnętrzami oraz drewnianymi emporami.

L.p.	Nazwa zabytku	Opis
<b>Gmina Mieroszów (m-w)</b>		
45	Zamek Radosno - ruina	Nr rejestru A/4414/674, z dnia 28.03.1960 r., ruiny kamiennego zamku Radosno z drugiej połowy XIII w. położone są na wysokości 770 m n.p.m., na górze przy północnym brzegu zbocza Suchawy w Górach Kamiennych w północno-zachodniej części pasma Gór Suchych, na wschód od Sokołowska i na południe od Rybnicy Leśnej.
46	Schronisko „Andrzejówka”	Nr rejestru A/6096, z dnia 31.10.2018 r., Schronisko położone na Przełęczy Trzech Dolin pod szczytem Waligóry (936 m n.p.m.) w Górach Suchych, cz. Gór Kamiennych w Sudetach Środkowych.
47	d. sanatorium „Grunwald” ob. Międzynarodowe Centrum Kultury	Nr rejestru A/4705/1888/Wł., z dnia 19.12.1699 r., Neogotycki główny budynek sanatoryjny powstawał w trzech etapach. Pierwszy, tzw. stary dom zdrojowy został zbudowany w 1862 r. Po rozbudowie w latach 1870 - 1871 budynek zdrojowy składał się już z dwóch, połączonych ze sobą części. Z kolei w okresie 1875 - 1878 założenie ponownie powiększono. Wzniesiony został tzw. nowy dom zdrojowy, zaprojektowany według projektu E. Opplera. Budynek zmodernizowano następnie w 1882 r., przebudowując wnętrza i unowocześniając urządzenia higieniczne Całość prezentowała się niezwykle okazale, a neogotycki gmach z czerwonej, klinkierowej cegły nawiązywał formą do architektury zamkowej. Główny budynek sanatoryjny dysponował także bardzo dobrym wyposażeniem. Obiekt dysponował także własną salą operacyjną, pracownią bakteriologiczną oraz rentgenowską.
<b>Gmina Mściwojów (w)</b>		
48	Założenia parkowo-ogrodowe w Mściwojowie	Dwór w Mściwojowie wzniesiono w XVI w. W drugiej połowie XVII w. baron Otto von Nostitz otoczył rezydencję założeniem parkowo-ogrodowym, które stało się sławne na Śląsku. W 1689r zaliczono je do najwspanialszych śląskich ogrodów razem z ogrodami Hochbergów z Pełcznicy i Cierninie.
49	Założenie Pałacowo – Parkowe w Targoszynie	Park powstał w 1879 roku. W centrum parku wzniesiono pałac jest to bardzo dobrze zachowany zabytek wybudowany w 1897 r. Pałac łączy w sobie styl neorenesansowy oraz elementy neobaroku i rokoka (obecni własność prywatna).
50	Zespół Zamkowo-Pałacowy w Luboradzu	W XVI w. rodzina von Bock wybudowała w Luboradzu renesansowy dwór obronny. W latach 1681-1686 rezydencja została przebudowana w stylu barokowym według projektu D.A. Rossiego dla Christopha Wenzla von Nostitza. Barokowy pałac przeszedł kolejne przekształcenia w XVIII i XIX w. (obecnie własność prywatna).
<b>Gmina Nowa Ruda (m)</b>		
51	Turystyczna Kopalnia Węgla (Dawna Kopalnia Nowa Ruda) z szybem Lech	Turystyczna Kopalnia Węgla to ważna atrakcja turystyczna Nowej Rudy, która przypomina o przeszłości ściśle związanej z wydobyciem węgla kamiennego. Tutejsza kopalnia to jeden z najstarszych takich zakładów w Polsce. Historia wydobycia węgla sięga aż 1434 r. Kopalnia w Nowej Rudzie była okryta złą sławą. Praca w niej była niebezpieczna nie tylko w powodu podziemnych wyrzutów metanu, ale głównie przez obecny w składach dwutlenek węgla. Trafienie na niego pod ziemią prowadziło do wyrzutów skał znacznie silniejszych niż te, za które odpowiadał metan. Noworudzka kopalnia z tego niechlubnego powodu należała do najniebezpieczniejszych w Europie. Statystyki mówią o aż 596 (!!) wyrzutach skał na przestrzeni raptem 37 lat (od 1908 do 1945 r.). To aż 16 wyrzutów skał w roku, czyli ponad 1 tak poważny wypadek na miesiąc. Najtragiczniejsza katastrofa zabiła w 1941 r. aż 187 ludzi. A może 186? O tym, jak było naprawdę z ofiarami tego wypadku, opowie Barbara Korbas - właścicielka Turystycznej Kopalni Węgla w Nowej Rudzie (Dawnej Kopalni Nowa Ruda).
52	Ratusz	Ratusz obecny jest trzecim noworudzkiem ratuszem. Zbudowany został w 1884 roku w stylu biedermeier. W okresie 1892-1894 powiększono go poprzez podniesienie dachu oraz ozdobiono (portal, wykusze i okienne szczyty). W północno - zachodnim narożniku budynku postawiona została fontanna z barokową figurą Św. Floriana (1756 r.). Ratusz, jeden z najładniejszych w Polsce, jest monumentalną

L.p.	Nazwa zabytku	Opis
		i reprezentacyjną budowlą. Niegdyś wokół niego budowano kramy kupieckie oraz sukiennice. Ciekawostką są znajdujące się w Ratuszu gablotki z odciskiem jaszczurki paleozoicznej ( <i>Dateosaurus macrourus</i> ), żyjącej niegdyś na tutejszym terenie. W ratuszu mieści się Urząd Miejski w Nowej Rudzie oraz siedziba organizacji pozarządowych. Obiekt ten posiada ciekawą, zabytkową architekturę, co potwierdza wpisanie go do rejestru zabytków.
53	Zamek Stillfriedów	Zamek będący dawną rezydencją rodu baronów von Stillfried, czyli tzw. Zamek Stillfriedów. Członkowie tej rodziny byli właścicielami Nowej Rudy przez ponad 300 lat, od 1472 do 1810 r. Pierwszy zamek tego bogatego rodu powstał w tym miejscu już w XIV wieku, ale burzliwa historia wielokrotnie prowadziła do poważnych zniszczeń. Wiele razy pojawiała się konieczność odbudowy, a czasami przebudowy zamku. Dzisiaj możemy podziwiać wynik prac z XVIII wieku kierowanych przez znanego włoskiego architekta Andrei Carove.
54	Kościół św. Mikołaja	Zbudowany z czerwonej cegły, neogotycki budynek pochodzący z 1888 r. Mroczne - ciemne witraże i rozmieszczenie okien powodują, że w środku przez cały dzień jest dość ciemno i tajemniczo. Trójnawowy kościół pełen jest mniejszych i większych wieżyczek. Zbudowano go na planie krzyża facińskiego. Kościół św. Mikołaja ma aż 7 drewnianych ołtarzy pochodzących z czasów budowy. Uwagę przyciągają też potężne organy, które zabrzmiały po raz pierwszy w 1890 r.
55	Domy Tkaczy	Przy ulicy Nadrzecznej ciągną się zabudowania tzw. Domów Tkaczy związane z historią noworudzkiego włókiennictwa. Osoby zajmujące się tkactwem pracowały w tej części Dolnego Śląska już w XIV wieku. W końcówce XVII wieku nad Włodzicą powstały pierwsze drewniane zabudowania tkaczy, które przebudowano pod koniec XIX wieku i nadano im przez to formę, którą możesz podziwiać do dzisiaj
<b>Gmina Nowa Ruda (w)</b>		
56	Pałac w zespole Pałacowo-folwarcznym	Czas powstania: 1570 ., 1699 r., 1787 – 1791 r., 1875 r., 1930 r. Aktualnie rezydencja barokowo-klasycystyczna z potężną wieżą od strony północno-wschodniej oraz drugą, mniejszą od strony północno-zachodniej. Założenie posiada trzy kondygnacje i zbudowane jest na planie wycinku koła, w układzie wielotraktowym. Budowla posiada wewnętrzne świetliki i kilka dachów dwuspadowych z lukarnami i facjatkami. Przy pałacu mieści się zabytkowy zespół pałacowo -folwarczny.
57	Dwór Dolny Włodowice	Wzniesiono w dolnej części Włodowic jako renesansowy w latach 1594-1598. Znacznie przebudowany został w XIX i XX wieku, z zatarciem wielu cech stylowych. Piętrowy dwór założony na prostokącie nakryty jest czterospadowym dachem. Do czasów obecnych zachowały się kamienne opaski okienne z czerwonego piaskowca, skromny portal i sgraffito przedstawiające pseudociosy bez cieniowania. Dwór zachował oryginalny układ pomieszczeń. Na parterze znajduje się sień z kamiennymi schodami, trzy komory kuchnia i jadalnia; na piętrze sień oraz trzy komnaty. Obok dworu znajduje się obora z pierwszej połowy XIX wieku, stodoła z końca XIX wieku i wozownia.
58	Kościół Rzymskokatolicki pw. św. Michała Archanioła w Ludwikowicach Kłodzkich	Kościół parafialny Św. Michała Archanioła, pierwotny wzmiankowany jako kaplica w 1456 r., obecny barokowy wzniesiony w latach 1707-1708, spalony w 1914 r., odbudowany w 1924 r. Murowany, jednonawowy, z czworoboczną wieżą i węższym, zakończonym półkoliście prezbiterium z dwiema symetrycznymi przybudówkami. We wnętrzu gotycka rzeźba Madonny z Dzieciątkiem z przełomu XV i XVI w. oraz barokowe wyposażenie z 1. poł. XVIII w.
59	Grodziszczce (Wzgórza Włodzickie)	Wzniesienie położone jest w najniższej południowej części Wzgórz Włodzickich, w pobliżu Bożkowa, w kierunku południowo-zachodnim. Po południowo-zachodniej stronie u podnóża wzniesienia przebiega linia kolejowa nr 286 z Kłodzka do Wałbrzycha. Na wzgórzu znajdują się ruiny wieży widokowej z 1813 roku imitujące zamek, wybudowane przez hrabiego Antona von Magnisa. Obecnie ruiny oraz baszta są zaniedbane. Zawalił się zmurszały dach, połamany się kręte schody. Z zewnątrz można zobaczyć kunsztowną konstrukcję budowli z łamanego kamienia.

L.p.	Nazwa zabytku	Opis
		Fundamenty oraz przybudówki ze ścianami przypominają średniowieczne zamczysko. Na ścianach widać ślady schodów oraz wejścia do nieistniejących pokoi przyklejonych do baszty.
60	Kościół św. Jakuba w Woliborzu	Pierwszy kościół w Woliborzu wzmiankowany już był w 1384 roku. Obecna świątynia Św. Jakuba stanęła tu około 1770 roku. Jest to budowla barokowo-klasycystyczna, a wyposażenie pochodzi głównie z XVIII wieku. W kościele Św. Jakuba w Woliborzu na uwagę zasługuje ambona w formie łodzi, umieszczona po prawej stronie nawy - jedno z nielicznych dzieł tego typu w kraju. Ciekawy jest również architektoniczny ołtarz główny z belkowaniem wspieranym przez dwie pary kolumn korynckich.
<b>Gmina Paszowice (w)</b>		
61	Kościół romański Pogwizdów	Kościół z XIII wieku. Zachowany stylowo z cennymi polichromiami.
<b>Gmina Radków (m-w)</b>		
62	Bazylika Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny w Wambierzycach	Barokowy kościół wybudowany w latach 1715 – 1723 (w roku 1936 papież Pius XI nadał kościołowi tytuł bazyliki mniejszej).
63	Ratusz w Radkowie	Renesansowy ratusz wzniesiony w roku 1545 (w czasach późniejszych rozbudowywany i przebudowany), obecnie siedziba Urzędu Miasta i Gminy w Radkowie.
64	Dwór Sarny w Ścinawce Górnej	Rozległy, obecnie intensywnie remontowany kompleks rezydencyjny i folwarczny z parkiem, którego początki sięgają XIV wieku.
<b>Gmina Stare Bogaczowice (w)</b>		
65	Zamek Cisy – ruiny	Ruiny średniowiecznego zamku wybudowanego przez księcia Bolka I Surowego lub jego syna Bernarda Statecznego. Zamek zbudowano w dolinie Czyżynki (około 5 km na zachód od Świebodzic, w powiecie wałbrzyskim województwa dolnośląskiego).
66	Pałac w Strudze	Pałac wzniesiony w II połowie XVI w. przez ród Czettritzów początkowo miał charakter dworu obronnego. W XVII i XVIII przebudowany został na rezydencję barokową.
67	Wiatrak Holenderski w Gostkowie	Wiatrak holenderski z poł. XVIII wieku.
68	Dom Ryglowy w Chwaliszowie	Dom ryglowy z 1517 roku - najstarszy dom mieszkalny na Dolnym Śląsku.
69	Kaplica św. Anny w Starych Bogaczowicach	Rzymskokatolicki kościół pomocniczy z XVIII wieku w Starych Bogaczowicach w powiecie wałbrzyskim, wpisany do rejestru zabytków nieruchomych województwa dolnośląskiego. Wzniesiona w latach 1734-1736 wg proj. Josepha Antona Jentscha restaurowana w 1827 r. Murowana na rzucie zbliżonym do elipsy, nakryta kopułą z freskami z 1736 r. We wnętrzu zachowało się m.in.: ołtarz główny z XVIII w., freski na sklepieniach - "Radości św. Anny", krzyż żelazny z XIX w.
<b>Gmina Strzegom (m-w)</b>		
70	Bazylika Mniejsza pw. św. App. Piotra i Pawła w Strzegomiu	Gotycki kościół znajdujący się w dekanacie strzegomskim w diecezji świdnickiej na Dolnym Śląsku. Początkowo kościół należał do zakonu rycerskiego joannitów, zaś parafia przy tym kościele została erygowana w XVI w. Od 2002 świątynia jest bazyliką mniejszą, a od 13 kwietnia 2017 podniesiona do rangi kolegiaty. 22 października 2012 roku obiekt został wpisany na listę pomników historii. Bogaty w cenne dzieła rzeźby architektonicznej oraz rzemiosła artystycznego głównie z XIV-XV w.
71	Muzeum Gross-Rosen Niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady (1940-1945)	Wyjątkowym zespołem jest teren dawnego obozu koncentracyjnego Gross-Rosen oraz pobliski kamieniołom, wraz z zachowaną infrastrukturą i laboratorium, obrazujący nie tylko proces technologiczny, co też miejsce katorżniczej pracy zesłańców. Głównym zadaniem Muzeum jest gromadzenie materiałów źródłowych do historii kompleksu KL Gross-Rosen, prowadzenie badań naukowych i upowszechnianie wiedzy historycznej oraz zabezpieczanie pozostałości poobozowych i udostępnianie ich zwiedzającym. Prace prowadzone są w trzech

L.p.	Nazwa zabytku	Opis
		<p>podstawowych działach, a mianowicie: Gromadzenia Zbiorów, Naukowo-Badawczym i Oświatowym.</p> <p>We wrześniu 2005 roku, po wielu latach starań, dzięki Fundacji Kamieniołomy Gross-Rosen wspieranej przez Polsko-Amerykański Fundusz Przedsiębiorczości, teren Muzeum powiększył się o historyczne, skalne wyrobisko, gdzie w czasie wojny pracowali i ginęli więźniowie KL Gross-Rosen. Teren ten uporządkowano, ogrodzono i oświetlono.</p>
72	Estakada kolejowa w Parku Miejskim w Strzegomiu	Jednotorowa estakada kolejowa została wybudowana w 1911r., w ramach przebudowy linii kolejowej Malczyce-Marciszów (obecnie nr 302 o długości 630 metrów, z trzema wiaduktami stalowymi i 45 żelbetonowymi arkadami. Całość łagodnym łukiem otaczała historyczne centrum miasta od strony wschodniej i południowej, będąc obecnie jedną z trzech takich zachowanych estakad w Polsce (dwie pozostałe we Wrocławiu i Gorzowie Wielkopolskim). Obecnie wyremontowana i czynna dla ruchu kolejowego, jest elementem uatrakcyjniającym zrewitalizowany park miejski.
<b>Gmina Szczawno-Zdrój (m)</b>		
73	Zespół zabudowań zdrojowych przy ul. T. Kościuszki 19	Obiekt o wysokich walorach architektonicznych posiadający decyzję o wpisie do rejestru zabytków, obejmujący Pijalnię wód mineralnych, Halę spacerową, Muszlę koncertową, budynek Teatru Zdrojowego i Klubu Kuracjusza „Biała Sala”.
74	Dom Zdrojowy Zakład Przyrodolecznicy Sanatoria	Obiekty o wysokich walorach architektonicznych posiadające decyzję o wpisie do rejestru zabytków, tj. Sanatorium „Dom Zdrojowy” przy ul. Kolejowej 14, wraz z ogrodem z elementami kutego ogrodzenia, Zakład Przyrodolecznicy przy ul. H. Sienkiewicza 1, sanatoria: „Zuch” przy ul. H. Sienkiewicza 10, „Młynarz”, „Dąbrówka” i „Anka” przy ul. Wojska Polskiego 3, 5, 6.
75	Park Szwedzki Park Zdrojowy im. H. Wieniawskiego	<p>Park Szwedzki o pow. 24 ha, założony w pocz. XX w. , o charakterze naturalistyczno-krajobrazowym.</p> <p>Park Zdrojowy im. H. Wieniawskiego o pow. 30 ha, z m.in.: bramą wejściową od ul. T. Kościuszki, wieżą widokową „Anna”, zespołem budynków kuracyjnych przy ul. Parkowej 4, 5, kawiarnią „Słoneczna Polana” przy ul. Narciarskiej 2.</p>
76	Zabytkowy kompleks rekreacyjny Dworzysko, wybudowany w 1845 r.	<p>Kompleks obiektów przy Al. Spacerowej obejmujący:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- budynek z ok. 1844 r. w stylu alpejskim, tzw. „Szwajcarka”,</li> <li>- obiekt gastronomiczny – gospoda „Babinicz”, która mieści się w jednym z budynków dawnej stajni,</li> <li>- podwórze (dziedziniec z komunikacją wewnętrzną oraz zielenią) otoczone z dwóch równoległych stron obiektami w zespole zabudowy gospodarczej przeznaczonej do hodowli zwierząt, obecnie koni, zamknięte budynkiem mieszkalnym.</li> </ul>
77	Miasto Szczawno-Zdrój	Szczawno-Zdrój jest miastem o bogatej historii urbanistycznej, do której zaliczyć należy budynki i zespoły budynków powstałe w okresie do II wojny światowej, czego potwierdzeniem jest fakt, że w roku 1977 miasto Szczawno Zdrój decyzją Nr 682/Wł z dnia 8 sierpnia 1977 r. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zostało wpisane do rejestru zabytków województwa wałbrzyskiego.
<b>Gmina Świdnica (m)</b>		
78	Kościół Pokoju pw. Świętej Trójcy	Największa drewniana barokowa świątynia w Europie, zabytkowy budynek sakralny sztuki protestanckiej Śląska wybudowany na mocy porozumień traktatu westfalskiego zawartego w 1648 i kończącego wojnę trzydziestoletnią. Należy do świdnickiej parafii Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce. Obiekt od 2001 roku wpisany jest na listę światowego dziedzictwa UNESCO.
79	Katedra św. Stanisława Biskupa i Męczennika i św. Wacława Męczennika w Świdnicy	Jeden z największych kościołów Dolnego Śląska, z wieżą o wys. 101,50m - obecnie najwyższą na terenie całego Śląska i szóstą co do wielkości w Polsce. Gotycki kościół, pierwotnie jako kościół parafialny, a od 25 marca 2004 jako katedra diecezji świdnickiej. Znajduje się przy placu Jana Pawła II, w południowo-wschodniej części średniowiecznego miasta oraz jeden z najważniejszych zabytków Świdnicy.

L.p.	Nazwa zabytku	Opis
80	Świdnicka starówka wraz z odbudowaną wieżą Ratuszową	Uznawana przez specjalistów za najcenniejszy zespół staromiejski na Dolnym Śląsku, porównywalny pod względem wartości ze starówką krakowską i toruńską. Zespół staromiejski, uznany za najcenniejszy zaraz po wrocławskim na Dolnym Śląsku. XIV w. Jeden z najcenniejszych zespołów urbanistycznych w Polsce. Średniowieczny układ urbanistyczny Rynku, piękne kamienice reprezentujące mieszaninę stylów i atmosfera dawnego kupieckiego miasta.
81	Ratusz z początku XIV wieku	Z elementami architektury gotyckiej, renesansowej i barokowej. Obecnie mieści się w nim unikalne Muzeum Dawnego Kupiectwa.
<b>Gmina Świdnica (w)</b>		
82	Pałac w Krzyżowej	
83	Pałac w Mokrzeszowie	
84	Pałac w Makowicach	
85	Pałac w Wiśniowej	
<b>Gmina Świebodzice (m)</b>		
86	Mury obronne	Świebodzice posiadają jeden z najlepiej zachowanych średniowiecznych systemów fortyfikacyjnych miast. Zachowane fragmenty pochodzą najprawdopodobniej z XV w. Były one sukcesywnie rozbudowywane i pod koniec XVIII w. w ich skład wchodziło 10 baszt i 3 bramy oraz obwarowania zamku. Mimo licznych wojen pożarów oraz prób ich rozebrania przez Francuzów w 1809 r. zachowały się one w 80% i stanowią jeden z najlepiej kompletnych systemów obwarowań miejskich w kraju.
87	Ruiny Kościoła św. Anny	Najstarsza sakralna budowla w stylu romańskim na terenie Świebodzic. Jej początki sięgają XII i XIII w. Zbudowana z kamienia polnego i gliny. Zniszczona od uderzenia pioruna, nigdy nie odbudowana, do dziś pozostaje ruiną.
88	Cis „Bolko”	Prawdopodobnie najstarszy Cis w Sudetach, który ma ok. 800 lat. Od roku 2006 jest chronionym prawem pomnikiem przyrody. Wyznacza początek pięknej widokowo-edukacyjnej ścieżki Hochbergów.
89	Kościół pw. św. Franciszka z Asyżu	Wzniesiony został w pierwszej połowie XIII w. w stylu romańskim. Przebudowywany w XIV i XV wieku. Wewnątrz znajdują się freski nieznanego artysty pochodzące z XIV w. przedstawiające św. Krzysztofa.
90	Pałac rodziny Seidlów	Pałac wybudowany w stylu renesansu angielskiego w latach 1858-1875. Budowę rozpoczął hrabia Hugo Von Kramst, jednak pałac dokończył Robert Seidl, dlatego budynek wyraża dwie myśli architektoniczne. Pałac położony jest wśród starych drzew, co dodatkowo podkreśla jego piękno. Obecnie mieści się tam Dom Pomocy Społecznej dla Dzieci Niepełnosprawnych, prowadzony przez Zgromadzenie Sióstr szkolnych De Notre Dame, dlatego obiekt nie jest dostępny do zwiedzania.
<b>Gmina Walim (w)</b>		
91	Zamek Grodno	Zamek Grodno położony jest w Zagórzu Śląskim na Górze Choina na wysokości 450 m n.p.m. Zamek Grodno to ponad 700 lat historii. Początki średniowiecznej warowni w tym miejscu sięgają czasów Piastów Śląskich. Pod koniec XVI w. zamek został przebudowany na renesansową rezydencję. Dziś Zamek Grodno jest jedną z najważniejszych i najlepiej zachowanych warowni na terenie Dolnego Śląska. W zamku możemy zobaczyć wiele z zachowanych średniowiecznych murów, jak i niektóre z ocalałych renesansowych pomieszczeń, a widok rozciągający się z zamkowej wieży należy do jednych z najpiękniejszych w okolicy.
92	Zapora wodna na Jeziorze Bystrzyckim	Zapora na Bystrzycy tworząca Jezioro Bystrzyckie, administracyjnie znajduje się w Zagórzu Śląskim, chociaż fizycznie leży bliżej miejscowości Lubachów. Zbudowana w roku 1917, zapora kamienna, długość w koronie wynosi 230 m, szerokości u podstawy 29 m, wysokość 44 m.
93	Dworzec kolejowy w Zagórzu Śląskim	Budynek dworca został oddany do użytku w 1904 roku wraz z uruchomieniem linii kolejowej Dolina Bystrzycy, łączącej Świdnicę z Jedliną Zdrój, linia 285. Budynek



L.p.	Nazwa zabytku	Opis
		dawnego dworca jest typowym budynkiem stacyjnym w kompleksie budynków dawnego dworca kolejowego (jak Jugowice czy Walim). Jest budynkiem skrajnym zlokalizowanym w południowej części działki.
94	Kościół p. w. św. Mikołaja w Niedźwiedzicy	Kościół z ok. 1600r. jest budowlą kamienną o cechach późnogotyckich. Wewnątrz znajduje się późnogotycki tryptyk: Madonna z Dzieciątkiem, św. Wawrzyniec i św. Mikołaj, z 1629r. W kościele zachowały się renesansowe portale. Zabytek w dniu dzisiejszym nadal spełnia swą funkcję, służąc mieszkańcom wsi. Na zewnątrz znajduje się jeden z krzyży pokutnych oraz lipy – pomniki przyrody. W kościele pw. św. Mikołaja w Niedźwiedzicy, w trakcie wykonywania badań stratygraficznych odkryte zostały malowidła ściennie z końca XV w./początku XVI w. Malowidła przedstawiają sceny z życia świętych i wykonane są w technice fresku. Obecnie, po wcześniejszym ustaleniu z biurem Zamku Grodno w Zagórzcu Śląskim, kościół można zwiedzać.
95	Kościół paraf. p.w. św. Jadwigi	Rzymskokatolicki kościół pomocniczy należący do parafii św. Barbary w Walimiu (dekanat Głuszycza diecezji świdnickiej). Jest to świątynia poewangelicka, wzniesiona w stylu barokowym w 1771 roku, następnie była restaurowana w 1962 roku. Budowla jest murowana, posiada trzy nawy, wewnątrz jest rozdzielone konstrukcją empor, natomiast prezbiterium jest zakończone łukiem odcinkowym, od strony zachodniej umieszczona jest wieża, we wnętrzu zachowało się wyposażenie czasów budowy świątyni.
<b>Gmina Wałbrzych (m)</b>		
96	Zamek Książ	Zamek Książ jest trzecim co do wielkości zamkiem w Polsce.. Zamek majestatycznie wznosi się na cyplu skalnym, a dzięki swojej imponującej kubaturze, bogactwie koncepcji architektonicznych, niezwyklej historii fascynuje zarówno turystów, jak i znawców sztuki. Dawna siedziba rodu von Hochberg do dziś nosi znamiona czasów arystokratycznych: zamkowe bramy strzeżone są przez królewskie lwy, szeroki Dziedziniec Honorowy otaczają posągi mitologicznych bogów, a fasada Książa wygląda jak bajeczna rezydencja. Zamek uznawany jest za prawdziwą rzadkość w Europie ze względu na usytuowanie połączone z tak dużymi rozmiarami obiektu. Kompleks zamkowy, zlokalizowany jest w wałbrzyskiej dzielnicy Książ na Pogórzcu Wałbrzyskim, będący częścią Książańskiego Parku Krajobrazowego. Przez obiekt przebiega Szlak Zamków Piastowskich.
97	Pałac Czetrtritzów	Pałac początkowo nazywany również „Zamkiem Wałbrzych”, został wybudowany w latach 1606 – 1628 przez rodzinę von Czetrtritz. W roku 1738 ówczesny zamek wraz z miastem przeszedł drogą kupna w posiadanie Konrada Maksymiliana Hochberga. Pałac jest położony na terenie parku, którego powierzchnia wynosi 4,30 ha. Znajdują się tam również dwie wille. W starszej z nich (z 1905r.) zmarła w 1944 roku księżna angielskiego pochodzenia Maria Teresa Pszczyńska, nazywana księżną Daisy, ciotka Winstona Churchilla, ostatnia właścicielka zamku „Wałbrzych”. W roku 2007 na dziedzińcu wzniesiono postument upamiętniający księżną. Od 2004 r. pałac jest siedzibą Państwowej Uczelni Angelusa Silesiusa. Pałac Czetrtritzów znajduje się na ul. Zamkowej 4, na trasie spacerowej „Szlakiem Starego Grodu”, oznaczonej kolorem czerwonym.
98	Palmiarnia	Palmiarnia w Wałbrzychu powstała z inicjatywy ostatniego przedstawiciela rodu Hochbergów na Zamku Książ – Jana Henryka XV. Książę budował ją z myślą o swojej małżonce Marii Teresie Cornwallis - West, zwanej Daisy, która była miłośniczką pięknych kwiatów i oryginalnych roślin. Budowa palmiarni datowana jest na lata 1908- 1911. Inwestycja ta pochłonęła astronomiczną sumę 7 milionów ówczesnych marek w złocie. Na powierzchni 1900 metrów kwadratowych, oprócz palmiarni, wzniesiono również cieplarnie, ogrody utrzymane w stylu japońskim, rosarium, ogród owocowo - warzywny i obszar pod uprawę krzewów. Obecnie w wałbrzyskiej palmiarni rośnie ponad 250 gatunków roślin, które reprezentują florę różnych stref klimatycznych i różnych kontynentów.

L.p.	Nazwa zabytku	Opis
99	Kościół Ewangelicko - Augsburski	<p>Kościół ewangelicki, obecnie ewangelicko-augsburski parafialny kościół Zbawiciela, zbudowany został w latach 1785-88 według projektu architekta Carla Gottharda Langhansa na miejscu wcześniejszej, szachulcowej świątyni ewangelickiej z 1742 roku. Wnętrze utrzymane w białej tonacji ze złoceniami, posiada charakterystyczne empyry wsparte na murowanych filarach. W empyry wkomponowano organy zbudowane w latach 1912-1913, w świdnickiej firmie Schlag und Söhne.</p> <p>Wieża kościoła zwieńczona była początkowo niewielką przysadziłą kopułą, a podczas remontu w latach 1862-1864 została zastąpiona przez wyższe strzeliste zwieńczenie.</p>
<b>Gmina Żarów (m-w)</b>		
100	Zabytkowy młyn w Siedlimowicach	<p>Pierwsza wzmianka pozwalająca mówić o istnieniu młyna pochodzi z lat 1486-1488, gdzie młyn wchodził w skład dawnych dóbr rycerskich. Obecnie młyn w Siedlimowicach jest drugim czynnym młynem na obszarze powiatu świdnickiego, który również prowadzi sprzedaż indywidualną mąki. Młyn Siedlimowice ściśle współpracuje z Fundacją Ratowania Zabytków i Pomników Przyrody. Oprócz zwiedzania tajemniczych pomieszczeń i zabytkowych urządzeń, czeka nas tu ciekawa historia młyna i procesu produkcji mąki, warsztaty z wypiekania podpłomyków oraz poszukiwanie skarbów ukrytych przez Białą Damę.</p>
101	Kościół par. Wniebowzięcia NMP w Wierzbnej	<p>Romański kościół z dwuwieżową fasadą, powiększony o barokową rozbudowę w formie dostawionej od północnej poprzecznej nawy. Kościół w Wierzbnej po raz pierwszy wzmiankowany w 1283 r. Za datę wzniesienia przyjmuje się lata 1230-1250.</p>
101	Zabytkowa studnia („Hofebrunnen”) w Pożarzysku	<p>Studnia z XVII wieku: tzw. „dworska studnia” miała pierwotnie 31,4 m głębokości. W 2004 r. wyremontowany został uszkodzony budynek oraz drewniany mechanizm zabytkowej studni. Mechanizm ten, został niemal całkowicie wykonany z drewna i pierwotnie nie użyto w nim ani jednego gwoźdźca, śruby czy nita.</p>
103	Kuźnia w Łażanach	<p>Kuźnia wybudowana ok. 1910 roku. Jest jednokondygnacyjną budowlą murowaną z czerwonej cegły. Do elewacji szczytowej przylega ceglany, nie otynkowany komin. Dach kuźni, dwuspadowy kryty ceramiczną dachówką, załamany jest nad drewnianym, wtórnie częściowo zamurowanym podcieniem. Kuźnia znajduje się przy ul. Strzegomskiej 16</p>
104	Kaplica w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem w Zastrżu obecnie kościół filialny pw. Wniebowzięcia NMP	<p>Dwukondygnacyjny, murowany, tynkowany kościół z tynkowanym detalem (gzymy, pilasty, boniowane lizeny, obramienia otworów). Jednonawowy, z prostokątnym prosto zamkniętym dwuprzęsłowym prezbiterium. Na osi środkowej fasady sklepiona kruchta. Fasada zwieńczona faliście zamkniętym szczytem. Dach dwuspadowy, łamany, kryty ceramiczną dachówką.</p>

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z urzędów poszczególnych gmin.

## Załącznik 2. Najważniejsze atrakcje turystyczne w obszarze badań [2022].

L.p.	Nazwa atrakcji turystycznej	Opis
<b>Gmina Boguszów Gorce (m)</b>		
1	Centrum Kulturalno-Kongresowe WITOLD	Zaadaptowane zabytkowe budynki pokopalnianie na centrum kulturalne z salą wystawienniczą oraz wystawią pamiątek górnictwa węgla i barytu w Boguszowie-Gorcach. Wieża wyciągowa jest udostępniona jako wieża widokowa.
2	Ośrodek Sportowo-Rekreacyjny DZIKOWIEC	Ośrodek sportów letnich i zimowych umiejscowiony pod górą Dzikowiec na południowym skraju miasta. Ośrodek oferuje możliwość wjazdu koleją linową na niższy szczyt Dzikowca (811 m) (jedyna kolej krzesiówkowa w Sudetach Środkowych, dł trasy 700 m), a zimą dodatkowo funkcjonuje wyciąg orczykowy (400 m) na jednym z bardziej stromych stoków narciarskich w Polsce. Na Ośrodku znajduje się zjazdowa, ekstremalna trasa rowerowa o długości 1400 m. Ośrodek jest węzłem szlaków turystycznych, rowerowych i tras spacerowych w Górach Kamiennych.
3	Droga Krzyżowa Trudu Górniczego	Droga krzyżowa prowadzi z Boguszowa do Krzyża Milenijnego na Chełmcu z 14 stacjami wystawionymi w formie kamiennych obelisków, w intencji ofiar górnictwa. Droga prowadzi przez urokliwe łąki górskie w rozległe kompleksy leśne na szczycie drugiej najwyższej góry Gór Wałbrzyskich.
4	Góra Mniszek	Trzecia z najwyższych gór w herbie miasta (Chełmiec, Dzikowiec i Mniszek) obejmuje mocno zaznaczony kopulasty szczyt oddzielający dzielnicę Boguszów i Gorce. Szczyt zbudowany z permskich porfirów eksploatowanych w kamieniołomie Białe Skałki gdzie znajduje się naturalna ściana wspinaczkowa. Na szczycie znajdowała się kiedyś drewniana wieża widokowa skąd był wspaniały widok na Karkonosze oraz otaczające Boguszów pasma górskie.
<b>Gmina Czarny Bór (w)</b>		
5	Wieża widokowa Trójgarb	Stalowa wieża widokowa o wysokości 27,5 metra, zbudowana na planie trójkąta. Wieża w Masywie Trójgarbu gwarantująca doskonałe walory widokowe.
6	Zalew Grzędy	Dwuzbiornikowy akwen wodny, położony w Masywie Dzikowca, doskonałe warunki do uprawiania turystyki aktywnej.
7	Zamek Lubno-ruina	Ruiny piastowskiego zamku Lubno, którego czas wybudowania szacowany jest na I połowę XIV w. Zamek strzegł szlaku handlowego prowadzącego do Czech. W pierwszej połowie XV stulecia zamek zamieszkiwali husyci, co było przyczyną zniszczenia go przez oddziały mieszczan śląskich w 1437 roku.
<b>Gmina Dobromierz (w)</b>		
8	Zamek w Roztoce	<a href="http://www.zamekroztoka.pl">www.zamekroztoka.pl</a>
9	Wieża widokowa	<a href="http://www.dobromierz.pl/wieza-widokowa/136">www.dobromierz.pl/wieza-widokowa/136</a>
10	Zalew w Dobromierzu	<a href="http://www.dobromierz.pl/walory-turystyczne/47">www.dobromierz.pl/walory-turystyczne/47</a>
11	Grodzisko w Dobromierzu	<a href="http://www.dobromierz.pl/internetowa-tv-dobromierz/49">www.dobromierz.pl/internetowa-tv-dobromierz/49</a>
12	Baseny w Dobromierzu	<a href="http://www.dobromierz.pl/baseny-kapielowe/68">www.dobromierz.pl/baseny-kapielowe/68</a>
<b>Gmina Głuszycza (m-w)</b>		
13	Podziemne Miasto „Osówka” w Sierpnicy	Podziemna trasa turystyczna z czasów II wojny światowej wybudowana w ramach projektu Riese.
14	Pięć stawów w Dolinie Marcowej ul. Leśna w Głuszycy	Kaskadowo wybudowane stawy stanowiące zbiorniki retencyjne.
15	Kamieniołom w Głuszycy Górnej	Nieczynny kamieniołom melafiru – wyrobisko zalane wodą.
16	Przejście graniczne Głuszycza Górna - Janowicki	Turystyczne przejście graniczne z Czechami.
<b>Gmina Jawor (m)</b>		

L.p.	Nazwa atrakcji turystycznej	Opis
17	Kościół Pokoju- ewangelicko- augsburski	Wzniesiony w latach 1654 – 1655) Jest największą drewnianą budowlą o funkcjach religijnych na świecie. W roku 2001 został wpisany na listę światowego dziedzictwa UNESCO.
18	Ratusz	Wzniesiony pod koniec XIX wieku, wielokrotnie przebudowywany. Reprezentuje styl neorenesansu niderlandzkiego i do dziś zachwyca kunsztem detali architektonicznych.
19	Sala Rajców	Mieści się we wnętrzu Ratusza, w której znajdują się największe witraże w budowlu świeckiej na Dolnym Śląsku, wykonane w 1897 r. w Berlińskim Instytucie Witraży.
20	Pobernardyński zespół klasztorny z końca XV wieku	Obecnie siedziba Muzeum Regionalnego; to jedna z dwóch zachowanych na Dolnym Śląsku siedzib średniowiecznego zakonu. Historia tego obiektu posiada 500-letnią metrykę.
21	Zamek Piastowski	Wybudowany ok. 1224 roku. Wielokrotnie przebudowywany i rozbudowywany. Po 1821 roku istniało w zamku ciężkie więzienie dla kobiet, a po II wojnie światowej miejsce to służyło jako więzienie polityczne dla przeciwników reżimu stalinowskiego. W 2013 roku dla turystów udostępniono salę wystawienniczą, w której mieści się wejście na zamkową wieżę i punkt widokowy.
<b>Gmina Jaworzyna Śląska (m-w)</b>		
22	Zespół pałacowo-folwarczny w Bagieńcu	Usytuowany w centrum wsi, w obniżeniu między niewielkimi wzniesieniami, otaczającymi wieś. Otoczony od wschodu i północy dużymi stawami hodowlanymi, od południa i zachodu łąkami i polami uprawnymi. Do pałacu można się dostać kamiennym mostem wybudowanym w miejscu mostu zwodzonego. Zachowały się m.in. XIX - wieczny kamienny portal, kartusz herbowy oraz pomieszczenia ze sklepieniami kolebkowymi. W pałacu gościło wiele znanych osobistości takich jak Johann Wolfgang Goethe czy Friedrich Bogislaw von Tauentzien.
23	Żwirownia w Jaworzynie Śląskiej	Zbiorniki wodne powstałe wskutek wydobywania w tym miejscu latami glinek kaolinowych oraz żwiru. Miejsce rekreacji dla mieszkańców i raj dla wędkarzy.
<b>Gmina Jedlina-Zdrój (m)</b>		
24	Wieża widokowa na górze Borowa	Wieża położona jest na szczycie Borowej o wysokości 853 m n.p.m., w Górach Wałbrzyskich. Znajduje się ona na granicy Wałbrzycha i Jedliny-Zdroju. Obiekt powstał w 2017 r. Jest to stalowa, ażurowa wieża o wysokości 16,5 m. Dodatkowo przy wieży jest wiata, ławki i stoły.
25	Kompleks Active	Obiekt rekreacyjno-sportowy. Na terenie Kompleksu Active znajdują się boiska do gry w piłkę nożną, skatepark, pumptrack, siłownia terenowa, plac zabaw, mobilne lodowisko funkcjonujące w sezonie zimowym, zbiornik wodny, ścieżki pieszo-rowerowe, hala namiotowa.
26	Park Aktywności Czarodziejska Góra	Obiekt posiada liczne atrakcje, takie jak: park linowy (trasy maluch, junior, standard i ekstremum), dodatkowo trasa tyrolska (pół kilometra zjazdów), wieża wspinaczkowa (trzy ścianki o różnym stopniu trudności), strzelnica paint ball, letni tor saneczkowy (600 m), kule wodne i dmuchaniec dla dzieci, wypożyczalnia rowerów tradycyjnych i elektrycznych, Miejsce Obsługi Rowerzystów (woda, narzędzia ładowarka), wyciąg orczykowy talerzykowy (250 m) i stok narciarski, zimowy tor pontonowy, wypożyczalnia nart.
27	Park Zdrojowy	W I połowie 2022 r. Park Zdrojowy został zmodernizowany. Wykonano scenę, multimedialną fontannę, zmodernizowano ścieżki i plac przed sceną. Obecnie trwa dalsza modernizacja parku, zostaną wyremontowane ciągi piesze, zostanie oczyszczony i zagospodarowany drugi staw oraz zostanie nasadzona roślinność. Dodatkowo w tym roku planuje się montaż czterech rzeźb parkowych.
<b>Gmina Kamienna Góra (m)</b>		
28	Sztolnię ARADO	Jednym z najlepiej zachowanych oraz najciekawszych podziemnych korytarzy jest kompleks znajdujący się na Górze Kościelnej owiany tajemnicą zaginionego laboratorium Hitlera, którego historię można osobiście odkrywać odwiedzając kamiennogórską Sztolnię Arado. Obiekt ten posiada powierzchnię 1300 m <sup>2</sup>

Lp.	Nazwa atrakcji turystycznej	Opis
		i kubaturę 4350 m <sup>3</sup> . Największą atrakcją kompleksu jest olbrzymia hala o długości 55,5 m, szer. 7 m, wys. 5,2 m.
<b>Gmina Kamienna Góra (w)</b>		
29	Stół sądowy w Kochanowie	Unikalny w skali kraju i Europy Sądowy Stół. Na ten niezwykle pomnik, przypominający dawny porządek prawny, składa się stół oraz siedzenia. Stół Sądowy w Kochanowie ma okazałe rozmiary: 200 cm długości, 76 cm szerokości i 110 cm wysokości. Do czasów obecnych przetrwało 9 siedzisk, niektóre z oparciami. Wszystkie elementy wyciosane zostały z piaskowca. Unikalny zabytek znajduje się przy zielonym szlaku, prowadzącym z Krzeszowa do Mieroszowa.
30	Rezerwat Przyrodniczy „Głazy Krasnoludków” w Gorzeszowie	Rezerwat krajobrazowy położony na zboczu Gór Stołowych w części zwanej Zaworami. Na długości 1200 metrów rozciąga się zespół ambon i bogato urzeźbionych skał, osiągających wysokość od 3 do 17 metrów. Pierwotnie całość skalnych wypiętrzeń zbudowana była z piaskowca, który jest podatny na działanie słońca, wody i wiatru. Na skutek działań przyrody tutejsze skały przyjęły z czasem niezwykle kształty, przypominające ogromne grzyby, baszty, maczugi i imponujących rozmiarów skalne ściany. Dzięki działaniu wody, a następnie wietrzenia, powstały także wgłębienia i labirynty, a nawet okienka w skalnych ścianach.
31	Diabelska Maczuga w Gorzeszowie	Imponujących rozmiarów skała znajduje się w południowo-zachodniej części Gór Stołowych, zwanej Zaworami. Dokładnie zlokalizowana jest przy skrzyżowaniu drogi lokalnej i drogi polnej w miejscowości Gorzeszów. Położona na otwartej przestrzeni ogromna skała wzbudza zainteresowanie turystów. Z uwagi na krążące w tej okolicy legendy, nazywana jest „Diabelską Maczugą”, czy też „Czarcia Maczugą”.
32	Wapiennik w Leszczyńcu	Zabytkowy piec, służący dawniej do wypalania wapienia. Piec został zachowany do dziś w doskonałym stanie. Powstał prawdopodobnie na przełomie XVIII i XIX wieku. Zbudowany jest na planie sześciokąta, a ściany wzniesione z nieregularnych kamieni są pochylone do wewnątrz. Jest to prosty w budowie piec szybowy.
33	Rudawski Park Krajobrazowy	Na terenie parku znajduje się między innymi niezwykła formacja skalna tzw. "Konie Apokalipsy". Położona w bliskości Skalnika (945 m n.p.m.) – najwyższego szczytu Rudaw Janowickich, oferuje widok na roztaczającą się przepiękną panoramę Karkonoszy. Na Skalnik prowadzi kilka szlaków turystycznych (m.in. z Czarnowa i Leszczyńca). W pobliżu Rozdroża pod Bobrzakiem, na skraju lasu (w górnej części wsi Leszczyniec), u podnóża Rudaw Janowickich posadowiony jest interesujący XIX-wieczny wapiennik, czyli piec szybowy do przemysłowego wypalania wapna.
<b>Gmina Lubawka (m-w)</b>		
34	Zbiornik wodny Bukówka	Zbiornik wodny z infrastrukturą służącą do wypoczynku nad wodą, siłownia zewnętrzna, plac zabaw, zadaszona wiata turystyczna.
35	Stadion Miejski w Lubawce	Stadion z trzema płytami boiska, przygotowany do uprawiania lekkiej atletyki (biegi, skok w dal, skok w wzwyż).
36	Skocznia narciarska	Naturalna skocznia narciarska o punkcie K85.
37	Turystyczne szlaki pieszo-rollerowe	Szlaki turystyczne przebiegające przez Gminę Lubawka to min.: „Szlak Cystersów”, Obwodnica Dolomitowa, Magistrała „Liczyrzepa”, Obwodnica Zawory, Trasa Transgraniczna Wschodnia.
38	Trasy narciarstwa biegowego	Na terenie Gminy Lubawka znajduje się ok. 35 km tras narciarstwa biegowego – Trasa Święta Góra w Lubawce, Trasa Podlesie w Lubawce, Prasa w okolicach Opawy.
<b>Gmina Marcinowice (w)</b>		
39	Góra Ślęza	
40	Kościół pw. Wszystkich Świętych w Strzelcach	Kościół parafialny pw. Wszystkich Świętych w Strzelcach podlega administracyjnie do Archidiecezji Wrocławskiej, Diecezji Świdnickiej, Dekanatu Świdnica-Wschód. Parafia obejmuje następujące miejscowości: Strzelce, Szczepanów, Gola Świdnicka, Krasków oraz Tworzyjanów. Wzniesiony na początku XIV wieku w stylu wczesnogotyckim.
<b>Gmina Męcinka (w)</b>		

L.p.	Nazwa atrakcji turystycznej	Opis
41	Zbiornik wodny Słup	Sztuczny zbiornik wodny Słup o dużym potencjale turystyczno-rekreacyjnym. Gmina Męcinka prowadzi procedury planistyczne MPZP umożliwiające rozwój tych funkcji. Pożądana budowa ścieżki rowerowej wokół zbiornika oraz infrastruktury towarzyszącej (lampy, ławki, kosze na odpady, mapy turystyczne – tablice).
42	Zabytkowa pocysterska droga krzyżowa na Górze Górzec	Pocysterskie stacje drogi krzyżowej z XVIII w. znajdujące się na zboczu wygasłego wulkanu Górzec, w Mnisim Lesie. Wymagają odrestaurowania. Miejsce z dużym potencjałem turystycznym dla regionu (budowa wieży widokowej).
<b>Gmina Mieroszów (m-w)</b>		
43	Czartowskie Skały	Wyrastające na 20 metrów piaskowcowe bastiony naszpikowane są detalami m.in. wystają z nich; diabelskie rogi, kły, wielkie oczy, niewielkie jaskinie czy skalne okna, potrafią pobudzić mocno wyobraźnię. Skalne ściany osiągają wysokość 580-610 m n.p.m. i wznoszą się niemal pionowo, przy tym są słabo urzeźbione. Odnajdziemy tu unikatowe okna i nisze skalne powstałe w wyniku wietrzeń i erozji skały. W okresie międzywojennym Czartowskie Skały zaliczały się do najciekawszych atrakcji turystycznych i już wtedy zostały uznane za pomnik przyrody.
44	Wieża widokowa w Mieroszowie	Oddana do użytku w 2015 roku, 16 metrowa o konstrukcji drewnianej przypomina z wyglądu ambonę myśliwską. Jest doskonałym punktem widokowym na miasto oraz okoliczne pasma górskie. Widać z niej m.in. Góry Suche, Javori Hory, Broumovskie Ściany a także pasmo Zaworów. Wieża jest ogólnodostępna dla wszystkich, dojdzie do niej z okolic Mieroszowskiego Rynku zajmuje ok 5 minut.
45	Przełęcz Trzech Dolin i Schronisko PTTK Andrzejówka	Przełęcz Trzech Dolin znajduje się u podnóża Waligóry w centralnym punkcie Gór Kamiennych, gdzie zbiegają się granice zlewni trzech potoków: Rybnej, Sokołowca i Złotej Wody oraz gdzie schodzą się trzy grzbiety głównego grzbietu Gór Suchych: grzbiet najwyższy z Waligórą, grzbiet z Klinem i grzbiet z Graniczną i Bukowcem. Atrakcyjne położenie i widoki na Góry Suche. Schronisko PTTK „Andrzejówka” – jest jednym z lepiej zachowanych przedwojennych schronisk górskich o charakterystycznej budowie i bogato rzeźbionym wnętrzu.
46	Ruiny Zamku Radosno	Zbudowany z kamienia w końcu XIII wieku przez księcia świdnicko-jaworskiego Bolka I. Istnieją też przypuszczenia, że zamek zbudowali Czesi jako przeciwwagę dla pobliskiej warowni Rogowiec. Do dziś zachowały się pozostałości 12-metrowej cylindrycznej wieży i resztki murów obwodowych.
47	Szybowisko Mieroszów	Położone na zboczu Góry Jatki w Mieroszowie, którym opiekuje się Aeroklub Ziemi Wałbrzyskiej - ukształtowanie terenu i prądy termiczne występujące w Górach Suchych sprzyjają uprawianiu sportów lotniczych, a w szczególności lotniarstwa i paralotniarstwa,. Szybowisko posiada własny pas startowy dla motolotni i samolotów ultralekkich, rampę oraz rozbieg do startu lotni i paralotni, a także zaplecze z polem namiotowym.
48	Gniazdo na Dziobie – z widokiem na PTACTWO	To niezwykle punkt widokowy, który powstał na górze Dziób. Na północnym wierzchołku góry Dziób (693 m n.p.m.) pomiędzy sołectwami Łączna oraz Różana powstała unikalna konstrukcja w formie gniazda, dzięki któremu każdy może przy odrobinie szczęścia zobaczyć, bądź usłyszeć ptaki z poniższego zestawienia.
<b>Gmina Mściwojów (w)</b>		
49	Zbiornik wodny Mściwojów	Zbiornik wodny w Mściwojowie powstał na rzece Wierzbak w 1999 r. Znajduje się tu unikalny na skalę europejską system samooczyszczania polegający na utworzeniu naturalnych rozlewisk porośniętych specjalną roślinnością, które filtrują wodę zbiornika wstępnego spływającą do zbiornika właściwego. Zbiornik główny, prócz funkcji magazynowania wody i ochrony przed falą powodziową, przeznaczony jest na cele rekreacyjne i wypoczynkowe.
50	Wieża widokowa na Przedgórzu Sudeckie wraz ze ścieżką przyrodniczą	Pięciopoziomowa wieża widokowa o konstrukcji stalowo-drewnianej i całkowitej wysokości 25,70 m. Z wieży rozpościera się panorama Gór i Pogórza Kaczawskiego – Krainy Wygasłych Wulkanów, znajdujących się na dalszym planie Karkonoszy, Gór Wałbrzyskich oraz Gór Sowich. Wieża jest posadowiona na wysokości 209 m n.p.m. Długość ścieżki przyrodniczej wynosi około 1850 metrów.

Lp.	Nazwa atrakcji turystycznej	Opis
<b>Gmina Nowa Ruda (m)</b>		
51	Wieża widokowa na Górze Wszystkich Świętych	Wieża widokowa na Górze Wszystkich Świętych - powstała dzięki staraniom słupeckiej sekcji GGV - Kłodzkie Towarzystwo Górskie. W 1889 r. wybudowano mini wieżę o wysokości 2,8 m. Góra Wszystkich Świętych była dużą atrakcją turystyczną, więc zaproponowano budowę wyższej wieży. 12 czerwca 1913 r. wmurowano pod jej budowę kamień węgielny. Niedługo potem oddano do użytku nową, 15 m, okrągłą, zwieńczoną galeryjką wieżę widokową, wznoszącą się na wysokości 648 m n.p.m. i wybudowaną z czerwonego piaskowca, której nadano imię feldmarszałka von Moltke. Po gruntownym remoncie w 2011 r. można z niej podziwiać piękne panoramy Sudetów Wschodnich i Środkowych.
52	Wieża widokowa na Górze Anny	Wieża widokowa na Górze Anny z roztaczającą się z niej panoramą - Góra Anny uważana jest za jeden z lepszych punktów widokowych. Zgodnie z przekazami w 1882 r. wzniesiono tutaj pawilon, a przy nim drewnianą platformę o wysokości 5 m., z której był widok na okolice. W 1906 r. pomost ten z konieczności pomniejszono. Wtedy pojawił się pomysł budowy murowanej wieży widokowej. Staraniem Carla Ferche, w 1911 r. zbudowano i oddano do użytku wysoką na 14 m wieżę z czerwonego piaskowca, na planie czworokąta. 5.10.2014 po dokonanej modernizacji ponownie oddano ją do użytku.
53	Muzeum Górnictwa w Nowej Rudzie (Dawna Kopalnia Nowa Ruda)	Muzeum Górnictwa w Nowej Rudzie (Dawna Kopalnia Nowa Ruda) – Placówka prywatna powstała na bazie części obiektów zlikwidowanej KWK „Nowa Ruda”. W skład placówki wchodzi Podziemna Trasa Turystyczna „Kopalni Węgla Kamiennego w Nowej Rudzie”, wykorzystująca sztolnię ćwiczebną Zespołu Szkół Górniczych. W skład ekspozycji wchodzi wystawa, prezentująca noworudzkie górnictwo węgla kamiennego: jego historię i organizację, górnicze narzędzia i urządzenia, stroje i ubiory robocze oraz modele dawnych budynków i maszyn. Ponadto zobaczyć można konstrukcję szybu "Lech". W skład podziemnej części muzeum wchodzi trasa turystyczna o długości 700 metrów, urządzona w dawnym polu górniczym "Piast". Podczas zwiedzania trasy prezentowane są m.in. technologie zabezpieczania chodników, metody wydobycia i transportu węgla, urządzenia górnicze (kombajn górniczy, wrębiarka). Do ciekawostek trasy należą m.in. okazy skamieniałej araukarii czy tzw. "ul" czyli górnicza ubikacja. Przewidziane jest również spotkanie ze Skarbnikiem. Zwiedzanie trasy kończy przejazd elektryczną kolejką, mogącą zabrać do 36 osób.
54	Regionalne Centrum Turystyki Aktywnej	Regionalne Centrum Turystyki Aktywnej - kompletne zaplecze treningowe, idealne do organizacji zawodów, zgrupowań i obozów dla sportowców różnych dyscyplin z kraju i zagranicy. To nowoczesna baza turystyczna dla grup zorganizowanych i gości indywidualnych. Dzięki rozbudowanemu zapleczu noclegowemu i gastronomicznemu obiekt może przyjąć jednocześnie 260 osób, oferując im pełny komfort i możliwości korzystania ze wszystkich obiektów sportowych oraz bogatego zaplecza odnowy biologicznej. RCTA posiada pełnowymiarowy basen sportowy na 25 metrów długości i 8 torów z homologacją Polskiego Związku Pływackiego umożliwiającą organizację wszelkiego rodzaju zawodów pływackich. Dodatkowo w obiekcie jest basen rekreacyjny na 20 metrów, z 4 torami do nauki pływania. Atrakcją są również: 60 metrowa zjeżdżalnia, bicze wodne, gejzery, masaże wodne, sauna sucha i parowa oraz bar słoneczny. W skład obiektu wchodzi hala widowiskowo-sportowa o wymiarach 50 na 23,5 m. oraz hala treningowa przeznaczona do treningów i wykorzystywana pomocniczo w czasie imprez sportowych. Dostępne jest w pełni zmodernizowane, odpowiadające europejskim standardom, pełnowymiarowe boisko piłkarskie ze sztuczną nawierzchnią, trybunami, oświetleniem i bieżnią tartanową. Zaplecze sportowe obiektu wzbogaciło się także o skocznie do skoku w dal i wżwyz, stanowiska do pchnięcia kulą, boiska do piłki plażowej oraz boiska wielofunkcyjne ze sztuczną nawierzchnią i oświetleniem (do tenisa, piłki ręcznej, siatkowej i koszykówki). Ostatnio wzbogacone również o strefę relaksu z zewnętrzną siłownią, a także Kriosaukę i Grotę Solną.

L.p.	Nazwa atrakcji turystycznej	Opis
55	Szyb Nowy I (najwyższa ścianka wspinaczkowa w Polsce)	Szyb Nowy I - Najwyższa ścianka wspinaczkowa (58,80m) w Polsce. Będący symbolem miasta i regionu Szyb Nowy I, znajdujący się w dzielnicy Ślupiec od października 2014 roku uzyskał nową turystyczno - rekreacyjną funkcję. Efekt finalny to 2 ścianki (zewnątrzna i wewnątrzna) wraz z zagospodarowaniem terenu (ciągi piesze, miejsca postojowe). Całość przystosowana dla osób niepełnosprawnych. Miejsce przeznaczone zarówno do organizacji zawodów, jak i rekreacji indywidualnej.
<b>Gmina Nowa Ruda (w)</b>		
56	Wieża widokowa na Włodzickiej Górze	Wieża zbudowana w 1927 r. na najwyższym szczycie Wzgórz Włodzickich, w pobliżu Świerków Dolnych. Była to budowla w postaci smukłej, kwadratowej wieży, wysokiej na 14,6 m z tarasem widokowym nakrytym namiotowym daszkiem, wykonana z betonu i pustaków wypełnionych szlamem. W przyziemiu wieża była rozbudowana o bufet - schron, zbudowany na planie kwadratu. W 1934 r. nadano jej imię Paula von Hindenburga. Wieża, dzięki staraniom władz Gminy Nowa Ruda, odzyskała swój dawny blask. 19 października 2018 roku odbyło się uroczyste otwarcie wieży widokowej na Włodzickiej Górze (757 m n.p.m.), odbudowanej w ramach projektu pn. „Polsko-Czeski Szlak Grzbietowy – Część Wschodnia”.
57	Pałac w Bożkowie	Początki budowli sięgają późnego średniowiecza. W XVI w. przebudowany przez rodzinę Raueck, następnie przez kolejnych właścicieli. Po pożarze w 1735 r. i przejściu przez Magnisów pałac otrzymał detale klasycystyczne i nadano mu styl barokowy. W XVIII w. istniał już w tym miejscu kompleks budowli połączonych ze sobą asymetrycznie. Bogate wyposażenie gromadzone latami przez Magnisów dopełniało całości. Obiekt otoczony murem i okolony pięknym parkiem. W parku znajdowało się wiele ciekawych miejsc: staw, przepiękne założenia ogrodowo – parkowe, wzorowane na modelach włoskich i francuskich. W obiekcie odbywały się bale, spotkania towarzyskie, polityczne, polowania, narady miejscowej arystokracji. Pałac po raz drugi został strawiony przez pożar w 1871 r. Po nim w zachowane elementy wkomponowano detale neorenesansowe i neobarokowe. Wtedy też wzniesiono wysoką cylindryczną wieżę, ze spiczastym hełmem, otoczoną mniejszymi wieżyczkami. Pałac w Bożkowie uchodził do 1945r. za największy zbiór zabytków na ziemi kłodzkiej. Obecnie pałac jest własnością prywatną.
58	Muzeum „Przy Tunelu”	„Muzeum Przy Tunelu” w Świerkach, w Gminie Nowa Ruda powstało dzięki pasji zbieractwa i zacięciu artystycznemu Mieczysława Bojko i Nadii Makuchowskiej. Znajduje się w budynku, który pamięta budowę linii kolejowej i tuneli pod koniec XIX w. na trasie Kłodzko – Wałbrzych. W nowym muzeum zgromadzono dobra kultury, a także różnego rodzaju pamiątki, które chciano uratować przed zniszczeniem, by zachować je i umożliwić oglądanie nowym pokoleniom. Są tam przedmioty z czasów przedwojennych oraz z czasów PRL-u: narzędzia, urządzenia, maszyny, meble, naczynia, albumy, stare książki, fotografie oraz obrazy.
59	Muzeum Techniki Militarnej Mólke i Muchołapka	Muzeum Techniki Militarnej Mólke zostało otwarte 1 sierpnia 2013 r. w Ludwikowicach Kłodzkich na terenie byłej tajnej fabryki amunicji Fabryka Dynamit Nobel AG Mólke. Muzeum obejmuje zwiedzanie części naziemnych przed wejściami do sztolni, zwiedzanie podziemnego poziomu obiektu oraz ekspozycję wojskowego sprzętu kołowego i gąsienicowego. Atrakcją miejsca jest muchołapka. To ruina chłodni kominowej, betonowy krąg położony w lasach kilkanaście kilometrów od Ludwikowic Kłodzkich.
60	Schronisko „Zygmuntówka”	Schronisko Zygmuntówka (Henkelbaude) zostało otwarte w grudniu 1938 r. Niemiecką nazwę otrzymało na cześć nauczyciela z Bielawy, działacza ruchu turystycznego, autora map oraz instruktora narciarskiego Hermanna Henkela. Obiekt zbudowano staraniem Towarzystwa Sportów Zimowych z Bielawy. W 1956 r. zostało przejęte przez oddział jeleniogórski PTTK, który utworzył z niego schronisko turystyczne. Przyczynił się do tego Zygmunt Scheffner, działacz PTTK z Wałbrzycha i to od jego imienia pochodzi nazwa Zygmuntówka. W latach 70-tych koło schroniska zbudowano narciarski wyciąg orczykowy o długości 590 m. To jedno z nielicznych przedwojennych schronisk w Górach Sowich, które uniknęło dewastacji i nadal obsługuje ruch turystyczny.



L.p.	Nazwa atrakcji turystycznej	Opis
<b>Gmina Paszowice (w)</b>		
61	Wąwóz Myśluborski	Wąwóz z rezerwatem z unikalnymi walorami przyrodniczymi.
62	Wieża widokowa na Radogoście	Murowana wieża z 1883 r. na jednym z wzgórz.
63	Wąwóz Siedmicki	Wąwóz z unikalną florą.
64	Organy Myśluborskie	Nek wulkaniczny na wzgórzu Rataj.
<b>Gmina Radków (m-w)</b>		
65	Góry Stołowe (Szczerbiny Wielkie, Błędne Skały)	Unikatowe na skalę europejską pasmo górskie pełne skalnych labiryntów, niesamowitych form skalnych, z piękną przyrodą ożywioną i nieożywioną. Góry Stołowe ze względu na swój potencjał zostały objęte ochroną ścisłą, a na ich terenie powstał Park Narodowy Gór Stołowych.
66	Radkowski zalew	Kąpielisko położone u podnóża Gór Stołowych z pięknym widokiem na masyw Szczerbiny Wielkiej. Zalew powstał w dolinie potoku Czerwona Woda i zasilany jest wodą z górskich strumieni. Zbiornik ma wydzielone kąpielisko oraz część przeznaczoną do wypożyczania łodzi czy kajakami (bez napędu motorowego). Nad zalewem znajdują się ośrodki wypoczynkowe, domki, restauracja.
67	Wambierzyce – dolnośląska Jerozolima	Sformułowanie „Dolnośląska Jerozolima” wynika z faktu, iż z inicjatywy Daniela von Osterberga, właściciela Wambierzyc, w okresie od końca XVII do XIX wieku powstała tu kalwaria z około 100 kaplicami i kapliczkami oraz 12 bramami (nie wszystkie zachowały się do dziś). Kalwaria symbolizuje Jerozolimę z czasów, gdy żył Jezus. Płynący przez miejscowość strumień nosi nazwę Cedron, a nazwy okolicznych wzgórz nawiązują do wzgórz Świętego Miasta. Na szczególną uwagę zasługuje bazylika Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny wybudowana w stylu barokowym na wzór Świątyni Salomona w latach 1715–1723. Zbudowana na planie czworoboku i podzielona na trzy części: prezbiterium, nawę główną i biegnące wokół krużganki, robi spore wrażenie. Z zewnątrz przypomina pałac, do którego prowadzi 57 kamiennych schodów.
68	Wieża widokowa w Suszynie	Wieża widokowa w Suszynie – wieża wybudowana w 2014 r. w Suszynie. Wieża Suszynka o wysokości 27 metrów stoi na wzniesieniu 469,2 m n.p.m., należącym do południowo-wschodniej części Wzgórz Ścinawskich. Na 22. metrze znajduje się platforma widokowa, na którą prowadzi 140 schodów. Z wieży można oglądać: Góry Stołowe, Broumovskie Ściany, Górę Świętej Anny, Górę Wszystkich Świętych, Góry Bardzkie, Góry Orlickie, Góry Sowie, Góry Złote oraz Masyw Śnieżnika.
69	Taras widokowy na Górze Guzowatej w Radkowie	Niedaleko Radkowa, na wzniesieniu na wysokości 450 m n.p.m. znajduje się punkt widokowy czynny już od początku XX wieku. W 2019 roku zbudowano tu nową platformę, gdzie można wypoczywać i podziwiać widoki na okolice. Z platformy w kształcie elipsy roztaczają się widoki na panoramę Gór Stołowych i Ścian Broumowskich. Ponadto jak na dłoni widać stąd Zalew Radkowski.
<b>Gmina Stare Bogaczowice (w)</b>		
70	Wieża widokowa na Trójgarbie	Wieża widokowa na Trójgarbie, to nowoczesna budowla umożliwiająca dalekie obserwacje. Konstrukcja powstała w 2018 roku i dość szybko okrzyknięta została mianem największej atrakcji Gór Wałbrzyskich.
71	Zalew w Stare Bogaczowice	Woda, plaża, restauracja, łowisko, parking, strzelnica sportowa.
<b>Gmina Strzegom (m-w)</b>		
72	Bazylika Mniejsza pw. św. App. Piotra i Pawła w Strzegomiu	Gotycki kościół znajdujący się w dekanacie strzegomskim w diecezji świdnickiej na Dolnym Śląsku. Początkowo kościół należał do zakonu rycerskiego joannitów, zaś parafia przy tym kościele została erygowana w XVI w. Od 2002 świątynia jest bazyliką mniejszą, a od 13 kwietnia 2017 podniesiona do rangi kolegiaty. 22 października 2012 roku obiekt został wpisany na listę pomników historii. Bogaty w cenne dzieła rzeźby architektonicznej oraz rzemiosła artystycznego głównie z XIV-XV w.

L.p.	Nazwa atrakcji turystycznej	Opis
73	Zabytkowe mury obronne wraz z basteją	W 2019 r. odrestaurowane zostały mury miejskie oraz odbudowana baszta na cele działalności wystawienniczej, prowadzonej przez organizację pozarządową. Ta część miasta, dzięki swojemu obecnemu wizerunkowi, stała się prawdziwą wizytówką Strzegomia oraz miejscem częstych spacerów mieszkańców. Całości dopełnia wyremontowana estakada kolejowa, która malowniczo rozciąga się nad miastem.
74	Aleja Rzeźb	Na Alei Wojska Polskiego w Strzegomiu ustawiono granitowe rzeźby. Niezwykła galeria zachwyca strzegomian i jest miejscem spacerów całych rodzin. Miejsce szczególnie efektownie prezentuje się zwłaszcza po zmroku, kiedy każdą z rzeźb można oglądać w specjalnym oświetleniu. Dużą zainteresowanie budzi również granitowa fontanna, która jest dużą atrakcją szczególnie dla najmłodszych mieszkańców Aleja Rzeźb powstaje w ramach międzynarodowego projektu „Szlak Kamienia”.
75	Góra Krzyżowa	Góra Krzyżowa to najwyższy szczyt Wzgórz Strzegomskich - 354 m n.p.m. Wyrasta stromym zwieńczonym skałkami stożkiem na wschód od Góry Św. Jerzego, górując nad Strzegomiem. Góra Krzyżowa jest celem spacerów strzegomian i turystów. Na jej szczycie ustawiono krzyż, do którego prowadzą schody.
76	Izba Tradycja Ziemi Strzegomskiej	Izba Tradycji Ziemi Strzegomskiej stworzona została z myślą o pasjonatach historii, którzy interesują się zamierzchłymi czasami gminy Strzegom. To miejsce, w którym zgromadzone zostały zarówno materialne, jak i niematerialne wartości kulturowe. Poprzednio eksponaty były przechowywane w miejscach często niedostępnych dla turystów. Powstanie Izby pozwoliło na udostępnienie zbiorów wszystkim zwiedzającym. Nowoczesne wyposażenie oraz oświetlone gabloty sprawiają, że eksponaty prezentują się naprawdę okazale. Izba Tradycji Ziemi Strzegomskiej wzbudza wielkie zainteresowanie nie tylko samych mieszkańców, ale również osób z innych gmin, które są ciekawe poznania historii dawnego Strzegomia.
<b>Gmina Szczawno-Zdrój (m)</b>		
77	Góra Chełmiec	Jest szczytem górskim o wysokości 851 m n.p.m., wchodzi w skład Masywu Chełmca, będący częścią Gór Wałbrzyskich (Sudety Środkowe).
78	Parki uzdrowskie	W uzdrowisku znajdują się dwa wiekowe już parki utrzymane w stylu angielskim. Park Zdrojowy i Szwedzki charakteryzują się bogatą roślinnością rodzimą i wśród której wiele drzew i krzewów to pomniki przyrody. Na szczególną uwagę zasługują różaneczniki i azalie z przepięknymi kwiatami w okresie wiosennym.
79	Teatr Zdrojowy - ul. Kościuszki 19 w Szczawnie-Zdroju	Teatr Zdrojowy wzniesiony w 1890 r., posiada piękną, przestronną salę widowiskową z wystrojem rokokowym. Jest to jeden z najpiękniejszych teatrów w Polsce. Systematycznie odbywają się tu różne spektakle teatralne, koncerty muzyczne i różnego rodzaju popisy estradowe, a także kabaretowe.
80	Pomnik Ułanów Nadwiślańskich	Pomnik upamiętnia zwycięstwo polskich ułanów nad wojskiem pruskim w bitwie pod Strugą. Ufundowany został przez wałbrzyskie rzemiosło, odsłonięty w 1960 roku.
81	Uzdrowisko w Szczawnie-Zdroju	Magnezem, który przyciąga tu turystów jest niewątpliwie uzdrowisko oparte na leczniczej sile wód mineralnych, które zaliczają się do tzw. szczaw alkalicznych. W Szczawnie znajdują się cztery źródła: Mieszko, Dąbrówka, Młynarz oraz Marta. Główne wskazania do leczenia wodą to choroby płuc, układu pokarmowego, schorzenia urologiczne, cukrzyca, otyłość, skaza moczanowa.
<b>Gmina Świdnica (m)</b>		
82	Kościół Pokoju pw. Świętej Trójcy	Kościół Pokoju pw. św. Trójcy to jeden z najważniejszych obiektów Świdnicy i regionu. Wpisany od 2001 roku na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO, a od 2017 roku także na listę Pomników Historii RP wraz z otaczającym go cmentarzem i budynkami. W swoim wnętrzu może pomieścić ok. 7500 osób. Kościół otoczony jest zespołem zabytków Placu Pokoju: drewnianą dzwonnica, domem stróża, plebanią i zabytkowym cmentarzem ewangelickim.
83	Katedra św. Stanisława Biskupa i Męczennika i św.	Widoczna z każdej drogi dojazdowej do miasta XIV-wieczna katedra pw. św. Stanisława i św. Wacława to jeden z największych rzymsko-katolickich, gotyckich kościołów w Polsce i najbardziej rozpoznawanych zabytków Świdnicy. Katedra

L.p.	Nazwa atrakcji turystycznej	Opis
	Wacława Męczennika w Świdnicy	posiada najwyższą na Śląsku, szóstą pod względem wysokości wieżę w Polsce (101,50 m.), trzy olbrzymie nawy (główna ma 71 m dług., 10 m szer. i 25 m wys.), monumentalne, gotyckie okno oraz 6 kaplic, które na przestrzeni XIV i XV wieku - dzięki hojności mieszczan, cechów i bractw religijnych dobudowano do naw bocznych. W kościele znajduje się szereg pięknych portali, ołtarzy, rzeźb, dzieł sztuki np. piaskowcowa, ośmioboczna poewangelicka chrzcielnica, gotycki ołtarz na Chórze Mieszczan przedstawiający Zaśnięcie Najświętszej Maryi Panny. Od 2004 r. kościół pełni rolę katedry diecezji świdnickiej. Wpisany jest na listę Pomników Historii. U podnóża Katedry znajdują się pozostałości fortyfikacji fryderycjańskich z II poł. XVIII w.
84	Muzeum Dawnego Kupiectwa	Muzeum Dawnego Kupiectwa, w którym dokładnie można poznać kupieckie tradycje Świdnicy i innych miast bogacących się przez stulecia dzięki handlowi. Na parterze zobaczyć można ciekawie zaaranżowane ekspozycje przedstawiające Dom Wagi, Urząd Miar, sklep kolonialny, karczmę, aptekę a nawet stację paliw. Całość aranżacji dopełniają bogate kolekcje różnego rodzaju opakowań, kas sklepowych, wag, odważników oraz miar długości i objętości. Na I piętrze na zwiedzających czeka galeria obrazów świdnickich malarzy, rekonstrukcja dawnego salonu mieszczańskiego i późnogotycka Sala Rajców. Przykryte sklepieniem krzyżowo – żebrowym pomieszczenie zdobią fragmenty XVI – wiecznych polichromii o tematyce religijnej odsłonięte w latach 1966 – 67. W XVIII i XIX wieku Sala Rajców pełniła rolę kaplicy ratuszowej, czego pozostałością jest wsparty od zewnątrz na dwóch „nogach”, barokowy wykusz, w którym znajdowała się ongiś, otoczona szczególną czcią, zaginiona obecnie figura Matki Boskiej. Obecnie w Sali Rajców eksponowana jest kolekcja obrazująca dzieje i specyfikę ziemi świdnickiej – jest tu m.in. makieta XVII – wiecznej Świdnicy, eksponaty archeologiczne, przedmioty związane z dawnymi rzemiosłami, monety świdnickie – w tym oryginalny złoty floren z czasów Księstwa Świdnicko - Jaworskiego oraz kolekcja minerałów. Do Sali Rajców przylega niewielkie mauzoleum Piastów świdnickich z kopiami rzeźbionych płyt tumbowych z przedstawieniami Bolka I oraz jego wnuka – Bolka II. W muzeum znajdują się także ekspozycje poświęcone dziejom świdnickiego piwowarstwa oraz unikalne relikty średniowiecznych kramów bogatych kramarzy z XIV wieku
85	Świdnicka starówka	Uznawana przez specjalistów za najcenniejszy zespół staromiejski na Dolnym Śląsku, porównywalny pod względem wartości ze starówką krakowską i toruńską. Zespół staromiejski, uznany za najcenniejszy zaraz po wrocławskim na Dolnym Śląsku. XIV w. Jeden z najcenniejszych zespołów urbanistycznych w Polsce. Średniowieczny układ urbanistyczny Rynku, piękne kamienice reprezentujące mieszaninę stylów i atmosfera dawnego kupieckiego miasta.
86	Wieża Ratuszowa w bloku śródrynkowym	Odbudowana w 2012r. Wieża Ratuszowa ma 58 m wysokości oraz 10 kondygnacji. Najwyższym punktem dostępnym dla zwiedzających jest zewnętrzny taras widokowy położony na wysokości 38 m. Wieża wyposażona jest również w multimedialne panele dotykowe, które nie tylko przybliżają historię obiektu, ale także pozwalają wysłać elektroniczne pozdrowienia ze Świdnicy. Obiekt zdobi zegar, którego zewnętrzne elementy, wzorowano na ich oryginalnym wyglądzie sprzed zawalenia. Nowa wieża zwieńczona jest hełmem i iglicą z charakterystyczną kulą, w której świdniczanie umieścili pamiątki przybliżające współczesne miasto przyszłym pokoleniom.
<b>Gmina Świdnica (w)</b>		
87	Pałac w Krzyżowej	Neobarokowy zespół pałacowo-folwarczny z XVII-XIX w., wielokrotnie przebudowywany, odbudowany w latach 1990–1998, od 11 czerwca 1998 teren pałacu jest wykorzystywany przez „Fundację Krzyżowa” jako Międzynarodowy Dom Spotkań Młodzieży, na terenie Fundacji znajduje się fragment sławnego Muru Berlińskiego.
88	Pałac w Makowicach	Pałac Makowice - pałac z końca XIX wieku, położony w kompleksie parkowo-stawowym, oddalonym ok. 5 km od granic miasta Świdnica. Pałac w Makowicach wzniesiony został około 1875 roku (data na chorągiewce) w stylu neorenesansu

L.p.	Nazwa atrakcji turystycznej	Opis
		francuskiego. Jest to wymurowany z cegły, otynkowany, wysokopodpiwniczony, dwukondygnacyjny budynek założony na planie umiarkowanego prostokąta.
89	Najwyższy szczyt Równiny Świdnickiej - góra Popiel	Popiel o wysokości 284,4 m n.p.m. jest najwyższym wzniesieniem Równiny Świdnickiej. Znajduje się na liście szczytów Korony Sudetów Polskich.
90	Rezerwat Jeziorka Daisy	Na terenie rezerwatu stwierdzono występowanie 180 gatunków roślin, z czego 172 to gatunki wyższe (nago- i okrytozalążkowe, paprotniki), pozostałe 8 zaś to mszaki (wątrobowce i mchy). Główną atrakcją turystyczną stanowi Jezioro Zielone potocznie nazywane Jeziorko Daisy, zalane wyrobisko kamieniołomu, powstałe w 1870 roku po eksploatacji dewońskich wapieni rafowych.
<b>Gmina Świebodzice (m)</b>		
91	Wodne Centrum Rekreacji	Do dyspozycji wszystkich klientów jest basen sportowy oraz basen rekreacyjny z gejzerami i biczami wodnymi, a także przeciwprądami do masażu podwodnego. Na terenie pływalni znajdują się dwa jacuzzi z masażem wodno-powietrznym oraz saunarium z czterema różnymi kabinami i strefą schładzania. Dla dzieci jest brodzik z małą ślizgawką i wodny plac zabaw wyposażony w wodne zabawki oraz 60-cio metrowa, spiralna zjeżdżalnia wychodząca na zewnątrz budynku. Dużą atrakcją Wodnego Centrum Rekreacji stanowi tężnia solankowa.
92	Hala sportowo-widowiskowa	Jest jedną z największych hal tego typu na Dolnym Śląsku i stanowi doskonałą bazę sportową i rekreacyjną dla indywidualnego odbiorcy oraz w połączeniu z pozostałymi obiektami wspaniałą ośrodek treningowo-przygotowawczy dla zawodowych sportowców. Jej gabaryty, łatwość dostępu, wszechstronność i nowoczesność sprawiają, że jest doskonałym miejscem do organizacji koncertów, wydarzeń kulturalnych, wystaw i eventów.
93	Kompleks Piłkarski	Kompleks Piłkarski imienia Ludwika Paluszaka to jeden z najstarszych obiektów sportowych w Świebodzicach. W 2010 r. został gruntownie zmodernizowany. Obecnie to nowoczesny obiekt sportowy, w którego skład wchodzi stadion piłkarski z naturalną nawierzchnią i trybuną, boisko treningowe ze sztuczną nawierzchnią z oświetleniem oraz budynek socjalny z 4 szatniami z natryskami i salą konferencyjną.
<b>Gmina Walim (w)</b>		
94	Zamek Grodno	Zamek Grodno to ponad 700 lat historii. Początki średniowiecznej warowni w tym miejscu sięgają czasów Piastów Śląskich. Pod koniec XVI w. zamek został przebudowany na renesansową rezydencję. Dziś Zamek Grodno jest jedną z najważniejszych i najlepiej zachowanych warowni na terenie Dolnego Śląska. W zamku możemy zobaczyć wiele z zachowanych średniowiecznych murów, jak i niektóre z ocalałych renesansowych pomieszczeń, a widok rozciągający się z zamkowej wieży należy do jednych z najpiękniejszych w okolicy.
95	Sztolnie Walimskie	Sztolnie Walimskie to tzw. kompleks „Rzeczka”, jeden z siedmiu kompleksów „Riese” wybudowanych przez Niemców w czasie II wojny światowej w Górach Sowich. Budowa kompleksu „Riese” była jedną z największych militarnych inwestycji III Rzeszy, która nigdy nie została ukończona. „Riese” już o wielu lat rozpała umysły poszukiwaczy przygód i badaczy historii. Sztolnie Walimskie są kompleksem udostępnionym do zwiedzania.
96	Centrum Obsługi Ruchu Turystycznego	Obiekt CORT w Zagórzcu Śląskim (wybudowany w 2019 roku i uruchomiony wiosną 2020 roku) potocznie jest nazywany Akwarium, ze względu na znajdujące się wewnątrz duże akwarium słodkowodne. Centrum Obsługi Ruchu Turystycznego znajduje się w malowniczym krajobrazie nad Jeziorem Bystrzyckim i nie tylko spełnia funkcję regionalnego punktu informacji turystycznej, ale jest to również ośrodek edukacji ekologicznej. Nowoczesna, ale ekologiczna bryła budynku doskonale komponuje się z przyrodą, a miejsce jest bardzo atrakcyjne turystycznie i stanowi doskonały punkt startu wycieczek turystycznych.
97	Kładka wstęgowa na Jeziorze Bystrzyckim	Brzegi Jeziora Bystrzyckiego połączyła, najdłuższa w Polsce, wisząca kładka o konstrukcji wstęgowej i jedyna wieloprzęsłowa. Powstała ona, jako jedna z trzech części projektu pn. „Zwiększenie udostępniania zasobów przyrodniczych oraz rozwój

Lp.	Nazwa atrakcji turystycznej	Opis
		nowych form edukacji ekologicznej, dzięki rozbudowie Turystycznego Centrum Edukacji Ekologicznej „Choina” i poprawie organizacji ruchu turystycznego w Gminie Walim”. Kładka to dwuprzęsłowa konstrukcja wstęgowa o rozpiętości przęsł od 22 do 80 metrów i całkowitej długości prawie 126 metrów.
98	Zapora wodna Na jeziorze Bystrzyckim	Wybudowana w 1911 roku, w celu zapobiegania powodziom nawiedzającym Śląsk. Kamienny mur o długości 220 m i wysokości 44 m jest zapora tworzącą Jezioro Bystrzyckie. Obecnie jest zabytkiem techniki. Spacer po niej zapewnia piękny widok na zbiornik oraz dolinę rzeki Bystrzycy w otoczeniu gór.
<b>Gmina Wałbrzych (m)</b>		
99	Zamek Książ	Kompleks zamkowo-parkowy „Zamek Książ” składa się z szeregu budynków, tarasów ogrodowych i rozległego założenia parkowego (razem ok. 26 ha) i jest największym zamkiem na Dolnym Śląsku a trzecim co do wielkości w całym kraju. W okolicy zamku na terenie Książańskiego Parku krajobrazowego znajdują się romantyczne ruiny zamku Stary Książ z końca XVIII wieku. Zamek Książ posiada ponad 400 pomieszczeń (wraz z zabudowaniami gospodarczymi ok. 600), jego powierzchnia od parteru do 4 piętra liczy 10 062 m <sup>2</sup> , natomiast 5 kondygnacja ma 894 m <sup>2</sup> . Łącznie jest to około 11 tys. m <sup>2</sup> (bez wliczania powierzchni piwnic zamkowych).
100	Centrum Nauki i Sztuki Stara Kopalnia	Centrum Nauki i Sztuki Stara Kopalnia – placówka muzealna, zlokalizowana na terenie zabytkowej Kopalni Węgla Kamiennego „Julia”. Zakończona w 2014 roku rewitalizacja największej, wałbrzyskiej kopalni zatrudniającej w szczycie swej działalności kilka tysięcy pracowników umożliwiła powstanie wyjątkowego obiektu na turystycznej mapie Polski. Obecnie to 4,5 hektara zabytkowych obiektów przemysłowych, wzbogaconych o autentyczne wyposażenie obejmujące zabezpieczony i udostępniony zwiedzającym kopalniany park maszynowy. Dzięki pracującym w Starej Kopalni przewodnikom-górnikom, którzy przed laty pracowali w KWK „Julia” oraz muzealnikom, każdy ze zwiedzających może nie tylko obejrzeć ogromną skalę kopalnianej infrastruktury, ale także ma możliwość poznania specyfiki niebezpiecznej i wymagającej pracy górnika.
101	Palmiarnia	Jest to jeden z najstarszych obiektów tego typu w Polsce, wybudowany w latach 1911–1913 z polecenia Henryka XV von Pless. Ściany palmiarni od wewnątrz pokrywa tuf wulkaniczny z Etny, który to Książę Henryk XV sprowadził z Sycylii siedmioma wagonami kolejowymi.
102	Muzeum Porcelany	Muzeum wałbrzyskie zostało założone w 1908 roku przez Altermuseumverein für das Waldenburger Gebirgsland (Towarzystwo Starożytności Ziemi Wałbrzyskiej) powołane z inicjatywy Juliusa Joppicha i otrzymało nazwę Altermuseum für das Waldenburger Gebirgsland (Muzeum Starożytności Ziemi Wałbrzyskiej). W 1926 roku opiekę nad muzeum, które zmieniło nazwę na Heimatmuseum in Waldenburg (Muzeum Regionalne w Wałbrzychu), przejął ówczesny Zarząd Miejski w Wałbrzychu. Pierwszym powojennym kustoszem i kierownikiem muzeum został Marek Sagan. Pod jego kierunkiem zbiory muzeum zostały uporządkowane i przygotowane do ponownej ekspozycji. W 1947 roku nastąpiło uroczyste otwarcie muzeum dla publiczności. W 1949 roku muzeum zostało upaństwowione i otrzymało nazwę Muzeum w Wałbrzychu, a jego wieloletnim kierownikiem został Eufrozyn Sagan. W 1975 roku wałbrzyskie muzeum regionalne zostało podniesione do rangi Muzeum Okręgowego, obejmując swym zakresem merytorycznym cały obszar nowo utworzonego województwa wałbrzyskiego. W 2015 roku po remoncie swojej siedziby i nowej aranżacji sal wystawienniczych muzeum pełniące dotychczas rolę muzeum regionalnego zostało przekształcone w Muzeum Porcelany, skupiając się na eksponowaniu liczącej ponad 10 000 obiektów kolekcji porcelany śląskiej (w tym pochodzącej z fabryk wałbrzyskich) oraz historycznej porcelany z manufaktur i fabryk europejskich (m.in. Niemiec, Austrii, Czech, Rosji, Danii, Francji, Holandii i Anglii). Część pomieszczeń została zaaranżowana w stylu dawnej mieszczańskiej rezydencji z wykorzystaniem własnych

L.p.	Nazwa atrakcji turystycznej	Opis
		zbiorów, głównie malarstwa, mebli oraz rzemiosła artystycznego. Muzeum Porcelany w Wałbrzychu, najstarsza i najdłużej działająca instytucja kultury w mieście, to jedyny obiekt tej klasy na muzealnej mapie Polski. Jego bogata historia sięga roku 1908, kiedy to z inicjatywy Juliusa Joppicha powstało w Wałbrzychu Muzeum Starożytności Ziemi Wałbrzyskiej.
<b>Gmina Wądroże Wielkie (w)</b>		
103	Grodzisko w Mierczycach	Zamkowa Góra lub inaczej Góra Papaja to najbardziej na północ wysunięte wzniesienie Wzgórz Granowickich, nad Chotlą i Wierzbiakiem - granicą Księstwa Jaworskiego. Zarośnięte wzniesienie kryje pozostałości wczesnośredniowiecznego grodziska, a być może nawet jeszcze starszego założenia sięgającego neolitu. Tak jak okoliczne grodziska np. w Janowicach Dużych grodzisko w Mierczycach było zamieszkane w czasach umacniania się na nowych ziemiach plemienia Trzebowian, tj. w poł. VIII wieku.
<b>Gmina Żarów (m-w)</b>		
104	Żarowska Izba Historyczna, działająca w ramach Gminnego Centrum Kultury i Sportu w Żarowie	Działalność naukowa Żarowskiej Izby Historycznej realizowana jest m.in. poprzez gromadzenie wszelkich eksponatów i materiałów związanych z Ziemią Żarowską oraz pobliską okolicą. Do działalności Żarowskiej Izby Historycznej należy także pogłębianie wiedzy z zakresu prehistorii i historii Ziemi Żarowskiej oraz okolic, które może być realizowane poprzez badania archeologiczne oraz kwerendę archiwalną.
105	Góra Pyszczyńska	Góra Pyszczyńska (niem. Pitschenberg), zwana również w okresie powojennym Buczyńską Górą. Wzniesienie o wysokości 275,6 m n.p.m. (współczesny pomiar; na różnych mapach wysokość określona jako 260, 272, 273 m n.p.m.) położone jest w północno-zachodniej części gminy Żarów, pomiędzy miejscowościami Pyszczyń (Pitschen), Marcinowiczki (Klein Merzdorf), Imbramowice (Ingramsdorf) i Buków (Bockau). Jest najwyższym wzniesieniem tzw. Wzgórz Imbramowickich oraz całej gminy Żarów. Geologicznie obszar ten stanowi część tzw. kaledonidów kaczawskich, które zbudowane są ze staropaleozoicznych, słabo zmetamorfizowanych, skał osadowych, jakie powstawały w warunkach geosynkinalnego morza.
106	Park Miejski w Żarowie	Historia parku, nazywanego przed II wojną światową zielonym rajem, związana jest ściśle z dziejami Żarowa. Najbardziej dynamiczny rozwój miejscowości nastąpił w XIX wieku i z tym okresem, ok. 1860-1864 należy wiązać powstanie parku, zasługującego na uwagę ze względu na bogaty drzewostan zawierający 51 gatunków drzew. Ochroną pomnikową w parku objęto ponad 20 drzew; połowa z nich to gatunki rodzime (dęby, buki, klony, cis), jednak bardziej ujęta mnogość taksonów egzotycznych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z urzędów poszczególnych gmin.

Załącznik 3. Wybrane szlaki turystyczne w obszarze badań [2022].

L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
<b>Gmina Boguszów-Gorce (m)</b>			
1	Zielony	Szklarska Poręba – Marciszów Górny – Krąglak – Gostków – Trójgarb – Lubomin – Chełmiec – Boguszów PKP – Dzikowiec – Unistaw Śląski – Sokołowsko – Andrzejówka – Rybnica Leśna – Wałbrzych Główny PKP	Na terenie Boguszowa fragment 9 km od Cichawy (Podchełmca) przez boguszowski Rynek, stację kolejową, dzielnicę Stary Lesieniec na górę Dzikowiec. Czas przejścia odcinka miejskiego 2h 30m / 2h 45m.
2	Niebieski (wariant szlaku europejskiego E-3)	Szklarska Poręba – Kamienna Góra – Czarny Bór – Boguszów Gorce – Chełmiec – Szczawno Zdrój – Wałbrzych – Pasterka	Na terenie Boguszowa fragment 4,5 km od Pod Boraczą – dzielnica Gorce – Mniszek – Os. Grunwaldzkie – Rozdroże Pod Małym Chełmcem. Czas przejścia 1h 45m / 1h 30m.
3	Niebieski (Szlak Weteranów Turystyki)	Wałbrzych – Karkonoska, Boguszów-Gorce Krakowskie Osiedle – Głowackiego – Miła – Dzikowiec – Lesista Wielka	Szlak pozwala na dojście do Głównego Szlaku Sudeckiego (czerwony) na Lesistej Wielkiej.
4	Czarny (Szlak Pamięci Wędrowców)	Wałbrzych Karkonoska – Kuźnicka Góra – Unistaw Dolny	Szlak upamiętniający zasłużonych wędrowców wałbrzyskiego PTTK.
<b>Gmina Czarny Bór (w)</b>			
5	Szlak Główny Sudecki	Grzędy – Lesista Wielka – Sokołowsko – Bukowiec – Schronisko Andrzejówka – Skalna Brama – Rybnica Mała – Jedlina Zdrój	
6	Międzynarodowy Długodystansowy Szlak Pieszy E	Mianka – Czarny Bór – Boracza – Gorce – Chełmiec – Szczawno-Zdrój – Wałbrzych Miasto PKP – Ptasia Kopa – Rusinowa – Klasztorzysko – Zamek Grodno	
7	Szlaki Ekomuzeum Wokół Trójgarbu		
<b>Gmina Dobromierz (w)</b>			
8	Szlak Zielony – Szlak Zamków Piastowskich	<a href="http://www.dobromierz.pl/walory-turystyczne/47">www.dobromierz.pl/walory-turystyczne/47</a>	Szlak Zielony – Szlak Zamków Piastowskich.
9	Szlak niebiesko – żółty Szlak Ułanów Legii Nadwiślańskiej	<a href="http://www.dobromierz.pl/walory-turystyczne/47">www.dobromierz.pl/walory-turystyczne/47</a>	Szlak niebiesko – żółty Szlak Ułanów Legii Nadwiślańskiej.
10	Szlak niebieski – Szlak Martyrologii	<a href="http://www.dobromierz.pl/walory-turystyczne/47">www.dobromierz.pl/walory-turystyczne/47</a>	Szlak niebieski – Szlak Martyrologii.
<b>Gmina Głuszycza (m-w)</b>			
11	Główny Szlak Sudecki	Schronisko Zygmunówka – Wielka Sowa – Schronisko Andrzejówka.	Główny Szlak Sudecki prowadzi od Prudnika w Górach Opawskich do Świeradowa-Zdroju w Górach Izerskich. Jeden z jego etapów rozciąga się z Gór Sowich, przez Góry Wałbrzyskie oraz Suche i prowadzi do położonego najwyżej w Polsce Zamku Rogowiec.
12	Ścieżka historyczno-przyrodnicza Szlakiem Riese „Kompleks Soboń”	Ścieżka łączy Głuszycę z kompleksem Soboń.	Ścieżka liczy 8 km i jej celem jest ukazanie bogactwa fauny i flory oraz odkrywa przed pasjonatami historii wiele tajemnic związanych z nieukończonym projektem „Riese”.
13	Szlak Martyrologii		
<b>Gmina Jawor (m)</b>			
14	Szlak Wygaśtych Wulkanów	Legnickie Pole – Złotoryja, znaki żółte	Szlak Wygaśtych Wulkanów” (trasa: Legnickie Pole – Złotoryja, znaki żółte) liczący

L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
			89 km i nawiązujący tematycznie do reliktyw zjawisk wulkanicznych występujących w postaci odsłoneń bazaltów, profitów, diabazów.
15	Szlak martyrologii	Jawor – Strzegom, znaki niebieskie	Szlak martyrologii” (trasa: Jawor – Strzegom, znaki niebieskie) o długości około 20 km, prowadzący przez malownicze Wzgórza Strzegomskie.
16	Szlak Cystersów	W Portugalii, a kończący się w Polsce i przebiega przez Gminę Jawor	„Szlak Cystersów” - bierze swój początek w Portugalii, a kończący się w Polsce i przebiega przez Gminę Jawor.
17	Szlak miast i miejsc UNESCO	Od Łęknicy do Warszawy i prowadzący przez wszystkie miasta i Jawor	Szlak miast i miejsc UNESCO” - biegnący od Łęknicy do Warszawy i prowadzący przez wszystkie miasta i miejsca, gdzie zlokalizowane są polskie obiekty znajdujące się na Liście Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO.
<b>Gmina Jedlina-Zdrój (m)</b>			
18	Szlak żółty	Wałbrzych – Sobótka	Szlak biegnący przez Centrum Jedliny-Zdroju.
<b>Gmina Kamienna Góra (m)</b>			
19	Niebieski szlak turystyczny	Szklarska Poręba – Pasterka	Szlak łączący Pasterkę (Góry Stołowe) ze Szklarską Porębą.
20	Żółty szlak turystyczny	Marciszów – Łączna	
21	Europejski Szlak Cysterski	Trasa turystyczną łączącą obiekty Zakonu Cystersów	Szlak Cysterski w Polsce stanowi fragment Europejskiego Szlaku Cysterskiego, który został ustanowiony przez Radę Europy w 1990 r. w związku z 900 rocznicą urodzin św. Bernarda z Clairvaux (duchowego twórcy zakonu). Wędrówka szlakiem pozwala zaobserwować wpływ jaki wywarły średniowieczne klasztory cysterskie na kulturę i tożsamość Europy. Szlak łączący obiekty związane z obecnością cystersów, przebiega przez Polskę, Francję, Hiszpanię, Portugalię.
<b>Gmina Kamienna Góra (w)</b>			
22	Sudecka Droga Św. Jakuba	Krzeszów – Kamienna Góra – Kowary – Mysłakowice – Jelenia Góra – Siedlęcín – Wrzeszczyn – Pokrzywnik – Maciejowiec – Radomice (z kościołem św. Jakuba) – Wojciechów – Lubomierz – Gryfów Śląski – Biedrzychowice – Olszyna – Lubań (ok. 105 km). Pierwszych 10 km szlaku biegnie przez krzeszowska Kalwarię i Góry Krucze do Kamiennej Góry. Dalej szlak prowadzi Starym Traktem Kamiennogórskim, a jeszcze dalej nawiązuje do dawnej drogi wzdłuż Bobru oraz traktu wiodącego na Górne Łużyce.	Jeden ze szlaków w ramach dróg św. Jakuba łączący Krzeszów przez Jelenią Górę i Lubań z przebiegającą przez Lubań drogą Via Regia i Dolnośląską Drogą św. Jakuba.
23	Południowo-zachodni Szlak Cysterski	Cysterski Szlak, biegnący przez Dolny Śląsk, a będący częścią Europejskiego Szlaku	Trasa turystyczna łącząca obiekty Zakonu Cystersów.



L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
		Kulturowego rozpocząć trzeba po prawej stronie Odry od północnego Lubięża i podążać w kierunku wschodnim do Trzebnicy, dalej na południe, przez Wrocław, już po lewej stronie Odry, do Henrykowa i Kamieńca, a stamtąd na zachód, aby zakończyć w Krzeszowie.	W województwie dolnośląskim obejmuje Henryków – barokowy zespół klasztorny zbudowany w latach 1682–1685, Kamieniec Ząbkowicki – zespół opactwa pocysterskiego z kościołem Wniebowzięcia NMP i św. Jakuba Starszego, Krzeszów – zespół dawnego opactwa cystersów z późnobarokowym kościołem o dwuwieżowej fasadzie, z Mauzoleum Piastów i zespołem kaplic; pomnik historii, Lubięż – barokowy zespół klasztorny, największe opactwo cysterskie w Europie, Trzcianko, Trzebnica – XIII-wieczny klasztor i kościół klasztorny św. Bartłomieja – obecnie sanktuarium św. Jadwigi, Europejski Szlak Cysterski.
<b>Gmina Marcinowice (w)</b>			
24	Trasa EuroVelo	Sady, Mysłaków	Przez gminę przebiega międzynarodowa trasa rowerowa EuroVelo 9 (tzw. Szlak Bursztynowy, łączący Bałtyk z Morzem Śródziemnym). Trasa ta biegnie przez Sobótkę, Sady i Mysłaków.
25	Trasa rowerowa po Stowarzyszeniu Gmin Ślęzańskich	Cała gmina	Trasa rowerowa została tak zakomponowana aby była atrakcyjna dla wytrawnych rowerzystów, którzy oczekują od wyprawy rowerowej maksymalnego wysiłku, potu i wrażeń wizualnych. Ale jest także atrakcyjna dla osób sporadycznie wsiadających na rower, którzy chcą się pozachwycać pięknem ślęzańskiej okolicy, zwiedzić ciekawe miejsca, przysiąść na łące i popatrzeć przed siebie. Trasa ta posiada także odcinki po których śmiało mogą podróżować rodzice z dziećmi. Przebieg trasy został tak wytyczony, aby przede wszystkim była ona bezpieczna. Nie przebiega przez drogi szybkiego ruchu, gdzie potencjalny rowerzysta narażony jest na niebezpieczeństwo związane z przejeżdżającymi samochodami. Są to głównie drogi asfaltowe ale także gruntowe i leśne, na których można podziwiać piękny krajobraz. Wyznaczona została duża pętla, którą następnie podzielono na mniejsze w celu uzyskania różnych tras tematycznych i różnych wariantów przejazdu, o zróżnicowanym stopniu trudności.
26	Ślęzański Szlak św. Jakuba	Tworzyjanów	Ślęzański Szlak św. Jakuba z przystankiem w Tworzyjanowie Droga św. Jakuba (Camino de Santiago) to szlak pielgrzymkowy do katedry w Santiago de Compostela w Galicji w północno-zachodniej Hiszpanii. W katedrze tej, według przekonań

L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
			pielgrzymów, znajduje się ciało św. Jakuba. Nie ma jednej trasy pielgrzymki, a uczestnicy mogą dotrzeć do celu jednym z wielu szlaków. Liczący 53 km Ślężański Szlak św. Jakuba, który biegnie ze szczytu Ślęży do Środy Śląskiej przebiega również w przez Gminę Marcinowice, a dokładnie przez Tworzyczanów.
<b>Gmina Męcinka (w)</b>			
27	Szlak cysterski	Przez teren Gminy Męcinka – k. zabytkowego parku w Chelmcu, zabytkowego parku i ruin pałacu w Piotrowicach w kierunku Jawora.	Na terenie gminy znajduje się dziedzictwo pocysterskie o dużej skali (liczne obiekty sakralne – kaplice przydrożne, kościoły, miejsca historyczne) jednakże wymagające wyeksponowania. Za ważne uznaje się utworzenie szlaków komunikacji turystycznej. Postuluje się o budowę ścieżki rowerowej na wskazanym przebiegu szlaku.
<b>Gmina Mieroszów (m-w)</b>			
28	Niebieski szlak	Z Sokołowska do Andrzejówki od ul. Parkowej - stamtąd jest ok. 50 m do wejścia na szlak - podejście pod Włostową na Kostrzynę i Suchawę – Schronisko PTTK Andrzejówka	Trasę o długości ponad 4km pokonuje się blisko 2 godziny!. Na szlaku oprócz wielu punktów widokowych można zobaczyć ciekawe formy skalne (Małpią Skałkę, Czerwone Skałki), ruiny zamczku Friedensburg.
29	Szlak Eko ścieżki	Parking usytuowany 300 m od wyjazdu z Unisławia Śl., w kier. Mieroszowa, gdzie początek ma szlak	Trasa długości 9 km z przyrodniczymi tablicami informacyjnymi pozwala na eksplorację najciekawszych miejsc całego masywu. Dodatkowo mamy do dyspozycji znakowane szlaki turystyczne - m.in. czerwony główny szlak sudecki, a także żółty –biegnący przy jednej ze szczelin wiatrowych (unikatowych atrakcji geologicznych).
30	Zielony szlak	Sokołowsko – Andrzejówka	Piękna trasa dla rodzin z dziećmi o długości 3 km. Trasa oferuje liczne atrakcje m.in. oznakowaną ścieżką edukacyjno-przyrodniczą, dwie wiaty z miejscami do odpoczynku, akwen wodny, ciekawą faunę i florę oraz wyjątkowe widoki na stromo opadające w dolinę szczyty Gór Suchych z lokalną atrakcją: Czerwonymi Skałkami na Suchawie. Czas przejścia to ok. 1godz 15min.
31	Szlak żółty	Z Unisławia Śląskiego lub z Sokołowska na Stożek Wielki	Szczyt można zdobyć żółtym szlakiem z Unisławia Śląskiego (1,4 km – 55 minut) oraz z Sokołowska (2,1 km – 1 godz. 5 minut). Liczący 841 m n.p.m szczyt oddziela od zachodu od Pasma Lesistej głęboka dolina rzeki Ścinawki zaś od wschodu opada w kierunku kolejnego szczytu – Bukowca. Nieco łagodniejsze jest podejście od Sokołowska.
32	Główny Szlak Sudecki im. Mieczysława Orłowicza (czerwony)	Trasa biegnąca przez całe Sudety od Świeradowa Zdroju do Prudnika. Krótki odcinek, bo tylko około 12 km tego szlaku przebiega przez Gminę Mieroszów.	Główny Szlak Sudecki im. Mieczysława Orłowicza (czerwony) to blisko 440 kilometrowa górską trasą biegnącą przez

L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
		Trasa zaczyna się w okolicach Suchej Góry w Masywie Lesistej Wielkiej i przechodzi przez szczyt liczący 853 m n.p.m.	całe Sudety od Świeradowa Zdroju do Prudnika. Ze szczytu bardzo strome zejście w kierunku Kowalowej. Prowadzi urokliwą doliną przełomu rzeki Ścinawka a następnie wzdłuż szosy doliną potoku Sokołowca w kierunku Gór Suchych, oraz położonej u jej stóp w niewielkiej kotlinie miejscowości Sokołowsko. To jedna z najbardziej interesujących miejscowości z licznymi atrakcjami architektonicznymi, ciekawą historią (dawne uzdrowisko). Następnie szlak podchodzi bardzo stromym podejściem na Bukowiec (898 m n.p.m.) mijając ruiny kaplicy na cmentarzu ewangelickim. Dalej przy szczycie Granicznej (848 m n.p.m.) dojdzie do Przełęczy Trzech Dolin, z położonym u stóp Waligóry schroniskiem PTTK „Andrzejówka”. Po ok. 3 km na Przełęczy pod Turzyną szlak kończy swój przebieg w Gminie.
<b>Gmina Mściwojów (w)</b>			
33	Szlak Wygaśtych Wulkanów	Legnickie Pole – Mikołajowice – Pawłowice Wielkie – Snowidza – Jawor – Góra Rataj – Rezerwat „Wąwóz Myśliborski” – Myślinów – Czartowska Skala – Pomocne – Kondratów – Wielistawka – Sokołowiec Dolny – Proboszczów – Rezerwat „Ostrzyca Proboszczowicka” – Twardocice – Czaple – Nowa Wieś Grodziska – Grodziec – Uniejowice – Wojcieszyn – Złotoryja	Szlak o długości 85 km. Jest to jeden z najpiękniejszych szlaków Pogórza Kaczawskiego, który prowadzi przez obszar o skomplikowanej budowie geologicznej.
<b>Gmina Nowa Ruda (m)</b>			
34	Szlak Przyjaźni Polsko-Czeskiej (niebieski)	Wędrówkę rozpoczynamy na placu przy stacji kolejowej Nowa Ruda. Od stacji kolejowej schodzimy wąskimi schodami w dół, razem ze szlakami zielonym i żółtym w kierunku ul. Kościelnej, wzdłuż ogrodzenia restauracji „Dwór Górny”. Obok bramy wjazdowej na teren restauracji szlaki: zielony i żółty odchodzą w dół, ulicą Kościelną w kierunku ulicy Martwej. Szlak niebieski odchodzi w górę, drogą wiodącą przy skarpie, tuż przy nasypie kolejowym. Po prawej stronie widoczne są oznakowania szlaku konnego (pomarańczowe koła na białym tle). Z prawej strony widoczna jest panorama dolnej części miasta, z dobrze widocznym stadionem, basenem i blokami na Osiedlu Piastowskim. Po około 300 metrach osiągamy most nad linią kolejową oraz zabudowania stacji kolejowej Nowa Ruda. Za mostem wchodzimy na teren ogródków działkowych. Na pierwszym rozdrożu skręcamy w prawo. Droga prowadzi najpierw przez ogrody działkowe, wzdłuż widocznej linii kolejowej, następnie opuszcza tereny działkowe i prowadzi nas w kierunku doskonale widocznego zbocza góry Krępiec. Stopniowo, wznosząc się docieramy do skraju lasu. Droga prowadzi nieco bardziej stromo, stopniowo wspinając się w głąb lasu. Po drodze mijamy stare wyrobisko kamieniołomów. Wkrótce osiągamy leśne rozdroże oznaczone jako „Droga Staromłyńska”. Tu szlak niebieski styka się ze „szlakiem świętojańskim” (kolor biało-zielony). Droga odchodząca w górę, w lewo prowadzi przez zbocze Krępca do Przełęczy pod Krępem i dalej do punktu widokowego w Bieganowie. My wybieramy drogę schodzącą stromo w dół. Od tego miejsca zaczynamy schodzić w dół, wciąż wzdłuż dobrze widocznej linii kolejowej. Należy zachować ostrożność, ponieważ pod warstwą liści trafiają się większe kawałki piaskowca zmieszane z luźną glebą. Leśna droga sprowadza nas w okolice mostu kolejowego we Włodowicach. Tuż przed nim trafiamy na rozdroże. Leśna droga prowadzi w górę	

L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
			<p>na zbocza Góry św. Anny (łatwo ją zgubić!). Nasz szlak prowadzi w dół, wciąż przy torze kolejowym. Po minięciu rozdroża docieramy do mostu kolejowego. Przechodzimy pod torami. Pod mostem droga skręca w prawo, prowadząc tym razem z drugiej strony nasypu kolejowego. Podążamy drogą w kierunku doskonale widocznych zabudowań wsi Włodowice. Po 300 metrach droga skręca w prawo, wzdłuż ogrodzenia polnego, w kierunku kościoła. Przy kościele osiągamy drogę utwardzoną. Przy kościele pw. św. Piotra Kanizjusza kierujemy się w stronę mostu na Włodzicy. Przekraczamy most i docieramy do skrzyżowania drogi nr 385 z drogą do Świerk. Przechodzimy na drugą stronę jezdni i kierujemy się do drogi na Świerki. Drogą w kierunku Świerk podchodzimy aż do mostu nad potokiem (przepiękny widok na piaskowcowy kanion). Skręcamy w prawo na most. Po przejściu przez most kierujemy się drogą asfaltową w lewo. Mijamy kolejne drogi wiodące do pobliskich zabudowań. Za nami coraz piękniejsza panorama Włodowic i Nowej Rudy. Wkrótce docieramy do przydrożnej kaplicy, obok której zasadzono „dąb papieski”. Mijamy kaplicę i idziemy wciąż drogą asfaltową. Wkrótce osiągamy grzbiet wzniesienia Gaik. Na grzbiecie spotykamy skrzyżowanie z dwoma drogami polnymi. Droga w lewo prowadzi do dolnej części wsi Włodowice a także do zabudowań kolonii Błogocice. W prawo do wzniesienia Sokoli Stok nad Nową Rudą. My idziemy dalej drogą asfaltową, w dół, w kierunku zabudowań Rzędziny (dawniej nazywanej Fluchtem). Droga asfaltowa doprowadza nas do doliny Marcowskiego Potoku, który oddziela pasmo Wzgórz Włodzickich od pasma Gór Suchych. Po przejściu przez most na potoku kierujemy się drogą prosto w górę, w kierunku widocznych zabudowań gospodarskich. Tuż za gospodarstwem docieramy do rozdroża. Droga w lewo doprowadzi nas na skraj lasu, do widocznej w pobliżu kaplicy i dalej do wsi Rudawa. My wybieramy drogę w prawo, wzdłuż ogrodzenia pastwiska. Wkrótce docieramy do skraju lasu. Drogi rozchodzące się na skraju lasu prowadzą: w lewo, wzdłuż skraju lasu – do kaplicy i dalej do Rudawy i Tłumaczowa, w prawo, w dół – do doliny Marcowskiego Potoku i dalej do Krajanowa, My wchodzimy w las dobrze widoczną drogą, wiodącą prosto. Po około 500 metrach docieramy do granicy państwa i skrzyżowania z zielonym szlakiem granicznym. Ostatnie metry po polskiej stronie wymagają ostrożności, ponieważ leśna ścieżka jest nieco zarośnięta. Granicę państwa osiągamy przy słupku nr 195/4. Sam słupek graniczny znajduje się nieco powyżej. W tym miejscu przecinamy zielony szlak graniczny. Można nim dojść w górę, na Ptasi Szczyt (ok. 5 min) i dalej do przejścia granicznego w Tłumaczowie (ok. 1h), a w dół do doliny Marcowskiego Potoku (ok. 5 min) i dalej na szczyt Wysokiej oraz dalsze szczyty Gór Suchych (Słonecznej Kopy, Głów i Leszczyńca). Szlak niebieski skręca w lewo i po chwili w prawo (obok potężnego buka). Ciąg dalszy pozwala odwiedzić szczeliny wiatrowe na szczycie Homole, następnie wieś Sonov i dalej powędrować przez „Wilczy wąwóz” do stacji kolejowej w Broumowie.</p>
35	Szlak Wież Widokowych (zielony), część południowa		<p>Wędrówkę rozpoczynamy na placu przy stacji kolejowej „Nowa Ruda”. Schodzimy w dół główną drogą (ul. Kolejowa). Przy budynku Urzędu Skarbowego, a przed charakterystycznym, ogromnym „Kluczem do miasta” skręcamy w prawo w wąską uliczkę prowadzącą wzdłuż torów kolejowych. Mijamy po drodze dawną fabrykę mebli (obecnie zakłady poligraficzne). Przy wiadukcie skręcamy w prawo, w górę, w ulicę Armii Krajowej. Za wiaduktem, przy doskonale widocznym budynku Miejskiego Ośrodka Kultury idziemy prosto, mijając MOK po lewej stronie. Wchodzimy do Parku Strzeleckiego. Przy bramie wjazdowej pień skrzemieniałego drzewa Dadoxylon z epoki karbonu (ok. 300 milionów lat temu). Wchodzimy na główną aleję parkową, po prawej towarzyszy nam strumyk. Opuszczamy park i docieramy do obelisku ku czci Carla Ferche, działacza turystycznego z lat 1882-1939, członka Kłodzkiego Towarzystwa Górskiego. Po minięciu obelisku wchodzimy na tzw. „ptasią aleję”, wiodącą wzdłuż krawędzi lasu. Wzdłuż szlaku rozstawiono tablice informacyjne i miejsca odpoczynku. Wkrótce osiągamy nieco zniszczone schody, które bardzo stromo wyprowadzają na utwardzoną drogę, którą docieramy do nieczynnego schroniska. Pod schroniskiem szlak zielony łączy się ze szlakiem żółtym i szlakiem spacerowym „świętojańskim”. Naprzeciwko remontowany intensywnie kościółek pod wezwaniem św. Anny. Na płaskim obszarze Przetęczy pod Krępcem szlak skręca w lewo, prowadząc przy ranczo „Overo” (w dole widoczny charakterystyczny drewniany wigwam). Schodzimy z asfaltu i skręcamy w lewo w drogę szutrową, którą docieramy w pobliże wieży widokowej. Dojście do samej wieży wymaga zejścia ze szlaku. Po odwiedzeniu wieży, zbudowanej w 1911 roku, potem przetworzonej na wieżę przekaźnikową, a następnie odremontowanej i oddanej do ponownego użytku turystycznego w 2014 roku, wracamy</p>

L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
		<p>na szlak. Droga polna prowadzi przez podwórkę gospodarstwa i schodzi w dół, wzdłuż linii energetycznej. Docieramy do utwardzonej jezdni (ul. Bieganów) i skręcamy w lewo przy ujęciu wody. Przy ogromnej, starej lipie węzeł szlaków. Tu należy zachować ostrożność – szlak zielony skręca bardzo ostro w prawo i schodzi drogą polną aż do Kopalni „Piaszkowiec Czerwony”, położonej w dolinie potoku Szczyp. Mijamy zakład po lewej stronie i wędrujemy drogą wzdłuż potoku. Po około 400 metrach szlak skręca w lewo, w głąb lasu i powoli trawersuje zbocze Góry Wszystkich Świętych. Przez kolejne 800 metrów wchodzimy łagodnie zboczem coraz wyżej. W tym miejscu należy zachować ostrożność – szlak skręca bardzo ostro w lewo i kontynuuje wspinaczkę aż do wieży widokowej. Kamienna wieża z czerwonego piaszkowca to kolejne dzieło działaczy GGV z roku 1913. Otrzymała ona imię feldmarszałka Helmuta Karla von Moltke. Wieża, dzięki staraniom władz miasta Nowa Ruda została przywrócona do użytkowania. Spod wieży schodzimy w kierunku wschodnim, w kierunku Sanktuarium Górskiego pod wezwaniem Matki Bożej Bolesnej na wzniesieniu Kościelec. Tam szlak zielony kończy się. Można od tego miejsca zejść szlakiem czerwonym, wzdłuż kapliczek drogi krzyżowej do Słupca lub – także szlakiem czerwonym, przez las na zboczu góry – na stację kolejową Ścinawka Średnia.</p>	
36	<p>Szlak Wież Widokowych (zielony), część północna</p>		<p>Wędrówkę rozpoczynamy na placu przy stacji kolejowej „Nowa Ruda”. Węzeł drogowy znajduje się naprzeciwko budynku dworca. Z tego miejsca, oprócz obydwu części szlaku zielonego odchodzą także szlaki: żółty, niebieski i czarny.</p> <p>Przy drogowkach schodzimy wąskimi schodami w dół, w kierunku doskonale widocznego budynku tzw. „Dworu Górnego”, czyli dawniejszego Oberwaldtizer Schloss. Wzniesiony w 1598r. Przez właściciela dóbr ziemskich w Nowej Rudzie, Bernharda von Stillfried. Pełnił funkcję siedziby von Stillfriedów, potem hrabiego von Magnis. W 1823 spłonął, po czym został odbudowany i przebudowany w latach 1850-1860.</p> <p>Po II wojnie światowej Dwór Górny pełnił rolę domu kultury, potem siedziby Hufca ZHP. Po kapitalnym remoncie w 2012r. stał się obiektem hotelowo-restauracyjnym. W 2010 roku znaleziono niezwykły skarb – zastawę rodową von Tschischwitzów.</p> <p>Omijamy Dwór Górny wokół ogrodzenia, przy bramie wjazdowej skręcamy w prawo w asfaltową drogę (ul. Kościelna), którą dochodzimy do rozwidlenia z ul. Martwą. Skręcamy ostro w lewo i schodzimy dość stromą drogą w kierunku mostu na Włodzicy. Przechodzimy przez most i docieramy do Stadionu Miejskiego, głównej siedziby Klubu Sportowego „Piast”. Po prawej mijamy wzniesiony z czerwonej cegły budynek dawnego hotelu i gospody „Pod Czterema Lwami” (dziś ośrodek zdrowia). Cztery lwy znajdują się na dachu budynku.</p> <p>Przekraczamy ulicę Fredry i idziemy w kierunku nowego parkingu przy marcecie (nieopodal Liceum Ogólnokształcącego). Przy Liceum skręcamy w lewo, wchodząc na dość stromo wznoszący się deptak. Idziemy aż do skrzyżowania z ul. Krańcową, gdzie skręcamy w prawo i idziemy między budynkami osiedlowymi, mijając po lewej nieodległy Szpital Miejski. Przecinamy ulicę Kościuski i wchodzimy znów między budynki osiedla. Wkrótce docieramy do skrzyżowania z ulicą Szpitalną, skręcamy w lewo (w górę) i idziemy aleją nad Osiedlem Piastowskim, mijamy Szpital Miejski alejką, widząc go po lewej stronie. Wkrótce osiągamy ogrody działkowe. Główną aleją przechodzimy między ogródkami i opuszczamy je bramą północno-wschodnią, w najwyższym punkcie. Nad ogródkami szlak skręca w prawo i doprowadza do drogi szutrowej, na której skręcamy w lewo. Tu zmniejsza się dotychczas dość duże nachylenie i osiągamy dość płaskie wzniesienie na zboczu Sokolego Garbu. Teraz już łatwiej wędrujemy drogą wśród pól, mijając nieliczne gospodarstwa. W tym miejscu należy zachować ostrożność. Po przejściu pomiędzy dwoma gospodarstwami szlak wykonuje skręt w prawo, a po około 100 metrach bardzo ostro w lewo. Po chwili docieramy do krawędzi lasu i wchodzimy drogą przy lesie stopniowo coraz wyżej. Po niecałym kilometrze szlak skręca w prawo, w głąb lasu (uwaga – szlak nieco zarośnięty). Spostrzegawczy znajdą przy krawędzi lasu mały kamienny drogowy – pamiątka po przedwojennym szlaku wytyczonym przez działaczy Kłodzkiego Towarzystwa Górskiego (GGV). Idziemy doskonale widoczną polną drogą aż do osiągnięcia grzbietu Wzgórz Włodzickich. Opuszczamy Nową Rudę, a szlak poprowadzi nas dalej na północny-zachód w kierunku coraz lepiej widocznego masywu Góry Włodzickiej (Szczytowej, Spitzberg). Po zdobyciu szczytu można wrócić do Nowej Rudy, ale gorąco polecamy wybór szlaku niebieskiego do stacji Ludwikowice Kłodzkie, czerwonego do Świerk lub dalej zielonego – dość stromo w dół – do stacji kolejowej Świerki Dolne.</p>

L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
<b>Gmina Nowa Ruda (w)</b>			
37	Główny Szlak Sudecki	Przełęcz Sokola – Schronisko Orzeł – Obelisk Karla Wiesena – Schronisko Sowa – Wielka Sowa	Wędrówkę na Wielką Sowę zaczynamy z miejscowości Sokolec, tutaj znajdziecie kilka przestronnych parkingów. Z Przełęcz Sokola zmierzamy czerwonym szlakiem, ta trasa liczy około 3 km w jedną stronę. Po drodze mijamy dwa Schroniska Orzeł i Sowa. Największą atrakcją zarówno Wielkiej Sowy jak i całych Gór Sowich jest biała kamienna wieża z 1906 roku. To świetny punkt widokowy i najbardziej charakterystyczny element szczytu, który go wyróżnia spośród okolicznych wzgórz.
38	„Szlak Strzelecki”	Prowadzi od granicy polsko-czeskiej, w paśmie granicznym Gór Suchych od Łąki Strzeleckiej przez Dworki i Pisztyk do Włodzickiej Góry	Długość szlaku wynosi 3,4 km, suma podejść 171 m, czas wędrówki ok. 1 godz. Nazwa szlaku powstała po potyczce wojsk pruskich z napoleońskimi, która miała miejsce 15 lutego 1807 roku.
39	„Droga chlebowa”	Włodowice (Gmina Nowa Ruda) – Šonov (Czechy)	To stary polsko-czeski szlak o bogatej historii. Od wieków służył jako droga przemytu różnych dóbr, przede wszystkim żywności. Stąd nazwa ścieżki. Była to popularna trasa, która chroniła podróżnych przed opłacaniem myta i ceł za przekroczenie granicy, liczącej w tym miejscu 250 lat. Dawna granica Prus i Austro-Węgier, a obecnie Polski i Czech, była dla wielu ludzi sposobem do zarobku, a w czasach komunizmu drogą ucieczki do wolnego świata. Obecnie szlak pełni inne zadanie. Promuje region Sudetów Środkowych i Festiwal Góry Literatury. Szlak został oznakowany w 2017 roku.
40	Główny Szlak Sudecki im. M. Orłowicza	Ścinawka Średnia - Góra Wszystkich Świętych – Słupiec –Czerwieńczyce – 3,8 km – Czeski Las – Srebrna Góra	Trasa biegnąca przez Wzgórza Włodzickie, Garb Dzikowca i Grzbiet Zachodni Gór Bardzkich. Z węzłowej stacji w Ścinawce Średniej wspinamy się na Górę Wszystkich Świętych we Wzgórzach Włodzickich z wieżą widokową i barokowym sanktuarium. Schodzimy koło drogi krzyżowej do Słupca z dawnym kościołem ewangelickim i neogotyckim kościołem katolickim. Następnie przecinamy Garb Dzikowca w drodze do Czerwieńczyce. Ostatni etap trasy biegnie przez Grzbiet Zachodni Gór Bardzkich, gdzie wspinamy się na główny grzbiet koło Czeskiego Lasu. Na końcu schodzimy przez Przełęcz Srebrną z mostem wiszącym do Srebrnej Góry z twierdzą i dwoma kościołami.
<b>Gmina Paszowice (w)</b>			
41	Czerwony szlak brzeżny	Złotoryja – Bolków	Znaki czerwone - dł. ok. 40 km. 0,0 km Złotoryja - 7,0 km Leszczyna, 9,0 km węzeł szlaków - 11,5 km Stanisławów - 16,5 km Bogaczowice - 18,7 km Polana pod Górczem - 21,4 km Chełmiec- 23,0 km

L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
			<p>Myślubórz - 24,2 km Rataj - 27,3 km Radogost /397 m/ - 29,5 Grobla - 32,0 km Kwietniki - 34,0 Popielowa /364 m/ - 37,5 km Świny - 39,5 km Bolków /PKP/. Długość szlaku 40 km. Wiedzie on krawędzią Sudetów związaną z uskokiem brzeźnym sudeckim, liczne wzgórza zbudowane z wulkanicznych bazaltów. Szlak biegnie brzeźnymi partiami Pogórza złotoryjskiego, przecina Rów Świerzawy oraz Pogórze wojcieszowskie. po drodze skały z różnych okresów geologicznych. na Pogórzu Złotoryjskim znajduje się również Park Krajobrazowy 'Chełmy' a także rezerwat geologiczno-florystyczny 'Wąwóz Myśluborski'. Liczne atrakcje turystyczne, m.in stare piece hutnicze w Leszczynie i pod rosochą, kalwaria na Górczu, zarysy grodzisk, zamki, ruiny (Lipa, Świny, Bolków).</p>
<b>Gmina Radków (m-w)</b>			
42	Czerwony szlak turystyczny Główny Szlak Sudecki im. M. Orłowicza (in. Główny Szlak Sudecki)	<p>Rozpoczyna się w Świeradowie-Zdroju i prowadzi przez Góry Izerskie, zbocza Wysokiej Kopy, Wysoki Kamień do Szklarskiej Poręby. Następnie przez Karkonosze (Wodospad Kamieńczyka, Wielki Szyszak, Przełęcz pod Śnieżką) do Karpacza. Kolejnym etapem są Rudawy Janowickie (Skalnik) do Krzeszowa. Następnie przez Góry Kamienne i Góry Czarne prowadzi do Jedliny-Zdroju, skąd przechodzi głównym grzbieciem Gór Sowich (Wielka Sowa), aż do Przełęczy Srebrnej oddzielającej je od Gór Bardzkich. Dalej szlak prowadzi do Wambierzyc, skąd trasa wstępuje w Góry Stołowe (Skalne Grzyby, Błędne Skały) i do sudeckich uzdrowisk: Kudowy-Zdroju, Dusznik-Zdroju. Dalej: Góry Orlickie, Bystrzyckie, Wodospad Wilczki, Masyw Śnieżnika, Krowiarki, Łądek-Zdrój, Góry Złote do Paczkowa, gdzie przez wiele lat kończył się na stacji kolejowej. Obecnie prowadzi dalej przez Kałków, Głuchołazy, Góry Opawskie do Prudnika. Szlak ma długość 443 kilometrów, a szacowany czas przejścia wynosi 120 godzin.</p>	<p>Pomysłodawcą wyznakowania szlaku turystycznego przechodzącego przez całe Sudety był Mieczysław Orłowicz, działacz turystyczny, założyciel Akademickiego Klubu Turystyczny we Lwowie, członek Polskiego Towarzystwa Tatrzńskiego i Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Koncepcja szlaku powstała w 1947 podczas zebrania PTT w Jeleniej Górze. Szlak prowadzi przez tereny przygraniczne, które w latach Polski Ludowej były silnie strzeżone przez służby graniczne. Z tego powodu ominął wiele ważnych punktów w Sudetach, w tym szczyt Śnieżki oraz Śnieżnika. W kilku miejscach prowadził też drogami asfaltowymi. W 1973 szlak otrzymał imię Mieczysława Orłowicza.</p>
43	Niebieski szlak turystyczny Niebieski Szlak Sudecki)	<p>Rozpoczyna się w Szklarskiej Porębie, dalej prowadzi wzdłuż Jeziora Pilchowickiego, przez Lwią Górę, Skalnik i Małą Ostrą, dalej przez Zamek Grodno, Wielką Sowę, Twierdzę Srebrna Góra, Bardo, Jaskinię Radochowską, Łądek-Zdrój, schronisko Na Śnieżniku, Międzygórze, Duszniki-Zdrój, Park Narodowy Gór Stołowych i kończy się w Pasterce.</p>	<p>Niebieski Szlak Sudecki (to nie jest oficjalna nazwa) ma formę niepełnej pętli: zaczyna się w Szklarskiej Porębie, następnie kieruje się na zachód i południe, by skończyć swój bieg w Pasterce w Górach Stołowych.</p>
<b>Gmina Stare Bogaczowice (w)</b>			
44	Szlak niebieski	Zamek Cisy – Pałac w Strudze – Węgielnik – Modrzewiec – Trójgarb – Gmina Czarny Bór	Szlak o charakterze ponad lokalnym. Łączący Gminę Stare Bogaczowice z Gminą Czarny

L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
			Bór. Na trasie szlaku m.in. ruiny zamku Cisy, pałac w Strudze, wieża widokowa na Trójgarbie.
45	Szlak czarny	Gmina Boguszów Gorce – Jabłów – Trójgarb – Stare Bogaczowice – Przełęcz Pojednania – Gostków – Gmina Marciszów	Szlak o charakterze ponad lokalnym. Łączący Gminę Boguszów-Gorce, Gminę Stare Bogaczowice i Gminą Czarny Bór. Na trasie szlaku m.in. wieża widokowa na Trójgarbie.
46	Szlak żółty	Gmina Szczawno-Zdrój – Lubomin – Trójgarb – Jagodnik – Gostków – Przełęcz Pojednania – Gmina Marciszów	Szlak o charakterze ponad lokalnym. Łączący Gminę Szczawno-Zdrój, Gminę Stare Bogaczowice z Gminą Marciszów. Na trasie szlaku m.in. wieża widokowa na Trójgarbie, zabytkowy wiatrak holenderski w Gostkowie oraz Przełęcz pojednania.
47	Szlak zielony	Gmina Szczawno-Zdrój – Lubomin – Trójgarb – Gostków – Gmina Marciszów	Szlak o charakterze ponad lokalnym. Łączący Gminę Szczawno-Zdrój, Gminę Stare Bogaczowice z Gminą Marciszów. Na trasie szlaku m.in. wieża widokowa na Trójgarbie oraz zabytkowy wiatrak holenderski w Gostkowie.
48	Szlak czerwony	Stare Bogaczowice – Trójgarb	Szlak prowadzący z centrum Starych Bogaczowic przez zalew na szczyt Trójgarbu (wieża widokowa)
<b>Gmina Strzegom (m-w)</b>			
49	Szlak Piastowski	Świdnica – Jaworzyna Śląska – Strzegom – Jawor Kolor szlaku: czerwony Symbol szlaku: K-2 Długość: ok. 50 km OPIS szlak rowerowy, o długości 50 km	Trasa łatwa i zarazem bogata w walory widokowe i kulturowe, biegnie po nizinnych terenach Przedgórze Sudeckiego, głównie drogami asfaltowymi o małym natężeniu ruchu, dlatego też nie wymaga zbyt dobrej kondycji i profesjonalnego sprzętu. Około 5 godzin marszu, trasa łatwa i bogata w walory widokowe i kulturowe, biegnie po nizinnych terenach Przedgórze Sudeckiego o małym natężeniu ruchu.
50	Szlak Martyrologii	Przebieg: Jawor – Paszowice – Czernica – Czeska Góra – okolice Kostrzy – były obóz koncentracyjny Gross-Rosen – Gęsie Góry – okolice Żółkiewki – Góra Św. Jerzego – Krzyżowa Góra – Strzegom Kolor szlaku: niebieski Kolor: niebieski Długość: ok. 22 km	Szlak pieszy, nizinny, długość szlaku to 22 km (około 2 godziny marszu), trasa bogata w walory krajobrazowe, o małym natężeniu ruchu. Szlak upamiętniający więźniów byłego obozu koncentracyjnego "Gross Rosen".
51	Szlak Ułanów Legii Nadwiślańskiej	Przebieg: Strzegom- Stawiska –Granica – Mały Modlęcín – Serwinów – Dobromierz – Chwaliszów - Ruiny Zamku Cisy – Struga – Szczawno Zdrój – Podzamcze - Zamek Książ – Szczawienko – rezerwat „Jeziorko Daisy” - Witoszów Górny - Witoszów Dolny - Świdnica. Kolor: żółto – niebiesko – żółty	Szlak górski, pieszy, długość 53 km, (ok. 5 godz. szybkiego marszu) jest to trasa łatwa, biegnąca głównie drogami asfaltowymi o średnim natężeniu ruchu.
52	Szlak „Via Sacra”	Do stacji Via Sacry włączono dwa obiekty gminy Strzegom. Pałac w Morawie stał się dwunastym partnerem "Via Sacry". Najciekawszym obiektem sakralnym w Strzegomiu, o wysokiej wartości kulturowo-historycznej i turystycznej, jest Bazylika Mniejsza i to ona właśnie zaistniała na mapie jako piętnasty partner "Via Sacry".	Szlak "Via Sacra" to nowy szlak turystyczny powstały w 2005 roku. łączy wyjątkowe miejsca sakralne, obiekty architektury i dzieła sztuki na styku trzech krajów: Niemiec, Polski i Czech, w euroregionie Nysy.



L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
53	Szlak Kamienia		
<b>Gmina Szczawno-Zdrój (m)</b>			
54	Szlak pieszy zielony	Zaczyna się w pobliżu dworca kolejowego Wałbrzych Gł., a po niespełna 50 km kończy się w Marciszowie. Zielona trasa prowadzi m.in. przez Rybnicę Leśną, Sokołowsko, Dzikowiec Boguszów-Gorce, Chełmiec, Lubomin, Trójgarb i Gostków.	Na pełny przebieg powinni decydować się tylko zaprawieni w górskich wędrówkach turyści. Po drodze trzeba wejść na kilka szczytów (ponad 1600 m przewyższeń), a marsz może trwać ponad 13 godzin. Mniej doświadczonym po drodze nie zabraknie ewentualnych skrótów.
55	Szlak pieszy żółty	Prowadzi z Bolkowa przez Wierzchosławice, Gostków, Nowe Bogaczowice oraz szczyt Trójgarbu i Lubomin do centrum Szczawno-Zdroju.	Szacowany czas przejścia 29 kilometrów szlaku to około 7 i pół godziny. Suma przewyższeń do pokonania to ok. 855 metrów.
56	Europejski długodystansowy szlak pieszy E3 w granicach Polski	Przebiega w dwóch odcinkach – karpackim (160 km) i sudeckim, biegnącym od Boboszowa (k. Międzylesia) do Jakuszyca. Ten fragment liczy mniej więcej 300 kilometrów i oznaczony jest na niebiesko. Przecina m.in. Śnieżnik, Łądek-Zdrój, Walim, Wałbrzych, Szczawno-Zdrój, Chełmiec, Boguszów-Gorce, Kamienną Górę i Świeradów-Zdrój.	Cały szlak E3 liczy ponad 7,5 tys. kilometrów i łączy brzegi Morza Czarnego w Turcji i Bułgarii z portugalskimi i hiszpańskimi wybrzeżami Atlantyku.
57	Szlak Ułanów Legii Nadwiślańskiej	Wytyczony został w 1960 r. przez wałbrzyski oddział PTTK. Biegnie od Świdnicy, m.in. przez Witoszów, Wałbrzych, Szczawno-Zdrój, Strugę, Chwaliszów i Dobromierz do Strzegomia.	Łączna długość trasy to niewiele ponad 53 kilometry. Oznaczona jest na żółto-niebiesko-żółto na cześć polskich formacji wojsk Napoleona, które nosiły właśnie tak barwione kłapy na mundurach. Żołnierze Legii Nadwiślańskiej (wtedy jeszcze Legii Włoskiej) w 1807 roku odegrali decydującą rolę w zwycięskiej bitwie na Czerwonym Wzgórzu (na polach między Strugą a Szczawnem-Zdrój).
<b>Gmina Świdnica (m)</b>			
58	Południowo-zachodni Szlak Cysterski	Szlak obejmuje swoim zasięgiem obiekty cysterskie i pocysterskie, na Dolnym Śląsku m.in. w Świdnicy, Trzebnicy, Lubiążu, Legnicy, Jeleniej Górze i Kamieńcu Żąbkowickim	Świdnicką perełką na szlaku jest starannie odrestaurowany Pałac Opatów, mieszczący się przy ul. Franciszkańskiej 18. Obecnie mieści się w nim Miejska Biblioteka Publiczna. Produkt turystyczny przebiegający przez główne korytarze tranzytowe związane z EURO 2012 oraz najbardziej wartościowe i najciekawsze zabytki Dolnego Śląska.
59	Dolnośląski Szlak UNESCO	Na terenie Dolnego Śląska trasa przebiega przez Jawor-Świdnica-Wrocław	Trasa realizowana w ramach projektu w wybranych polskich miastach posiadających własne obiekty wpisane na Światową Listę Dziedzictwa Kulturowego UNESCO tj. Toruń, Zamość, Kraków, Wieliczka, Wrocław.
60	Szlak kamienia	Trasa Szlak Kamienia łączy znaczące miejsca związane z wydobywaniem i obróbką kamienia na Czeskim przedgórzu Karkonoszy (Podkrkonoší) i na terenie Dolnego Śląska. Na tej podstawie powstała ścieżka edukacyjna, która zaczyna się w mieście kamiennego piękna – Hořicach, prowadzi przez Czeskie przedgórze Karkonoszy	Renowacja 300-letnich barokowych zabytkowych fontann znajdujących się na świdnickim Rynku i utworzenie nowej miejskiej trasy turystycznej dotyczącej dziedzictwa kamienia będącej elementem międzynarodowego polsko – czeskiego szlaku w ramach projektu „Szlak kamienia”.

L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
		(Podkrkonośi), Dobromierz i Świdnicę, aż do Strzegomia, granitowego serca Polski	Uatrakcyjniamy region podkarkonoski i dolnośląski.
61	Trasa turystyczna „Śladami Czerwonego Barona”	Trasa miejska ciesząca się dużym zainteresowaniem turystów	Trasa ma wpływ na duży rozwój potencjału turystycznego w oparciu o dziedzictwo kulturowe i legendę słynnego mieszkańca Świdnicy, asa lotnictwa I wojny światowej, Manfreda von Richthofena - Czerwonego Barona. W parku przy ul. Sikorskiego stoi replika samolotu Fokker, na którym latał.
<b>Gmina Świdnica (w)</b>			
62	Szlak Zamków Piastowskich (zielony)	Zamek Grodno – Zamek Grodziec	Szlak Zamków Piastowskich – szlak turystyczny o długości 152 km, przebiegający przez tereny województwa dolnośląskiego, oznaczony kolorem zielonym. Rozpoczyna się w Zamku Grodno w Zagórzcu Śląskim (w którym znajduje się Muzeum Regionalne PTTK Zamek Grodno). Następnie przechodzi przez największy zespół parkowo-zamkowy Zamek Książ (wybudowany w końcu XIII w. przez księcia Bolka I), Zamek w Bolkowie – piastowski zamek Książąt Świdnicko-Jaworskich z XIII w., Zamek Bolczów (ruiny zamku z XIV w.), Jelenią Górę, Siedlęcina (książęca wieża mieszkalna z XIV w.), Wleń i kończy się na Pogórzcu Kaczawskim, u podnóża góry Grodziec, gdzie usytuowany jest pochodzący z XV w. zamek Grodziec oraz gotycki kościół. Na trasie znajduje się 15 zamków i grodów piastowskich.
63	Szlak czerwony	Bystrzyca Górna – Zamek Książ	Szlak Zamek Książ - Bystrzyca Górna - oznaczony kolorem czerwonym. Bogaty w piękne panoramy i ciekawe miejsca szlak. Przebiega przez miejscowości w naszej Gminie : Witoszów Górny, Bystrzyca Górna, Lutomia Górna
64	Szlak zielony	Walim – Góra Popiel – Świdnica	Szlak Walim - Świdnica - oznaczony kolorem Zielonym. Szlak prowadzi z Górn Sowich do Świdnicy przez ciekawe turystycznie miejscowości Gminy Świdnica. Miejscowości: Bojanice - Wieruszów - Krzyżowa - Makowice - Góra Popiel (Najwyższy szczyt Równiny Świdnickiej (Korona Sudetów Polskich) - Świdnica. Długość szlaku: 45 km
65	Szlak żółty	Świdnica – Gogołów – Ślężą	Szlak Gogołów (Wiatrak) - Przełęcz Książnica - Ślęża. Szlak oznaczony kolorem żółtym. Prowadzi przez Wzgórza Kiełczyńskie z najwyższym Szczytem (Szczytna). Malownicze panoramy na masyw Ślęży i Radunię. Długość: 15km
<b>Gmina Świebodzice (m)</b>			
65	Ze Świebodzic do zamku Książ przez Bramę Lwów (Książańską)	Z centrum miasta kierujemy się wzdłuż głównej arterii miasta (ulicą Wałbrzyską), pod górę. W pewnym momencie droga "na Wałbrzych" zakręca w lewo, my zaś	Atrakcje na trasie: Brama Książańska, Zabytkowe grobowce na cmentarzu przy ulicy Wałbrzyskiej, Zamek Książ.

L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
		idziemy prosto i docieramy do Bramy Lwów (Książańskiej).	
66	Ze Świebodzic do Zamku Książ przez Wilczą Górę	Z centrum miasta kierujemy się w stronę ulicy Wiejskiej (dzielnica Pełcznica). Stąd wygodną ścieżką spacerową biegnącą wzdłuż Pełcznicy docieramy do niewielkiego ronda, idziemy prosto, po czym zaraz skręcamy w lewo, tym samym docierając do osiedla Wilcza Góra. Mijamy je po swojej prawej stronie, podążając cały czas prosto, dość stromo pod górkę. Po przejściu około 900 metrów (od Wilczej Góry) docieramy do pierwszego przystanku z wiatą Doliny Różaneczników. Tutaj krzyżuje się nasza trasa z trasą opisaną powyżej. Podobnie, jak przy wcześniejszej trasie, idziemy prosto, po prawej stronie mijając stadninę koni. Następnie po przekroczeniu bramy zamkowej do zamku pozostaje nam już tylko 300 metrów.	Trasa równie atrakcyjna, choć nieco mniej uczęszczana przez turystów, a bardzo popularna wśród mieszkańców miasta. Na trasie Dolina Różaneczników, Stadnina Ogierów.
67	Ze Świebodzic do Zamku Książ przez Pełcznicę	Z centrum miasta kierujemy się na "Stary Książ", aż do pomnikowego cisa "Bolko". Tutaj, zamiast iść za szlakiem zielonym, tak jak do ruin "Starego" zamku, można wybrać szlak czerwony, który po około 20 minutach doprowadzi nas pod sam dziedziniec przy zamku Książ.	Atrakcje na trasie: Cis Bolko, Zamek Książ.
68	Ze Świebodzic do Zamku Cisy	Do ruin zamku Cisy z centrum miasta kierujemy się w stronę Pełcznicy. Idziemy cały czas główną drogą, aż do końca tej dzielnicy miasta. Mijamy ruiny kaplicy św. Anny oraz zbiornik wodny przy ulicy Solnej. Stąd do zamku prowadzi nas już zielono znakowany Szlak Zamków Piastowskich.	Ten średniowieczny zamek został wybudowany przez księcia świdnicko-jaworskiego, Bolka I, kilka kilometrów na zachód od Świebodzic. Za pierwszą wzmiankę o nim uważa się zapiskę z roku 1241, jednak dziś historycy sądzą, że dokument ten jest średniowiecznym falsyfikatem. W średniowieczu zamek wielokrotnie zmieniał swoich zarządców i właścicieli przechodząc z rąk do rąk. W XV wieku na krótko stał się siedzibą rycerzy rabusiów. Kilukrotnie ulegał zniszczeniu oraz odbudowom. W zasadzie w ruinie pozostaje od 1634 roku, kiedy został spalony przez Szwedów. Do zameczku najlepiej wybrać się ze świebodzickiej dzielnicy Pełcznica, skąd prowadzi zielono znakowany Szlak Zamków Piastowskich.
69	Dolina Różaneczników	Zabytkowa brama, zwieńczona dwoma figurami kamiennych lwów stanowi początek ścieżki od strony Świebodzic. Po obu jej stronach znajdują się dwa domki szwajcarskie, w których niegdyś zamieszkiwali: odźwierni i ogrodnik z Książa. W tym miejscu rosną także stare kasztanowce zwyczajne (po trzy z każdej strony traktu prowadzącego do Książa), a przed bramą usytuowane są zabytkowe kordegardy. Po przejściu 600 m dochodzimy do pierwszego murku oporowego. Po lewej	Na ścieżce znajduje się 8 przystanków tematycznych, na których umieszczono tablice informacyjne:

L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
		stronie wznosi się 3-metrowa skała, po prawej, w dole znajdują się 2 stawy rybne, jeden z nich z zapleczem gastronomicznym (smażalnią ryb). Tuż za zakrętem i skałkami, około 50 m dalej, po lewej stronie znajduje się punkt widokowy, z którego podziwiać można panoramę fragmentu Świebodzic.	
<b>Gmina Walim (w)</b>			
70	Główny Szlak Sudecki im. Mieczysława Orłowicza	Prowadzący głównymi grzbieciami Sudetów od Świeradowa Zdroju do Prudnika. Długość szlaku wynosi ok. 390 km.	Oznaczony kolorem czerwonym. W Gminie Walim szlak rozpoczyna się w Rzeczcze przechodzi przez Przełęcz Sokolą na Wielką Sowę.
71	Długodystansowy Międzynarodowy Szlak E-3 Atlantyk – Morze Czarne	Jest to szlak o znaczeniu międzynarodowym, wchodzący w skład 11 europejskich szlaków wędrówkowych. Szlak ten łączy brzegi Atlantyku z Morzem Czarnym. Trasa o długość ok. 7 500 km, przebiega przez 12 krajów (Turcja, Bułgaria, Rumunia, Węgry, Słowacja, Polska, Czechy, Niemcy, Luksemburg, Belgia, Francja, Hiszpania).	Polski odcinek na terenie Sudetów ma długość ok. 220 km. Jest wariantem Głównego Szlaku Sudeckiego. Przez Gminę Walim przebiega od Dzieńmorowic poprzez Lisią Skałę, Zagórze Śląskie z Zamkiem Grodno, Michałkową, Glinno na Przełęcz Walimską, i dalej na Wielką Sowę.
72	Szlak Zamków Piastowskich	Szlak turystyczny wiodący przez historyczne warownie Dolnego Śląska. W sumie obejmuje 15 obiektów warownych. Długość Szlaku Zamków Piastowskich wynosi 146 km.	Znakowany kolorem zielonym, wiodący przez historyczne warownie Dolnego Śląska, które powstały za panowania książąt świdnicko-jaworskich. Rozpoczyna się na Zamku Grodno w Zagórzu Śląskim, a kończy na Zamku Grodziec.
73	Szlak Martyrologii	Długości ok. 18 km. Szlak biegnie od stacji kolejowej w Głuszycy Górnej, a kończy się na stacji w Jugowicach.	Znakowany kolorem czarnym. Wytyczony dla upamiętnienia więźniów filii obozu Gross-Rosen, którzy zginęli podczas przymusowej pracy przy budowie kompleksów niemieckiego projektu „Riese”. Pozwala poznać rozmiary projektu a równocześnie daje pojęcie o ogromie pracy i wysiłku, włożonym przez jego budowniczych. Rozpoczyna się na stacji gdzie docierały transporty więźniów z całej Europy i kończy na stacji dokąd również dojeżdżały transporty więźniów do pracy w obozach. W Gminie Walim przechodzi przez Rzeczkę z obiektem „Sztolni Walimskich”. Następnie przez strome zbocze Wawel szlak wiedzie do kompleksu „Włodarz”, największego systemu sztolni w Górach Sowich, biegnąc obok niedostępnych wejść do sztolni w Jugowicach (kompleks „Jawornik”) do stacji PKP w Jugowicach.
74	Szlak Żółty	Rozpoczyna się na przystanku autobusowym w Walimiu, wiedzie z Walimia Cesarską Drogą przez Jelenią Polanę, Małą Sowę do najwyższego szczytu Gór Sowich - Wielkiej Sowy (1 015 m n.p.m.) do Pieszyc.	Znakowany kolorem żółtym.
<b>Gmina Wałbrzych (m)</b>			
75	Zielony szlak na Górę Chełmiec	Boguszów-Gorce – Rosochatka – Chełmiec	Najbardziej charakterystyczny, wpisany w krajobraz Wałbrzycha szczyt Gór Wałbrzyckich. Ze względu

L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
			na zagospodarowanie góry (wieża widokowa, szlaki piesze i rowerowe, krzyż, droga krzyżowa) bardzo popularny wśród turystów. Najczęściej zdobywany od Boguszowa Gorc.
76	Zółty szlak na Górę Borową	Przełęcz Kozia, Przełęcz pod Borową, Borowa	Szlak z Wałbrzycha to świetna propozycja dla osób, które lubią zwiedzać nietypowe i ciekawe miejsca oraz nie boją się nieco bardziej stromych podejść. Trasa ta rozpoczyna się przy dworcu kolejowym Wałbrzych Główny skąd wychodzi kilka szlaków turystycznych. Na Borową należy podążyć za żółtym szlakiem, który prowadzi przez Zamkową Górę. Na jej szczycie będziecie mieli okazję zwiedzić ruiny zamku „Nowy Dwór”. Szlak zaprowadzi was następnie na Przełęcz Kozią gdzie krzyżują się szlaki żółty, niebieski i czerwony. Z Przełęcz Koziej należy ruszyć czerwonym szlakiem w kierunku Rozdroża pod Borową gdzie czeka na was nieco ostrzejsze podejście w stronę szczytu Borowej. Powrót ze szczytu do Wałbrzycha odbywa się przez Rozdroże Czarne. Cała wycieczka zajmuje około 3 godziny.
77	Szlak Hochbergów	Szlak przebiega wokół Zamku Książ	Szlak Hochbergów, zwany też Ścieżką Hochbergów to pięknie położona ścieżka przyrodnicza w Książańskim Parku Krajobrazowym, prowadząca wewnątrz wąwozu, w dole którego płynie rzeka Pełcznica. Szlak biegnie wokół Zamku Książ.
<b>Gmina Żarów (w)</b>			
78	Szlak Techniki Przemysłowej i Rolnej	Żarów – Piotrowice Świdnickie – Łażany – Pożarzysko – Siedlimowice- Psenno – Będkowice – Sobótka –	Żarów - Żarowska Izba Historyczna, <ul style="list-style-type: none"> <li>• Piotrowice Świdnickie – Muzeum Techniki Rolnej. rolnictwie w XIX i XX wieku.</li> <li>• Łażany – Kuźnia wybudowana ok. 1910 roku.</li> <li>• Pożarzysko – Zabytkowa studnia („Hofebrennen”) z XVII wieku: tzw. „dworska studnia”.</li> <li>• Siedlimowice – Zabytkowy młyn w Siedlimowicach to odwieczny składnik sielskiego krajobrazu.</li> <li>• Psenno – Muzeum Cukiernictwa.</li> <li>• Będkowice - Zespół dworski i folwarczny w Będkowicach.</li> <li>• Sobótka- Muzeum Ślązańskiego im. Stanisława Dunajewskiego w Sobótce.</li> <li>• Śmiałowice – Młyn Gospodarczy</li> </ul>
79	Trasa Krzyży Pokutnych (część zachodnia)	Świdnica – Sulistawice – Wierzbna – Kalno – Żarów – Łażany – Kruków – Zastruże – Mielęcín – Rusko – Jarosów – Strzegom – Graniczna – Goczałków Górny – Goczałków – Rogoźnica – Kostrza – Żelazów – Żółkiewka –	Krzyże pokutne to monolityczne kamienne formy w kształcie krzyża wznoszone przez zabójców w miejscu, w którym dokonali oni morderstwa. Ze względu na ich ilość podzieliliśmy naszą trasę na wschodnią

L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
		Strzegom – Grabina – Dobromierz – Bolków – Bolków Zdrój – Pogwizdów – Jastrowiec – Pogwizdów – Bolków Zdrój – Bolków – Dobromierz – Siodłkowice – Szymanów – Modlęcín – Świebodzice – Ciernie – Milikowice – Komorów – Słotwina – Świdnica Dystans: 116 km	i zachodnią. Podmioty tworzące ów szlak: LOT „Księstwo Świdnicko – Jaworskie”, Miasto Świdnica, Gmina Świdnica, Gmina Żarów, Gmina Strzegom, Gmina Dobromierz, Gmina Bolków, Gmina Świebodzice, Jawor, Gmina Jaworzyna Śląska.
80	Trasa Dawnych Rezydencji	Świdnica – Mokrzyszów – Świebodzice – Siodłkowice – Szymanów – Siodłkowice – Dobromierz – Bronów – Kłaczyna – Rostoka – Godziszówek – Strzegom – Morawa – Jaworzyna Śląska – Bolesławice Świdnickie – Bagieniec – Wiśniowa – Wierzba – Żarów – Mrowiny – Imbramowice – Domanice – Krasków – Marcinowice – Pszenno – Jagodnik – Boleścín – Krzyżowa – Świdnica Dystans: 111 km	Królewskie zamki, magnackie pałace i ziemiańskie dworki fascynowały ludzi od wieków i odgrywały niezwykle ważną rolę w historii naszego kraju. Na ziemiach polskich znajdziesz ich wiele, zarówno tych małych jak i dużych, odbudowanych przez troskliwych właścicieli lub zamkniętych na głucho, tych które przetrwały burzliwe wiatry historii oraz tych, które bezpowrotnie poległy w boju lub zapomniane popadły w ruinę. Na tym szlaku zobaczymy niegdyś okazałe pałace, zamki, zespoły parkowe zabudowania gospodarcze. Trasa została opracowana przez LOT „Księstwo Świdnicko – Jaworskie”.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z urzędów poszczególnych gmin.

Załącznik 4. Wybrane szlaki rowerowe w obszarze badań [2022].

L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
<b>Gmina Boguszów-Gorce (m)</b>			
1	Czerwony szlak rowerowy	Boguszów-Gorce PKP – Raclawicka – Pl. Odrodzenia – Kasprzaka - Kusocińskiego – Rosochatka – Mały Chełmiec – Kilińskiego – Witosy – Łączna – Mniszek – Łączna – Kusocińskiego (stadion)	Trasa o długości 13 km nietrudna technicznie, jednak wymagająca kondycyjnie. Przejazdy w 60% nawierzchnią gruntową, szutrową, w 40% nawierzchnią utwardzoną - kostka, asfalt.
2	MTB	Wokół Stadionu na ul. Kusocińskiego	Wymagająca, profesjonalna trasa MTB o długości 4 km z przeszkodami – na której rozgrywane były MP MTB XCO w roku 2021 i 2022. W 100% nawierzchnia gruntowa.
3	Niebieski szlak rowerowy	Wałbrzych – Chełmiec – Chełmiec Mały – Rosochatka – Wałbrzych	Początek trasy na ul. Piasta w Wałbrzychu – szlak biegnie na szczyt Chełmca następnie przez Rosochatkę pod Chełmca Małym gdzie łączy się z czerwoną trasą z Boguszowa. Trasa o długości 16 km jest nietrudna technicznie, jednak bardzo wymagająca kondycyjnie. Wiedzie w 90 procentach nawierzchnią szutrową, a w dziesięciu procentach asfaltem.
<b>Gmina Głuszycza (m-w)</b>			
4	Trasa G4 Rowerowej 500	Parking przy ul. Leśnej w Głuszycy – Głuszyckie Stawy – Dolina Marcowa – Cesarskie Skałki – Głuszycza	Główną atrakcją szlaku jest punkt widokowy Cesarskie Skałki. Jest to idealne miejsce dla miłośników wspinaczki skałkowej. Na uwagę zwracają również „Głuszyckie Stawy”.
5	Trasa G8 Rowerowej 500	Parking przy ul. Leśnej w Głuszycy – Łomnica – Schronisko PTTK „Andrzejówka” – Sokołowsko- Głuszycza Górna - kamieniołom Melafiru (Tzw. Kamyki) – parking przy ul. Leśnej	Trasa ma długość 39 km. W większości wiedzie po drogach leśnych. Z niej możemy podziwiać malownicze krajobrazy w Parku Krajobrazowym Sudetów Wałbrzyskich oraz dawny kamieniołom melafiru tzw. Kamyki, który przez niektórych określanych jest jako „Morskie Oko”. Cieki wodne tworzą wodospady, które zimą zmieniają się w niesamowite lodospady, zdobywane przez wspinaczy.
6	Trasa G7 Rowerowej 500	Grzmiąca – Rybnicki Grzbiet – Kompleks Włodarz – Sierpnica – jazda pasem granicznym w Głuszycy Górnej do Przetęczy pod Szpiczakiem – Schronisko PTTK „Andrzejówka” – Rogowiec – Rybnicki Grzbiet	To jeden z najdłuższych etapów trasy o nazwie „Tour de Głuszycza” (Strefa MTB Sudety). Liczy ok. 70 km. Przejazdzka po tej wg nielicznych pozwala poczuć się jak w Alpach. Trasa wiedzie w większości po drogach leśnych. Pozwala podziwiać górskie panoramy oraz miejsca interesujące pod względem historycznym.
<b>Gmina Jawor (m)</b>			
7	Trasa pieszo-rowerowa śladami historii”	Kościół Pokoju, centrum miasta, Park Miejski, Stadion i Basen miejski, Ośrodek Wypoczynkowy „Jawornik”, Kryta Pływalnia „Słowianka”, Kościół Pokoju.	Trasa pieszo-rowerowa śladami historii”. Na trasie szlaku umieszczonych jest 16 tablic informacyjnych o obiektach oraz specjalne stojaki na rowery – trasa nie włącza się w ścieżki innych gmin.
<b>Gmina Jaworzyna Śląska (m-w)</b>			

L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
8	Szlak Drogi Węglowej K3	Wałbrzych – Świebodzice – Jaworzyna Śląska – Imbramowice – Mietków	Czarny Szlak Drogi Węglowej (K3) o długości ok. 31,5 km - ma przebiegać z Wałbrzyskiego Muzeum Przemysłu i Techniki przez Świebodzice, Jaworzynę Śląską, Żarów do Mietkowa, gdzie połączy się z międzynarodowym szlakiem EuroVelo. W większości szlak poprowadzony został drogami polnym Przedgórze Sudeckiego, a jego pokonanie nie wymaga specjalnego przygotowania kondycyjnego. Jedynie w Wałbrzychu oraz częściowo w Świebodzicach szlak wiedzie przez obszar górzysto-pagórkowaty. Na trasie warto zobaczyć między innymi takie obiekty jak: Muzeum "Stara Kopalnia" w Wałbrzychu, Wąwóz Książ, ruiny kaplicy w Pełcnicy, starówkę w Świebodzicach, krzyże pokutne, Muzeum Przemysłu i Techniki w Jaworzynie Śląskiej, pałac w Żarowie, zalew w Mietkowie.
9	Szlak Piastowski / Granitowy K2	Świdnica – Jaworzyna Śląska – Strzegom – Jawor	Czerwony szlak K-2 o długości ok. 50 km – trasa łatwa i bogata w walory widokowe, biegnie po nizinnych terenach Przedgórze Sudeckiego o małym natężeniu ruchu. Nie wymaga zbytnej kondycji i profesjonalnego sprzętu. Swoją początek bierze nad Zalewem Witoszówka w Świdnicy, skąd prowadzi przez Witoszów Dolny, Komorów, Milikowice, Witków, Stary Jaworów, Bolesławice, Jaworzynę Śląską, Strzegom.
<b>Gmina Jedlina-Zdrój (m)</b>			
10	Rowerowa 500	Trasa przebiega przez trzy gminy: Jedlinę-Zdrój, Głuszycę i Wałbrzych (na terenie Jedliny-Zdroju słupki od J1 do J7).	500 km tras rowerowych przebiegających przez tereny leśne oraz miejskie.
<b>Gmina Kamienna Góra (m)</b>			
11	Szlak Cystersów	Przebieg: Kamienna Góra, Czadrów, Krzeszów, Krzeszówek, Gorzeszów, Kochanów, Różana, Łączna, Przełęcz Strażnicze Naroże, Chełmsko Śląskie, stadion w Lubawce, Krzeszów, Betlejem, Przedwojów, Kamienna Góra	Szlak poprowadzony w pobliżu obiektów związanych z działalnością zakonu Cystersów. Szlak po terenach Gminy Kamienna Góra, Miasta kamienna Góra, oraz Miasta i Gminy Lubawka.
12	Obwodnica Dolomitowa	Przebieg: Kamienna Góra, Pisarzowice, Czarnów, Rozdroże pod Bobrzakiem, Przełęcz Kowarska, Ogorzelec, Paczyn, Miszkowice, Jezioro Bukówka, Paprotki, Stara Białka, Błażkowa, Janiszów, Przedwojów, Kamienna Góra	Posiada wspaniałe walory krajobrazowe, a przede wszystkim umożliwia zapoznanie się ze śladami dawnej i obecnej działalności górniczej w okolicach Pisarzowic, Rędzin i Czarnowa. Szlak po terenach Gminy Kamienna Góra, Miasta kamienna Góra, oraz Miasta i Gminy Lubawka.
13	Magistrala „Dolina Bobru”	Przebieg: dawne przejście graniczne w Lubawce, Błażkowa, Janiszów, Przedwojów, Kamienna Góra, Ptaszków, Dębrznik, Marciszów, Ciechanowice, Miedzianka	Szlak międzynarodowy, łatwy, biegnący tuż przy brzegach rzeki Bóbr. Jadąc od Lubawki, szlak wiedzie praktycznie na całym odcinku Ziemi Kamiennogórskiej na północ. Trasa o wybitnych walorach widokowych i łatwej dostępności do licznych zabytków.
<b>Gmina Kamienna Góra (w)</b>			



L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
14	Szlak Cystersów	Kamienna Góra, Czadrów, Krzeszów, Krzeszówek, Gorzeszów, Kochanów, Różana, Łączna, Przełęcz Strażnicze Naroże, Chełmsko Śląskie, Stadion w Lubawce, Krzeszów, Betlejem, Przedwojów, Kamienna Góra	Kolor żółty trasa liczy 54,6 km. Szlak poprowadzony w pobliżu obiektów związanych z działalnością zakonu Cystersów. Stosunkowo łatwy. Znaczna część biegnie po drodze asfaltowej oraz drobnych drogach szutrowych.
15	Obwodnica Dolomitowa	Kamienna Góra, Pisarzowice, Czarnów, Rozdroże nad Bobrzakiem, Przełęcz Kowarska, Ogorzelec, Paczyn, Miskowice, jezioro Bukówka, Paprotki, Stara Białka, Błażkowa, Janiszów Przedwojów, Kamienna Góra	Kolor zielony trasa liczy 43,9 km Trasa z dużą ilością długich podjazdów. Posiada duże walory krajobrazowe.
16	Magistrala „Dolina Bobru”	Dawne przejście graniczne w Lubawce, Błażkowa, Janiszów, Przedwojów, Kamienna Góra, Ptaszków, Dębrznik, Marciszów, Ciechanowice, Miedzianka	Na terenie Ziemi Kamiennogórskiej długość 34 km Oznakowanie ER-6 Szlak międzynarodowy. Łatwy. Trasa o wybitnych walorach widokowych i dużej ilości zabytkowych.
<b>Gmina Lubawka (w)</b>			
17	Szlak Cystersów	Kamienna Góra – Chełmsko Śląskie- stadion w Lubawce – Kamienna Góra 54,6 km	Szlak poprowadzony w pobliżu obiektów związanych z działalnością zakonu Cystersów.
18	Obwodnica Dolomitowa	Kamienna Góra – Paczyn- Miskowice – Jezioro Bukówka – Paprotki – Stara Białka Błażkowa – Kamienna Góra 43,9 km	Szlak długi z częstymi podjazdami oraz trudnej nawierzchni na trasie Miskowice – Paczyn. Posiada wspaniałe walory krajobrazowe.
19	Obwodnica Zawory	Chełmsko Śląskie – Uniemyśl – Przełęcz Strażnicze Naroże – kaplica Św. Anny – Chełmsko Śląskie 15,4 km	Szlak łatwy oraz krótki, zalecany do turystyki rodzinnej z jednym podjazdem, szlak posiada duże walory dydaktyczne i krajobrazowe.
<b>Gmina Marcynowice (w)</b>			
20	Trasa EuroVelo	Sady, Mysłaków	Przez gminę przebiega międzynarodowa trasa rowerowa EuroVelo 9 (tzw. Szlak Bursztynowy, łączący Bałtyk z Morzem Śródziemnym). Trasa ta biegnie przez Sobótkę, Sady i Mysłaków.
21	Trasa rowerowa po Stowarzyszeniu Gmin Ślężańskich	Cała gmina	Trasa rowerowa została tak zakomponowana aby była atrakcyjna dla wytrawnych rowerzystów, którzy oczekują od wyprawy rowerowej maksymalnego wysiłku, potu i wrażeń wizualnych. Ale jest także atrakcyjna dla osób sporadycznie wsiadających na rower, którzy chcą się pozachwycać pięknem ślężańskiej okolicy, zwiedzić ciekawe miejsca, przysiąść na łące i popatrzeć przed siebie. Trasa ta posiada także odcinki po których śmiało mogą podróżować rodzice z dziećmi.
22	Ślężański Szlak św. Jakuba	Tworzyjanów	Ślężański Szlak św. Jakuba z przystankiem w Tworzyjanowie. Droga św. Jakuba (Camino de Santiago) to szlak pielgrzymkowy do katedry w Santiago de Compostela w Galicji w północno-zachodniej Hiszpanii. W katedrze tej, według przekonań pielgrzymów, znajduje się ciało św. Jakuba. Nie ma jednej trasy pielgrzymki, a uczestnicy mogą dotrzeć do celu jednym z wielu szlaków.

L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
			Liczący 53 km Ślązański Szlak św. Jakuba, który biegnie ze szczytu Ślęzy do Środy Śląskiej przebiega również w przez Gminę Marcinowice, a dokładnie przez Tworzyjanów.
<b>Gmina Męcinka (w)</b>			
23		Góra Górzec – Chełmiec, Piotrowice – Jawor	Obecnie ruch rowerowy odbywa się drogą przeznaczoną również do ruch pojazdów samochodowych. Konieczne jest wyznaczenie ścieżki rowerowej oraz budowa infrastruktury.
24		Teren wokół zbiornika wodnego Słup oraz odcinek od miejscowości Męcinka – w kierunku zbiornika	Obecnie ruch rowerowy odbywa się drogą przeznaczoną również do ruch pojazdów samochodowych. Wokół zbiornika rowerzyści poruszają się po niewyznaczonym terenie szutrowym, po zaroślach. Konieczne jest wyznaczenie ścieżki rowerowej oraz budowa infrastruktury.
<b>Gmina Mieroszów (m-w)</b>			
25	Pętla zielona	Zaczynając od Mieroszowa biegnie przez ul. Kwiatową, Golińsk, Nowe Siodło, Szybowisko Mieroszów, Kowalową a następnie wzdłuż podnóża Lesistej wraca do Mieroszowa.	Pętla zielona ma blisko 23 km długości i prowadzi głównie przez Obniżenie.
26	Pętla czarna	Z Unistawia Śl. na szczyt Lesistej Wielkiej, a następnie zjeżdża do Ługowany w Kowalowej i ponownie skręca w kierunku Unistawia Śl.	Pętla czarna wytyczona została w obszarze Pasma Lesistej, a jej całkowita długość wynosi niespełna 11 km.
27	Niebieska Pętla	Z Sokołowska, prowadzi do Kowalowej, Unistawia Śl., Rybnicy Leśnej i na Przełęcz Trzech Dolin – do schroniska Andrzejówka. Od schroniska szlak prowadzi szutrową drogą do doliny Czartowca i dalej do Sokołowska.	Niebieska Pętla drogowa wytyczona została z myślą o miłośnikach jazdy po drogach asfaltowych. Cała trasa ma 16 km długości.
<b>Gmina Mściwojów (w)</b>			
28	Szlak Polskiej Wsi – niebieski	Luboradz, Mściwojów, Zębowice – Paszowice, Jakuszowa, Lipa, Radzimowice, Wojcieszów, Komarno	Długość ok. 47 km ukazujący dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe dolnośląskiej wsi oraz łączący imprezy regionalne związane z wsią dolnośląską.
29	Rowerowy Szlak po Krainie Wygastych Wulkanów	Legnickie Pole, Mikołajowice, Snowidza, Godziszowa, Jawor, Myślubórz, Myślinów, Pomocne, Stanisławów, Wilków, Złotoryja, Uniejowice, Grodziec, Jerzmanice Zdrój	
<b>Gmina Nowa Ruda (m)</b>			
30	Dwie Wieże + ER8 + nowa ścieżka rowerowa	Nowa Ruda swoimi szlakami włącza się w istniejącą, dobrze oznakowaną sieć tras pieszo- rowerowych, dzięki którym turysta w sposób bezpieczny może przemieszczać się po naszym terenie. Trasę rowerową można rozpocząć na ścieżce rowerowej, która ma swój początek w Słupcu, przy wjeździe na Os. Waryńskiego. Jadąc ul. Broniewskiego, w górę osiedla, należy	Propozycja uwzględnia przemieszczenie się pomiędzy trzema częściami Miasta Nowa Ruda na rowerze, jednocześnie umożliwiając zwiedzenie zabytkowego centrum jak również poznanie największych atrakcji miejsca. Szlak doskonale wpina się w trasy rowerowe Gminy Nowa Ruda, Gminy Radków oraz sąsiadującego po czeskiej stronie Miasta Broumov.

L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
		włączyć się w oznakowany szlak pieszo- rowerowy „Dwie wieże”, który prowadzi na szczyt Góry Wszystkich Świętych, z wieżą widokową. Stamtąd, przemierzając szlak, wjechać na szczyt Góry Św. Anny, z drugą wieżą z lokalnego, czerwonego piaskowca. Następnie zjechać ul. Nowa Osada do ul. Sybiraków, po której prowadzi nowopowstały szlak rowerowy. Zjechać do rynku, a następnie ul. Piłsudskiego na ul. Cmentarną. Zostawić jednośląd na parkingu rowerowym i zwiedzić miasto na pieszo np. oznaczonym szlakiem spacerowym „Grodu nad rzeką Włodzicą”, zaczynając spacer przy fontannie Rudek. Po obejrzeniu atrakcji w centrum jadać ul. Piastów, ul. Przechodnią, a następnie ul. Józefa Piłsudskiego wjechać na ul. Obozową, gdzie jest największa z atrakcji miasta - Dawna Kopalnia Węgla. Stąd można wrócić do ul. Piłsudskiego, gdzie ścieżka rowerowa prowadzi do ronda w Ludwikowicach Kłodzkich i dalej do atrakcji Gminy Nowa Ruda. Z Dawnej Kopalni Węgla możemy również podążać szlakiem młoteczkowym, który prowadzi do najwyższej w Polsce ścianki wspinaczkowej, z której z powrotem można wrócić do początkowego punktu ścieżki rowerowej przy Os. Waryńskiego. Trasa ma około 33 km.	
<b>Gmina Nowa Ruda (w)</b>			
31	Trasa „Rowerowy Region”	Nowa Ruda – Włodowice – Ścinawka Górna – Tłumaczów – Broumov	Oznakowana trasa rowerowa o długości 65 km z Nowej Rudy przez wieś Włodowice aż do Broumova. Jest to dedykowana ścieżka rowerowa (dopuszczony ruch samochodowy tylko dla mieszkańców posesji znajdujących się przy ścieżce). Trasa bez wzniesień, asfaltowa, z 2018 r. łączy miasto Nowa Ruda z Zamkiem Sarny w Ścinawce Górnej. Trasa rowerowa powstała w ramach projektu "Rowerowy Region" z Nowej Rudy przez Włodowice do Broumova.
32	Perła Gór Sowich	Srebrna Góra - Gołębia -Przełęcz Woliborska – Kalenica - Rymarz - Przełęcz Jugowska - Sokolec - Ludwikowice Kłodzkie - Nowa Ruda - Bożków - Srebrna Góra	Stopień trudności : trudna Długość : 60 km Czas : ok. 7 godzin Początek : Srebrna Góra Koniec : Srebrna Góra Najwyższy punkt : Kalenica (964 m n.p.m) Atrakcje turystyczne: Twierdza Srebrna Góra, stalowa wieża widokowa na Kalenicy, rezerwat przyrody Bukowa Kalenica, pałac w Bożkowie, kopalnia węgla kamiennego Nowa Ruda (podziemna trasa turystyczna).
<b>Gmina Paszowice (w)</b>			

L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
33	Jawor - Myślubórz	Jawor - Myślubórz	Asfaltowa ścieżka o dł. Trasa rekreacyjno-turystyczna o łącznej długości ok. 5 km, prowadzi z Jawora (od początku ulicy Myśluborskiej) do miejscowości Myślubórz w gminie Paszowice. Ścieżka posiada dwa pasy: asfaltowy dla rowerzystów oraz z kostki betonowej dla pieszych. Na trasie znajduje się kilka miejsc wypoczynku wyposażonych w stojaki rowerowe, ławki, kosze na śmieci oraz wiata do schronienia przed deszczem. Dla poszukiwaczy wiedzy i ciekawostek przygotowano tablice edukacyjne opisujące bogactwo przyrodniczo-kulturowe Ziemi Jaworskiej (wyposażone w kody QR).
<b>Gmina Radków (m-w)</b>			
34	Międzynarodowa Trasa Rowerowa: „Góry Stołowe”	Przejście graniczne Tłumaczów – Gajów – Radków – Ratno Dolne – Wambierzyce – Studzienna – Chocieszów – Wolany – Polanica Zdrój – Szczytna – Duszniki Zdrój – Słoszów – Kulin – Gołaczów – Dańczów – Kudowa Zdrój – przejście graniczne Czerмна/Malá Čermná	Bardzo ciekawa trasa rowerowa biegnąca po polsko-czeskim pograniczu i uwzględniająca w swoim przebiegu szereg uzdrowisk.
35	Międzynarodowa Trasa Rowerowa: Ściany	Božanov/Radków – Radków – Karlów – przejście graniczne Ostra Góra/Machovska Lhota	Trasa rowerowa biegnąca przez bardzo ciekawe i mało znane zakątki Gór Stołowych po polskiej i czeskiej stronie granicy.
36	Trasa Rtyne	Karlów – przejście graniczne Kudowa Stone/Nachod – Stone – Czerмна – Pstrązna – Rozdroże pod Lełkową – Polana YMCA – Szosa Stu Zakrętów – Karlów	Trasa rowerowa, która pozwala odwiedzić największe atrakcje Gór Stołowych oraz uzdrowisko w Kudowie – Zdroju.
<b>Gmina Stare Bogaczowice (w)</b>			
37	K1 – Szlak Bolka	Świebodzice – Cieszów - Dobromierz	Trasa wiodąca drogą powiatową i wojewódzką. Biegnąca m.in. obok ruin wapiennika w Cieszowie w kierunku zbiornika w Dobromierzu.
38	K4 – Szlak Tkaczy	Świebodzice – Chwaliszów – Stare Bogaczowice – Nowe Bogaczowice – Gostków - Jaczków	Trasa wiodąca drogą powiatową i wojewódzką. Biegnąca m.in. obok kapliczki Św. Anny w Starych Bogaczowicach oraz zabytkowego wiatraka holenderskiego w Gostkowie.
39	Pętla Powiatu Wałbrzyskiego	Świebodzice – Cieszów – Struga – Witków i dalej w kierunku gminy Czarny Bór	Trasa powstała i oznakowana została z inicjatywy Powiatu Wałbrzyskiego. Na terenie Gminy Stare Bogaczowice biegnie m.in. obok run Zamku Cisy, Pałacu w Strudze, Wieży widokowej na Trójgarbie.
<b>Gmina Strzegom (m-w)</b>			
40	„Wokół Strzegomia”	Strzegom -Żółkiewka – Żelazów – Kostrza – Rogoźnica – Goczałków – Graniczna – Strzegom	Przebieg w całości po terenie Gminy Strzegom. 8 km. Przebiega drogami publicznymi i niepublicznymi, bez specjalnej infrastruktury (jedynie w Strzegomiu odcinkami są drogi rowerowe). Połączenie z innymi trasami rowerowymi AW możliwe poprzez skrzyżowanie ze Szlakiem Piastowskim K-2 I i II.

L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
41	Szlak Piastowski K-2 – I	Strzegom – Graniczna – Goczałków Górny – Goczałków – Targoszyn- Mściwojów – Zębowice – Jawor	Przebieg w części po terenie Gminy Strzegom (kursywa oznaczono przebieg poza gminą). Cały szlak to 21 km. Przebiega drogami publicznymi i niepublicznymi, bez specjalnej infrastruktury (jedynie w Strzegomiu odcinkami są drogi rowerowe)Możliwe połączenie z siecią ścieżek na terenie AW na północ od Gminy Strzegom
42	Szlak Piastowski K-2 – II	Świdnica – Jaworzyna Śląska – Pasieczna – Stanowice – Międzyrzecze – Strzegom	Przebieg w części po terenie Gminy Strzegom (kursywa oznaczono przebieg poza gminą). Cały szlak to 27 km. Przebiega drogami publicznymi i niepublicznymi, bez specjalnej infrastruktury (jedynie w Strzegomiu odcinkami są drogi rowerowe). Możliwe połączenie z siecią ścieżek na terenie AW na południe od Gminy Strzegom
<b>Gmina Szczawno-Zdrój (m)</b>			
43	Szczawno Zdrój – Chełmiec – Boguszów Gorce	Dystans: 26 km Początek i koniec trasy: Szczawno-Zdrój	Wyruszamy spod Domu Zdrojowego, mijamy Słoneczną Polanę, docieramy na Wzgórze Gedymina i wracamy niebieskim szlakiem w dół. Teraz lekki podjazd: ul. Okrężna, Kolejowa i Aleja Spacerowa. Zaczyna się żółty szlak i nierówności na drodze. Skręcamy na ul. Baczyńskiego i Daszyńskiego. Wjeżdżamy na nasyp z luźnymi kamieniami i dojeżdżamy do skrzyżowania z niebieskim szlakiem rowerowym. Stąd trasą na Szczyt Chełmca. Zjeżdżamy żółtym szlakiem na Przeł. Rosochatka. Dalej jedziemy czerwonym szlakiem rowerowym do ul. Witosy w Boguszowie, ul. Łączną, ul. Chopina- wokół masywu Mniszka i kończymy wycieczkę na pl. Zwycięstwa w Gorcach. Żeby wrócić do Parku Zdrojowego zjeżdżamy drogą 367 do skrzyżowania 1 Maja i II Armii i dalej Szczawna-Zdroju.
44	Niebieski szlak	Zaczyna się w dzielnicy Wałbrzycha Biały Kamień, na skrzyżowaniu ulic Andersa i Ratuszowej.	Wjazd na Chełmiec nie należy do najtrudniejszych technicznie, jest za to dość wymagający kondycyjnie. Droga na szczyt i z powrotem liczy około 16 kilometrów. Można ją pokonać w ok. 2 godziny. Przy założeniu, że wycieczka zaczynałaby się w okolicach uzdrowskiego deptaku – do przebycia będzie ok. 5 km więcej, co powinno zająć jakieś 20 minut więcej.
45	4-cross na Słonecznej Polanie	Dynamiczna trasa po trudnym torze przeszkód najeżonym kamieniami, ostrymi wąskimi zakrętami, hopkami i skoczniami pozwalającymi na solidne kilkumetrowe loty.	Wybudowany w 2000 r. tor liczy ok. 400 m. W drodze w dół trzeba pokonać przynajmniej siedem „band”, pięć skoczni, dwa „stoliki” i cztery „sekcje rytmiczne”. Linia mety jest położona ok. 40 m niżej od punktu startu.
<b>Gmina Świdnica (m)</b>			
46	Trasa Eurovelo9 EV9	Baranowice – Wrocław – Świdnica – Błotnica)	W Świdnicy przebiega: ul. Częstochowska, Wrocławska, Saperów, Kościelna, Bohaterów Getta, Rynek, Łukowa, al. Niepodległości,

L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
			Nauczycielska, Pionierów, Sportowa, Kraszowicka.
47	Trasa Sudecka	(Świdnica – Boguszów-Gorce – Wolimierz)	W Świdnicy przebiega: Sprzymierzeńców, Polna Droga, Kochanowskiego.
<b>Gmina Świdnica (w)</b>			
48	EuroVelo 9: Baltic – Adriatic	Bałtyk (Gdańsk) – Adriatyk (Pula) długość trasy 1930 km.	Trasa rowerowa przebiega przez miejscowości w Gminie Świdnica.
49	Trasa rowerowa K-1 „Bolka”	Świdnica – Świebodzice – Dobromierz – Bolków – Jawor oznaczona kolorem żółtym, długość 70 km.	Trasa przebiega przez 7 miejscowości w Gminie Świdnica.
<b>Gmina Świebodzice (m)</b>			
50	Czarny Szlak Drogi Węglowej (K3)	Z Wałbrzyskiego Muzeum Przemysłu i Techniki przez Świebodzice, Jaworzynę Śląską, Żarów do Mietkowa, gdzie łączy się z międzynarodowym szlakiem EuroVelo. W większości szlak poprowadzony został drogami polnym Przedgórze Sudeckiego	W większości szlak poprowadzony został drogami polnym Przedgórze Sudeckiego, a jego pokonanie nie wymaga specjalnego przygotowania kondycyjnego. Jedynie w Wałbrzychu oraz częściowo w Świebodzicach szlak wiedzie przez obszar górzysto-pagórkowaty. Na trasie warto zobaczyć między innymi takie obiekty jak: Muzeum "Stara Kopalnia" w Wałbrzychu, Wąwóz Książ, ruiny kaplicy w Pełcznicy, starówkę w Świebodzicach, krzyże pokutne, Muzeum Przemysłu i Techniki w Jaworzynie Śląskiej, pałac w Żarowie, zalew w Mitkowie.
51	Szlak czarny Wokół Wilczej Góry	Częściowo szlak wiedzie przez obszar zabudowany świebodzickiej dzielnicy Pełcznica, natomiast w większości jednak są to kompleksy leśne, wchodzące w obszar Książańskiego Parku Krajobrazowego (także w gminie Wałbrzych).	Jedna z dwóch tras MTB przebiegających przez obszar miasta. Wytyczona została przez bardzo zróżnicowany, a zarazem atrakcyjny obszar pogórze. Na trasie znajdują się liczne techniczne podjazdy/zjazdy oraz miejsca, z których rozpościera się imponująca panorama na Nizinę Śląską otaczającą miasto od północy, jak i pasmo Sudetów ciągnących się na południu. Na trasie oraz w jej najbliższym otoczeniu warto zwrócić uwagę na: ruiny gotyckiej kaplicy św. Anny w Pełcznicy (XII/XIII w.), pomnikowy cis "Bolko", Stado Ogierów Książ, Zamek Książ (XIII w.), Bramę Książańską w Świebodzicach i Książu (XVIII w.).
52	Szlak Księstwa Świdnicko-Jaworskiego	Szlak rozpoczyna się w Świebodzicach na Osiedlu Słonecznym, gdzie krzyżuje się z żółtym szlakiem Bolka K-1 relacji Świdnica-Świebodzice-Bolków-Jawor, czarnym szlakiem Drogi Węglowej K-3 (Wałbrzych-Świebodzice-Mietków) oraz niebieskim szlakiem Kamiennogórska opuszcza Świebodzice i podąża w kierunku wsi Cieszów Górny. Szlak w całości prowadzi asfaltową drogą łączącą Świebodzice z Kamienną Górą. Po drodze przebiega jeszcze przez takie miejscowości jak Chwaliszów, Stare i Nowe Bogaczowice, Gostków, Jaczków i przed Kamienną Górą łączy się z drogą wojewódzką nr 367 docierając do	Atrakcje i miejsca godne zobaczenia na trasie i w najbliższym sąsiedztwie: Rynek w Świebodzicach z zabytkowymi kamienicami, kościołami i Ratuszem z XVIII wieku; mury obronne Świebodzic; ruiny zamku Cisy w Cieszowie Górnym; domy ryglowe w Chwaliszowie; klasztor pocysterski, kościół św. Józefa Oblubieńca i kaplica św. Anny w Starych Bogaczowicach; Rynek z zabytkowymi kamienicami (XVII/XIX w.), kościół parafialny pw. św. Piotra i Pawła z gotyckim prezbiterium z XIV w., kościół poewangelicki z XVIII w. (obecnie kościół rzymskokatolicki pw. Matki Bożej Różańcowej), Ratusz w stylu

L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
		miasta. W Kamiennej Górze szlak został poprowadzony ulicami: Wałbrzyską, Katowicką, Stefana Okrzei, Spacerową, Muzealną aż do Placu Wolności. Za miejscowością Jaczków Szlak Tkaczy łączy się z czerwonym szlakiem, tzw. Obwodnicą Marciszowa i towarzyszy mu aż do ul. Wałbrzyskiej.	neorenesansowym oraz cmentarz żydowski (XVIII w.) w Kamiennej Górze.
<b>Gmina Walim (w)</b>			
53	Trasa W7	Trasa przebiega przez Gminy: - Walim, - Nowa Ruda - Głuszycza - Mieroszów	<p>Poziom trudności: Trasa trudna, leśna, długość: 71 km (cała pętla)</p> <p>Trasa oznakowana również kolorem zielonym w systemie tras Strefy MTB Sudety.</p> <p>Początek trasy (rekomendowany): Walim, Plac przy zabytkowej Lipie lub z parkingu przy CSiR w Walimiu.</p> <p>Przebieg trasy: Walim – Przełęcz Walimska – Wielka Sowa – Schronisko Sowa – Przełęcz Sokola – Sierpnica. W dalszej części poruszamy się trasą oznakowaną znakiem G7 Rowerowej 500.</p> <p>Ciekawe miejsca. Atrakcje na trasie: Walim – Kościół pw. św. Barbary, dom tkaczy, zabytkowa lipa, Przełęcz Walimska, Wielka Sowa, Przełęcz Sokola, Centrum Muzealno-Turystyczne "Olbrzym.</p>
54	Trasa W6	Trasa przebiega przez Gminy: - Walim, - Głuszycza	<p>Poziom trudności: Trasa trudna, szosowo-leśna, długość: 29 km (cała pętla)</p> <p>Trasa oznakowana również kolorem żółtym w systemie tras Strefy MTB Sudety.</p> <p>Początek trasy (rekomendowany): Walim, Plac przy zabytkowej Lipie.</p> <p>Przebieg trasy: Walim, Jelenia Polana – Rzeczką – Górna Rzeczką.</p> <p>W dalszej części poruszamy się trasą oznakowaną znakiem G6 Rowerowej 500.</p> <p>Ciekawe miejsca. Atrakcje na trasie: Walim – Kościół pw. św. Barbary, dom tkaczy, zabytkowa lipa, Kościół pw. Świętej Jadwigi Śląskiej.</p>
55	Trasa W10 Bike Park Walim MTB Cross Country.	Trasa przebiega tylko w Gminie Walim. Nie włącza się w trasy innych gmin.	<p>Poziom trudności: Bardzo trudna, leśna, długość: 4 km</p> <p>Bike Park położony jest w centrum Walimia dostępna z przy parkingu Centrum Sportu i Rekreacji ul. Boczna 8 w Walimiu. Tu można zaparkować samochód oraz skorzystać z dostępnego zaplecza sanitarnego.</p> <p>Trasa jest dostępna dla wszystkich, którzy chcą z niej korzystać. Nie jest to jednak trasa typowo rekreacyjna. Korzystający muszą posiadać podstawowe umiejętności poruszania się rowerem w trudnym terenie górskim.</p> <p>To specjalna trasa do jazdy rowerem górskim. Na wymagającej, trudnej trasie o długości</p>

L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
			<p>około 4.0 km znajduje się ponad 20 różnego rodzaju zbudowanych elementów technicznych – od łatwych do wyjątkowo trudnych min.: sztajfy, strome zjazdy, 3 rock gardeny w tym rock garden MTB Arena (najdłuższy rock garden w Polsce), pump track, kamienna pułapka, mostki, hopy i dropy i przeszkody typu "north shore" (drewniane konstrukcje do szkolenia techniki jazdy rowerem) i wiele innych.</p> <p>Dodatковым elementem Bike Parku jest sekcja zjazdowa o długości 4,0 km, której początek znajduje się na Przełęczy Walimskiej i prowadzi bezpośrednio do Walimia.</p> <p>Trasa jest na stałe oznakowana charakterystycznymi niebieskimi słupkami z umieszczonymi na nich strzałkami kierunkowymi.</p>
<b>Gmina Wałbrzych (m)</b>			
56	Na Chełmiec	Biały Kamień – Chełmiec – Biały Kamień	(16 km) Na trasie warto zobaczyć: wieżę widokową, Krzyż Milenijny na Chełmcu, Drogę Krzyżową Trudu Górniczego.
57	Wokół Książańskiego Parku Krajobrazowego	Szczawienko – Struga – zamek Cisy – Pełcnica – Zamek Książ – Szczawienko	(20 km) Na trasie warto zobaczyć: kościół w dzielnicy Szczawienko, ruiny zamku Cisy, ruiny kościoła św. Anny, zabytkowe założenia parkowe, Stado Ogierów Książ, zamek Książ.
58	Wokół Wałbrzycha	Szczawienko – Lubiechów – Poniatów – Rusinowa – Przełęcz Kozia -Glinik – Kuźnice Świdnickie – Szczawno-Zdrój – Szczawienko	(61 km) Na trasie warto zobaczyć: kościół w Szczawienku, Palmiarnie w Lubiechowie, nieczynny kamieniołom z panoramą na Kotlinę Wałbrzyską, trasa zjazdowa na Dzikowcu.
<b>Gmina Żarów (w)</b>			
59	Trasa rowerowa K – 3 „Szlak Drogi Węglowej”	Wałbrzych – Świebodzice – Jaworzyna Śląska – Żarów – Mietków – 39 km	Szlak ma przebiegać od "Parku Wielokulturowego Stara Kopalnia" w Wałbrzychu, gdzie swoją siedzibę ma Wałbrzyskie Muzeum Przemysłu i Techniki przez Świebodzice, Jaworzynę Śląską, Żarów do Mietkowa, gdzie połączy się z międzynarodowym szlakiem Eurovelo R-9.
60	Trasa czerwona	Żarów – Mrowiny – Wostówka – Pożarzysko – Mrowiny – Żarów – ok. 12 km	Jest to trasa o dużych walorach widokowych, prowadzi przez mało znane, ale za to bardzo urokliwe miejsca naszej gminy. Na trasie warto zwrócić uwagę na zabytkowy pałac oraz wieżę kościoła ewangelickiego w Mrowinach i kościół pw. św. Józefa oraz zabytkową studnię w Pożarzysku.
61	Trasa niebieska	Żarów – Łażany – Kruków – Mrowiny – Żarów – ok. 11 km	Jest to najtrudniejsza, ale na pewno bardzo ciekawa trasa. Trasa ta wymaga od turysty dobrej kondycji fizycznej, oferuje w zamian niezapomniane wrażenia estetyczne i poznawcze. Na trasie warto zwrócić uwagę: w Łażanach na ruiny barokowego pałacu, park wraz z monumentalną pergolą oraz grotą, a w Mrowinach na zabytkowy pałac. Bardzo



L.p.	Nazwa szlaku turystycznego	Przebieg	Opis
			ciekawym przystankiem na trasie jest Góra Krukowska.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z urzędów poszczególnych gmin.

Załącznik 5. Najważniejsze powiązania transportu zbiorowego.

Przebieg linii transportu zbiorowego	Operator
Lubawka	
Lubawka – Kamienna Góra	PKS Sp. z o.o. Kamienna Góra
Lubawka – Chełmsko Śląskie	PKS Sp. z o.o. Kamienna Góra
Lubawka – Sędziszów - Lubawka	Koleje Dolnośląskie
Żarów	
Świdnica ul. Kolejowa - Zawiszów – Sulistawice – Wiśniowa – Wierzbna – Bożanów – Żarów – Mrowiny – Żarów - Łażany - Mikoszowa – Przyłęgów	Mateusz Rzeszut Matbus
Tarnawa- Mrowiny- Siedlimowice-Pożarzysko-Imbramowice-Dzikowa-Buków-Imbramowice (dojazd dzieci do szkół)	P.P.H.U. „MALEC” Mieczysław Malec
Żarów – Zastruże – Żarów przez Mrowiny – Tarnawę – Marcinowiczki - Pyszczyń – Kruków – Mielęcín – Przyłęgów – Łażany	Stanisław Ptak Usługi Transportowe
Żarów – Zastruże - Imbramowice przez Marcinowiczki - Pyszczyń – Mielęcín – Kruków – Łażany	Stanisław Ptak Usługi Transportowe
Żarów – Mikoszowa – Marcinowiczki przez Pyszczyń – Zastruże – Mielęcín – Kruków- Przyłęgów – Łażany	Stanisław Ptak Usługi Transportowe
Żarów – Imbramowice – Buków – Żarów przez Siedlimowice – Pożarzysko – Marcinowiczki- Tarnawa	Stanisław Ptak Usługi Transportowe
Wierzbna – Kalno – Żarów przez Bożanów, Kalno Wostówka	Stanisław Ptak Usługi Transportowe
Świdnica ul. Kolejowa - Zawiszów – Sulistawice – Wiśniowa – Wierzbna – Bożanów – Żarów – Łażany	Stanisław Ptak Usługi Transportowe
Świdnica ul. Kolejowa - Zawiszów – Sulistawice – Wiśniowa – Wierzbna – Bożanów – Żarów – Łażany - Przyłęgów – Mikoszowa	Stanisław Ptak Usługi Transportowe
Świdnica ul. Kolejowa - Zawiszów – Sulistawice – Wiśniowa – Wierzbna – Bożanów – Kalno - Żarów – Mrowiny – Siedlimowice – Pożarzysko – Imbramowice – Buków	Stanisław Ptak Usługi Transportowe
Strzegom - Jarosów - Mikoszowa - Przyłęgów - Pastuchów - Czechy - Jaworzyna Śląska - Piotrowice – Żarów	Łukasz Książnik usługi Transportowe- Przewóz Osób
Świdnica ul. Kolejowa - Zawiszów – Sulistawice – Wiśniowa – Wierzbna- Panków – Śmiałowice – Gołszyce – Siedlimowice – Pożarzysko – Imbramowice – Buków – Bogdanów	Aleksandra Pilarska Usługi Transportowe
Świdnica ul. Kolejowa - Zawiszów – Sulistawice – Wiśniowa – Wierzbna- Panków – Śmiałowice – Gołszyce – Siedlimowice – Pożarzysko – Imbramowice – Buków	Aleksandra Pilarska Usługi Transportowe
Żarów– Zastruże – Żarów przez Mrowiny, Tarnawę, Marcinowiczki, Pyszczyń, Kruków, Mielęcín	Aleksandra Pilarska Usługi Transportowe
Strzegom - Jarosów - Mikoszowa - Przyłęgów - Pastuchów - Czechy - Jaworzyna Śląska - Piotrowice – Żarów	Mariusz Pilarski Transport Drogowy
Jawor	
Stary Jawor – Centrum Jawor	Gminna spółka „Inwestycje”
Jawor Miasto	
Radków	
Radków - Kłodzko	PKS Kłodzko
Radków – Nowa Ruda	PKS Kłodzko

Strzegom	
Linia 0 Strzegom: Aleja Wojska Polskiego/Centrum Handlowe – ul. Bazaltowa – ul. Wałbrzyska – ul. Koszarowa – ul. Promenada – Aleja Wojska Polskiego/ Centrum Handlowe;	konsorcjum firm: POLBUS- PKS Sp. z o.o., ul. Joannitów 13, 50-525 Wrocław oraz Przedsiębiorstwo Komunikacji Samochodowej Sp. z o.o. ul. Towarowa 43, 58-400 Kamienna Góra
Linia 1 Strzegom – Bartoszówek – Jarosów– Rusko – Jarosów – Bartoszówek* – Strzegom;	konsorcjum firm: POLBUS- PKS Sp. z o.o., ul. Joannitów 13, 50-525 Wrocław oraz Przedsiębiorstwo Komunikacji Samochodowej Sp. z o.o. ul. Towarowa 43, 58-400 Kamienna Góra
Linia 2 Strzegom – Wieśnica – Goczałków– Rogoźnica* – Goczałków – Graniczna – Strzegom;	konsorcjum firm: POLBUS- PKS Sp. z o.o., ul. Joannitów 13, 50-525 Wrocław oraz Przedsiębiorstwo Komunikacji Samochodowej Sp. z o.o. ul. Towarowa 43, 58-400 Kamienna Góra
Linia 3 Strzegom – Wieśnica – Rogoźnica – Kostrza – Żelazów- Żółkiewka – Godzieszówek* – Strzegom	konsorcjum firm: POLBUS- PKS Sp. z o.o., ul. Joannitów 13, 50-525 Wrocław oraz Przedsiębiorstwo Komunikacji Samochodowej Sp. z o.o. ul. Towarowa 43, 58-400 Kamienna Góra
Linia 4 Strzegom – Tomkowice – Granica – Modłęcin Mały* – Modłęcin – Olszany* – Stawiska – Strzegom;	konsorcjum firm: POLBUS- PKS Sp. z o.o., ul. Joannitów 13, 50-525 Wrocław oraz Przedsiębiorstwo Komunikacji Samochodowej Sp. z o.o. ul. Towarowa 43, 58-400 Kamienna Góra
Linia 5 Strzegom – Międzyrzecze – Stanowice – Grochotów* – Olszany – Stanowice – Grochotów* – Międzyrzecze – Strzegom;	konsorcjum firm: POLBUS- PKS Sp. z o.o., ul. Joannitów 13, 50-525 Wrocław oraz Przedsiębiorstwo Komunikacji Samochodowej Sp. z o.o. ul. Towarowa 43, 58-400 Kamienna Góra
Linia 10 Strzegom: Aleja Wojska Polskiego/ Centrum Handlowe –ul. Kochanowskiego –ul. Bazaltowa – ul. Promenada – ul. Rybna – ul. Wałbrzyska – ul. Olszowa;	konsorcjum firm: POLBUS- PKS Sp. z o.o., ul. Joannitów 13, 50-525 Wrocław oraz Przedsiębiorstwo Komunikacji Samochodowej Sp. z o.o. ul. Towarowa 43, 58-400 Kamienna Góra
Linia 12 Strzegom – Graniczna – Goczałków – Rogoźnica* – Wieśnica – Strzegom;	konsorcjum firm: POLBUS- PKS Sp. z o.o., ul. Joannitów 13, 50-525 Wrocław oraz Przedsiębiorstwo Komunikacji Samochodowej Sp. z o.o. ul. Towarowa 43, 58-400 Kamienna Góra
Linia 13 Strzegom –Żółkiewka – Żelazów– Godzieszówek* – Kostrza – Rogoźnica – Wieśnica – Strzegom;	konsorcjum firm: POLBUS- PKS Sp. z o.o., ul. Joannitów 13, 50-525 Wrocław oraz Przedsiębiorstwo Komunikacji Samochodowej Sp. z o.o. ul. Towarowa 43, 58-400 Kamienna Góra
Linia 14 Strzegom – Olszany* – Modłęcin – Granica – Stawiska – Tomkowice – Strzegom;	konsorcjum firm: POLBUS- PKS Sp. z o.o., ul. Joannitów 13, 50-525 Wrocław oraz Przedsiębiorstwo Komunikacji Samochodowej Sp. z o.o. ul. Towarowa 43, 58-400 Kamienna Góra
Linia 16 Strzegom – Międzyrzecze – Morawa – Skarżyce –Strzegom.	konsorcjum firm: POLBUS- PKS Sp. z o.o., ul. Joannitów 13, 50-525 Wrocław oraz Przedsiębiorstwo Komunikacji Samochodowej

	Sp. z o.o. ul. Towarowa 43, 58-400 Kamienna Góra
<b>Szczawno Zdrój</b>	
Wałbrzych – Szczawno-Zdrój – autobus linii miejskiej nr 5, 6, 7, 8, 17.	Zarząd Dróg, Komunikacji i Utrzymania Miasta w Wałbrzychu
<b>Świdnica (m)</b>	
Linia nr 6 –E. Plater-Pszemno	MPK Świdnica
Linia nr 10 – PL. Św. Małgorzaty - Modliszów	MPK Świdnica
Linia nr 12 – Pl. Grunwaldzki - Wieruszów	MPK Świdnica
Linia nr 30 – Pl. Grunwaldzki - Lubachów	MPK Świdnica
Linia 60 – Świdnica - Stachowice	MPK Świdnica
Linia 41 i 43 Świdnica –Kątki- Marcinowice	MPK Świdnica
Świdnica - Wrocław	PHU DYRDA;
Świdnica – Wałbrzych	PHU DYRDA;
Świdnica- Dzierżoniów	FK-PRO
Świdnica- Jaworzyna Śl.	DERADA
<b>Nowa Ruda</b>	
Na terenie Gminy Nowa Ruda nie funkcjonuje transport autobusowy. Funkcjonują prywatne przewozy pasażerskie, które nie zaspakajają potrzeb mieszkańców.  Miejscowości: Sokolec, Sokolica, Krajanów, Dworki, Świerki, Nowa Wieś, Czerwieńczyce, Bieganów – brak transportu.	Paweł Gorczyca Smilebus Transport Osób z siedziba ul. Stara Droga 29/1 57-401 Nowa Ruda
<b>Walim</b>	
Walim - Jugowice - Zagórze Śląskie - Świdnica - Zagórze Śląskie - Jugowice - Walim	Travelworld Izabella Szymańczak
Glinno – Zagórze Śląskie – Niedźwiedzica – Wałbrzych – Niedźwiedzica – Zagórze Śląskie – Glinno	Travelworld Izabella Szymańczak
Linia nr 5 relacji Wałbrzych – Dzieńmorowice – Wałbrzych oraz Wałbrzych – Walim – Rzecznka – Walim – Wałbrzych	Zarząd dróg komunikacji i utrzymania miasta w Wałbrzychu
Linia nr 11 relacji Wałbrzych – Stary Julianów i Stary Julianów – Wałbrzych	Zarząd dróg komunikacji i utrzymania miasta w Wałbrzychu
<b>Jaworzyna Śl</b>	
Pastuchów – Jaworzyna Śląska – Świdnica (gmina ościenna)	POL-TRANS IV
Strzegom (gmina ościenna) – Pastuchów – Czechy – Jaworzyna Śląska – Piotrowice Świdnickie – Żarów (gmina ościenna)	Łukasz Książnik
Milikowice – Świdnica (gmina ościenna)	MPK “Świdnica” Sp. z o.o.
Strzegom (gmina ościenna) – Pasieczna – Świdnica (gmina ościenna)	POL-TRANS IV
<b>Głuszycza</b>	
Linia nr 5 Szczawno Zdrój – Głuszycza Górna	MZUK Sp. z o.o.
Linia 45 Głuszycza Górna-Głuszycza Centrum Przesiadkowe-Głuszycza przedmieście- Jedlina-Zdrój	Centrum Nieruchomości i Transportu Beata Żołnieruk
Linia 55 Głuszycza Centrum Przesiadkowe-Sierpnica Osówka-Sierpnica	Centrum Nieruchomości i Transportu Beata Żołnieruk

Linia 85 Sierpnica-Głuszycza Centrum Przesiadkowe-Głuszycza Przedmieście	Centrum Nieruchomości i Transportu Beata Żołnieruk
Linia 65 Głuszycza Centrum Przesiadkowe –Łomnica -Grzmiąca	Centrum Nieruchomości i Transportu Beata Żołnieruk
Linia 75 Głuszycza Centrum Przesiadkowe –Łomnica –Grzmiąca -Głuszycza Centrum Przesiadkowe	Centrum Nieruchomości i Transportu Beata Żołnieruk
<b>Dobromierz</b>	
Świdnica - Jawor	P.H.U.P. "KACPER" MAŁGORZATA KASPRZYK, Cicha 9, 58-100 Świdnica
Roztoka – Strzegom	Konsorcjum firm: POLBUS-PKS Sp. z o.o., ul. Joannitów 13, 50-525 Wrocław, PKS Kamienna Góra, ul. Towarowa 43, 58-400 Kamienna Góra
<b>Wałbrzych</b>	
Linia nr 1 – Dworzec Szczawienko – Podzamcze – Dworzec Szczawienko	Śląskie Konsorcjum Autobusowe
Linia nr 2 – Piaskowa Góra – Stary Zdrój – Śródmieście – Sobięcin	Śląskie Konsorcjum Autobusowe
Linia nr 4 – Podzamcze – Piaskowa Góra – Szczawienko – Stary Zdrój – Nowe Miasto - Rusinowa	Śląskie Konsorcjum Autobusowe
Linia nr 5 - Szczawno-Zdrój – Biały Kamień – Śródmieście – Nowe Miasto - Rusinowa	Śląskie Konsorcjum Autobusowe
Linia nr 8 – Szczawno-Zdrój – Biały Kamień – Stary Zdrój – Piaskowa Góra – Podzamcze – Szczawienko – Zamek Książ (Lubiechów)	Śląskie Konsorcjum Autobusowe
Linia nr 9 – Podzamcze – Piaskowa Góra – Szczawienko – WSSE - Szczawienko	Śląskie Konsorcjum Autobusowe
Linia nr 10 - Konradów – Biały Kamień - Śródmieście	Śląskie Konsorcjum Autobusowe
Linia nr 11 – Kozice – Podgórze – Śródmieście - Stary Zdrój - Poniatów - WSSE	Śląskie Konsorcjum Autobusowe
Linia nr 12 – Szczawienko – Stary Zdrój – Śródmieście - Podgórze – Glinik Stary	Śląskie Konsorcjum Autobusowe
Linia nr 15 – Śródmieście – Nowe Miasto – Stary Zdrój - Śródmieście – Glinik Nowy	Śląskie Konsorcjum Autobusowe
Linia nr 18 – Sobięcin – Biały Kamień – Szczawno-Zdrój Podzamcze – Szczawienko -WSSE	Śląskie Konsorcjum Autobusowe
Linia A – Dworzec Główny – Śródmieście – Stary Zdrój – Piaskowa Góra – Podzamcze – Piaskowa Góra – Stary Zdrój – Śródmieście - Dworzec Główny	Śląskie Konsorcjum Autobusowe
Linia C – Śródmieście Plac Solidarności - Stary Zdrój – Piaskowa Góra – Podzamcze – Piaskowa Góra – Stary Zdrój – Śródmieście Plac Solidarności	Śląskie Konsorcjum Autobusowe
<b>Jedlina Zdrój</b>	
linia nr 5: Gmina Jedlina-Zdrój (centrum oraz peryferyjne części miasta)	Śląskie Konsorcjum Autobusowe
<b>Paszowice</b>	
Lipa - Jawor	Brak danych
<b>Mieroszów</b>	
Linia komunikacyjna nr 15 ( Wałbrzych – Mieroszów - Golińsk)	ZDIKUM Wałbrzych

Linia komunikacyjna nr 12 ( Wałbrzych – Rybnica Leśna)	ZDIKUM Wałbrzych
Wałbrzych – Mieroszów – Golińsk – Nowe Siodło – łączna	“MIEROSZÓW- TRANS” S.C Bochenek i Wspólnicy
Świebodzice	
Pełcznica – Ciernie	ZGK Świebodzice Sp. z o.o.
Nowa Ruda (m)	
Nowa Ruda Drogosław – Nowa Ruda Centrum – Nowa Ruda Stupiec	Firmą Paweł Gorczyca Smilebuss Transport Osób z siedzibą: ul. Stara Droga 29/1, 57-401 Nowa Ruda
Świdnica	
<i>Linia nr 60 (Świdnica-Stachowice)</i> Pl. Grunwaldzki – Muzealna - Pl.Św. Małgorzaty - Pl. Wolności – Równa - Westerplatte/Śląska - Westerplatte/Bystrzycka-Bystrzycka-Przejazd Kolejowy – Bystrzycka-Diora – Bystrzycka-Jakubów – Bystrzycka-Wiadukt – Opoczka – Bojanice – Bojanice-Wieś – Bojanice-Skrzyżowanie – Lutomia Dolna-Skrzyżowanie – Lutomia Górna I – Lutomia Górna II – Lutomia Górna – Lutomia Górna II – Lutomia Górna I – Lutomia Dolna- Szkola – Lutomia Dolna-Kościół – Stachowice	Miasto Świdnica (organizator transportu zbiorowego na terenie Gminy Świdnica)
<i>Linia nr 12 (Świdnica – Wieruszów)</i> Pl. Grunwaldzki – Muzealna – Pl.Św. Małgorzaty - Pl. Wolności – Równa – Westerplatte/Śląska – Westerplatte/Bystrzycka – Westerplatte/Składowa – Boleścín – Krzczonów I – Krzczonów-Wieś – Krzczonów – Grodziszczce-Skrzyżowanie – Grodziszczce-Remiza – Grodziszczce-Kolonia – Krzyżowa-Pałac – Krzyżowa-PKP – Krzyżowa-Wieś - Wieruszów	Miasto Świdnica
<i>Linia nr 30 (Świdnica – Lubachów)</i> Pogodna – Pogodna-Grębosz – Pogodna-Działki – Sikorskiego – Sikorskiego-Szkola – Zamenhofa – Ofiar Oświęcimskich – Muzealna – Pl. Grunwaldzki – Muzealna – Pl.Św. Małgorzaty - Pl. Wolności – Równa – Westerplatte/Śląska – Westerplatte/Bystrzycka – Bystrzycka-Przejazd Kolejowy – Kraszowicka/Działkowa – Kraszowicka-Most – Przyjaźni – Słowiańska – Śląska-Działki – Bystrzyca Dolna – Bystrzyca Dolna- Skrzyżowanie – Burkatów-Most – Burkatów – Burkatów-Leśniczówka – Bystrzyca Górna-Szkola – Bystrzyca Górna-Skrzyżowanie – Bystrzyca Górna – Bystrzyca Górna-Justynka – Lubachów-Rest.Paprotka – Lubachów-Rest.Myśliwska - Lubachów	Miasto Świdnica
<i>Linia nr 1 (Świdnica – Komorów)</i> Strzebińska – Westerplatte/Składowa – Towarowa – Towarowa nż – Kopernika – Jodłowa/Kopernika – Jodłowa/Okrężna – Jodłowa-PKP – Westerplatte/Bystrzycka – Westerplatte/Śląska – Pl.Wolności-Równa – Pl.Grunwaldzki – Muzealna – Ofiar Oświęcimskich – Riedla – Kard.S.Wyszyńskiego – Prądyńskiego – E.Plater – Słotwina – Słotwina Parking – Komorów	Miasto Świdnica
<i>Linia nr 43 (Świdnica – Marcinowice)</i> Pl. Grunwaldzki – Muzealna – Pl.Św. Małgorzaty – Wrocławska/Sienna - Szarych Szeregów – Wokulskiego – Pszenno-Cukrownia – Pszenno- Poczta – Pszenno-Wiadukt – Wilków – Niegoszów – Panków – Śmiałowice – Klecin – Stefanowice – Gruszów – Stefanowice – Marcinowice-Urząd Gminy – Marcinowice-Szkola – Szczepanów – Gola Świdnicka – Krasków – Marcinowice-Urząd Gminy - Marcinowice	Miasto Świdnica
<i>Linia nr 10 (Świdnica – Modliszów)</i>	Miasto Świdnica

Strzelińska – Westerplatte/Składowa – Westerplatte/Bystrzycka – Al. Niepodległości – Pl. Grunwaldzki – Wałbrzyska-Głowackiego – Leśna – Leśna/Szpital – Witoszów Dolny I – Witoszów Dolny II – Witoszów Dolny-Sklep – Witoszów Dolny-Skrzyżowanie – Witoszów Dolny-Szkoła – Witoszów Dolny III – Witoszów Dolny IV – Witoszów Górny ZOZ – Witoszów Górny – Witoszów Górny-Leśniczówka – Pogorzała-Wieś – Pogorzała – Modliszów	
<i>Linia nr 6 (Świdnica – Pszenno)</i>	Miasto Świdnica
E.Plater – Marcinkowskiego – Riedla – Zamenhofa – Łukasińskiego-Cmentarz – Pobożnego – Łukasińskiego/Gdyńska – Pl.Św.Małgorzaty – Muzealna – P.Grunwaldzki – Al.Niepodległości – Westerplatte/Bystrzycka – Jodłowa-PKP – Jodłowa-Okrężna – Jodłowa-Kopernika – Kopernika – Metalowców – Wokulskiego-Galess – Wokulskiego – Szarych Szeregów/Wokulskiego – Pszenno-Cukrownia – Pszenno-Poczta – Pszenno-Wiadukt – Pszenno	
<i>Linia nr 41 (Świdnica – Marcinowice)</i>	Miasto Świdnica
Pl. Grunwaldzki – Muzealna – Pl.Św. Małgorzaty – Wrocławska/Sienna - Szarych Szeregów – Szarych Szeregów/Wokulskiego – Pszenno-Cukrownia – Pszenno-Poczta – Pszenno-Wiadukt – Pszenno – Pszenno-Wiejska – Kątki PGR – Kątki Wieś – Kątki – Zebrzydów – Marcinowice	
Męcinka	
-	
Kamienna Góra (m)	
Przejazd od ul. Jeleniogórska – do ul. Wałbrzyska -przez centrum miasta	PKS – Kamienna Góra
Marcinowice	
Świdnica-Marcinowice-Wrocław	Piotr Żuk, PWHD Bartosz Dyrda
Stare Bogaczowice	
Gostków - Wałbrzych	Linia autobusowa nr 8 + przewoźnik prywatny
Kamienna góra - Jabłów- Lubomin - Struga - Wałbrzych	Linia autobusowa nr 8 + przewoźnik prywatny
Stare Bogaczowice - Chwaliszów – Cieszów - Świebodzice	Gminny transport specjalny
Lubomin - Struga- Stare Bogaczowice	Gminny transport specjalny
Mściwojów	
Mściwojów- Targoszyn-Drzymałowice-Marcinowie-Luboradz-Grzegorzów- Jawor	PKS „Tour” Sp. z o.o. Jelenia Góra
Grzegorzów-Rybno_Msciwojow-Snowidza-Godziszowa-Barycz-Snowidza	PKS w Wołowie Sp. z o.o.
Siekierzyce-Niedaszów-Zimnik-Luboradz-Marcinowice- Targoszyn	PKS w Wołowie Sp. z o.o.
Czarny Bór	
Kamienna Góra - Czarny Bór - Wałbrzych	przewoźnik prywatny: Trans Expres Beata Kusowska, ul. Lawendowa 5, 58-370 Boguszów Gorce
Wałbrzych - Czarny Bór - Kamienna Góra	przewoźnik prywatny: Trans Expres Beata Kusowska, ul. Lawendowa 5, 58-370 Boguszów Gorce
Boguszów Gorce - Czarny Bór - Kamienna Góra - Jawor	przewoźnik prywatny: Fan Logic Sp. z o.o. Sp. K. ul. Wrocławska 26a, 58-309 Wałbrzych
Jawor - Kamienna Góra - Czarny Bór - Boguszów Gorce	przewoźnik prywatny: Fan Logic Sp. z o.o. Sp. K. ul. Wrocławska 26a, 58-309 Wałbrzych

Kamienna Góra - Sędziszów - Jabłów - Grzędy Górne - Czarny Bór - Kamienna Góra	PKS Kamienna Góra Sp. z o.o. ul. Towarowa 43, 58-400 Kamienna Góra
Kamienna Góra - Czarny Bór - Grzędy Górne - Jabłów - Sędziszów - Kamienna Góra	PKS Kamienna Góra Sp. z o.o. ul. Towarowa 43, 58-400 Kamienna Góra
<b>Boguszów-Gorce</b>	
Linia nr 2: Wałbrzych – Boguszów-Gorce	ZDKIUM w Wałbrzychu
Kamienna-Góra - Czarny-Bór - Boguszów-Gorce - Wałbrzych	Trans-Expres S.C. Bożena Kondracka, Tomasz Kondracki
Kamienna Góra - Ptaszków - Sędziszów - Jaczków - Witków - Czarny Bór - Boguszów-Gorce - Jabłów - Lubomin - Struga - Szczawno-Zdrój - Wałbrzych	Marcel-Bus. Marceli Wiśniewski
teren Boguszowa-Gorc	Waldemar Iwański Prywatny Przewóz osób Waldemar Iwański
Wałbrzych - Boguszów-Gorce (przez dzielnice Kuźnice do Stary Lesieniec). Na stronie ZDKIUM widnieje informacja że przewóz osób jest od 01.10.2021 zawieszony do odwołania	Usługi transportowe Robert Frankowski
Regularny transport pracowniczy na trasie Kamienna-Góra - Czarny-Bór- Boguszów-Gorce- Bielany Wrocławskie-Amazon	Marco-Polo.
Kamienna-Góra - Czarny-Bór - Boguszów-Gorce - Wałbrzych	Trans-Expres S.C. Bożena Kondracka, Tomasz Kondracki
<b>Wądroże Wielkie</b>	
Ujazd Górny przez Wądroże Wielkie do Legnicy	Doradca Trans
Budziszów Mały – Jawor przez Budziszów Wielki, Bielany, Jenków, Gądków, Granowice, Skała/Mierczyce, Pawłowice Wielkie	Raf Trans sp. z o.o
<b>Kamienna Góra</b>	
nr 101 Kamienna Góra - Lubawka - Jarkowice	PKS Kamienna Góra
nr 102 Kamienna Góra - Lubawka - Błazejów - Okrzeszyn	j.w.
nr 103 Kamienna Góra - Krzeszów - Błazejów - Okrzeszyn	j.w.
nr 104 Kamienna Góra - Ciechanowice - Wieściszowice - Kamienna Góra	j.w.
nr 106 Kamienna Góra - Krzeszów - Lipienica- Kochanów	j.w.
nr 107 Kamienna Góra - Raszów - Ogorzelec	j.w.
nr 108 Kamienna Góra - Stara Białka - Niedamirów	j.w.
nr 111 Kamienna Góra - Rędziny - Kamienna Góra	j.w.
nr 112 Janiszów - Kamienna Góra - Dębrznik	j.w.
nr 113 Kamienna Góra - Czadrów - Krzeszów	j.w.
nr 142 Czadrów - Krzeszów - Lipienica - Kochanów	j.w.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z urzędów poszczególnych gmin.